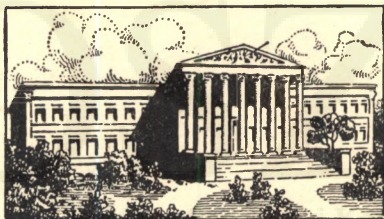

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

05147

KIKÖLCÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

5147

A HÁBORÚRÓL

CLAUSEWITZ KÁROLY

TABORNOK
HÁTRAHAGYOTT MŰVE

MAGYARRA FORDÍTOTTA,
ÉSZREVÉTELEKKEL ÉS MAGYARÁZATOKKAL
ELLÁTTA

BÁRÓ HAZAI SAMU
CS. ÉS MR. VEZÉREZREDES

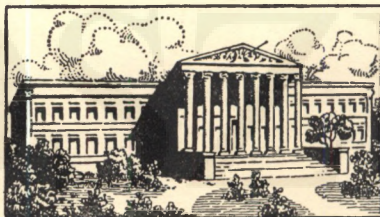
MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST, 1917
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZV.-TÁRS. KIADÁSA

Ára 20 korona

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

05147

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

05146

A HÁBORÚRÓL

CLAUSEWITZ KÁROLY

TÁBORNOK

HÁTRAHAGYOTT MŰVE

MAGYARRA FORDITOTTA,
ÉSZREVÉTELEKKEL ÉS MAGYARÁZATOKKAL ELLÁTTA

BÁRÓ HAZAI SAMU

CS. ÉS KIR. VEZÉREZREDES

MASODIK KIADÁS

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1917

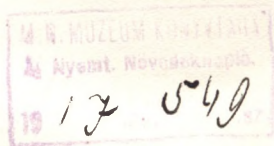

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

192391

~~05147~~

ELŐSZÓ

**Clausewitz Károly tábornoknak „A háborúról”
című műve fordításának 1892-ben megjelent
első kiadásához.**

Felette nehéz munkára vállalkoztam, midőn Clausewitz Károlynak »A háborúról« című műve fordítására szántam el magamat.

A munkát nehezzé az teszi, hogy Clausewitz mély gondolatait, melyeket a közönséges értelemnek felfogni amúgy is sok időbe kerül, tömör, hogy ne mondjam, nyelvtanellenes mondatokban írja le és gondolatmenetének összefüggését irányilag kifejezésre nem juttatja.

A fordítónak minduntalan félnie kell, hogy a nyelvtanilag vagy irányilag nem egész világos szerkezet folytán az eredetiben is többféle értelmezésre alkalmat nyújtó mondatot vagy rossz magyarsággal, tehát teljesen élvezhetetlenül, vagy pedig egészen más, a szerző által nem szándékolt értelmezéssel adja vissza.

Sok gondolkozásba, sok csiszolásba kerül a fordítás s még így sem vagyok biztos afelől, vajjon feladatomnak csak némileg is meg tudok-e felelni.

Fogadja az olvasó szívesen a becsületes és fáradságos törekvést s belátást gyakorolva, nézze el a netaláni hiányokat.

Ezeknek előrebecsátása után megfelelek arra az önkénytelenül felmerülő kérdésre, hogy miért fogtam tehát egy általam igen is nehéznek tartott munkához?

Azért, mert ezzel a magyar — vagy magyar nyelven megjelenő — katonai irodalmat oly művel akarom gyarapítani, mely *lényegében* örökbecsű;

azért, mert azt akarom, hogy ehhez az értékes könyvhöz a csak magyarul beszélő katonák vagy nem katonák is hozzáférhessenek.

Ez volt célom.

Most pedig, amidőn Clausewitz »A háborúról« című művének magyarázatokkal, jegyzetekkel és egyéni észrevételekkel ellátott fordítását közrebocsátom, eleve figyelmeztetek arra, hogy e mű nemcsak hogy nem könnyű olvasmány, de az általánosan művelt és kutató elméjű olvasótól is nagyon fáradságos tanulmányozást követel; de viszont állíthatom, hogy a mű tanulmányozására fordított fáradság értékes gyümölcsöt terem.

Figyelmeztetek arra is, hogy a munkában egyéni meggyőződéseim szerint van: ami elavult, amit meg lehet cáfolni s ami csak töredékes, vagyis teljesen kifejtve nincsen; de mi e hiányosság ahhoz a sok szellemi kincshez, amelyet e könyvben: a háború bölcséletében Clausewitz, a nagy hadi bölcsész, nekünk nyújt.

Részemről a mondanivalókat elvégeztem.

A következőkben ama felvilágosításokat találja az olvasó, melyek részben a mű keletkezésére és kiadására vonatkoznak, részben pedig szerzőnek saját művéről a kivitel első és későbbi állapotában alkotott nézetét tükrözik vissza.

ELŐSZÓ

a második kiadáshoz.

Clausewitz munkája »A háborúról« magyar fordításban 1892-ben látott napvilágot.

Gondolom, hogy csak kevesen olvasták.

Kár volt, mert ha foglalkoztak volna vele, a mostani nagy világháború természetét jobban lehetett volna megérteni.

Most is csak azt mondhatom, amit az első kiadáshoz írt előszóban mondtam, hogy a mű tanulmányozására fordított fáradság csak hasznos lesz, hasznos különösen a mai időkben, amidőn még számos éveken keresztül kizárólag a nagy világháború eseményeivel és tanulságaival fogunk foglalkozni.

Báró Hazai Samu.

Clausewitz nejének előszava a mű közrebocsátása alkalmából.¹

Clausewitz kiváló szelleme már ifjúkorától kezdve kutatta az igazságot, kereste a világosságot s bár sokoldalú műveltsége volt, főleg a hadtudományok foglalkoztatták elméjét. Scharnhorst volt az első, aki őt helyes pályára terelte.

Mint a hadiiskola tanára s a trónörökös katonai tanítója, 1810—1812-ig kezd művein dolgozni ; 1812-től 1815-ig a háborús idők következtében szünetel ; 1816-ban Coblenzben tudományos tevékenységét újból megkezdi ; ez időből származik a munkájára vonatkozó következő írásbeli nyilatkozata :

»Véleményem szerint az itt megírt mondatokban az úgynevezett »hadászat«-ot alkotó főfogatok vannak érintve. Még csak pusztán anyagnak tekintem azokat, de már elég érettnak arra, hogy egy egésszé olvasszam össze.

Ez az anyag előzetes terv nélkül halmozódott fel ; szándékom eleintén az volt, hogy minden rendszer és szorosabb összefüggésre való tekintet nélkül azt írom le rövid, szabatos és tömör mondatokban e tárgy főpontjairól, amit róluk önmagamban megállapítottam.

Montesquieu írásmódja lebegett homályosan szemem előtt.

Azt gondolám : rövid, tantételtgazdag fejezetek, amelyeket eleintén »szemecseknek« akartam elnevezni.

Szellemes emberekre nagy vonzerőt fognának gyakorolni úgy azzal, ami még belőlük tovább kifejthető, mint azzal, amit önmaguk megállapítanak ; szellemes és a tárgyban járatos olvasóra gondoltam. Ámde természetem, mely mindig arra ösztönöz, hogy tárgyamat teljesen kifejtsem s rendszerbe öntsem, itt is felülkerekedett. Egy ideig még kibírtam, hogy azokból a tanulmányokból, melyeket bizonyos tárgyak felől saját

¹ Kivonatosan.

felvilágosításom kedvéért írtam, csak a legfontosabb eredményeket emeljem ki, szóval kibírtam, hogy a szellemet egy kis téren összpontosítsam, később azonban sajátlagosságom tova ragadt; ahol csak tehettem, fejtegetésekbe bocsátkoztam s természetes, hogy e fejtegetéseknél magam előtt egy *a tárgyat nem ismerő olvasót képzeltem.*

Minél tovább dolgoztam s minél jobban engedtem át magamat kutató szellememnek, annál inkább tértem vissza a rendszerre s ennek tudható be, hogy közbeszúrt fejezetek keletkeztek.

Legutoljára abban állapodtam meg, hogy majd még egyszer mindent átnézek, korábbi értekezéseimben egyet-mást jobban indokolok, a későbbiekben némely elemzést az eredményben vonok össze és így egy oly tűrhető egészet készítek, mely egy kis nyo'cadrétes kötetben elfér. Természetes, hogy ki akarok kerülni minden dolgot, ami önmagától értetődik, vagy amit százszor is elmondtak és általában elfogadtak; mert hiszen becsvágyam abban áll, hogy oly munkát írjak, mely ne jusson 2 vagy 3 év múlva a feledés örvényébe s hogy az, aki a tárgy iránt érdeklődik, ne csak egyszer vegye kezébe könyvemet.«

Clausewitz később (1818-tól kezdve) sokoldalú elfoglaltsága miatt csak lassan haladt. Munkájában sokat törült, sokat módosított, sokat átdolgozott.

Igy érkezett el az 1827. esztendő.

Ebben az időben szerzünk a következő »Értesítést« vetette papírra :

„Értesítés.”

»Én az első hat könyvet, melyek immár tisztába írvák, még egy átdolgozásra szorúlt, meglehetősen alakatlan tömegnek tartom.

Az átdolgozás alkalmával a háború kettős neme mindenhol szorosabban lesz szem előtt tartandó, aminek következtében az eszmék élesebb értelmet, biztosabb irányt és közelebbi alkalmazást fognak nyerni.

A háború kettős neme közül az egyik az *ellenség leverését* célozza avégből, hogy az ellenség politikailag megsemmisíttessék, vagy pedig csak védképtelenné tétessék és így tetszés szerinti békekötésre szoríttassék; a másik egyedül azt tűzi ki célul, hogy a birodalom határán némi foglalás történjék, akár azért, hogy a meghódított terület végképen megtartassék,

akár pedig abból az okból, hogy mint hasznos csereeszköz, a békekötésnél érvényesíttessék.

A háború egyik neméből a másikba való átmenetek természetesen megmaradnak, de a két törekvés teljesen különböző természete mindenütt kimutatandó, a két törekvés érdekellentétét pedig el kell majd egymástól választani.

A háborúknak e tényleg fennálló különbségén kívül még határozottan és pontosan megállapítandó lesz az a gyakorlatilag szükséges nézőpont is, mely szerint *a háború nem más, mint az állampolitika folytatása megváltozott eszközökkel.*

Ez a nézőpont — mindenhol szorosan betartva — majd egységessé teszi a szemléletet és megkönnyíti a bonyolultabb dolgok kifejtését. Bár az említett nézőpont (a háború nem más, mint az állampolitikának folytatása megváltozott eszközökkel) főleg a nyolcadik könyvben találja alkalmazását, mindazonáltal szükséges azt már az első könyvben teljesen kifejteni és az első hat könyv átdolgozásánál tekintetbe venni. Az első hat könyvnek ilyenétképeni átdolgozása mellett sok salak fog eltűnni, nemcsak egy szakadás s tátongó ür fog összehúzódni s számos, eddig csak általánosságban tartott dolog nyer majd határozott tartalmat és alakot.

A hetedik könyv: »a támadás«, melynek egyes fejezetei vázlatilag készen vannak, a hatodik könyv reflexiójának tekintendő s mindjárt a fentebbi nézőpontok alapján lesz kidolgozandó, úgy, hogy újabb átalakítást nem fog igényelni, sőt inkább az első hat könyv átdolgozásánál majd szabványként szolgálhat.

A »haditerv« címet viselő nyolcadik könyvben (mely a háború berendezését tárgyalja) néhány oly fejezet található, mely még igazi anyagnak sem válik be, hanem csak a tárgy nyers átdolgozása.

De ezekre azért volt szükség, hogy a munka folyamán rájőjjen a lényegre.

E fejezetek a kitűzött célnak teljesen megfeleltek és én a hetedik könyv megírásának befejeztével azonnal hozzálátok a nyolcadik könyv kidolgozásához, amelyben főleg a fentemlített két nézőpont fog érvényesülni és hivatva lesz mindezt egyszerűsíteni és átszellemíteni.

Reményelem, hogy ekként ebben a könyvben az államférfiak és hadászok álbölcselkedéseit megcáfolhatom és legalább is kimutathatom, hogy miről van szó a háborúban és mit kell ott tulajdonképen tekintetbe venni.

Ha egyszer a nyolcadik könyvet teljesen átdolgoztam és ennek folytán eszméim tisztultak és a háború körvonalát kellőképpen megállapítottam, nem lesz nehéz ezt a szellemet a hat első könyvbe átültetni és a háború igazi képét ott is sejtetni.

Tehát csakis a nyolcadik könyv elkészítése után kezdek az első hat könyv átdolgozásához.

Jól tudom, hogy ha netalán kora halál meggátolna munkám befejezésében, irodalmi hagyatékom csak alakatlan gondolat tömegnek volna nevezhető, mely — mert örökös félreértéseknek kitéve — sok éretlen bírálatnak nyújtana tápot.

Hiszen mindenki, aki tollat vesz kezébe, szentül meg van győződve arról, hogy az, ami eszébe jut, elég jó arra, hogy kimondassék és nyomtatásban napvilágot lásson és esküszik arra is, hogy mondásához oly kevésbé fér kétely, mint ahhoz, hogy kétszer kettő négy.

Pedig ha nem sajnálná a fáradságot, esztendőkön keresztül — miként én — e tárgyról gondolkozni és azt folyvást a hadtörténelemmel összehasonlítani, tudom, hogy bírálatában óvatosabb lenne.

Művem befejezetlen volta mellett is mégis hiszem, hogy az előítélet nélküli, az igazság és meggyőződés után szomjazó olvasó rájön arra, hogy az első hat könyvben több esztendei-gondolkozás és a háború buzgó tanulmányozásának gyümölcse rejlik és talán megleti bennök azokat a főgondolatokat, melyek ebben az elméletben forradalmat idézhetnek elő.

A fentebbi »Értesítésen« kívül még a következő befejezetlen s úgy látszik, az újabb időben készült fogalmazvány találatott Clausewitz hagyatékában :

»A halálom után előkerülő és a nagy háború vezetését tárgyaló kézirat, úgy amint van, csak töredékek gyűjteményét alkotja, amelyekből a nagy háború elmélete lett volna felépítendő. Még a legtöbb dolog nem elégített ki és a hatodik könyv pusztán csak kísérlet; én még teljesen átdolgoztam és a kivezető utat máshol kerestem volna.

Ámde azért a háborúra vonatkozó azokat a főnézeteket, melyeket itt találnak, helyeseknek tartom.

Eredményei ezek egy oly sokoldalú gondolkodásnak, mely tekintetét mindenkor a gyakorlati életre irányította, mely mindig visszaemlékezett arra, amit a tapasztalat és a kitűnő katonákkal való érintkezés tanított.

A hetedik könyvnek »a támadást« (melyhez a vázlatok már futólagosan elkészítvék) kell majd tartalmaznia; a nyol-

cadik könyv »a haditervet« fogja felölelni s ebben a háborúnak politikai és emberi oldalát különösen ki fogom emelni.

Én csak az első könyv első fejezetét tartom teljesen bevégeztetnek ; ez, ha nem másért, már azért is jó, mert megmutatja, hogy mily irányt szándékoztam könyvem elkészítésénél betartani.

A nagy háborúnak elmélete, az úgynevezett »hadászat«, rendkívüli nehézségeket mutat fel s bátran lehet állítani, hogy kevés olyan ember van, kinek bizonyos dolgok felől tiszta, azaz a szükségesig okozati összefüggésben visszavezetett fogalma lenne. A legtöbb embert cselekedeteiben az ítéletnek pusztá tapintata vezeti, mely jól — rosszul eltalálja a helyest, aszerint, amint benne több-kevesebb lángelme lakozik.

Igy cselekedett minden nagy hadvezér és e hadvezérek nagysága és lángesze részben arra vezethető vissza, hogy ítéletük tapintatával mindenkor a helyeset találták el. A cselekvésnél ez örökké így lesz és itt a tapintatnál egyébre nincs is szükség. De amidőn nem a saját cselekvésről, hanem arról van szó, hogy valamely tanácskozásban másokat meggyőzzünk, akkor azután tiszta fogalmakra, a benső összefüggés kimutására van szükségünk.

És mert ebben az irányban vajmi kevésé vagyunk kiképezve, a legtöbb tanácskozás nem más, mint egy teljesen alap nélküli ide-oda beszélgetés, a melynél mindenki megtartja saját véleményét, vagy pedig az egymásra való tekintetből történt pusztá megalkuvás minden értéket nélkülöző középútra vezet.

E dolgok felől alkotott világos fogalom tehát semmi esetre sem haszon nélküli ; de ezenkívül az emberi szellem már a természettől fogva szükségét érzi annak, hogy világosan lásson s mindenhol a szükséges összefüggést keresse.

Azok a nagy nehézségek, melyeket a hadművészet bölcsészeti felépítése felszínre hoz s a hadművészet bölcsészeti felépítésének hiányos kísérletei annak a kijelentése indították a legtöbb embert, hogy az ily elmélet : képtelenség, mivel abban oly dolgokról van szó, melyeket létező törvények nem ölelhetnek fel.

E véleményt osztanók s az elmélet minden kísérletével felhagynánk, ha nem állana rendelkezésünkre egész halmaza az oly tételeknek, melyeket minden nehézség nélkül lehet világossá tenni, illetőleg bebizonyítani.

Például : hogy a védelem negatív célú erősebb, a támadás pozitív célú gyengébb alakja a harcnak ; hogy a nagy

sikerek hatnak a kicsinyekre ; tehát hogy a hadászati hatások bizonyos súlypontokra vezethetők vissza ; hogy a demonstráció az erőnek gyengébb kifejtése, mint a valódi támadás és ennek következtében az előbbi csak különös feltételek mellett alkalmazandó ; hogy a győzelem nemcsak a csatatér elfoglalásában, de az ellenséges hadsereg fizikai és erkölcsi erejének megtörésében áll és hogy ez utóbbi legtöbbször csak az ellenség üldözése által érhető el ; hogy a siker mindig teljesebb ott, ahol győzelmet arattunk s ennél fogva egy vonalról vagy irányból a másikra átugrani csak szükség esetén szabad ; hogy a megkerülés jogosultságát általában csak a túlsúly, vagy pedig a saját összekötő és visszavonulási vonalunknak az ellenség hasonlónál való fölötte túlsúlya eredményezheti ; hogy tehát az előbbiből kifolyólag az oldalállások hasonló körülményektől függenek ; hogy minden támadás gyengül az előrenyomulásban.«

Clausewitz ezen értesítés megírása után még 1830-ig szorgalmasan dolgoztatott munkáján ; 1830-ban a tüzérséghez áthelyezve, óriási elfoglaltsága írói működésének végét vetett.

Kéziratait rendezte és azokat feliratokkal ellátva, lepecsételte, mintha tudta volna, hogy munkásságát örökre befejezte.

Clausewitz tényleg — az utókorra nagyon is korán — 1831-ben elhalálozott.

A nagy író hátrahagyott műveit neje, Clausewitz Mária grófnő, férjének néhány barátja közreműködésével, 1832-ben rendezte sajtó alá.

Szerző előszava.

Hogy a tudományosság fogalma nem egyedül és nem is főképen a rendszerben és annak betetőzött épületében áll, az ma már különös fejtegetésre nem szorul. Ebben a műben, melynek felszínén rendszer egyáltalán nem látható, kész tanépület helyett csak épületdarabokkal találkozunk.

Benne a tudományos alakot az az igyekezet képviseli, mely kikutatja a háborús jelenségek lényegét s reámutat összefüggésükre ama dolgok természetével, melyekből alkotva lőnek. A bölcsészeti következtetések elől sohasem tértem ki. Amidőn azonban ez a következtetés nagyon is vékony fonallá kezdett elnyúlni, előnyösebbnek véltem azt elszakítani és azután újból a tapasztalat megfelelő jelenségeihez hozzákötni.

Mert amiként némely növény gyümölcsöt csak akkor terem, ha nem hajt ki túlmagasra a töből, ép úgy a gyakorlati művészeteknél sem szabad az elméleti virágokat és leveleket kelleténél magasabbra fejleszteni, hanem igyekeznünk kell azokat az ő sajátlagos termőtalajukhoz : a tapasztaláshoz közelebb tartani.

Kétség nélkül hiba lenne, ha valaki a búzaszem vegyi alkotásrészéből akarná a kalász alakját meghatározni, mert csak a mezőre kell lépnie, hogy ott találja készen a kalászt. Vizsgálódás és megfigyelés, bölcsélet és tapasztalat egymást soha meg ne vesse és ki ne zárja ; hiszen ők egymásért kölcsönösen jóállást vállalnak el.

E könyv tételei tehát belső szükségességük tömör boltozatával vagy a tapasztalatra, vagy pedig magára a háború fogalmára mint külső pontra támaszkodnak és ekként a boltozatvánkosokat nem is nélkülözhetik.¹

¹ Hogy ezt nem tartja be sok katonai író, különösen pedig azok, kik a háborút tudományosan akarják tárgyalni, mutatja az okoskodások sok példája, amelyekben a pro és kontra egymást annyira fel-falja, hogy még farkuk sem marad meg, mint a mesebeli veszekedő oroszánoknál.

Talán nem lehetetlen dolog a háború rendszeres elméletét szellemesen és hatalmasan megírni ; az eddigiek bizony ettől nagyon is távol állanak. Eltekintve a tudományt nélkülöző szellemüktől, a rendszer összefüggése és teljessége utáni hajhászásban telvék mindennemű köznapis dolgokkal, közszólamokkal, fecsegésekkel.

Ha találó képet akarunk az ilyfajta könyvek tartalmáról, olvassuk el Leuchtenbergnek következő kivonatát egy tűzoltószabványból :

»Ha valamely ház lángban áll, mindenekelőtt a balról levő ház jobb fala, ellenben a jobbról álló ház bal fala oltalmazandó, mert, ha például a balról álló ház bal falát akarnánk oltalmazni, akkor e ház jobb fala a bal faltól jobbra esik és következésképen amennyiben a tűz ettől a faltól és a jobb faltól is jobbra esik (mert hiszen feltételeztük, hogy a ház a tüztől balra fekszik), úgy a jobb fal a tűzhöz közelebb van, mint a bal fal és a háznak jobb fala oltalom hiányában leéghetne, még mielőtt a láng az oltalmazott bal falhoz közelednék ; következésképen olyas valami égne le, ami nem oltalmaztatik és pedig még hamarabb, mint égne egy másik, ha ezt nem is oltalmaznák, következésképen ezt hagyni, amazt oltalmazni kell. Hogy a dolgot magunknak megtartsuk, emlékünke kell vésni, hogy : ha a ház a tűzhöz jobbra esik, akkor a bal fal és ha a ház balra van, úgy a jobb fal.«

Hogy ilyen közszólamok által a szellemes olvasó ne riasztassék vissza és a kevés jó sok vízzel hígítva ízetlenné ne tétessék, szerző elhatározta, hogy azt, amit a háborúról benne sok évi gondolkozás, a háborút ismerő okos emberekkel folytatott érintkezés és saját tapasztalata megérlelt, mint nemes fémek kis szemecsekben nyújtja majd.

Ilyeténképen jöttek létre a könyvnek külsőleg csak gyenge összefüggésben levő fejezetei, de amelyeknél remélhetőleg nem hiányzik a belső kapocs. Lehet, hogy nemsokára jövend egy oly elme, mely képes lesz ezen egyes szemecsek helyett az egészet mint salak nélküli tiszta fémeket egy öntvényben állítani elő.

ELSŐ KÖNYV.

A háború természetéről.

ELSŐ FEJEZET.

Mi a háború?

1. Bevezetés.

Mielőtt tárgyunk mivoltát az ő benső összefüggésében vennők vizsgálódásunk alá, az a szándékunk, hogy előbb annak elemeivel, azután ez utóbbiak alkatrészeivel, avagy tagjaival foglalkozzunk, tehát, hogy az egyszerűtől az összetett felé haladjunk. De mert tárgyunk részei oly szoros kapcsolatban állanak az általuk alkotott egésszel, mikép a részek-től az egész fogalmát különválasztani nem lehet : sehol sem szükségesebb, mint a jelen esetben a tárgyalást az összegész lényegének átpillantásával kezdeni meg.

2. Meghatározás.

A háború fogalmának nehézkes publicistikai meghatározásába nem bocsátkozunk, csak elemével : a párviadallal foglalkozunk. A háború tág körben dúló párviadal. S ha ennél fogva a háborút alkotó párharcok nagy számát egységnek tekintjük : csupán két küzdő fél áll előttünk, akiknek mindegyike arra törekszik, hogy a másikat saját akaratának teljesítésére kényszerítse, ellenfelét leverje s ezáltal további ellenállásra képtelenné tegye.

A háború tehát az erőszak ténye, mellyel az ellenséget saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk.

Az erőszak az erőszakkal szembeszállandó, magát a tudomány és művészet vívmányaival szereli fel s bár a népjog címén alkotott korlátozások nyomon követik is, ezek, mint afféle majdnem észrevehetetlen s említésre is alig érdemes tényezők, erejét lényegesen nem csökkentik.

Az erőszak, t. i. a fizikai erőszak tehát, mivel az állam és törvény fogalmának keretén kívül erkölcsi erőszak nincsen : az eszköz ; akaratunknak az ellenségre való kényszerítése pedig : a cél.

Ez utóbbinak biztos elérése végett az ellenséget védelemre képtelenné kell tennünk. A hadviselés tulajdonképeni célja tehát az ellenség ellenállásának megtörése. E szerint eme szándék helyettesíti a fönt említett célt,¹ amelyet, mint a háborúhoz szorosan nem tartozót, bizonyos mérvben háttérbe is szorít.

3. Az erőszaknak végletekig terjedő alkalmazása.

Találkozhatnak emberbarátok, kik csak amúgy könnyedén azt gondolhatnák, hogy az ellenségnek lefegyverzése és leverése valamely mesterkélt módon, vérontás nélkül is eszközölhető s hogy a hadművészet valódi célzata csupán csak erre irányulhat. De bármily tetszetős legyen is e felfogás, nem egyéb ez tévedésnél, amelyet annyiival is inkább ki kell irtanunk, mivel a jószívűség botlásai veszélyes dolgokban — amelyek közé a háború is tartozik — éppen a legkárosabbak. A fizikai erőszak alkalmazása az értelem közreműködését éppen nem zárja ki, ennek következtében az, aki ezt az erőszakot² kíméletlenül alkalmazza és nem nézi, vajjon e mellett vér, sok vér folyik-e, túlsúlyra emelkedik ama másik fölött, ki ezt nem cselekszi. Természetes, hogy ekként a kíméletlenebb a másira törvényt ró. Ezt tudva, mindkét fél egész a végletekig azon van, hogy ellenfelét az erőszak alkalmazásában fölülmúlhassa s ebbeli törekvésükben az ellenfélben rejlő ellensúlyon kívül egyéb korlátot nem ismernek.

Csakis így kell a dolgot tekintenünk. Fonák s haszon nélkül való törekvés lenne a vad, nyers (és kegyetlen) elem iránt érzett tellenszenvből annak természetét figyelmen kívül hagyni.

Hogy a művelt népek háborúi jóval kevésbé kegyetlenek és rombolók a műveletlen népekénél, ennek oka azokban a társadalmi állapotokban rejlik, melyek az államok belsejében és az egyes államok közt léteznek. Eme társadalmi állapot és ennek viszonyai szerint alakul ugyanis a háború; ezek szabnak számára föltételeket, szorítják korlátok közé és mérséklük.

Ebből azonban nem lehet azt következtetni, hogy a mérséklet s egyéb korlátozó tulajdonság a háború természetében rejlenének; ezeket csak esetlegesen veszi fel. A mérséklet elvét a háború bölcséletébe felvenni merő képtelenség.

Az emberek egymás közt vívott harcában tulajdonképen két egymástól különböző elem nyilvánul: az ellenséges *érzület* s az ellenséges *szándék*; e kettő közül az utóbbit választottuk meghatározásunk ismérveül, mivel az előbbinél általánosabb. A gyűlöletnek ösztönben gyökeredző legvadabb szenvedélyét nem képzelhetjük ellenséges szándék nélkül; ellenben számtalan olyan ellenséges szándék van, mellyel ellenséges *érzület*

¹ A politikai célt: *akarataunknak az ellenségre való kényszerítését.*

² Az értelemmel párosult erőszakot.

vagy épen nem, vagy csak kis mértékben jár. A vad népeknél a kedély, a művelt népeknél pedig az értelemszülte szándék az uralkodó ; ámde e különbség nem a vadság és műveltség lényegében, hanem inkább ez állapotokat kísérő körülményekben és intézményekben stb. rejlik. Azért tehát a felállított tétel (hogy a vad népeknél a kedély, a művelteknél az értelemszülte szándék az uralkodó) a legtöbb, de nem minden esetben jut érvényre.

Szóval : a legműveltebb népek közt is fellángolhat néha a szenvedélyes gyűlölet.

Ebből láthatjuk, hogy mily igaztalanok lennénk akkor, ha a művelt népek háborúit csupán csak azok kormányai rideg számításra alapuló cselekményeinek tekintenők és azt képzelnők, hogy a szenvedélyek, lassan-lassan kiküszöbölve, a háborúban oly kevés szerepet játszanak, hogy elvégre a haderő fizikai tömegére többé nem, csak annak viszonyaira — a cselekvés algebrájára — van szükség.

Az elmélet tényleg már e nyomon kezdett haladni, amidőn a legutóbbi háborúk jelenségei helyesebbre tanították. Ha a háború az erőszak ténye, akkor az szükségképen az érzület világába is tartozik. Ha pedig a háború nem is lenne közvetlenül az érzület folyománya, mégis többé-kevésbé erre visszavezethető. Az érzületnek többé-kevésbé befolyásoló nyilvánulása pedig nem a műveltség fokától, hanem az ellenséges érdekek fontosságától és tartamától függ.

Ha tehát azt észleljük, hogy a művelt népek a hadifoglyokat meg nem gyilkolják, az ellenség városait és országát el nem pusztítják, mindez azért történik, mivel hadviselésükbe az értelmiség jobban belevegyül, mely aztán nekik az erőszak alkalmazásához az ösztön eme vad nyilvánulásainál hathatósabb eszközöket nyújt.

A lőpor feltalálása, a lőfegyverek folytonos tökéletesítése, mind kézzelfoghatólag igazolja, hogy a hadviselés szolgáltatába szegődött műveltség a háború fogalmának az ellenség megsemmisítésére irányuló célzatát semmikép sem zavarta meg vagy terelte más irányba.

Ismételjük tehát tételünket : a háború az erőszak ténye, amelynek alkalmazásában határ nincsen ; így szab az egyik fél a másiknak törvényt s áll elő ama kölcsönhatás, amely ennek fogalma szerint a végletekig vezet.

Ez az az első kölcsönhatás és ama első véglet, amelyre bukkanunk.

Visszapillantás a 3. címre.

Szerző bebizonyítandó elméleti tételét : hogy háború esetén az erőszak alkalmazásában határ nincsen, vagyis az erőszakoskodásban mindegyik fél a másikat túlszárnyalni kívánja, kiinduló pontul az emberbarátok ama tévhitét választja, amely szerint a háború a műveltségnek idővel fokozódó tökélye mellett vérontást nem fog kívánni.

Ez képtelenség !

Az ellenség védképtelenné tétele, mely elvontan véve a háború végső célja, az ellenfél fizikai gyengítését, tönkretételét kívánja; ez pedig vérontás nélkül nem valósítható meg.

A műveltség csak a kegyetlen, csak a felesleges vérontásnak vethet gátat; egyébnek nem!

Nem létezhetik oly művelt nép, mely ha létérdekéről van szó, a háborúban önfeláldozással járó könnyörületes emberbaráti indulatot tanúsítson, mert: hiszen az, aki a nyers erőszakot minden mellétket nélkül alkalmazza, feltétlenül előnyben van a másik fölött.

Ezt pedig nem akarhatja egyik fél sem s ekként: *a végletek törvénye* magának érvényt szerez.

(Első kölcsönhatás.)

4. A végcél: az ellenségnek védelemre képtelenné tévése.

Már mondtuk, hogy a hadviselés célja: az ellenség védképtelenné tétele. — Immár be akarjuk bizonyítani, hogy arra legalább az elmélet szempontjából szükség is van.

Hogy az ellenség a mi akaratunkat teljesítse, oly helyzetbe kell őt hoznunk, mely reá nézve károsabb, mint az áldozat, melyet tőle követelünk. Annak a káros helyzetnek, melybe az ellenséget juttatni akarjuk, természetesen nem szabad pillanatnyi (rövid) tartamúnak lenni, mivel az ellenség különben egy kedvezőbb időpontot várna be, s akaratunknak nem engedne. Az egymásután következő hadi cselekmények által létesítendő helyzeteknek tehát legalább az elmélet szerint az ellenségre nézve mindinkább elviselhetlenebbé kell válniok. A legrosszabb helyzet, melybe valamely hadviselő fél juthat: a teljes védképtelenség.

Ha tehát az ellenséget a háború által saját akaratunk teljesítésére kell szorítanunk, akkor vagy védképtelenné tegyük őt, vagy pedig oly állapotba juttassuk, amelyben a védképtelenség veszélye fenyegeti. Ebből következik, hogy a hadi működés céljaul mindenkor az ellenség lefegyverzését vagy — ha úgy tetszik — tönkretételét kell kitűznünk.

Mivel pedig a háború nem valamely eleven erőnek holt tömeg ellen intézett működéséből — mert hiszen az egyik fél föltétlen türése esetén háború nem jöhet létre, — hanem mindenkor két élő erőnek egymás ellen intézett lökeméből áll, ennél fogva mindazt, mit a hadakozás végső céljaul mondtunk, mindkét félre alkalmaznunk kell. Itt tehát ismét kölcsönhatás nyilvánul. Mindaddig, míg ellenségemet tönkre nem tettem, attól kell tartanom, hogy ő ver le engem; nem vagyok tehát többé ura magamnak, mivel ő szab elem törvényt, miként én vele tevém. Ez a második kölcsönhatás, mely a második végleteh vezet.

(Második kölcsönhatás.)

5. Az erők végső megfeszítése.

Hogy az ellenséget legyőzhessük, erőfeszítésünket az ő ellenálló erejéhez kell szabnunk; ellenálló ereje bizonyos eredményben nyer kifejezést, melynek tényezői egymástól el nem különíthetők; ezek: *a rendelkezésre álló eszközök és az akaraterő nagysága.*

A rendelkezésre álló eszközök nagysága, amennyiben az (habár nem is egészen) számokon alapszik, még meghatározható; de az akaraterő foka már kevésbé állapítható meg és csakis az indító tényezők fontossága után becsülhető némiképen meg. Föltéve, hogy ezen úton az ellenség ellenálló erejének nagyságát meglehetősen valószínűséggel sikerül megállapítanunk, úgy ennek alapján saját erőfeszítésünk mértékét szabhatjuk meg s azt azután vagy annyira fokozzuk, hogy általa az ellenség erejét túlszárnyaljuk, vagy pedig abban az esetben, ha erre képesek nem lennénk, azt lehető naggyá tesszük. Ámde ugyanezt cselekszi az ellenfél is, tehát mindkét fél újabb versenyre kel, amely a merev elmélet szerint ismét a végletek felé törekvést eredményezi.

Ez a harmadik kölcsönhatás és harmadik véglet amelyre bukkanunk.

(Harmadik kölcsönhatás.)

6. Módosítások a valóságban.

Azt tapasztaljuk, hogy a kutató elme, ha végletekkel, az erők összeütközésével van dolga, melyek magukra hagyatva az ő benső törvényükön kívül egyébnek nem hódolnak: a pusztá fogalom elvont mezején sehol meg nem pihen mindaddig, míg csak a legszélsőbb határig el nem ért.

Ha tehát a háború pusztá fogalmából a cél számára, melyet kitűztünk, valamint az eszközökre nézve is, melyeket alkalmazni szándékozunk, valamely abszolút pontot akarnánk levezetni: úgy a szüntelen kölcsönhatások közepett oly szélsőségekbe jutnánk, amelyek a képzelő erőnek a logikai elménkedés alig látható szálaiból szőtt játékanál egyebek nem lennének.

Ha az abszolútra támaszkodva, minden nehézséget egy tollvonással akarnánk megkerülni s logikai következetességgel megmaradnánk amellett, hogy mindenkor a végsőkre elkészülve a legvégső erőfeszítést kell kifejtenuünk: az ily tollvonással nem a való élet, de a könyvek számára alkotnánk törvényt.

Feltéve még azt is, hogy az erőfeszítés legszélsőbb határa abszolút és könnyen kipuhatható lenne, meg kell vallanunk, hogy az emberi elme még ez esetben is nehezen vetné magát e logikai ábrándozás alá. Némely esetekben haszontalan erőfecsérlés következne be, melyet a kormányzás egyéb alapelvének kellene ellensúlyoznia, emellett az akaratnak oly mérvű megfeszítése követeltetné, mely a kitűzött céllal helyes arány-

ban sehogysem állna. Ennélfogva tehát az akaraterő a kívánt fokban nem is nyilvánulna, mivel az emberi akarat erejét logikai elmélkedésből sohasem merítheti.

Minden másképp alakul azonban, ha az elmélet elvont teréről a valóságba lépünk; amott mindent az optimizmusnak kellett alárendelnünk és úgy az egyik félnél, mint másiknál fel kellett tennünk, hogy mindkettő egyaránt nemcsak a tökélyre törekszik, de azt el is érendi. Így lesz-e ez valamikor a valóságban is? Igen, ha:

1. a háború teljesen elszigetelt működés lenne, hirtelen keletkeznék és az államélet megelőző folyásával összefüggésben nem állana;

2. ha az egyetlen döntésből, vagy akár az egyidőben történő döntések sorozatából állana;

3. ha általa teljes döntés lenne elérhető, amelyet a nyomában keletkező politikai állapotokra fektetett számítások legkevésbé sem befolyásolnának.

7. A háború elszigetelt művelet sohasem lehet.

Az első pontra vonatkozólag: A hadviselő felek egyike sem tekinthető a másikkal szemben elvont személynek, de még az ellentállás eredményeit létrehozó — nem külső dolgokon alapuló — tényezővel, t. i. az akarattal szemben sem. Ez az akarat nem teljesen ismeretlen, mert annak *mai* állapotából mindenkor következtethető, hogy milyenné válik majd *holnap*.

A háború nem hirtelen keletkezik, elterjedése nem pillanat műve; ennélfogva tehát az ellenfelek mindegyike a másikat legnagyobbbrészt nem aszerint ítéli meg, hogy szorosan véve milyennek kellene lennie s mit tennie, de ítéletét arra alapítja, hogy ellenfele milyen és mit cselekszik. És mert az ember az ő tökéletlen szervezetével mindenha a legfőbb jó mögött marad: a mindkét részen mutatkozó hiányok a mérséklő elvet képviselik.

8. A háború nem lehet egyetlen, tartam nélküli csapás.

A második pont a következő vizsgálódásokra indít:

Ha a háború egyetlen döntésből vagy az ugyanazon időben történő döntések sorozatából állana, úgy a hozzá való mindenemű előkészületnek természetesen a végletek célzatával kellene bírnia, mivel az e tekintetben elkövetett mulasztás később semmiképen sem lenne helyrehozható; ez esetben a valódi életből legföljebb az ellenfél előkészületei — amennyire azok előttünk ismeretesek — szolgálhatnak nekünk mértékül; minden egyéb zsinórmértéket az elvont fogalmak teréről kellene meríteni.

Ha azonban a döntés több egymást követő ténykedésből áll, a megelőzők természetesen összjelenségeikkel együtt a követke-

zendők számára mértéket adhatnak. Így azután a valódi élet az »elvont« helyébe lép és mérsékli a végsők után való törekvést.

A háború szükségszerűleg egyetlen döntésből, vagy az egy és ugyanazon időben történő döntések sorozatából állana, ha a harcra hivatott valamennyi eszköz egyszerre vétetnék igénybe, avagy lenne igénybe vehető ; mert amennyiben a döntés annak a félnek eszközeit, akire nézve balul üt ki, szükségképen csökkenti : nagyon természetes, hogy abban az esetben ha az első döntésnél minden harceszköz alkalmaztatott, második döntésre gondolni sem lehet. A még ezután bekövetkezhető hadi ténykedések voltaképen csak az elsőhöz tartoznának s annak tartamát alkotnák.

Láttuk azonban, hogy már a háborúhoz való előkészületeknél a pusztá fogalom helyébe az élet valósága, valamely végletekig menő föltevés helyére valódi mérték lép : tehát ebből az okból a két félnek egymásra gyakorolt kölcsönhatása a végső erőfeszítés vonalától hátramarad s nem alkalmazza egyikük sem már kezdetben ereje összességét. De valamennyi erőnek egyszerre való alkalmazását ezek természete és használatuk módja is kizárja.

Ezek az erők : *a tulajdonképeni haderő, az ország terepviszonyaival és népességével, továbbá a szövetségesek.*

Az ország az ő terepviszonyaival és népességével tudniillik azonkívül, hogy a tulajdonképeni küzdő erők forrása, egyúttal azzal a részével, mely a hadszínhely, avagy arra számottevő befolyást gyakorol : a háború hatásos tényezőinek jelentékeny részét alkotja.

Habár minden mozgásba hozható küzdő erőt egyidőben működtethetnénk is, nem úgy valamennyi erősséget, folyamot, hegységet és lakost stb., szóval nem az egész országot, hacsak ez nem oly kicsiny, hogy már a háború első ténye egész szél-tében igénybe veszi. De a szövetséges fél közreműködése sem függ a hadviselők akaratától ; az államviszonyok természetében rejlik, hogy a szövetséges sokszor csak később avatkozik be, vagy erősíti meg magát az elvesztett egyensúly helyreállítására.

Hogy az ellenálló erők eme része, melyet rögtön alkalmazni nem lehet, némely esetben az összerőnek sokkal nagyobb része, amint azt az első pillanatra hinnők és hogy ennek következtében az erők egyensúlya helyreállítható még ott is, hol az első döntés nagy erővel történvén, az nagy mértékben meg is zavartatott : a később következőkben fog kifejtetni. Itt csak annak bebizonyítására szorítkozunk, hogy a háború természete az összes erőknek egy és ugyanazon időben szándékolt teljes egyesítését meg nem engedi.

Ez ugyan magában véve nem ok arra, hogy az első döntés érdekében teendő erőfeszítések mérsékeltesse, mivel a döntés kedvezőtlen kimenetele mindenkor hátrány, amelynek magunkat szándékosan kitenni nem szabad, mivel az első döntés, ha egyetlen nem is marad, a következőkre annál nagyobb befolyást gyakorol, minél nagyobb volt ; mindazonáltal

egy később bekövetkezhető döntés lehetősége azt eredményezi, hogy az emberi szellem a roppant erőfeszítésektől való féltében hozzá menekül, tehát az erőket az első döntéshez nem oly tömegben gyűjti össze és nem annyira feszíti meg, mint amilyen mértékben ennek különben történni kellene.

Mit a két fél egyike gyengeségből elmulaszt, az a másiknál a mérsékletre nézve valódi és *tárgyilagos* alappá válik s eme kölcsönhatás aztán a véglet felé törekvést az erőfeszítésben alább szállítja.

9. A háború végeredményében nem mindenkor abszolút értékű.

Végül pedig az egész háborúnak végeredménye sem tekinthető mindenkor abszolút értékűnek, mivel a legyőzött állam vereségében gyakorta csak múltó bajt lát, amelyen a politikai viszonyok későbbi időkben még segíthetnek. Hogy mennyire mérsékli ez a körülmény is a feszültséget, az erő kifejtés hevesességét: magától értetődik.

Visszapillantás a 3–9. címekre.

Clausewitz a 3., 4. és 5. cím alatt a kölcsönhatások okozta végletek törvényét fejtegeti.

A hadakozó felek — úgymond — az erőszak alkalmazásában az ellenségnek védelemre képtelenné tételében, az erők megfeszítésében határt nem ismernek; vagyis más szóval mindegyik fél in theoria azon igyekszik, hogy célja elérésében az összes rendelkezésre álló erőket a legerélyesebb módon akként használja fel, hogy az ellenséget fizikailag teljesen tönkretegye.

A végletek törvénye azonban csak elméleti, mert mint szerző 7., 8. és 9. cím alatt bizonyítja, a valóság nagyon is módosítja azt.

Rendezett államok népeinél a legnagyobb hévvel vívandó élet-halál harcáról a legtöbb esetben nem lehet szó, mert:

a) a hadviselő felek a háborúhoz való előkészületeket ellenfelük ismert viszonyaihoz mérten, tehát csak egy bizonyos határig menve állapítják meg (lásd 7. címet);

b) a háború anyagi és erkölcsi okoknál fogva nem áll, nem állhat egyetlen döntésből; már pedig ha a háborút egy csapás nem dönti el, csak természetes, hogy a végletek törvényét az erőfeszítésre nézve alkalmazni nem lehet;

c) az egyik vagy másik fél nem akarja lételét kockáztatni azért, hogy összes erejét latba dobja; nem akarja azért, mert azt véli, hogy amit a jelen megtagad, megkaphatja majd a jövő.

Ha a valóságban a végletek törvénye hatályát veszti, mi a mértéke a háború nagyságának?

Mindenekelőtt a politikai cél és hatása a tömegre, az ellenfelek jelleme, állami berendezései, állapotai és viszonyai.

Természetesnek fogjuk találni, hogy például: a nemzet szabadságáért, a megélhetésért vívandó háború nagyobb erőfeszítést hoz létre, mint olyan, amelyet egyéni vagy pártokból vagy pedig hamis nyom járó rövidlátó politikáért, tehát esetleg a nemzet érdeke ellen kell vígigküzdenünk.

A politikai cél egymaga azonban csak viszonylagos mértéket szolgáltat a háború nagyságára nézve.

Az ellenfelek jelleme, állami berendezései s viszonyai azok, melyek növelik vagy kisebbitik a háborúnak a politikai cél által követett ere-

jét. Például : csekély politikai ok is *szülhet erőteljes és nagy háborút* két hatalmas, de egymással hosszú időn keresztül vetélkedő nemzet között (1870/71. francia-német háború). Vagy politikai célból keletkező háború elposványosodhatik a nemzet *közömbössége* vagy rossz tulajdonságai folytán. (Hannibal Róma ellen.)

Hatalomra nézve egyenlőtlen államok között kitörő háború erejét, nagyságát a politikai célon kívül a kisebb állam népének jellege, ereje, országának, vagyis a hadszínhelynek minemősége határozza meg. (1864-iki osztrák-porosz-dán háború.)

10. A végletek és abszolút fogalmak helyét az élet valószínűségei foglalják el.

A mondottakból látjuk, hogy a hadakozásban az erőknek a végsőig való fokozásáról szóló szigorú törvény nem talál alkalmazást.

Ha a végletektől tartani nem kell s azokra többé nem is törekszünk : az ítélet dolga leend megállapítani ama határokat, ameddig az erőfeszítésnek terjednie kell ; ez azonban csak amaz adatok alapján — amelyeket a való élet jelenségeiben nyerünk — a *valószínűség törvényének* alkalmazása mellett történhetik. Ha az ellenfelek immár nem pusztá fogalmak többé, hanem egyedített (individuális) államok és kormányok, ha a háború többé nem képzeleti, hanem a cselekvésnek sajátzerű idomult folyamata : úgy a valóban létezők nyújtják az adatokat, amelyekből az ismeretlent — a bekövetkezendőt — megállapítani kell. A felek mindenike tehát a valószínűség törvényének alkalmazásával az ellenfél jelleméből, berendezéseiből, állapotából s viszonyaiból von következtetést annak cselekvésére, amelyhez aztán saját cselekvését szabja.

11. Immár a politikai cél ismét előtérbe nyomul.

E helyen önmagától oly tárgy kerül vizsgálódásunk körébe, melyet onnan (lásd 2. számot) eltávolítottunk. Ez a *háború politikai célja*.

A politikai célt a végletek törvénye, továbbá az ellenségnek leverését és képtelenné tételét célzó szándék bizonyos tekintetben háttérbe szorították. De amint a végletek törvényének szigora enyhül, amint az ellenség védképtelenné tételét és leverését célzó szándék céljától eltér (tehát törekvésében enged), a háború politikai céljának előtérbe kell lépnie. Ha vizsgálódásunk nem egyéb meghatározott személyek- és viszonyokra alapított valószínűség-számításnál : akkor az indító okként szereplő politikai célnak az eredményre nézve jelentékeny tényezővé kell válnia.

Minél kisebb az áldozat, melyet ellenfelünktől követelünk, annál kevesebb erőfeszítést várhatunk részéről. Minél kisebb tehát az ő erőfeszítése : annál csekélyebbek lehetnek a mieink is. Továbbá minél kisebb a politikai cél, melyet magunk elé tűzünk, annál csekélyebb jelentőséget tulajdonítunk annak s így

annál hamarabb ejtethjük azt el: tehát annál csekélyebb lesz már ennél fogva is saját erőfeszítésünk.

Igy válik tehát a háború eredeti indító okául szolgáló cél úgy a hadakozás által elérni szándékolt célnak, valamint a követelt erőfeszítéseknek is szabályozójává.

Ez azonban nem önmagától önmagáért, hanem mert nem elvont fogalmakkal, de valóban létező dolgokkal állunk szemben: mindkét államra való tekintetből alakul így. Egy és ugyanazon politikai cél a különböző népeknél, vagy akár ugyanazon népnél is különböző időkben különböző hatást idézhet elő. A politikai célt tehát mértékül csak akkor alkalmazhatjuk, ha ama hatást tekintjük, melyet ez az általa mozgásba hozandó tömegre gyakorol. Szóval a politikai cél mellett a tömeg természete is figyelembe veendő. Hogy ennek következtében az eredmény egészen más lehet, aszerint, amint a tömegben a cselekvésre kedvező vagy kedvezőtlen hangulat van, könnyen belátható. Két népben vagy államban oly mérvű feszültség, vagy az ellenséges indulatok oly nagy tömege lakozhatik egymás ellen, hogy a háborúnak magában jelentéktelen politikai oka a természetét messze túlszárnyaló hatást: valóságos robbanást idézhet elő.

Ilyképen áll ez a politikai cél által mindkét államban előidézett erőfeszítésekre, valamint a hadivállalat számára kitűzött célra nézve is.

A politikai cél némelykor a hadivállalat számára kitűzött céllal egybeesik: p. o. bizonyos tartomány elfoglalásánál; némelykor azonban nem alkalmas arra, hogy a háborúnak céljául szolgálhasson. Ez utóbbi esetben ilyen (hadi cél) felállítandó, amely azután a politikai célt, a békekötésnél mint egyenrangú tényező helyettesítheti. De ezen ürügyek választásánál is mindenkor figyelembe kell venni az egymással szemben álló államok sajátlagosságait. Vannak viszonyok, amelyek közepett, ha a kitűzött politikai célt feltétlenül el akarjuk érni: a háború indító okául felvetett ürügynek emennél (t. i. a politikai célnél) követelőbbnek kell lennie. A politikai cél, mint mérték (azaz szabályozó) annál inkább lép előtérbe, sőt határoz, minél közönyösebbek a tömegek s minél kisebb az egymással szemben álló államok közötti feszültség. Amint látjuk tehát, lehetnek esetek, amelyekben a politikai cél csaknem egyedül dönt.

Ha a hadivállalat tulajdonképeni célja a politikai cél (szándék) egyenértékű helyettesítője, úgy az ezzel karöltve jár és pedig annál inkább, minél jobban lép előtérbe a politikai cél (szándék). Ily módon aztán megmagyarázható, hogy belső ellenmondás nélkül lehetnek kisebb-nagyobb fontosságú és több-kevesebb eréllyel vívott háborúk: az irtóháborútól kezdve az egyszerű fegyveres megfigyelésig. Ez azonban már egy olynemű kérdéshez vezet, amelyet a későbbiek folyamán még kifejtetni tartozunk.

12. Ámde ezzel nincsen kifejtve, vajjon a hadműveletek szünetelése a háború közben helyén van-e?

Mélyen a dolog természetébe hatoló kérdés :

Vajjon a hadműveletek szünetelhetnek-e csak egy pillanatra még abban az esetben is, ha a politikai követelmények mindkét félnél a lehető legcsekélyebbek, a használatba vett eszközök még oly gyengék s a hadivállalat számára kitűzött cél még oly jelentéktelen is ?

Minden cselekvés végrehajtására bizonyos idő szükséges, amelyet tartamnak nevezünk s mely aszerint, amint a cselekvő a végrehajtásra több vagy kevesebb buzgalmat fordít, nagyobb vagy kisebb lehet.

E »több«-el vagy »kevesebb«-el itt foglalkozni nem akarunk. Dolgát mindenki a maga módja szerint végzi ; a lassú nem azért végzi lassabban azt, mert arra több időt akar fordítani, hanem mivel neki már az ő természeténél fogva több időre van szüksége és sietve kevésbé jól tudná végezni. Ezen idő tehát benső okoktól függ és a cselekvésnek tulajdonképeni tartamát alkotja.

Ha már most a háborúban végbemenő minden cselekvésre nézve a fentebb kifejtett szükséges időtartamot vesszük alapul, az azon felül ráfordított idő, vagyis a hadi működésben beállott szünet — legalább az első benyomás szerint — észszerűtlennek tetszik. Emellett azonban sohasem szabad szem elől tévesztünk, hogy itt nem a két hadviselő fél egyikének vagy másikának előhaladásáról, hanem az egész háború (hadi működés) lefolyásáról van szó.

13. Csak egy ok van, amely a cselekvést feltartóztathatja s ez ok mindig csak az egyik fél részén látszik lenni.

Ha két fél háborúra készült, úgy eme készülődésre őket bizonyára az egymás ellen érzett ellenséges elv (indulat) kényszerítette ; az ellenséges elvnek (indulatnak), amíg csak a felek egymás ellen hadilábon állanak — tehát egész a békekötésig — eltűnni nem szabad s az csakis a két ellenfél egyikénél, még pedig csakis azon feltétel alatt szunnyadhat, *hogy ő a cselekvésre valamely kedvezőbb időpontot vár be.*

Már az első pillanatra is úgy tűnik fel, hogy a föltétel mindenkor csak egyik oldalon lehet, mivel ha ez az egyikre nézve előny, úgy a másikkal szemben az ellenkezővé, vagyis hátránnyá kell válnia. Ha az egyik felet érdeke a cselekvésre készti, úgy a másik felet érdeke okvetlenül a várakozásra kell hogy utalja.

Az erők teljes egyensúlya a cselekvést meg nem szüntetheti, mivel ebben az esetben a pozitív célt követőnek, a támadónak, előnyomulásban kellene maradnia.

Ha azonban olyképen akarnók az egyensúlyt képzelni, hogy az a fél, aki részén a pozitív cél, tehát a nyomósabb indító ok van, egyúttal csekélyebb erővel rendelkezne (mint a másik fél) s ennél fogva az egyenlet az erők és az indító ok eredményéből származnék, még ebben az esetben is mindig azt kellene mondanunk, hogy ha az egyensúly eme állapotában mi változás sem lenne várható, mindkét félnek békére kellene lépnie ; ha pedig a változás előrelátható, ez csak az egyik fél részére nyújtana előnyt, a másikat pedig ezáltal cselekvésre kényszerítené. Látjuk tehát, hogy az egyensúly fogalmából a fegyverszünet szükségessége ki nem magyarázható, hanem hogy ezt mégis valamely, a cselekvésre kedvezőbb pillanat bevárására kell visszavezetnünk.

Tegyük fel, hogy két állam közül az egyiknek határozott (pozitív) célja az, hogy ellenfelétől valamely területet elvegyen avégből, hogy az ebben nyert előnyt a békekötés alkalmával értékesítse. Az elfoglalás ténye által politikai célját elérvén, számára a cselekvés szüksége megszűnt s a nyugalom ideje áll be. Ha ellenfele a dolog ilyen kimenetelében megnyugszik : békét kell kötnie ; de ha ezt tenni nem akarja, cselekednie kell ; ha már most meggondoljuk, hogy e félnek tegyük föl négy hétnél több időre van szüksége, hogy a cselekvéshez szervezkedjék, úgy bizonyára elég oka van arra, hogy a cselekvést elodázza.

E pillanattól kezdve azonban a cselekvés logikus kötelezettsége a pozitív célt követő ellenfélre háramlik, őt arra ösztönöznén, hogy a legyőzöttnek a cselekvésre való szervezkedéshez időt ne engedjen. Magától értetődik, hogy a tárgyalt esetre nézve föltételezzük, hogy a felek egymás szándékáról kölcsönösen tájékozvák.

14. Ezáltal a hadi munka folytonossága állana elő, ami ujjolag a végsőig vezetne.

Ha a hadi munka folytonossága tényleg meg volna, úgy megint minden a végletekig vitetnék ; mert eltekintve attól, hogy az ilyen szakadatlan tevékenység az érzelmi erőket inkább feltüzelné s ezáltal az egésznek a szenvedélyesség magasabb fokát, nagyobb elemei erőt kölcsönöznének : a cselekvésbeli folytonosságnak eredményei is súlyosbakká válnának, ha az események (cselekmények) közt háborítlan okozatbeli összefüggés állana elő úgy, hogy minden egyes cselekmény jelentékenyebbé, tehát egyszersmind veszélyesebbé is válnék.

Tudjuk azonban, hogy a háborúban e folytonosság ritkán avagy épen soha sincs meg s hogy számos olyan háború van, amelyben a reá fordított időből a tulajdonképeni harci cselekvésre épen a legkevesebb esik, míg az idő legnagyobb része a szünettel telik el.

Ez a jelenség nem lehet anomália s a cselekvés szünetelése a háborúban lehetséges, azaz a háború természete által ki nem zárt dolog marad.

Hogyan és miért van ez így? : most szándékozunk kimutatni.

15. Ebben az esetben az ellentétesség törvényét vesszük igénybe.

Miután az egyik fél vezérének érdekeit a vele szemben álló másik fél vezérének érdekeivel teljesen ellentétesnek tételeztük fel : *az ellentétek törvényét alkalmazzuk*. Ezen törvényről a továbbiak folyamán még külön fejezetben szólnunk, itt csupán csak a következőket jegyezzük meg.

Az ellentétesség törvénye csak akkor érvényesíthető, ha az egy és ugyanarra a tárgyra alkalmazzuk, ahol a tevőleges megnyiságok vagy erők és ellentétek — a nemlegesek — egymást teljesen megsemmisítik. Az ütközetben mindkét fél győzni akar ; itt tehát valódi ellentétesség nyilvánul, mivel az egyik győzelme a másikat teljesen megsemmisíti. Ha azonban két oly különböző dologról van szó, amelyeknek közös vonatkozásai (nem benső tulajdonságaikban, tehát nem magukban a dolgokban, hanem) rajtuk kívül vannak : úgy az ellentétesség is a dolgok vonatkozásaiban, de nem a dolgokban magukban nyilvánul.

16. Támadás és védelem nemre nézve különböző és egyenlőtlen erejű (nagyságú) dolgok, miért is reájuk nézve az ellentétesség elve nem alkalmazható.

Ha a háborúnak mindig egy és ugyanazon alakja lenne, azaz mindenkor csak az ellenség megtámadásából állana anélkül, hogy egyik a védelemre szorítkoznék, avagy más szavakkal : ha a támadás a védelemtől csupán a pozitív indító okban különböznék, amely az egyik félnél meglenne, ellenben a másikinál hiányzanék, emellett azonban a harc mégis mindig egynemű lenne, akkor e harcokban az egyik fél előnye a másik félre nézve mindenkor ugyanolyan mérvű hátránnyá válnék : tehát a valódi ellentétesség nyilvánulna.

Ámde a harctevékenység maga két alakban nyilvánul : a támadásban és védelemben, amelyek, amiként később tényleg ki fogjuk mutatni, igen különböző és egyenlőtlen erők. Az ellentétesség tehát nem a támadásban és védelemben magában, hanem amire mindkét fél törekszik : a döntésben rejlik.

Ha az egyik fél vezére a döntést később óhajtja, úgy azt a másik félnek, természetesen a harc ugyanazon alakjában, korábban kell kívánnia. Ha A érdeke azt parancsolja, hogy ellenfelét ne most, hanem 4 héttel később támadja meg, úgy

B érdekében az a kívánatos, hogy ne négy héttel később, hanem most támadtassék meg. Ez a közvetlen ellentét, amelyből azonban még nem következtethető, hogy *B*-nek érdekében állana, hogy *A*-t most rögtön megtámadja, ami nyilván egészen más dolog.

17. A védelemnek a támadás fölötti túlsúlya gyakorta megsemmisíti az ellentétesség hatását és ez fejtí meg e műveletek szünetelését a háború közben.

Ha a védelem formája erősebb a támadásénál, amint ezt tárgyalásunk során ki fogjuk mutatni, az a kérdés merül föl : vajjon a később bekövetkező döntésből származó előny az egyik félre akkora-e, amekkorát a védelem a másiknak nyújt ; ahol az nem akkora, ellentétességével emezt (a védelem előnyét) nem is ellensúlyozhatja s ennél fogva a hadműveletek folyására be nem folyhat. Látjuk tehát, hogy az érdekek ellentétességében (polarításában) rejlő buzdító erő abban a különbségben, mely a támadás és védelem ereje közt van, elenyézik s ennek következtében hatástalanná válhatik.

Ha tehát az, aki részére a jelen alkalom kedvezőnek mutatkozik, oly gyenge, hogy a védelemnyújtotta előnyről le nem mondhat, bele kell nyugodnia abba, hogy egy kedvezőtlenebb jövőnek nézzen elejébe, mivel reá nézve mindig előnyösebb lehet a kedvezőtlen jövőben védőleg harcolni, mint most támadólag lépni föl, avagy békét kötni. Miután pedig meggyőződésünk szerint a védelemnyújtotta előny (helyes módon értelmezve) igen nagy és sokkal nagyobb, amint azt az első pillanatra gondolnók : ezáltal a háborúskodás folyamán oly gyakran beálló szünetek könnyen megmagyarázhatók anélkül, hogy azokban valamely benső ellentmondást kellene föltételezni. Minél gyengébbek a cselekvésre készítő okok, annál inkább enyésznek azok el és semmisülnek meg a támadás és védelem különbségeiben s miként a tapasztalat mutatja, annál gyakrabban is állnak be szünetek a háborús munka közben.

18. Egy másik ok a helyzet hiányos áttekintésében rejlik.

Van ezenkívül egyéb ok is, mely a hadi műveletekben szünetet hozhat létre, s ez a helyzetnek hiányos áttekintése. Mindegyik hadvezér csak a saját helyzetét képes eléggé áttekinteni ; az ellenfélét csupán csak kétes hírek alapján ítélni meg ; ebben az ítéletében aztán tévedhet, s tévedése következtében azt hiheti, hogy a cselekvés sora az ellenségben van, holott pedig ő az, kinek cselekednie kellene. A helyzet hiányos áttekintése ugyan épen oly gyakran indíthatna időszerűtlen cselekvésre,

mint a cselekvés időszerűtlen beszüntetésére is, ennél fogva úgy a hadiműveletek gyorsítását, valamint halasztását is előidézheti, mindazonáltal mégis mindig természetes oknak kell tartanunk, mely a hadiműveletet benső ellenmondás nélkül megakaszthatja. De ha meggondoljuk, hogy mindenkor inkább vagyunk hajlandók ellenfelünk erejét túlbecsülni, mint kevesebbnek tartani — mivel ez már az emberi természettel jár —, megengedhetjük azt is, hogy a helyzet hiányos áttekintése általánosságban nagy mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a hadiműveletek késleltetnek s azok elve is mérsékeltebbek.

A szünetelés lehetősége a hadiművelet újabb mérsékléséhez vezet, miután e körülmény a szenvedélyekre csillapítólag hat, miután a háborúval járó veszélyt kevesbíti s az elvesztett egyensúly helyreállítására alkalmas eszközök számát gyarapítja. Minél nagyobb a feszültség, melyből a háború keletkezett, minél nagyobb tehát a háború erője, annál rövidebbek lesznek a szünetek; minél gyengébb indító ok a háború elve, annál hosszabb leend a háború, mivel a nyomósabb okok az akaraterőt fokozzák; az akaraterő pedig, amint tudjuk, mindenkor tényezőként, az erők eredményeként szerepel.

19. A hadicselekmény (művelet) közben beálló gyakori szünetelés a háborút az »abszolút« fogalmától mindinkább eltávolítja és a valószínűség-számítás körébe tartozóvá teszi.

Minél lassabban folyik le azonban a hadicselekmény, minél gyakrabban és hosszabb időre szünetelnek azok, annál könnyebb lesz valamely tévedést helyrehozni, annál vakmerőbb lesz tehát a cselekvő föltételezéseiben, s annál inkább fog ezekben a végletek határán belül maradni és mindent a valószínűre s a »hiszem«-re építeni. Az adott viszonyokra alapított valószínűség-számításra nézve tehát, melyet a fenforgó eset természete megkövetel, a hadicselekmény többé vagy kevésbé gyors lefolyása több vagy kevesebb időt enged.

Visszapillantás a 12—19. címekre.

Míg Clausewitz az előző címekben a háború általános természetét először elvontan véve, majd a valóság tényezői tekintetbevételével fejtegette, addig a 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19. cím alatt annak a kérdésnek megvilágításával foglalkozik, hogy mily okok szülik a háború közben gyakorta előforduló szüneteket.

E kérdés tisztázását nagyon lényegesnek tartja és pedig azért, mert a szüneteket előidéző okokból:

a) beigazolva látja, hogy a védelem helyes módon értelmezve nagyobb előnyt nyújt, mint a támadás; továbbá

b) következtetést von arra nézve, hogy a háborús cselekmények nem abszolút — hanem valószínűség-számításra alapulnak.

Mielőtt szerző a hadműveletek szünetelését előidéző okokat fejtegetné, az ő megszokott alaposságával minden e kérdéssel csak a legtovábbiról is összefüggő dolgot tisztáz és megvilágít.

Először is a háború »szükséges tartamának« fogalmát állapítja meg. Szerinte a háborúnak feltétlenül szükséges tartalma a hadvezérek tulajdonságaitól függ. A közbeeső szünetek látszólagosan észszerűtlenek és feleslegesek, azért, mivel elvontan véve csak a gyengébb félnek lehet oka cselekvését ideiglenesen beszüntetni, míg a másiknak, épen ellenfelének gyengeségét felhasználandó, az akciót abbahagyni nem szabad.

Ha ez a tétel áll — s áll, miként Clausewitz azt tárgyalása folyamán kimutatja —, akkor az ellentétesség törvényénél fogva a hadimunka folytonosságának kell előállnia, vagyis más szóval az egyszer megkezdett háborút a legnagyobb eréllyel és minden szünetelés kizárásával mindaddig kell folytatni, míg a békekötés be nem következik.

Hogy lehet mégis a háború közben előforduló szüneteket megmagyarázni?

Másképpen nem, mint úgy, ha kimutatjuk, hogy az ellentétesség törvénye több esetben hatálytalanná válhatik.

Clausewitz tehát következőleg okoskodik:

A háborús munkának (cselekményeknek) a kezdettől a békekötésig tartó szakadatlan folytonossága meglebbe, ha:

az ellentétesség törvénye mindenkor érvényre jutna.

Amde az ellentétesség szabálya csak *egy és ugyanazon tárgyban*, vagy pedig különmemű, de egyenlő erejű tárgyak *közös vonatkozásában* nyilvánul; két oly különböző dolognál, melyek közül az egyik nagyobb erőt képvisel, mint a másik, az ellentétesség törvénye nem működik, és pedig azért, mert különmemű és egyenlőtlen erejű dolgoknak közös vonatkozása nem is lehet.

Mivel pedig a háborúban a harci tevékenység két nemét különböztetjük meg, t. i. a támadást és a védelmet, melyek közül a védelem a nagyobb erőt képviseli: az ellentétesség törvénye rájuk nem alkalmazható.

Már most, ha az ellentétesség törvénye nem működik, a *háborús cselekmény folytonossága megszakításának mi sem áll útjában.*

E következtetésig jutva, az lesz a kérdés: mi idézi elő a háború közben előforduló szüneteket?

Az egyik okot sokszor a védelemnek a támadás fölötti túlsúlya, a másikat a helyzet hiányos áttekintése szolgáltatja.

Hogy a védelemnek a támadás fölötti túlsúlya a háború közben szünetet képes előidézni, a következőképen bizonyítható be:

A védelem túlsúlya a támadás fölött az ellentétesség törvényét megsemmisíti; ha pedig az ellentétesség törvénye nem működik, akkor a háborús cselekményekben folytonossági hiány áll elő; tehát logikusan: a védelem túlsúlya a támadás fölött folytonossági hiányt idéz elő.

Vagyis tétellel formulázva:

Ha a háborúban az ellentétesség törvénye bizonyos okból nem működik, a háború közben beálló szünet indító okának magában az ellentétességet megszüntető okban kell lennie.

Jobb megérthetős végett vegyünk egy példát. X. a támadó, Y. a védő.

A támadó a háború folyamában belső okoknál fogva annyira gyengül, hogy támadását egy bizonyos ideig nem folytathatja.

Y. védőnek az ellentétesség törvényénél fogva X-nek a szünetelést (mely alatt az új erőket gyűjt) nem volna szabad megengednie; de mivel ő maga is oly gyenge, hogy az X. ellen irányuló támadást nem kockáztathatja, vagy más szóval: mivel ő a pozitív célú ellenség esetleges védelmében rejlő erőt nem győzheti le, a szünetet kénytelen-kelletlen el kell fogadnia.

A közbeeső szüneteket előidéző másik ok: t. i. a helyzet hiányos áttekintése a két fél vezetői részéről bővebb magyarázatot nem igényel. Mindegyik fél azt hiszi, hogy egy kötéendő fegyverszünet a saját hasznára s a másik hátrányára szolgál.

Ezen esetben tehát a polaritás törvénye nem tényleg, de a felek képzelete szerint működik, az esetben a szünetet *cselekménynek* (erőgyűjtés cselekményének) kell tekintenünk.

20. Tehát a véletlen hiányzik még csupán arra, hogy a háborút játékká változtassa, ez pedig a legkevésbé hiányzik.

Mindebből láthatjuk, hogy a háborút tárgyi természete mily mérvben teszi valószínűség-számítás tárgyává ; csak egy tényező hiányzik még ahhoz, hogy az (szerencse) *játékká* váljon ; e tényező, melyet pedig éppen nem nélkülöz a *véletlen*, a *vakeset*.

Nincs egyetlen oly emberi foglalkozás sem, mely (a vakessettel) a véletlennel oly általános és folytonos érintkezésben lenne, mint a háború.

A véletlennel együtt azonban az eshetőségnek és ezzel együtt a szerencsének is nagy szerep jut a háborúban.

21. Amiként tárgyi természete úgy alanyi természete is játékká teszi a háborút.

Vessünk csak egy pillantást a háború *alanyi természetére*, vagyis azokra az erőkre, amelyek által vezettetik, úgy a háború előttünk még inkább (szerencse) játék gyanánt tűnik fel.

A haditénykedés eleme, melyben mozog : a veszély ; a veszély közepett pedig melyik a legelőkelőbb lelki erő ? a *bátorság*. Ámbár a bátorság eszélyes számítással is párosulhat, mindamellett attól különböző nemű, s mindkettő az egyének külön-külön lelki tulajdonságaiban gyökeredzik ; ellenben a kockázat a szerencsében való bizalom, merészség és vakmerőség csupán a bátorságnak nyilvánulásai, melyek mindannyian az esélyt keresik, mivel ez az ő elemük.

Látjuk tehát, hogy az abszolútnak (a feltétlennek) és az úgynevezett mennyiségtaninak a hadművészet számításaiban helye nincs és abba már eleve a lehetőség, a valószínűség, a szerencse és szerencsétlenség játéka is mind belevegyül, melyek aztán szövésük kis és nagy szálain tovább haladva, a háborút az emberi cselekedetek összes nemei között leginkább teszik a kártyajátékhoz leghasonlóvá.

22. Ez az emberi lelket általában leginkább képes vonzani.

Jóllehet elménk mindenkor a világos és biztos felé törekszik, lelkünket mégis gyakran vonzza a bizonytalan, az ismeretlen. Ahelyett, hogy lelkünk az elmét a bölcséleti vizsgálódások és logikai végkövetkeztetések szűk ösvényén mintegy öntudatlanul követné arra a térre, ahol idegenül érzi magát s ahol az ismert dolgok mind elhagyni látszanak őt ; szívesebben kalandozik képzeletünk a véletlen, a szerencse honában, mert amíg amott a legszükségesebbel kell megelégednie, addig itt a lehetőségek bőségében dúslakhatik, amelytől aztán föllelkesülve, bátorsága fokozódik, úgyannyira, hogy merészség és

veszély lesznek azok az elemek, amelyek árjaiba magát bátor úszóként beleveti.

E helyzetében cserbenhagyja-e őt az elmélet, hogy aztán abszolút érvényű következtetéseket és törvények felállításában hivatkozzék ? úgy ez esetben a gyakorlati életre nézve mi haszna sem lenne.

Az elméletnek azt, ami emberi, szintén tekintetbe kell vennie, így a bátorságot, valamint a merészséget és a vakmerőséget is. A hadművészetnek fizikai és erkölcsi erőkkel levén dolga, következik, hogy : a föltétlent (az abszolútot) és biztosat sehol el nem érheti, s hogy ennél fogva a véletlen játékának a legnagyobbakban épűgy, mint a legcsekélyebbeknél, mindenütt egyformán tere van.

Amily helyet foglal el egyrészt a véletlen, másrészt époly helyet kell elfoglalnia a bátorságnak és önbizalomnak s épannyi teret kellez utóbbiak részére is biztosítani, minőt az előbbi elfoglal.

Bátorság és önbizalom tehát igen lényeges tényezőkűl tekintendők a háborűban. Az elmélet következőleg csakis oly törvényeket állítson fel, amelyekben eme legnemesebb és nélkülözhetetlen erények legkülönbözőbb változatainak és fokozatainak szabad tere van. A merészségben is van még eszélyesség és óvatosság, csakhogy e tulajdonságok egészen külön mérlegelés alá esnek.

23. A háborű azonban mindig komoly eszköz a legkomolyabb cél szolgálatában. Ennek közelebbi határozzványai.

Vonatkozással az előbb mondottakra : ilyen a háborű természetű, ilyen a hadat intéző vezér és a háborűt szabályozó elmélet is.

A háborű azonban sem időtöltésnek, sem a kockázat és siker pusztá kedvtelésének, sem pedig a szabad lelkesűlés művének nem tekinthető : komoly eszköz ez, komoly cél szolgálatában. Mindaz, mi a szerencsének színjátékából reá vetődik, mit a szenvedélyeknek hullámmzásából, továbbá a bátorság, képzelet és lelkesűlés nyilvánulásából magába fogad : csak sajátlagosságait alkotják.

Törzsek, népek, különösen pedig a művelt népek háborűi mindenkor valamely politikai helyzetből indulnak ki, s mindig valamely politikai ok által idéztetnek elő, miért is a háborű politikai ténykedés. Ha a háborű az erőszaknak csupán teljes, zavartalan és föltétlen nyilvánulása lenne, ahogy ezt annak pusztá fogalmából levezetnűnk kellett : úgy ez attól a pillanattól kezdve, amelyben a politika által előidűzve ennek helyébe lépne, azt (a politikát) mint tőle teljes független valami, a felszínről leszorítaná és saját törvényeit követné, mint valamely robbantó akna, mely semmi más irányban hatni nem tud, mint amely felé előkészített berendezése képesíti.

Tényleg így is képzeltük a dolgot magunknak mindannyiszor, valahányszor a politika és hadvezetés között hiányzó összhang az ilyenmő elméleti megkülönböztetésekre vezetett. E feltevés azonban alapjában hamis, azért meg nem állhat.

A háború, ahogy a közéletben tapasztaljuk, nem oly szélsőség, melynek feszültsége egyetlen felrobbanás által szétpattan, hanem oly erők hatása, melyek nem egyenletesen és egyformán fejlődnek, s az egyik pillanatban eléggé felduzzadnak oly célból, hogy azt az ellentállást, melyet a lomhaság és surlódás elébe gördítenek, legyőzhessék, a másik pillanatban azonban gyöngeségüknél fogva hatást nyilvánítani nem képesek.

A háború ennél fogva bizonyos tekintetben az erőszak többé-kevésbé heves lüktetése, mely következésképen a feszültséget többé-kevésbé megszünteti, az erőket kimeríti, más szóval: több vagy kesesebb gyorsasággal a célhoz vezet; emellett azonban még mindig elég huzamos ideig tart arra nézve, hogy folyamatát vagy irányát szabályozhassuk, röviden tehát: hogy a vezető értelem akarata által igazgattathassék.

Ha meggondoljuk, hogy a háborút valamely politikai célért indítják, igen természetesen találjuk, ha vezetésénél amaz első indító ok, mely őt életre hívta, mint első, a legfőbb figyelemben részesül.

A politikai cél azonban ezért még nem tekinthető deszpotikus törvényszabónak, mert sokszor az eszközök természetéhez kell alkalmazkodnia, miáltal aztán nem ritkán átváltozik, de mégis mindenkor oly tényező marad, melyet elsősorban kell tekintetbe venni. A politika tehát az egész hadművelten (cselekményen) keresztülvonul, s arra, amennyire ezt a háború szétrobbanó erőinek természete megengedi, folytonos befolyást gyakorol.

24. A háború a politikának folytatása csupán, csakhogy más eszközökkel.

Látjuk tehát, hogy a háború nem csupán valamely politikai ténykedés, hanem valóban politikai eszköz, a politikai érintkezés folytatása: a politikai érintkezés végrehajtása, sajátlagos eszközökkel.

Ami tehát a háborúban még sajátlagos, az csupán eszközeinek sajátlagos természetéből ered.

Hogy a politika céljai és irányzatai ezekkel az eszközökkel ellenkezésbe ne jussanak, azt a hadművészet általában, a hadvezér pedig minden egyes esetben megkövetelheti. Eme követelmény valóban nem csekély; de bármily erős visszahatása legyen is ez egyes esetekben a politikai célokra, eme visszahatást nem tekinthetjük egyébnek, mint azok módosításainak, mivel a politikai szándék a cél, a háború pedig az eszköz a cél szolgálatában: az eszközt pedig cél nélkül sohasem gondolhatjuk.

25. A háborúk különfélesége.

Minél mélyrehatóbbak és erősebbek a háborút indító okok, minél inkább veszélyezteti a háború az egyes népek lételét, minél merevebb a háborút megelőző feszültség, annál inkább fog a háború elvont alakjához közeledni, annyiival inkább törekszik az ellenfél tönkretételére, annál inkább találkozik a háború célja a politika irányzatával : s annál inkább fog a háború harcias és nem politikai jelleget ölteni.

Minél gyengébbek, illetőleg lazábbak azonban a háború kitörését indító okok és feszültségek : annál kevésbé fog a háború elemeinek természetes irányzata, azaz : az erőszak azon módon érvényesülni, amint azt a politika óhajtja ; annál inkább kell tehát a háborúnak természetes irányától eltéríttetnie, annál inkább különbözik a háború politikai célja az ideális háború céljától : annál inkább válik a háború politikaivá.

Nehogy azonban az olvasó helytelen képet alkosson magának, meg kell itt jegyeznünk, hogy a háború természetes irányzata alatt annak csupán logikai avagy bölcséleti irányzata, semmiesetre sem pedig a tényleg egymással surlódásba jutott erőknél, például a küzdő felek összes lelki erői és szenvedélyeinek irányzata értendő avagy gondolandó.

Bár egyes esetekben ezek is felizgathatók oly mértékben, hogy a politika határain belül csak fáradtsággal tarthatók vissza, de a legtöbb esetben ily ellenmondás nem keletkezik, mivel ily komoly törekvésekkel kapcsolatban megfelelő nagyszabású terv is fog létezni.

Ahol a terv jelentéktelen dolgok elérését tűzi célul, ott a tömegekben lelki erők törekvései is oly csekély mértékben fognak nyilvánulni, hogy e tömegeket inkább buzdítani, mint fékezni lesz szükséges.

26. Ezek mindannyiát politikai ténykedésnek tekinthetjük.

Hogy a fődologra visszatérjünk : ha igaz is az, hogy a háború egyik nemében a politika épenséggel észre nem vehető, holott az más nemében határozott alakban nyilvánul, mégis állíthatjuk, hogy az egyiknek jellege ép úgy politikai, mint a másiké ; mert ha a politikát a személyesített állam értelmiségeül tekintjük, úgy mindazon állapotok között, amelyeket a politikának számításaiban tekintetbe kell vennie, ott van az is, amely az összes körülmények természete szerint a háború első nemét igényli.

Csak abban az esetben, ha politika alatt nem a dolgok általános belátását (az érdekek böles, helyes fölfogását), de az erőszaktól elfordult, elővigyázó, fortélyos és rosszhiszemű eszélynek elfogadott fogalmát kell értenünk : fog a háború utóbbi fajtája inkább ehhez tartozni, mint az előbbi.

27. Eme nézet befolyása a hadtörténelem és az elmélet alapelveinek megértésére.

Látjuk tehát, hogy először is a háborút semmi körülmények között sem tarthatjuk önálló dolognak, hanem politikai eszköznek s csakis e feltevés mellett kerülhetjük ki azt, hogy az egyetemes hadtörténelemmel ellentétbe ne jussunk. Csakis e feltevés tárja fel előttünk az értelmes belátás (átgondolás) nagy könyvét.

Másodszor épen e nézet mutatja nekünk : milyen különfélekének kell lenniök a háborúknak az őket előidéző indokok és viszonyok természetéből kifolyólag.

Az államférfiú és hadvezér legelső, legnagyobb és legdöntőbb befolyással ható ítélete abban rejlik, hogy a viselendő háborút e tekintetben helyesen felismerje, nehogy olyasvalaminek tekintse vagy olyanná akarja tenni, ami a viszonyok természeténél fogva nem lehet.

A hadászatot illető kérdések között ez a legelső és a legterjedelmesebb, amellyel majd a továbbiak folyamán a haditervnél közelebbről foglalkozunk.

Itt megelégszünk azzal, hogy tárgyalásunkat azon pontig vezettük, amelyről a háborút és elméletét vizsgálunk kell.

28. Eredmény az elmélet számára.

A háború azért, mert természetét minden egyes esetben megfelelően változtatja, nemcsak valódi khamäleon, hanem a benne uralgó irányzatok összjelenségeinél fogva oly csudálatos háromság, mely elemének veleszületett erőszakosságából, t. i. a vak természeti ösztönnek tekinthető gyűlöletből és ellenségeskedésből, továbbá a véletlennek és valószínűségnek játékából, melynek folytán a háború az emberi lélek munkájává válik és végre a pusztá észt igénybe vevő politikai eszköz alárendelt természetéből áll.

E háromság közül az első a népből, a másodikat a hadvezér és hadseregéből, a harmadikat leginkább a kormányzatból nyeri a háború. Mindazoknak a szenvedélyeknek, amelyeknek a háborúban lángra kell gyúlniok, a népek kebelében már meg kell lenniök ; a terjedelem pedig, amely a bátorság és tehetségnek a véletlen valószínűségének országában jutni fog : a hadvezérnek és seregnek tulajdonságaitól függ ; míg a politikai célok meghatározása kizárólag a kormány hatáskörébe tartozik.

E három irányzat, melyek mindegyike különböző törvényszabó gyanánt jelenik meg, mélyen a tárgy természetében gyökeredzik és változó nagyságot képvisel. Az oly elmélet, mely ezek egyikét-másikat tekintetbe nem venné, vagy közöttük valamely önkényű viszonyt állapítana meg : a valósággal nyomban oly ellentétbe jutna, amely azonnal megsemmisítené.

Az elmélet feladata tehát az, hogy magának e három irányzat, mint három delejes sark között mindig teljes mozgásszabadságot biztosítson.

Hogy e nehéz feladat miképen oldható a legkönnyebben meg, azt jelen könyvünknek a háború elméletéről szóló első részében fogjuk vizsgálni.

Mindenesetre azonban a háború fogalmának itt adott meghatározása az az első és vezető fénysugár, mely számunkra az elmélet alapépítményére vetődik, s mely arra képesít, hogy elsősorban necsak a nagy tömeget osztályozhassuk, de annak részeit is megkülönböztessük.

MÁSODIK FEJEZET.

Cél és eszközök a háborúban.

Miután az előbbi fejezetben a háború összetett és változékony lényegével megismerkedtünk, meg kell vizsgálnunk: vajjon ennek minő befolyása van a háború céljára és eszközeire.

Ha legelőször a célt kutatjuk, melyre a háborúnak irányozva kell lennie avégett, hogy a politikai szándéknak legjobban megfeleljen, ezt ép oly változékonyan fogjuk találni, mint amily változékonyak a politikai szándék (cél) és a háború sajátlagos viszonyai.

Ha egyelőre újból a háború tiszta fogalmát vesszük tekintetbe, azt kell állítanunk, hogy politikai célja tulajdonképen hatáskörén kívül esik; mert ha a háború oly célzatú hatalmi ténykedés, mely által az ellenség a saját akaratunk teljesítésére kényszerítendő: úgy mindenkor és egyedül csakis az ellenség leverése, vagyis lefegyverzése lenne a feladat.

Először tehát ezt a, a tiszta fogalomból levezetett (hadi) célt — melyet azonban a valóságban is igen sok eset megközelít — eme valóságban vizsgáljuk meg.

E mű folyamában a haditerv előadásánál tüzetesebben lesz megvizsgálandó az a kérdés: vajjon mit tesz az, ha valamely államot lefegyverezünk; e kérdés érintésében már itt három dolgot kell megkülönböztetnünk, melyek három általános tényezőt képviselven, minden egyebet magokban foglalnak; ezek: az *ellenség hadi ereje, országa és akarata*.

A *fegyveres erő* megsemmisítendő, azaz olyan állapotba helyezendő, melyben a harcot tovább ne folytathassa; megjegyezzük itt, hogy a következőkben az »ellenséges fegyveres erő megsemmisítése« csakis a jelzett értelemben veendő.

Az *ország* meghódítandó, mivel: az országból új hadi erő lenne teremthető.

De ha mindez már meg is történt, a háború, vagyis az ellenséges feszültség és az ellenséges erők hatása még nem

tekinthető befejezettnek, illetőleg megszűntnek mindaddig, míg az ellenségnek *akarata* szintén meg nem törtetett, vagyis míg kormányát és szövetségeseit a békekötés alájegyzésére, vagy pedig népét hódoltságra nem kényszerítettük; mert a harc — bár az országnak teljes birtokában vagyunk — ennek belsejében vagy pedig a szövetségeseik segédkezése mellett is újból lángra lobbanhat. Igaz ugyan, hogy ez a békekötés után is megtörténhetik, de az csak annyit bizonyít, hogy nem minden háború jelent végleges megoldást és eldöntést, mivel még ez esetben is magában a békekötésben mindenkor számtalan szikra alszik ki, mely csöndesen tovább éledt volna s a nagy feszültség megemnyed, mivel a békére hajlandó kedélyek, minők minden népnél és minden viszonyok közt mindig nagy számmal találhatók, az ellenállásról teljesen lemondanak. Bármiképpen legyen különben: a békével a célt mindig elértnek s a háború dolgát befejezettnek kell tekintenünk.

Minthogy a fentemlített három dolog közül a fegyveres erő az ország oltalmazására van rendelve, a természetes sorrend az: hogy legelőször ez az erő semmisíttessék meg, azután az ország elfoglaltassék és e két eredmény által, valamint az időszerű helyzetünk segélyével az ellenség békekötésre kényszeríttessék. Rendszerint az ellenséges hadi erő nem egyszerre, de fokenként semmisíttetik meg és ezzel az ország meghódítása lépést tart. Természetesen a fegyveres erő megsemmisítése és az ország meghódítása egymásra kölcsönhatást szokott gyakorolni, mivel a tartomány elvesztése a hadsereg gyöngítését vonja maga után. E sorrend azonban nem épen szükségszerű s nem is tartják mindenkor be. Még mielőtt ugyanis az ellenséges hadsereg tényleg érzékenyen gyöngített volna, az vagy az ország ellenkező határaihoz vagy épen külföldre is visszavonulhat. Ez esetben tehát az országnak legnagyobb része vagy mi több: az egész ország is meghódíttatik.

Az elvont értelemben vett háborúnak utolsó célja, a politikai szándék elérésére szolgáló végső eszköz, melyben valamennyi többi eszköznek találkozni kell, vagyis: az *ellenségnek védképtelen állapotba helyezése* a valóságban általánosan korántsem fordul elő, de a békekötésnek nem is szükségképeni feltétele s ennél fogva az elméletben semmiképpen sem állítható fel törvény gyanánt. Számtalan békekötés előbb jött létre, mintsem a két fél közül valamelyik védképtelennek lett volna tekinthető, vagy csak az egyensúly is észrevehetőleg megzavarthatott volna; sőt mi több, ha konkrét eseteket tekintünk, be kell vallanunk, hogy az ellenség leveretése csupán csak a képzelődésnek hiú játéka lenne azokban az esetekben, valahányszor az ellenség jóval hatalmasabb.

Annak oka, hogy a háború fogalmából lezármaztatott cél a valóságos háborúra nem alkalmazható, a kettő közti különbségből ered, melyet az előbbi fejezetben tárgyaltunk. Ha a cél olyan lenne, aminőnek a tiszta fogalom szerint lennie

kellene, akkor az egyenlőtlen erejű államok közötti háború képtelenségnek tűnnék fel: tehát lehetetlen volna. A fizikai erők nagyságra nézve egymástól csak annyiban különbözhetnének, amennyit még az erkölcsi erők kiegyenlíteni képesek lennének, ezzel pedig Európában jelenlegi társadalmi viszonyaink mellett nem messze megyünk. Ha tehát merőben egyenlőtlen erejű államok közt mégis háborúkat látunk támadni: ez csak azért történhetett meg, mivel a háború eredeti fogalmától a valóságban gyakran igen messze elmaradt.

Két tényező van, mely a valóságban a további ellenálló-képtelenség helyett (vagyis más szavakkal: be nem várva a teljes leveretést) a béke indokául szolgálhat. Először: a siker valószínűtlensége, másodsor: a siker igen magas ára.

Minthogy az egész háborúnak, mint azt az előző fejezetben kifejtettük, a belső szükségszerűség szigorú törvényének mellőzésével a valószínűség számításai szerint kell alakulnia — és amennyiben ez annál fokozottabb mérvben történik, minél alkalmasabbak erre a háborút szülő körülmények, azaz: minél csekélyebbek az indító okok és a feszültség: megérthetjük, hogy a valószínűségeknek ebből a számításából mi módon keletkezhetik a béke indító oka. Szükségtelen tehát, hogy a háború mindig az egyik fél leveretéséig folytattassék; és gondolható, hogy igen gyöngye indító okok és gyöngye feszültség mellett a csekély, alig jelzett valószínűség már elégséges arra, hogy az, aki ellen¹ irányul, engedményekre bírassék. Ha a másik fél² erről előre meg van győződve, csak természetes, hogy ő pusztán ennek a valószínűségnek elérésére³ fog törekedni, s nem fogja az ellenség teljes leveretésének kerülő útját keresni és követni.

A békekötéshez való hajlandóságra még nagyobb hatást gyakorol a már szükségelt és jövőben még szükségrendő erőfeszítés mérvének figyelembe vétele. Minthogy a háborút nem a vak szenvedély, hanem a politikai cél szüli, ez utóbbi értéke lesz mérvadó ama áldozatok nagyságára nézve, mellyel azt (a politikai célt) megvásárolni szándékozunk. Irányadó lesz az nemcsak az áldozatok mérvére, hanem az áldozathozatal időtartamára nézve is. Mihelyt tehát az erőfeszítés oly nagy arányokat ölt, hogy azokat a politikai cél értéke ellensúlyozni már nem képes, ez utóbbit⁴ fel kell áldozni, s az eredmény: a béke lesz.

Látnivaló tehát, hogy olyan háborúban, melyekben az egyik a másikat teljesen védképtelen állapotba helyezni nem képes, a békekötés indító okai mindkét félnél a további eredmények valószínűsége s a szükségrendő erőfeszítés kisebb-nagyobb mérvé szerint kevesbedni, esetleg fokozódni fognak. Ha ezek az indító okok mindkét félnél egyenlő erők volnának,

¹ A siker valószínűsége.

² Az erősebb fél.

³ A siker valószínűségére.

⁴ A politikai cél.

úgy politikai különbözetük középfoján találkoznának ; amennyivel az indító okok egyik félnél erősebbek, annyival gyengébbek lehetnek a másíknál ; hacsak összegük elegendő, a béke létre fog jönni ; természetes azonban, hogy a béke főleg annak a félnek fog javára szolgálni, melynek ahhoz a leggyengébb indító okai voltak.

Itt még most szándékosan mellőzzük azt a különbséget, melyet a politikai cél *pozitív* és *negatív* természete a cselekvésben szükségkép eredményezni fog ; mert habár ennek, mint később kimutatjuk, a legkiválóbb fontossága van is, itt jelenleg még egy általánosabb álláspontot kell elfoglalnunk, mivel az eredeti politikai célok a háború folyamában az *eredmények és ezek valószínű következményei által befolyásolva*, nagyon változnak és végül egészen másokká alakulhatnak.

Az a kérdés merül immár fel, vajjon miképen lehessen hatást gyakorolni az eredmények valószínűségére ? Elsősorban természetesen ugyanazon eszközök által, melyek az ellenség leveretését is eredményezik : hadseregének megsemmisítése és tartományainak meghódítása által ; de azért mindkét eszköz szorosan véve még sem ugyanolyan, minő ama másik célnál ¹ lenne. Az ellenség hadi erejét megtámadva, egészen más valami az, ha az első csapásra több csapások sorozatát akarjuk rámérni mindaddig, míg teljesen összezúzatott, mintha *egy győzelemmel* akarunk megelégedni oly célból, hogy az ellenségnél a bátorság érzetét megtörjük, saját felsőbbségünk érzetét nála felköltjük s a jövőre nézve benne aggodalmakat ébresszünk. Mert ha csak az utóbbit szándékoljuk, akkor hadseregének tönkretételét ² csak annyiban fogjuk célba venni, amennyire ez épen szükséges. Hasonlóképen egészen más számítás alá esik valamely tartománynak meghódítása akkor, ha a cél nem az ellenség teljes leveretése. Amaz esetben ³ hadseregének megsemmisítése volna a tulajdonképeni hatást szülő cselekmény, míg a tartományok meghódítása ennek csak következménye lenne. A tartományoknak az ellenséges hadsereg tönkretétele előtti meghódítása mindig csak szükséges rossz számba megy. Ellenben, ha nem az ellenséges hadsereg leveretése a cél s meg vagyunk győződve, hogy az ellenség maga sem keresi a véres döntést, sőt inkább tart attól : úgy valamely gyöngén vagy épen nem védelmezett tartomány elfoglalása már magában véve nagy előnyt nyújt s ha még hozzá ez az előny elég nagy arra, hogy az ellenséget az általános siker iránt aggodalomba ejtse, ez esetben a tartomány elfoglalása a közeli békének is útját egyengeti.

Most azonban még egy sajátságos eszközről kell megemlékeznünk, mely az ellenséges fegyveres erő leveretése nélkül a siker valószínűségére hatást gyakorol, ez pedig oly

¹ T. i. az abszolút hadicélnál.

² Vagyis inkább gyengítését.

³ T. i. az abszolút hadicélnál, amely az ellenség teljes tönkretételét akarja elérni.

vállalkozásokból áll, melyeknek közvetlen politikai vonatkozásuk van. Ha vannak vállalatok, melyek ellenségünk szövetségeinek felbontására vagy hatálytalanná tételére, saját részünkre szövetségesek szerzésére, hasznunkra váló politikai tények támasztására stb. kiválóan alkalmasok : könnyen érthető, hogy ezek által a siker valószínűsége nagy mérvben fokozható és sokkal gyorsabban célhoz vezethetnek, mint az ellenséges haderő leverése.

Második kérdés : minő eszközök által lehet nagymérvű ellenséges erőköltekezést előidézni, vagyis a siker árát magasra szabni ?

Az ellenség erőköltekezése *haderejének elhasználásában*, tehát annak a saját részünkről való *tönkretételében*, *tartományának elvesztésében*, tehát azoknak a saját részünkről való *meghódításában* áll.

Hogy ennek a két tényezőnek ennél a kérdésnél is más a jelentősége, mint aminőt azoknak az előbbeniekben tulajdonítottunk, az a közelebbi tárgyalás alatt önként ki fog derülni. Ne vezessen tévútra az a körülmény, hogy a hason elnevezésű fogalmak értelmezésében a legtöbbször csak csekély különbségek észlelhetők, mert a valóságban, gyöngé indító okok mellett, az erőalkalmazás egyik vagy másik módjára nézve gyakran a legfinomabb árnyalatok határozzák. Itt csak azt akarjuk kimutatni, hogy bizonyos feltételek mellett más utak is célra vezethetnek és hogy azok önmagukkal ellentétben nem állanak, nem képtelenségek, de még hibáknak sem tekinthetők.

Ezen két tényezőn kívül ¹ még három sajátságos mód van, mely közvetlenül fokozza az ellenséges erőköltekezést. Az első az ellenséges tartomány előzőnlése, azaz *elfoglalása nem megtartás*, hanem hadisarcok fölvétele vagy épen elpusztítás céljából.

A közvetlen cél itt sem az ellenséges ország meghódítása, sem az ellenséges haderő leverése, hanem csak *az ellenség megkárosítása általában*. A második mód, hogy vállalkozásainkat kiváltképen oly dolgokra irányozzuk, melyek az ellenség kárát nagyobbítják. Mi sem könnyebb annál, mint fegyveres erőnk működésének azt a két különböző irányát elképzelni, melyek közül az egyiknek sokkal nagyobb előnye van akkor, ha az ellenség teljes leverése van célba véve, a másik ellenben abban az esetben gyümölcsözőbb, ha a leverésről nincs vagy nem is lehet szó. Mint mondani szokás : az egyik irány inkább katonai, a másik inkább politikai.

A legmagasabb álláspontból tekintve azonban egyik ép oly katonai, mint a másik s mindegyikük csak akkor célszerű, ha az adott feltételeknek megfelel. A harmadik mód, mely a hozzá tartozó esetek sokaságát tekintve, jóval a legfontosabb, az ellenség *kifárasztása*. Ezt a kifejezést nemcsak a tárgynak

¹ T. i. a hadsereg tönkretételén és tartományok elfoglalásán kívül.

egy szóval való megjelölése kedvéért, hanem azért is választjuk, mivel a lényegét egészen kifejezi s nem oly képletes, minőnek első pillanatban látszik. Valamely harcban való kifáradás fogalmában a fizikai *erőknek és az akaratnak a cselekmény tartóssága által fokонként előidézett kimerülése foglaltatik.*

Ha most már az ellenséget a harc tartósságában felülmúlni akarjuk, a lehető legkisebb célokkal kell megelégednünk, mivel a dolog természetében rejlik, hogy valamely nagyobb cél a kisebbnél nagyobb erőköltekezést igényel; a legkisebb cél azonban, melyet magunk elé tűzhetünk, a pusztá ellentállásban, vagyis a minden tevőleges szándék nélküli harcban áll. Ennél tehát eszközeink aránylag a legnagyobbak (a legerősebbek) lesznek s az eredmény ennél fogva leginkább lesz biztosítva. Kérdés azonban, hogy meddig mehetünk ezzel a nemlegességgel? A teljes szenvedőlegességgig bizonyára nem, mert pusztá szenvedés már nem volna többé harc; az ellenállás azonban cselekvés, amelynek célja az ellenség erőiből annyit szétrombolni, amennyi elégséges arra nézve, hogy szándékával felhagyni kényszerülve legyen. Csak ennyit akarunk az ellenállás minden egyes mozzanatánál és ebben áll szándékunk nemleges természete.

Ez a nemleges szándék az egyes mozzanatokban kétségtelenül nem oly hatásos, mint egy hasonirányú tevőleges — siker esetében — lenne; de épen abban rejlik a kettő közötti különbség, hogy amaz inkább sikerül, tehát több biztonságot nyújt; és amit hatályosságára nézve az egyes mozzanatban nélkülöz, azt az idő, vagyis a harcnak tartama által kell helyre pótolnia és így ez a nemleges szándék, amely a tiszta ellenállás elvét képviseli, a legtermészetesebb eszköz arra nézve is, hogy az ellenséget a harc tartamában túlszárnyaljuk, vagyis kifárasztjuk.

Innen ered a *támadás és védelem* — a háború egész terét uraló — különbsége. E fölött azonban itt már tovább nem elmélkedhetünk, hanem megelégszünk annak kinyilatkoztatásával, hogy magából ebből a semleges szándékból levezethetők a vele járó e önyök s a harcnak erősebb alakzatai. A nemleges szándékban tehát megvalósul ez a bölcsészet-dinamikai törvény, az eredmény, mely az eredmény nagysága és annak biztonsága között van. Mindezt a továbbiakban tárgyalni fogjuk.

Ha tehát a nemleges szándék, vagyis valamennyi eszköznek a pusztá ellenállásban való összpontosítása a harcban fölényt nyújt: akkor ha ez a fölény oly nagy, hogy az ellenség netaláni túlsúlyát *kiegyenlíteni* képes, a harcnak pusztá *tartama* elégséges lesz arra, hogy az ellenséges erőköltekezés lassan-lassan oly arányokat öltjön, melynél fogva annak politikai célja az erőköltekezést többé ellensúlyozni nem képes¹

¹ Vagyis: a politikai cél a reáfordított erőköltekezést nem éri meg.

s így neki a harccal fel kell hagynia. Látjuk ezekből, hogy az ellenség kifárasztását célzó ez a mód magában foglalja azoknak az eseteknek nagy számát, midőn a gyöngye a hatalmasnak akar ellenállani.

Nagy Frigyes a hét éves háborúban soha sem lett volna képes az osztrák monarchiát legyőzni; s ha ezt XIII. Károly szellemében kísérelte volna meg, biztosan tönkrement volna. Miután azonban ő az erővel való bölcs gazdálkodás elvét a szövetséges hatalmakkal szemben 7 éven át észszerűen alkalmazva bebizonyította, hogy részükről sokkal nagyobb erőköltekezés szükséges, mint azt eleinte képzeltek, a békekötésre határozták el magukat.

Látjuk tehát, hogy a háborúban sok út vezet célhoz, s hogy az ellenség leverése nem minden esetben szükséges, hanem az ellenséges haderő tönkretétele, ellenséges tartományok meghódítása, azoknak pusztta megszállása, előzőnlése, vállalatok, melyeknek közvetlenül politikai céljuk van, végül az ellenséges támadások szenvedőleges bevárása is — oly eszközök, melyek mindegyike magában véve az ellenséges akarat legyőzésére használható, aszerint, amint az eset sajátlagosságához képest majd egyiktől, majd másiktól több eredmény várható. Ezen kívül még egész sorozatát említhetjük fel a rövidebb úton célhoz vezető eszközöknek, melyeket egyén szerinti bizonyító okoknak (argumenta ad hominem) lehetne elnevezni. A társadalmi érintkezés melyik terén nem fordulnának elő a minden tárgyi viszonyokat átugró személyes vonatkozások szikrái? és bizonyára legkevesébb hiányozhatnak ezek a háborúnál, ahol a harcolók személyisége a kabinetben¹ úgy, mint a harcmezőn, oly nagy szerepet játszik. Megelégszünk azzal, hogy egyszerűen ezekre ráutalunk, mivel osztályozásuk már szőrszálhasogatást jelentene. Ezekkel² — s ezt bátran állíthatjuk — a célhoz vezető utak száma végtelebben nő.

Arra nézve, hogy a célhoz vezető ezeket a különféle rövidebb utakat értékükön alúl ne becsüljük, s csak ritka kivételeknek ne tekintsük, vagy azt a különbséget, melyet a hadviselésben feltételeznek, lényegtelennek ne tartsuk, csak azoknak a politikai céloknak különféleségét kell szemmel tartanunk, melyek a háború előidőzésére alkalmasok vagy csak egy pillantással kell mérlegelnünk azt a különbséget, mely egy a politikai létért folytatott irtóháború és oly háború közt van, melyet valamely kierőszakolt vagy már roszaktaggá (ingadozóvá) vált szövetség kellemetlen köteleességgé tesz. Mindkettő közt a valóságban számtalan fokozat van. Ugyanoly joggal, minővel az elmélet ezeknek a fokozatoknak egyikét vagy másikat kiküszöbölni akarná, valamennyit ki lehetne küszöbölni, vagyis a való világot egészen tekinteten kívül lehetne hagyni.

¹ Erts kabinet helyett diplomáciát.

² T. i. az egyén szerint választandó eljárásokkal.

A háborúban követendő célra nézve általában az elősoroltak érvényesek ; forduljunk most az eszközökhöz.

Ily eszköz csak egyetlenegy van s ez a *harc*. Bármilyen sokféleképen alakuljon is ez, bármennyire térjen is el a gyűlölet és ellenségeskedésnek durva kitörésétől, s az ökölharcban akármennyi oly tényező is vegyüljön közébe, mely még harcot nem jelent : a háború fogalmához tartozik, hogy az abban nyilvánuló valamennyi hatásnak eredetileg a harcból kell kiindulnia.

S hogy ez a valóságnak legnagyobb változatosságai és összetételei mellett mindig így van, erre nézve a bizonyíték igen egyszerű. A háborúban minden cselekményt a hadsereg teljesít, ahol azonban hadsereget, vagyis felfegyverkezett emberek összességét alkalmazzák, ott szükségképen már előzőleg a harcra kellett gondolni.

A haditevékenység körébe esik tehát mindaz, mi a fegyveres erőre vonatkozik, tehát mindaz, mi annak létesítéséhez, fentartásához és alkalmazásához tartozik.

A létesítés és fentartás nyilván csak eszközök, az alkalmazás azonban a cél.

A harc a háborúban nem egyeseknek egymás elleni küzdelme, de egy sokféleképp tagolt egész. Ebben a nagy egészben alany és tárgy szerint meghatározott kétféle egységet különböztethetünk meg. A hadseregben a harcolók bizonyos száma mindig új egységekké alakul, melyek ismét magasabb egység tagjai. E tagok mindegyikének harca tehát szintén valamely többé-kevésbé előtérbe lépő egységet alkot. Továbbá a harcnak célja, tehát tárgya is szintén egységet alkotnak.¹

A harcban megkülönböztethető ez egységek mindegyikét »ütközet« névvel jelöljük meg.

Ha a fegyveres erő minden alkalmazásának a harcra való gondolata adja az alapot, akkor a fegyveres erő alkalmazása is általában véve semmi egyéb, mint bizonyos számú ütközet megállapítása és elrendelése.

Minden haditevékenység tehát szükségkép közvetlenül vagy közvetve az ütközetre vonatkozik.

A katonát besorozzák, felruházzák, felfegyverzik, gyakoroltatják, a katona alszik, eszik, iszik és menetel *csak abból a célból, hogy alkalmas helyen és alkalmas időben harcoljon.*

Ha tehát a haditevékenység minden szála az ütközetben végződik, azokat fel is fogjuk, amidőn az ütközetek elrendezését meghatározzuk ; a hatások csak az ütközetek elrendezéséből és keresztülviteléből indulnak ki és sohasem közvetlenül az ezeket megelőző feltételektől. Amennyiben pedig az ütközetben minden tevékenység az ellenség vagy még inkább az utóbbi harcképességének megsemmisítésére irányul, mint ezt már annak fogalma is mondja, ennélfogva az ellenséges

¹ Következésképen egységeket alkotnak a) alany szerint : a kisebb-nagyobb szerves kötelékek harca és b) tárgy szerint : a harc célja.

fegyveres erő megsemmisítése mindig az az eszköz, mellyel által az ütközet célját el akarjuk érni.

Az ütközet célja szintén csak az ellenséges fegyveres erő megsemmisítésében állhat, de ez semmikép sem szükségszerű és egészen más is lehet. Mihelyt ugyanis, mint azt kimutattuk, az ellenség leverése nem egyedüli eszköz a politikai cél elérésére, mihelyt más tárgyak vannak, melyeket háborúban cél gyanánt követhetünk, magától következik, hogy ezek a tárgyak egyes haditénykedések, tehát ütközetek céljai is lehetnek.

De még az sem szükséges, hogy azok az ütközetek is, melyek mint alárendelt tagozatok egész lényükben az ellenséges fegyveres erő leverésére vannak szánva, legközelebbi cél gyanánt az ellenség megsemmisítését tűzzék ki.

Ha valamely nagy hadsereg változatos tagozására és alkalmazásánál működésbe jövő körülmények sokaságára gondolunk: természetesnek fogjuk találni, hogy az ilyen hadsereg harcának is számos összetett és egymásnak alá- és fölé rendelt tagozatot kell nyernie. És itt természetesen az egyes tagok számára sok oly cél lehet és kell hogy legyen, mely magában véve nem az ellenséges hadsereg megsemmisítéséből áll, hanem azt ugyan fokozott mértékben, de csak közvetve eszközli. Ha valamely zászlóalj azt a rendeletet kapja, hogy az ellenséget valamely hegyről, hídról stb. elűzze, úgy a tulajdonképeni cél: e tárgyak birtoka, az ellenséges erőnek azon helyen való megsemmisítése pedig csak eszköz vagy mellékes dolog. Ha az ellenség pusztá tüntetéssel elűzhető, a cél így is el van érve; ámde a hegy, a híd rendszerint csak azért foglaltatnak el, hogy ezáltal az ellenséges erő (seregest) megsemmisítése fokoztassék. Ha ez már a haremezőn így van, még inkább így lesz a háborúnak egész színhelyén, ahol nemcsak hadsereg hadsereggel, hanem nép néppel, ország országgal áll szemben. Itt a lehetséges viszonyok és ennél fogva a tervezgetések számát is növelni, az elrendezések változatosságát nagyobbítani kell és a magokat egymásnak alárendelő (kisebb-nagyobb, de összefüggésben álló)¹ célok által az eszközt az utolsó céltól jóval messzebbre kell kitolni.

Számtalan oknál fogva lehetséges tehát, hogy valamely ütközetnek célja nem az ellenséges, vagyis a szemben álló fegyveres erő megsemmisítésében áll, hanem hogy a megsemmisítés csak eszközként szerepel. Mindezekben az esetekben azonban az ellenséges fegyveres erő megsemmisítésének végrehajtása nem is jön tekintetbe, mivel az ütközet itt nem egyéb, mint az erők *fokmérője* és nem magában véve, hanem csak az eredmény, azaz a döntés tekintetében van értéke.

És mivel oly esetekben, midőn az erők nagyon egyenlőtlenek, azok már a pusztá becslés által is megemészthetők: az ütközet nem is történik meg, hanem a gyöngébb mindjárt engedni fog.

¹ Vagyis közbevetett.

Ha az ütközetek célja nem mindig az azokban résztvevő fegyveres erő megsemmisítése s ha az ütközeti cél gyakran anélkül, hogy az ütközés tényleg megtörténne, csak annak pusztá elhatározása s az ebből keletkező körülmények folytán is elérhető, érthetővé válik, hogy egész hadjáratokat nagyon tevékenyen lehet vezetni anélkül, hogy azokban a tényleges ütközeteknek nevezetes szerepe volna.

Hogy ez valóban megtörténhetik, azt a hadtörténelem számtalan példái bizonyítják. Azt, hogy ez esetek közül hány olyan van, melyben a vérontás nélküli döntés a kifejtett okokra vezethető vissza, azaz benső ellenmondása nincs és hogy a hírneves esetek mennyiben állnak meg a bírálatot: itt nem feszegetjük, mivel egyedüli célunk csak az volt, hogy kimutassuk, hogy a háborúnak ilyen lefolyása tényleg lehetséges.

A háborúban csak egy eszköz van: az ütközet; ez azonban alkalmazásában annyira változatos, hogy minket azokra a különféle utakra terel, melyeket a cél sokfélesége megenged, úgy, hogy látszólagosan mitsem nyerünk (t. i. ama tétel felállítása által, hogy a háborúban csak egy eszköz van: az ütközet); ámde ez nem áll, mivel az eszköznek ebből az egységből oly vezető fonalat kapunk, mely a szemlélet számára a hadi cselekvés egész szövevényén át végigvonul s azt összetartja.

Az ellenséges fegyveres erő megsemmisítését azonban, mint a háborúban követhető célok egyikét állítottuk oda, tekintet nélkül arra, hogy a többi célok közt minő fontosság tulajdoníttassék neki. Egyes esetekben ez a körülményektől fog függni; általános szempontból annak értékét nem határoztuk meg; most azonban még egyszer visszatérünk reá és meglátjuk, meg fogjuk ismerni, mily értéket kell annak szükségkép tulajdonítanunk.

A háborúban egyedül az ütközet gyakorol hatást; az ütközetben a velünk szemben álló fegyveres erőnek megsemmisítése az eszköz, mely célhoz vezet; a megsemmisítés az eszköz még akkor is, ha az ütközet tényleg nem is jön létre, mivel a döntésnek alapja mindenesetre az a feltevés, hogy ez a megsemmisítés kétségen kívülinek tekintendő. Eszerint tehát az ellenséges haderőnek megsemmisítése valamennyi hadicselekmény alapja, végső támpontja valamennyi tervezgetésnek, melyek azon (a támponton) olyképen nyugszanak, mint az ívboltozat nyugszik párnázatán. Minden cselekmény tehát ama feltevés mellett történik, hogy abban az esetben, ha alapja: a fegyveres döntés valóban bekövetkezik, az kedvező lesz. A fegyveres eldöntésnek a háborúnak valamennyi nagyobb és kisebb hadműveleteire nézve ugyanaz a jelentősége, mint a készfizetés a váltóüzletre nézve; bármily távoliak is ezek a vonatkozások, bármi ritkán következnek is be tényleg a megvalósulás (a beváltás): egészen sohasem hiányozhatnak.

Ha tehát minden tervezgetés alapja a fegyverdöntés következik, hogy az ellenfél tervezgetésének mindegyikét egy

szerencsés fegyverdöntés által hatálytalanná teheti és pedig nemcsak azzal a fegyverdöntéssel, amelyen számításunk közvetlenül alapszik, de bármely mással is, ha csak elég jelentősége van; mert minden jelentős fegyverdöntés, vagyis az ellenséges haderők megsemmisítése valamennyi más előbbienekre visszahat, mivel azok folyékony elem gyanánt felszínre kerülnek.

Eszerint tehát az ellenséges haderőnek megsemmisítése mindig a magasabban álló és hatásosabb eszköznek tűnik fel, mely előtt minden más eszköznek háttérbe kell szorúlnia.

Az ellenséges haderő megsemmisítésének azonban természetesen csak valamennyi többi feltétel egyenlősége esetében tulajdoníthatunk nagyobb hatályosságot.

Erős félreértés volna tehát ebből azt következtetni, hogy a vak nekirontás az elővigyázatos ügyesség felett mindig diadalmaskodik. Az ügyetlen nekirontás a saját és nem az ellenséges haderő megsemmisítésére vezetne; ez pedig célunk nem lehet. Nem a követendő *útnak*, hanem a *célnak* van nagyobb hatálya és mi csak az elért cél hatását hasonlítjuk össze a másikkal.

Itt világosan figyelmeztetünk arra, hogy amidőn az ellenség haderejének megsemmisítéséről beszélünk, e fogalom alatt nem pusztán a fizikai haderőt, hanem azzal együtt szükségképpen az erkölcsit is kell értenünk, mivel mindkettő egymást kölcsönösen a legkisebb részében is áthatja és azért egymástól el sem különíthető. Az erkölcsi elem épen itt, amidőn arra az elkerülhetetlen hatásra hivatkozunk, melyet valamely nagymérvű megsemmisítő cselekmény (egy nagy győzelem) a többi fegyverdöntésre gyakorol — ha szabad ezt a kifejezést használnunk — a legfolyékonyabb és ennél fogva a legkönnyebben is ömlik szét valamennyi tagon. Ama túlnyomó értékkel, mellyel az ellenséges haderők megsemmisítése minden más eszköz fölé emelkedik, ennek az eszköznek magas ára és veszélyes volta áll szemben s csak ezek kikerülése végett választatnak más utak (a cél elérésére).

Hogy az eszköznek költségesnek kell lennie, magától értetődik, mivel egyenlő körülmények közt annál nagyobb haderőt szükséges alkalmazásba hoznunk, minél erősebben áll amaz elhatározásunk: hogy az ellenséges fegyveres erőt megsemmisítsük.

Ennek az eszköznek veszélyes volta pedig abban rejlik, hogy épen a nagyobb hatályosság, melyet keresünk, balsiker esetén visszaháramlik reánk, tehát nagyobb károkat eredményez.

A többi eszköz tehát siker esetében kevésbé költséges és balsiker esetében kevésbé veszélyes; de szükségkép csak azon feltétel alatt választható, ha magához hasonlóval áll szemben, vagyis ha az ellenség is ugyanazon eszközt választja; mert abban az esetben, ha az ellenség a nagy fegyverdöntést keresné, *nekünk is, akaratunk ellenére, szintén ezt kellene követ-*

nünk. Ebben az esetben azután minden a megsemmisítő cselekmény¹ kimenetelétől függ; ámde világos, hogy — ismét minden egyéb körülményt egyenlőnek feltéve — ennél a ténykedésnél minden tekintetben hátrányban kell lennünk, mivel úgy szándékaink, mint választott eszközeink részben oly tárgyakra voltak irányozva, melyeket az ellenség figyelembe nem vett. Két különböző cél, ha azok egymással összefüggésben nincsenek, egymást kizárja és az erő, mely az egyikre felhasználtatik, egyúttal a másikat nem szolgálhatja. Ha tehát a hadviselő felek egyike el van tökéelve, hogy a nagy fegyverdöntést keresi, a sikernek már nagy valószínűségét mondhatja magáénak abban az esetben, ha bizonyos afelől, hogy ellene nem ezt, hanem egy másik célt szándékozik követni; és mindenki, aki magának ilyen más (kisebb) célt tűz ki, ezt észszerűen csak annyiban teheti, mennyiben ellenségéről feltételezi, hogy a nagy fegyverdöntéseket ép oly kevésbé keresi, mint ő.

Amit azonban itt a szándékok és erők más irányára nézve felhoztunk, csak azokra a *tevőleges célokra* nézve áll, melyeket a háborúban az ellenséges erők tönkretételén kívül még kitűzni lehet, de legkevésbé sem vonatkozik ez arra a pusztá ellenállásra, melyet oly szándékból választunk, hogy ezáltal az ellenséges erőt kimerítsük. A pusztá ellenállásnál hiányzik a tevőleges szándék; ennél tehát erőink nem irányíthatók más célokra, hanem rendeltetésük csak az lehet, hogy az ellenség szándékát meghehítsa.

Itt már az ellenséges fegyveres erő megsemmisítésének nemleges oldalát, vagyis a saját erőnk fentartását kell tekintetbe vennünk. Ez a két törekvés mindig együttesen halad, mivel egymásra kölcsönhatásuk van; ugyanazon egy szándéknak kiegészítő részei ők s nekünk csupán azt kell megvizsgálnunk, vajjon minő lesz a hatás, ha közülük egyik túlsúlyt nyer a másik fölött. Az ellenséges haderő megsemmisítésére irányuló törekvésnek tevőleges célja van és tevőleges eredményekre vezet, melyek végső célja az ellenség leverése lenne. A saját haderőnk fentartásának nemleges célja van, ennél fogva az ellenség szándékának megsemmisítésére, azaz a pusztá ellentállásra vezet, melynek végső célja csak az lehet, hogy a cselekmény tartama az ellenség kimerüléséig meghosszabbíttassék.

A tevőleges célu törekvés a megsemmisítés tényét² hozza létre, a nemleges célú csak bevárja azt.

Hogy ennek a várakozásnak meddig kell és szabad terjednie, azt a támadás és védelem tanainál — melyek eredetéhez most újból visszatértünk — közelebbről fogjuk meghatározni. Itt csak annak kijelentésére kell szorítkoznunk, hogy a várakozásnak nem szabad feltétlen szenvedéssé fajulnia

¹ A fegyverdöntés.

² A fegyveres döntést.

és hogy a váarakozással együtt járó tevékenységnél az ezzel a tevékenységgel összetűző ellenséges haderőnek megsemmisítése ép úgy lehet cél, mint bármi egyéb is.

Már alapjában nagy tévedés lenne tehát azt vélni, hogy a nemleges törekvés nem tekintheti céljául az ellenséges haderőnek megsemmisítését, hanem a véráldozat nélküli döntést. A nemleges törekvés túlsúlya az utóbbit ugyan eredményezheti, de ez esetben ez az eredmény mindig azzal a bizonytalansággal jár: vajjon a követett út célhoz vezető-e, ami azután egészen más feltételektől függ, melyek nem mirajtunk, hanem az ellenségen múlnak. Ezt a más, vérontás nélküli utat tehát semmiképen sem lehet természetes eszköznek tekinteni arra nézve, hogy haderőnk fentartása körüli túlnyomó gondjainknak eleget tegyünk, sőt ellenkezőleg oly esetekben, midőn ily út a körülményeknek meg nem felelne, teljesen tönkremennénk. Nagyon sok hadvezér esett ebbe a tévedésbe és ment ezáltal tönkre. A nemleges törekvésnek szükségképeni és egyedüli következménye az eldöntésnek feltartóztatása, úgy hogy a cselekvő az elhatározó pillanatok bevárásába mintegy belemenekül. Ennek következménye a *cselekménynek* időbeni és amennyiben a tér azzal kapcsolatban áll és ezt a körülmények megengedik, térbeni *hátrátolása* is szokott lenni. Ha megérkezett az a pillanat, midőn ez túlnyomó hátrány nélkül többé nem történhetik, a nemleges irány előnye kimerítettnek tekintendő és ekkor az ellenséges haderő megsemmisítésére való törekvés, melyet az egyensúlyozás csak feltartóztatott, de el nem hárított, változatlanul elérte térbe lép.

Eddigi szemléleteinkben láttuk tehát, hogy a háborúban sokféle út van, mely a célhoz, vagyis a politikai cél eléréséhez vezet, az ütközet azonban az egyedüli eszköz s azért minden egy legfelsőbb törvény: *a fegyveres eldöntés* törvénye alatt áll; hogy abban az esetben, ha a fegyveres döntést az ellenség tényleg igénybe veszi, ez a felebbezés sohasem tagadható meg, hogy tehát annak a háborúskodó félnek, aki más utat akar követni, bizonyosnak kell lennie afelől, hogy az ellenség ezt a felebbezést igénybe venni nem fogja vagy pörét ennél a legfelsőbb törvényszéknél el fogja veszíteni; hogy tehát egy szóval az ellenséges haderőnek megsemmisítése mindazon célok közt, melyeket háborúban ki lehet tűzni, a legelső és valamennyi más fölött uralkodik.

Hogy a háborúban másnemű tervezgetéseknek minő eredménye lehet, ezt csak a következőkben s természetesen csak lassan-lassan fogjuk megismerni. Megelégszünk itt azzal, hogy elismerjük, hogy azoknak létjogot általában a valóságnak a fogalomtól való eltérése és a személyes körülményekre való tekintetek kölcsönöznek. De nem mulaszthatjuk el, hogy *a valóságnak véres kitörését*, az ellenséges haderőnek megsemmisítésére irányzott törekvést már itt mint a háború első szülöttjét érvényre ne emeljük.

Csekély politikai célok, gyöngé indító okok, az erők csekély feszültsége mellett, az óvatos hadvezér ügyesen minden utat megkísérelhet ugyan arra nézve, hogy nagy váltságok és véres eldöntések nélkül, ellenségének sajátos hibái felhasználásával, a harcmezőn és a kabinetben¹ a békét elérje és nem áll jogunkban őt emiatt korholni, ha föltevésai eléggé indokoltak és sikert ígérők; azonban mindig megköveteljük tőle, hogy tudatában maradjon annak, hogy csak mellékutakon jár, melyeken őt a hadak istene meglepheti; hogy ő az ellenséget mindig szemmel tartsa, nehogy abban az esetben, ha ez az éles kardhoz nyúlna, játék-kardocskával lépjen annak elébe.

Hogy a háború lényege miben áll, hogy a háborúban a cél és eszköz miként működnek, hogy a háború eredeti fogalma szigorából a valóságban miképen enged majd többet, majd kevesebbet, de hogy mindezek mellett mégis mindig fogalmának szigora, mintegy legmagasabb törvény uralma alatt áll: mindezeket képzeletben meg kell őriznünk s a következő tárgyak mindegyikénél öntudatunkban újból fel kell elevenítenünk, ha azok valódi vonatkozásait, sajátos jelentőségeit helyes módon akarjuk megérteni és ha a valósággal és végül önmagunkkal is a legrikítóbb ellentétekbe jutni nem szándékozunk.

Visszapillantás a második fejezetre.

Szerző az első fejezetben a szenvedélyt, továbbá a valószínűségek és esélyek elemét, végül pedig a politikai célt jelölte meg, mint azokat a tényezőket, melyek a háború természetét befolyásolják.

A jelen fejezetben a hatást vizsgálja, amelyet a háború természete: 1. a háborúban *kitűzött célra* és 2. a cél eléréséhez *szükséges eszközre* gyakorol.

1. A háború céljai.

A háborúnak — elvont értelemben véve — csak *egy célja lehet* s ez az ellenséges haderő tönkretétele. Egészen másképen áll a dolog, ha a tényleges viszonyokat vesszük figyelembe és a háborút, mint a politika eszközét szemléljük.

Ez esetben a háborúban sok, sőt számtalan úton lehet célhoz jutni.

Az ellenség teljes tönkretétele — az által, hogy haderejét leverjük, országát elfoglaljuk, akaraterejét megtörjük — feltétlenül célhoz vezet, de nemkülönben célhoz vezethet az is, ha fegyveres erejét csak gyöngítjük, országát csak ideiglenesen és csak azért szálljuk meg, hogy zálog legyen kezeink között, *ha országát adókkal, hadisarcokkal terheljük, ha az ellenséget nyugtalanító és védelmi hadivállalatok által a végkimerülésig fárasztjuk, ha diplomáciai vagy anyagi eszközökkel a szereplő személyekre: szövetségesekre, avagy a vezérre hatunk stb. stb.*

Hogy a háború abszolút célján: az ellenség feltétlen megsemmisítésén kívül az említett utak is célhoz vezethetnek, az a dolog természetében rejlik.

Mert eltekintve attól, hogy a háborúnak, mint a politika eszközének, rendszerint a politikai célhoz kell alkalmazkodnia és eszerint nagyobb cél mellett erősebb, kisebbnél gyengébb eszközökkel dolgoz-

¹ A diplomácia terén.

nia, a háborús célok kitűzésére nagy befolyást gyakorol az emberi számító ész által felállított az a tétel is, hogy:

a háború beszüntetendő, vagyis a béke megkötendő akkor, ha: a) egyáltalán nincs remény arra, hogy az ellenféllel szemben sikert érjünk el; b) ha a kitűzött politikai cél értéke kisebb, mint a hozandó áldozat.

Elemelve e két felállított tételt, kérdezzük:

A) A sikerben való hitünk mikor lesz megingatva s következőképen mikor jön meg az időpont, amidőn a békekötésre hajlandók leszünk?

1. Erős jellem s nagy politikai cél mellett akkor, ha teljesen védképtelenek lettünk.

2. Kisebb politikai cél, kevesebb szenvedély és higgadt, előrelátó gondolkozás mellett már a háború első stádiumában vagy folyamában is, ha látjuk, hogy:

a) már az első vesztes csata által fizikailag és erkölcsileg nagyon gyengítettünk;

b) olyan tartományunk foglaltatott el, mely erőnk kútforrása volt;

c) szövetségesünk tőlünk elpártolt, vagy megverettetett, stb. stb.,

úgy, hogy a véggyőzelemben nem reménykedünk.

B) Mikor lesz a politikai cél elérésére hozandó áldozat oly nagy, hogy az előbbiről lemondva, a békét kell keresnünk?

Amidőn a politikai céllal arányban álló s felhasználásra számításba vett fizikai, erkölcsi és anyagi erő az ellenség sikeres ellentőrekvései folytán elégtelenné válik és annyira volna fokozandó, hogy ha eszünkre hallgatunk, inkább le kell mondanunk tervünkről, mintsem új áldozatokat hozzunk.

Már most az a kérdés, hogy milyen módon képes az egyik fél a másiknak politikai célját drágává tenni, természetesen anélkül, hogy alkalmazott eszközei önmagának is sokba kerüljenek?

1. Anyagi, fizikai és erkölcsi károk okozása által. (Valamely tartományba való betörés által abból a célból, hogy ott pusztítsunk, hadisarcot vegyünk.)

2. Oly vállalatok által, melyek az ellenség kárát nagyobbítják. (Idegen államokkal való kereskedelmi összeköttetésének megszakítása; inszurrekció támasztása által.)

3. Az ellenség fizikai s erkölcsi erejének kifárasztása által. Ez utóbbit az oly *aktív védelem* idézi elő, mely magának kis célokat kitűzve, oda irányul, hogy kevés kockázat mellett az ellenséget gyötörje, tönkrefárasztja. Például: Veringatorix eljárása Caesar ellenében; az oroszok hadviselése Napoleon ellen 1812-ben.

A felállított tételek elemzéséből kitűnik annak igazsága, hogy: sok háborús cél van, vagyis helyesebben kifejezve: sok út (nem eszköz) áll rendelkezésre a háborús cél elérésére. Jobb megérthetőségül ismételve emlétsünk fel néhány célt, illetőleg néhány a háború célja felé vezető utat:

1. az ellenséges haderő teljes tönkretétele;

2. az ellenséges erő gyengítése;

3. az ellenséges tartomány ideiglenes elfoglalása;

4. az ellenség szövetségeseinek eltérítése;

5. az ellenséges hadvezér kapacitálása erkölcsös vagy erkölcstelen eszközökkel stb. stb.

II. A háború eszközéről és természetéről.

A háborúnak, mint a politika eszközének, *több célja*, de csak *egyetlenegy eszköze lehet*; ez a *harc*.

A harc azért, mert a háború fogalmában rejlik, hogy a benne és az általa nyilvánvaló hatást csak a harc szülheti.

A harc az egyedüli eszköz azért, mert ha az ellenség a fegyverdöntést keresi, az elől kitérni nem lehet. A fegyverdöntés alól kitérni pedig azért nem lehet, mivel az túrást jelentene, ahol pedig abszolút túres van, ott háború nem is jöhet létre.

Hogy a háborúnak a harc az egyedüli eszköze, bizonyítja a fegyveres erő létesítése is.

Fegyveres erőt csak a harc gondolata létesíthet.

A fegyveres erő minden tevékenysége végeredményben a harcra irányul. A katonát besorozzák, kiképezik, eszik, iszik, menetel stb. stb. csak azért, hogy annak idejében harcolni legyen képes.

Ha tehát minden haditevékenység közvetlen vagy közvetve a harc kedvéért történik és a harcban is végződik, úgy egyedül a harc az, mely eredményében hatást ígér.

Mikor mutat fel a harc eredményt? Ha abban az ellenség harc-képességét megtörjük.

Az ellenség harc-képességének megtörése tehát a harc eszköze. De mi a harc célja? Lehet az ellenség tönkretétele is, de nem szükségképpen. Mert miként a háború, mint a politika eszköze, az ellenség tönkretételénél kisebb s különmemű célt tűz ki magának, úgy önként értődik, hogy e különleges cél egyes haditénykedések, tehát egyes harcok céljává is válhatik. De ezeken kívül a harcnak, vagyis a harcoknak (ütközeteknek) még egyéb céljai is lehetnek. Gondoljunk csak arra, hogy a harc a háborúban nem az egyesek, de az összesség küzdelme. Az összesség (a hadsereg) egyes szervek tagjainak (seregtesteknek, csapattesteknek stb.) küzdelemben különféle feladat juthat osztályrészlül s pedig olyan, melynek célja az, hogy :

a) saját csapatunk, hadianyagunk biztosítsák, vagy csapatunk céljában segíeytessék ;

b) az ellenség megtörése fokozott mérvben, tehát a terep felhasználásával stb. történjék.

Az a) és b) alá sorolhatók azok a harcok, melyek :

tereptárgyakért ;

időnyeréséért ;

az ellenség nyugtalanítására, tehát : erkölcsi erejének megtörésére ; szállítmányok biztosítása végett vívatnak.

Látjuk ebből, hogy az ellenség megtörésén kívül sok más célja is lehet a harcnak, de megállapítottuk egyidejűleg azt is, hogy a harci cél elérésére csak egy eszköz : az ellenséges erő megtörése áll rendelkezésünkre.

Ha ez utóbbi tételnél egy kevésbé megállapodunk s azt vizsgálat alá vesszük, egy újabb igazságra bukkanunk.

Ugyanis : ha az ellenség megsemmisítése nem szükségképeni célja a harcnak, úgy egyéb célok mellett akkor, ha biztosan tudva van, hogy a szemben álló erők nagyon is egyenlőtlenek, a harcot, mely kisebb céloknál úgy sem más, mint az erők mérlegelője, nem kell elfogadni. És tényleg sok háború folyt már le anélkül, hogy komolyabb ütközetre került volna a dolog. (Podiebrad és Mátyás király háborúja.)

Idáig a harci célokat csak általánosságban tárgyaltuk, anélkül, hogy az ellenséges erő értékét közelebbről megállapítottuk volna. Most itt az ideje, hogy az egyes célok becstét, értékét határozzuk meg.

Ki lón mutatva, hogy az ütközetben az ellenség leverése az egyedüli eszköz bármely cél elérésére ; ez a kijelentés erejét nem veszti el, noha említettük, hogy tényleges összecsapás nélkül is elérhető a cél akkor, ha nagyon is egyenlőtlen erők állanak szemben egymással ; nem veszti el erejét fentebbi kijelentésünk azért, mert az ütközet el nem fogadása aban a biztos tudatban történik, hogy ezáltal megsemmisítésünknek vesszük elejét.

Ezekből kitetszik, hogy az ellenség leverése minden haditénykedésnek alapja.

Az ellenség leverése csak fegyverdöntés által történhetik ; mivel pedig valamely szerencsés fegyvertény az ellenségnek minden korábbi

sikerét megsemmisíti, következnek, hogy az ellenség leverése, megtörése, megsemmisítése a leghatásosabb eszköz és cél.

Hogy van tehát az mégis, hogy nem élünk mindig ezzel az eszközzel, illetőleg nem tűzzük mindig célul ki?

A dolog abban rejlik, hogy a fegyver kétélű, siker esetén vele nagy eredményt érünk el, balsiker esetén vesztünket okozza.

Ezért fordulunk kevésbé veszélyes eszközökhöz.

Természetes, hogy ezekkel a kevésbé veszedelmes eszközökkel csak akkor élhetünk, ha tudjuk, hogy ellenfelünk sem keresi a fegyverdöntést, mert ebben az esetben nekünk is a fegyverdöntés útját kell követnünk; még pedig mielőtt másféle célt tűztünk volna ki magunknak, mivel máskülönbben szándékunk- és erőnknek valamely irányból más irányba való terelése minket az öntudatosan és teljes erővel egy cél felé dolgozó ellenféllel szemben már a priori hátrányba helyez.

Hogy félre ne értessünk, megjegyezzük, hogy a fegyverdöntés útját követni csak a pozitív célú hadfélnek szükséges, mivel a negatív szándékú, akinek csak az a célja, hogy saját erejét fenntartsa, erre bármilyen eszközt — ha csak célhoz vezet — alkalmazhat.

Ebből azonban nem következik, hogy a fegyverdöntést, illetőleg az ellenség megsemmisítésének útját ne válassza, vagy előle kitérjen, mert abban az esetben, ha más eszközzel kitűzött célját nem képes elérni s a fegyverdöntést nem fogadja el, veszte bizonyos lesz.

Mindezekből az következik, hogy a fegyverdöntés alól nem szabad és nem lehet kitérni s hogy a válságnak véres kitörése, vagyis az ellenség erejének megsemmisülésére irányuló törekvés a háborúban az első helyet foglalja el.

HARMADIK FEJEZET.

A harci génlusz.

Minden különleges emberi tevékenységnél, melyben a művészetnek bizonyos foka nyilvánul, az értelem és kedélynek sajátlagos képessége működik közre.

Ha ez a képesség kifejtett és rendkívüli eredményekben nyilvánkozik, úgy azt a szellemet, melynek meg van ez a képessége, géniusznak nevezzük.

Jól tudjuk, hogy ezt a szót terjedelem és irány tekintetében nagyon sokféleképen értelmezik és hogy ez értelmezések némelyike mellett a géniusz lényegét meghatározni igen nehéz; minthogy azonban sem bölcsészek, sem pedig nyelvészek nem vagyunk, ki sem veheti zokon, ha a nyelvszokásban használt értelmezésnél maradunk és »lángész« (Genie) alatt azon egyént értjük, aki bizonyos irányú működésben nagyon fokozott szellemerőt fejt ki.

A szellemnek ennél a képességénél és méltóságánál egy kevésbé állapotjunk meg avégből, hogy jogosultságukat közelebbről kimutassuk s a fogalmat tüzetesebben megismerjük. Nem állhatunk meg azonban az igen fokozott tehetséggel felruházott vagyis a tulajdonképeni *lángész*nél (Genie), mert ennek a fogalomnak nincsen kimért határa, hanem általában a lelki erőnek a harci tevékenységre irányított közös működését kell tekintetbe vennünk, melyet azután a *harci géniusz lényegének* nevezhetünk.

A »közös irányt« (közös működést) azért kell tekintetbe vennünk, mert a harci génusz nem áll csak egyetlenegy, a harci tevékenységet befolyásoló erőből, például pusztán a bátorságból; nem hiányozhatnak belőle és nem fejlődhetnek a háborúra hasznavehetetlen irányban az értelem és kedélyszülte többi erők sem.

A harci génusz nem más, mint az erők összhangzó egyesülése, melynél az egyik vagy másik erő uralkodó lehet ugyan, de a többiekkel ellentétben nem állhat.

Ha követelményként állítanak fel, hogy a harci génusz többé-kevésbé minden harcos lelkében lakozzék, a hadseregek bizonyára gyöngék lennének, mert hiszen a harci génusz épen abból az okból, mivel alatta a lelki erők *sajátlagos* iránya értendő, csak ritkán fordulhat elő oly népeknél, melyeknél a lelki erők sokfelé vétetnek igénybe és sok irányban képeztetnek ki.

Minél szűkebb körre szorítkozik valamely népnek tevékenysége, minél jobban lép előtérbe nála a harci foglalkozás, annál inkább kell e nép közt a harci génusznak elterjedve lennie.

Ebből az állításból azonban csak azt lehet kiolvasni, hogy a harci génusz ily népnél pusztán terjedelemre nézve, tehát mennyiség tekintetében — nem pedig magasság — vagyis minőségre, súlyra nézve lakozik. A harci génusz magassága (minősége vagyis belső súlya) a népnek általános szellemi fejlődésétől függ. Vad, harcias népeknél a harcias szellem az egyesek közt sokkal gyakoribb, mint a művelt nemzeteknél, mivel amazoknál az majdnem minden egyes harcosban honol, míg a művelteknél a harcosok egész tömegével találkozunk, melyet csak kényszerűség s távolról sem a benső ösztön ragad tova.

Ámde vad népeknél igazán nagy hadvezért sohasem találni és igen ritkán olyasmit, mit harci lángésznek nevezhetnénk, mivel ehhez az értelmi erők oly kifejlődése szükséges, minő vad népeknél elő nem fordulhat. Magától értetődik, hogy kisebb-nagyobb mértékben művelt népeknél is felülkerekedhetik a harcias irány és fejlődés s minél jobban jut ezeknél a harcias irány érvényre, annál gyakrabban találjuk a harcias szellemet egyes katonáinál kifejlődve.

Minthogy pedig ebben az esetben a harcigénusz mennyiség és minőség szerint is jelen van, e népek — mint a franciák és rómaiak is bizonyítják — azok, melyeknél a legfényesebb jelenségeket szemlélhetjük.

Azonban a rómaiaknál és franciáknál, valamint a háború terén egykor hírnevet szerzett más népnél is a legdicsebb nevek mindig csak a magasabb műveltség korában szerepelnek.

Már ezekből is sejthetjük, hogy a magasabb fokú hadigénusz megteremtésében mily nagy része van az értelmi erőknek. E génuszt most közelebbről fogjuk szemlélni.

A háború a veszélyek hazája, első kelléke tehát a bátorság.

Kétféle bátorság van: először is az a bátorság, mely szembeszáll a személyes veszéllyel, azután pedig az a bátor-

ság, mely elvállalja a felelősséget akár valamely külső, akár belső hatalom, vagyis a lelkiismeret ítélőszéke előtt. Itt csak az előbbeniről lesz szó.

A személyes veszéllyel szembeszálló bátorság ismét két-féle: az egyik a közömbösség a veszéllyel szemben, mely, keressük e tulajdonság eredetét akár az egyén szervezetében, akár a szokásban, akár pedig abban a meggyőződésben, hogy az életnek nincsen becse, minden esetben tartós állapotot jelent.

A másik: a tevőleges indító okokból, úgymint dicsvágyból, hazaszeretetből, mindennemű lelkesedésből származó bátorság. Ebben az esetben a bátorság nem annyira állapot, mint érzelem-hullámmás, érzelem.

A bátorság mindkét neme természetesen más-más hatásban nyilvánul. Az első biztosabb, mivel ez, úgyszólván természetből válván, az embert sohasem hagyja el; másodikkal azonban több eredményt érünk el; az elsőhöz inkább az állhatatosság, a másodikhoz a merészség szegődik; az elsőnél az értelem nyugodtabban, higgadtabban működik, a másodiknál az értelem olykor fokozódik ugyan, de gyakran káprázat is szállja meg.

Mindkettő egyesülve a bátorságnak legtökéletesebb nemét alkotja.

A háború a testi fáradalmak és szenvedések színhelye. Hogy az ember ott tönkre ne menjen, oly testi és lelki erőre van szükség, melyek, akár a természet adományai, akár pedig gyakorlat szülöttei, a fáradalmak és szenvedések elviselésére képesítsenek.

Ezekkel a tulajdonságokkal felruházva, egyedül az ép értelem vezetése mellett, az ember a háború elviselésére már eléggé használható eszköz lesz. És mondhatjuk, hogy e tulajdonságok azok, melyeket nyers és félművelt népeknél annyira elterjedve találunk. Ha azokat a követeléseket, melyeket a háború sorsosaival szemben emel, tovább vizsgáljuk, az előtérben levő értelmi erőkre bukkanunk.

A háború a bizonytalanságok birodalma; háromnegyedrésze azoknak a dolgoknak, melyeken a háborús cselekmények alakulnak, kisebb-nagyobb mértékben a bizonytalanság ködében rejlik. Itt tehát mindenekelőtt finom, átható értelemre van szükség oly célból, hogy az ítéletnek tapintatával az igazság kiérezzessék.

Valamely közönséges értelem is eltalálhatja véletlenségből ezt az igazságot, rendkívüli bátorság pedig adott alkalommal a megejtett hibát kiegyenlítheti, a legtöbb eset, vagyis: az átlagos eredmény azonban a magasabb értelem hiányát mindig napfényre fogja hozni.

A háború a véletlen országa.

Az emberi tevékenység egy terén sem működhetik (garázdálkodhatik) e jövevény (a véletlenség) oly szabadon, mint a háborúban, mert sehol sem talál annyi érintkezési pontot, mint épen itt. A véletlenség fokozza valamennyi körülmény bizonytalanságát és megzavarja az események menetét.

A cselekvő (az intéző), a hírek és feltevések bizonytalansága, valamint a véletlennek folytonos közbejövetele következtében a dolgokat lépten-nyomon másképen találja, mint ahogy azokat találni remélte. Mi sem természetesebb, hogy ez tervére, vagy legalább is az ezzel a tervével kapcsolatos képzeletekre befolyással van. Ha már most ez a befolyás oly nagy, hogy eltökélt szándékunkat el kell ejtenünk, rendszerint újabb elhatározáshoz is kell jutnunk, ámde gyakran megesik, hogy abban a pillanatban hiányoznak az alapot adó adatok, mivel a cselekvés folyamán a körülmények az elhatározást sürgetik s az újboli körütekintésre, de gyakran még alapos meggondolásra sem engednek időt. Még gyakoribb eset azonban az, hogy az elképzeltnek ¹ újabb helyreigazítása s a közbejött véletlenek ismerete eltökélt szándékunk teljes megdöntésére még nem elég, hanem igenis arra, hogy azt megingassa. Mert bár a körülményeket bővebben ismerjük, a bizonytalanság ezáltal még sem apadt meg, hanem ellenkezőleg, még fokozódott. Ennek oka abban rejlik, hogy mindezeket a tapasztalatokat nem egyszerre gyűjtjük, de egymásután és elhatározásainkat szüntelenül ostromolják és szellemünknek, értelmünknek úgyszólván örökké fegyveresen kell késznen állnia.

Hogy a váratlanul vívott örökös harcban felülkerekedhessünk, két tulajdonságra van múlhatlan szükségünk: először is oly értelemre, mely a fokozott sötétségben sem nélkülözi a belső világosságnak bizonyos csekély fényét, mely minket az igazság felé vezet és másodszor bátorságra, hogy ezt a gyöngye fényt kövessük. Az elsőt képletesen a francia »coup d'oeil« (szemmérték), a másikat a »*elhatározottság*« kifejezés alatt ismerjük.

A »coup d'oeil« kifejezés használatára nézve álljon a következő magyarázat:

A háborúban az ütközet az, mely a figyelmet legelőször és leginkább magára vonzza; az ütközetekben pedig az idő és a tér fontos elemek s még fontosabbak voltak abban a korban, midőn a lovasság gyors eldöntéseivel főtényező volt: a gyors és helyes elhatározásra legelőször az idő és tér megbecsülése nyújtott alapot, ennél fogva »a gyors és helyes elhatározás« fogalmának megjelölésére oly kifejezés választatott, mely egyedül a helyes szemmértékre van tekintettel. A hadművészet tanárai közül sokan tényleg ezzel a meggyőző értelmezéssel magyarázták a coup d'oeil fogalmát.

Ámde meg kell jegyeznünk, hogy alatta nemsokára mindazt a helyes elhatározást értették, mely a kivitel pillanatában megfogamzott, például: a valódi támadási pont felismerése stb. A coup d'oeil alatt tehát nemcsak a testi, hanem még inkább a lelki szem értendő. A kifejezés ép úgy, mint maga a tárgy, természetesen mindig inkább a harcászat terén volt használatban, de a hadászatban is helyén van, amennyiben a gyors elhatározásra gyakran itt is szükség van. Ha ezt a fogalmat a ki-

¹ vagyis: a dolgok általunk képzelt állásának.

fejezés által kölcsönzött túlságos képlegességéből és korlátozottságából kivetköztetjük, nem fog más jelenteni, mint gyors eltalálását oly igazságnak, melyet a közönséges értelem vagy általában nem, vagy pedig csak hosszas szemlélet és megfontolás után láthat meg.

A határozottság a bátorságnak ténykedése valamely előforduló esetben s ha jellemvonássá alakul, a léleknek szokása. Azonban ez alatt itt nem az a bátorság, mely a testi veszéllyel, hanem az értendő, mely a felelősséggel, tehát úgyszólván a lelki veszéllyel száll szembe. Ezt gyakran *«courage d'esprit»* (az értelemnek bátorsága) kifejezéssel jelölték, mivel a bátorság e nemét az értelem rendeli el; mindazonáltal azonban ez nem az értelemnek, hanem a kedélynek ténykedése. Az értelmesség magában még nem bátorság, mert gyakran látjuk, hogy a legértelmesebb emberek határozatlanok. Az értelemnek tehát előbb a bátorság érzetét fel kell költenie avégett, hogy ez utóbbi által fentartassék és vitessék, mivel a pillanat sürgősségében az embert az érzelmek nagyobb mértékben uralják, mint a gondolatok.

Az előadottak szerint a határozottságnak itt az a szerep jutna, hogy elégséges indító okok hiányában a kételyek kínjait, a habozások veszélyeit ellensúlyozza. A nem épen lelkiismeretes nyelv szokás ugyan a vállalkozásra, merészségre, vakmerőségre való pusztá hajlamot is ezzel a névvel jelöli meg.

Ahol azonban az emberben a cselekvésre elégséges indító okok vannak, legyenek azok akár személyesek, akár tárgylagosak, valók vagy hamisak, ott határozottságról nem beszélhetünk, mert ha ezt tesszük, az illető helyét mi magunk foglaljuk el és oly kételyeket vetünk mérlegbe, melyek nekie nem is voltak.

Itt csak erőről vagy gyöngeségről lehet szó. A nyelv szokással azonban e csekély balfogás miatt tovább vitatkozni nem szándékozunk és megjegyzésünk csak arra szolgáljon, hogy hibás ellenvetéseknek elejét vegye.

Az »elhatározást«, amely kétes állapotokon győzedelmeskedni szokott, csak az értelem, még pedig csak az értelemnek egészen sajátos iránya szülheti. Mi azt állítjuk, hogy az emelkedettebb fokú belátás és a szükséges érzelmek pusztá együttléte határozottságot még mindig nem eredményez. Vannak emberek, kik a legnehezebb feladatot a legpompásabban tudják megérteni, kiknél a bátorság sem hiányzik arra nézve, hogy sokat vállaljanak magukra s kik mindazonáltal súlyosabb esetekben elhatározáshoz jutni nem tudnak. Ezeknél a bátorság és belátás külön-külön áll és nem nyújtanak egymásnak kezét; ennél fogva a határozottságot mint harmadik tényezőt nem is eredményezik. Ez utóbbi az értelemnek csak ama ténykedése által jön létre, mely a kockázat szükségességét öntudatra hozza és általa az akaratnak irányt szab. Az értelemnek ez a sajátos iránya, mely az emberben minden más félelmet a habozás és ingadozástól való félelem által legyőz, egyszersmind erőteljes lelkületekben a határozottságot hozza létre; ép azért korlátozt

értelmű egyének a mi értelmezésünk szerint határozottak nem lehetnek. Súlyos esetekben ugyan habozás nélkül cselekedhetnek, de akkor ezt csak megfontolás nélkül teszik és eszerint nagyon természetes, hogy az az egyén, ki ilyenképen meggondolatlanul cselekszik, önmagával kételyek miatt meg hasonlásba nem juthat. Ilyenmő cselekvés olykor-olykor a szeget fején is találhatja, de mi itt is csak a fentebbi állításunk mellett maradunk : hogy t. i. a harci génusz létezését az átlagos siker mutatja ki. Azt, aki előtt ez az állításunk csodálatosnak látszanék, mivel sok határozott jellemű, bár nem mély gondolkozású huszártisztet ismer, figyelmeztetnünk kell arra, hogy itt csak az értelemnek egy sajátos irányáról, nem pedig nagy bölcselkedő (gondolkodó) képességről van szó.

Az a véleményünk tehát, hogy a határozottság az értelemnek oly sajátos irányából származik, mely irányinkább erős, mint fényes elmék tulajdona ; s a határozottságnak ezt a genealógiáját még azzal egészíthetjük ki, hogy számos példa tanuskodik oly férfiakról, kik alsóbb körökben a legnagyobb határozottságot fejtették ki, de ezt a magasabbakban elvesztették. Bár ők az elhatározásnak szükségét érzik, azt is belátják, hogy a hamis elhatározás veszélyt rejt magában s mivel teendőik (dolguk) végzésében nem otthonosak, értelmük elveszti eredeti erejét s csak annál inkább fognak tétovázni, minél jobban ismerik az őket fogvatartó határozatlanság veszélyét s minél inkább voltak a gyors cselekvéshez szokva.

A »coup d'oeil«-ről s a »határozottság«-ról beszélve, az ezekkel rokon *lélekjelenlétről* is szükséges említést tennünk, melynek a háborúban, mint a váratlan események hazájában, nagy szerepet kell játszania ; hisz a »lélekjelenet« nem egyéb, mint a váratlannak fokozott mérvben való legyőzése. A váratlan szónoklatra adott találó feleletben rejlő lélekjelenetet ép úgy csodáljuk, mint azt, amely hirtelen veszélynél gyorsan alkalmazott segélyben nyilatkozik. Sem ama feleletnek, sem eme segélynek nem kell valami szokatlannak lennie, csak helyén valók legyenek ; mert a mi érett és nyugodt meggondolás után cselekedve rendkívülinek nem tekinthető, tehát reánk közömbösen hat, ugyanaz, mint az értelem gyors ténykedése, gyönyört okozhat. A *lélekjelenlet* kifejezése tehát bizonyára igen találóan jelzi az értelem által nyújtott segély közelségét és gyorsaságát.

Vajjon az egyének ez a nagyszerű tulajdonsága értelmének sajátlagosságában, avagy pedig inkább kedélyének egyensúlyában keresendő-e, az az előforduló eset természetétől függ, habár a kettő közül egyiknek sem szabad egészen hiányoznia. A találó felelet inkább elmés főre vall, megfelelő segély hirtelen támadt veszélyben pedig mindenekelőtt a kedély egyensúlyát tételezi föl.

Ha most már arra a négy elemre, melyből a háború légköre alkotva van, vagyis : a *veszélyre*, a *testi járadtságokra*, a *bizonytalanságra* és a *véletlenre* egy összpillantást vetünk, könnyen megérthetjük, hogy vajmi nagy erőnek kell a kedélyben és értelemben lakoznia, ha ebben a nehéz légkörben biztosan és sikerrel

akarunk haladni, oly erőnek kell az értelemben és kedélyben lakoznia, melyet a hadi események elbeszélői vagy megírói a körülmények okozta módosulások szerint *erély, állhatatosság, szilárdság, kedély- és jellemerő* kifejezéssel szoktak illetni. Sokan vannak, kik a hősi léleknek valamennyi most említett nyilvánulását az akarat egy és ugyanazon erejének tekinthetnék, mely a körülményekhez képest módosul; de bármily közel rokonságban álljanak is ezek egymáshoz, mégsem alkotnak egy szoros egységet és érdekünkben áll e lelki erőket kissé közelebb-ről megkülönböztetni.

Először is a fogalmak tisztázása céljából, mint lényegesen ide tartozót, ki kell emelnünk, hogy az ellenség tevékenysége, az ellenség ellentállása, az ellenség cselekvése közvetlenül csak a legkisebb része annak a nehezéknek, súlynak, ellentállásnak, vagy bárminek is nevezzük azt, mely a cselekvőnél¹ az említett lelki erőt felszínre hozza (sorompóba hívja). Az ellenséges ténykedés közvetlenül először csakis a vezető személyére gyakorol hatást, de vezetői tevékenységét nem érinti. Ha az ellenség ellenállása két óra helyett négy órán át tart, a vezető két óra helyett négy órán át van a veszélynek kitéve; ez mindenesetre oly tényező, mely fontosságában annál inkább csökken, minél nagyobb csapat élén áll a vezető; mit jelent 4 órai veszély a hadvezér szempontjából? Semmit.

Másodszor az ellenség hosszas ellentállása a vezetőre közvetlenül azáltal gyakorol hatást, hogy eszközeiben veszteség éri és ennek következtében felelőssége nő. Gondterhes megfontolások, most először teszik próbára és idézik a küzdőtérre akaraterejét. Állítjuk azonban, hogy ez még távolról sem a legterhesebb dolog, mit el kell viselnie, mert hisz e tekintetben csak önmagának tartozik számot adni. Az ellenséges ellenállás minden másban csak a harcossokra gyakorol hatást, mely aztán a vezetőre visszahat.

Míg a csapat jó hangulatban van, kedvvel és könnyűséggel harcol, csak ritkán nyílik alkalom arra, hogy a vezető céljai követésében nagy akaraterejt nyilvánítson; mihelyt azonban a körülmények súlyosakká válnak — s ez nem maradhat el sohasem, ha rendkívülit akarunk elérni — már nem megy minden magától, mint a jól beolajozott gépnél, hanem maga a gép is kezd ellenállani; ezen ellentállás az, melynek legyőzésére nagy akaraterejre van a vezetőnek szüksége. A legyőzendő ellentállás alatt nem kell épen engedetlenséget és ellenszegülést érteni, habár egyes egyéneknek ezek is elég gyakran előfordulnak; hanem valamennyi elhaló fizikai és erkölcsi erőnek összenyomása, a véres áldozatok szívszaggató látványa az, mit legyőzni kell a vezetőnek először önönmagában s azután mindazokban, kik közvetlenül vagy közvetve benyomásaikat, érzületeiket, aggodalmaikat és törekvéseiket ő reá átszármaztatják. Amint az egyeseknél az erők ellankadnak, amint ezeket az erőket

¹ Cselekvő alatt érts vezetőt.

a saját egyéni akarat élesztetni, működtetni nem képes, a tömeg egész tértlen súlya fokról-fokra a hadvezér akaratára nehezül; lelkének lángján, szellemének világán gyúladjon újból magasra a tömegben az elhatározás lángja, a reménység világossága; csak amennyiben ezt el tudja érni, csak annyiban rendelkezik a tömeg felett, csak annyiban lesz urrá fölötte; amint ez megszűnik, amint az ő bátorsága valamennyi többinek bátorságát újból felélesztetni nem képes, a tömeg magához, az állati természet alacsony körébe rántja őt, mely a veszélytől visszariad s a szégyent nem ismeri. Ezek azok a nehezékek, melyeket a vezető bátorságának és lelki erejének kell a harcban leküzdenie, ha kiváló eredményt akar elérni. A nehezékek a tömegekkel együtt nőnek és ennél fogva a vezető magasabb állásához képest az erőknél is nagyobbaknak kell lenniök, hogy a terhekkel arányban maradjanak.

A cselekvés erélye ama indító ok erejét fejezi ki, mely a cselekvést létrehozta, nem tekintve azt, vajjon ez az indító ok az értelmi meggyőződésből, vagy érzelemhullámból vette-e eredetét. Ez utóbbinak azonban aligha szabad hiányozni ott, hol hatalmas erőnyilvánulásra van szükség.

Mindama nagyszerű érzelmek közül, melyek az emberi keblet a harc heves tusájában elárasztják — valljuk be nyíltan — egy sem oly hatalmas és állandó, mint a léleknek dicsőség és becsültetés utáni áhítata, mellyel azonban a német nyelv oly igazságtalan módon bánik, midőn azt (»becsület- és dicsőséghajhászat«-nak [Ehrgeiz, Ruhmsucht] nevezvén el) méltatlan mellékfogalmak által lealacsonyítani törekszik. Való ugyan, hogy a visszaélés ezzel a büszke vágyakozással épen a háborúban az emberi nem ellen intézett legkiáltóbb igazságtalanságoknak volt szülő oka; de eredetileg ezek az érzelmek bizonyára az emberi lélek legnemesebbjeihez számíthatók; a háborúban tulajdonképen ezek lehelnek életet és lelket az óriási tömegekbe. Semmi más érzelem, még ha általánosabban van is elterjedve, vagy ha látszólagosan nemesebb is, mint például: a honszeretet, eszmerajongás, bosszú, bárminemű lelkesedés nem teszik fölöslegessé a becs- és dicsvágyat. Igaz, hogy amaz érzelmek a tömegeket általában fölhevíteni és lelkesíteni képesek, de nem készítik a vezetőt arra, hogy társainál többet akarjon elérni, ami pedig lényegesen szükséges akkor, ha állásában kiváló eredményt kíván felmutatni. Honszeretet, eszmerajongás, bosszú stb. az egyes harci cselekményt nem teszik úgy, mint a becsvágy, a vezető tulajdonává, melyet ő azután legjobban hasznosítani igyekszik, melyen fáradsággal szánt, gondolatot, hogy bőséggel arathasson. Pedig ez az igyekezet az összes vezetőkről a legmagasabbtól kezdve a legutolsóig, ez az iparkodás, ez a versenygés, ez a sarkaló ösztön adják első sorban azt a tényezőt, mely a hadsereg működését éleszti és sikeressé teszi. S ami különösen a legfőbb vezető: a hadvezért illeti, joggal kérdezhetjük, volt valaha nagy hadvezér becsvágy nélkül; általában képzelhető-e ilyen jelenség?

Az akaratnak valamely lökem erejével (hevességével) szemben kifejtett ellentállását *szilárdságnak*, az akaratnak valamely lökem tartamával szemben tanúsított ellentállását *állhatatosságnak* mondják.

Bármennyire közel álljon mindkettő egymáshoz s bármily gyakran használják az egyik kifejezést a másik helyett, lényegük észrevehető különbségeket mutat fel, amennyiben a hevesebb benyomás (lökem) ellen tanúsított szilárdság már pusztán valamely erős érzelem által is létrehozható, míg az állhatatosság felszínre hozatalában már inkább az értelem működik közre, mivel valamely tevékenység tartamával annak tervszerűsége is nő, mely utóbbiból az állhatatosság részben erejét meríti.

A *kedély-* vagy *lelki erőre* térvén át, az első kérdés az, hogy mi értendő alatta?

A kedélynyilvánulások hevessége, az indulatosság bizonyára nem, mert ez minden nyelvszokás ellenére volna, hanem igenis az a képesség, melynél fogva a legerősebb indulatoknál erősen dúló szenvedélyek közepette is még az értelemnek engedelmeskedünk. Kérdjük: ezt a képességet csupán az értelem ereje szüli-e? Kételkedünk benne. Habár azzal a jelenséggel, hogy kitűnő értelemmel felruházott egyéneket látunk, kik önmagukkal nem bírnak, mit sem akarunk bizonyítani, mert azt mondhathnók, hogy a hidegvérűséget az értelemnek sajátlagos, inkább erőteljes, mint terjedelmes (tehát sokat felölelő) természetere eredményezi. A valóságot azonban jobban véljük megközelíteni, ha azt állítjuk, hogy az a erő, mely még a kedély leghevesebb megrázkódtatása pillanataiban is arra késztet minket, hogy magunkat az értelemnek alárendeljük s melyet *önuralomnak* nevezünk, magában a kedélyben fészkel. Van ugyanis egy más érzelem, mely erős lelkületekben a felkorbácsolt szenvedélyeket ellensúlyozza anélkül, hogy azokat megsemmisítené s csak ez az ellensúlyozás biztosítja az értelem uralmát. Ezt az egyensúlyozást semmi más nem idézi elő, mint az emberi méltóság érzete, ez a legnemesebb büszkeség, a léleknek ez a legbensőbb szükségérzete aziránt, hogy mindig belátással és értelemmel megáldott lényként cselekedjünk. Ép azért állíthatjuk, hogy erős kedélyű (lelkületű) az olyan, aki a leghevesebb rázkódtatások közepette sem veszti el az egyensúlyt.

Ha az embereket kedélyük szerint osztályozzuk, először is oly egyéneket találunk, kiknek kedélye indulatba alig jön s kiket egykedvűeknek vagy indolenseknek (mivel sem törődőknek) szoktunk nevezni.

Másodszor vannak oly egyének, kik igen gyorsan jönnek indulatba, de kiknek érzelmei soha sem lépnek túl bizonyos határon; ezeket érzelmes, de nyugodt embereknek nevezzük.

Harmadszor vannak nagyon ingerlékenyek, kiknek érzelmei — mint a puskapor — gyorsan és hevesen lobbannak fel, de nem tartósak; végül negyedszer vannak olyanok is, kiket kis okok feltüzelní nem képesek s kik általában nem gyorsan, hanem

csak lassanként jönnek indulatba, de kiknek érzelmei egyszer felszínre hozva, nagyon erősek és sokkal tartósabbak. Ilyenek az erélyes és rejtett szenvedélyű emberek.

A kedélyállapotnak ez a különbsége minden valószínűség szerint szorosan az emberi szervezetben működő testi erőknél határán fekszik és ahhoz az amfibiális természethez tartozik, melyet idegrendszernek nevezünk s melynek egyik oldala az anyaggal, másik oldala pedig a szellemmel (a lélekkel) látszik összekötöttségben lenni. Gyarló bölcsészeti tudományunkkal e homályos téren többé nincs mit keresnünk. Fontos azonban reánk nézve, hogy egy pillanatra álljunk meg annál a hatáznál, melyet a hadi tevékenység ezekben a különböző természetekben eredményez és vizsgáljuk meg: mennyiben várható ezektől nagy lelki erő.

Az indolens (mivel sem törődő) emberek nem hozhatók ki könnyen egyensúlyukból. Ez az állapot, amelyben minden erő-kifejtés hiányzik, nem jelenthet lelki erőt. Mindazonáltal nem tagadható, hogy ilyen embereknek éppen folytonos egyensúlyuk következtében a háborúban bizonyos egyoldalú használhatóságuk van. A cselekvésre készítő tevételes indítóok, az impulzus s ennél fogva a tevékenység is gyakran hiányzik náluk, de egyhamar nem is rontanak el semmit.

A második osztályba soroló emberek sajátja, hogy kis okok könnyen indítják őket tevékenységre, ellenben nagyok alatt époly könnyen összeroskadnak. Ilyfajta emberek valamely szerencsétlen társuk fölsegélyezése körül élénk tevékenységet fejtenek ki, egy egész nép szerencsétlensége azonban őket szomorúvá tenni igen, de tettekre ragadni nem fogja.

A háborúban ily egyéneknél sem a tevékenység, sem az egyensúly nem fog hiányozni, de ők valami nagy dolgot létrehozni nem képesek, hacsak erre az esetlegesen igen erősen kifejtett értelmök indítóokot nem nyújt. Ily kedélyekkel azonban erős, független értelem ritkán szokott párosulni.

A fellobbanó, fellángoló érzelmek magukban véve a gyakorlati életben kevésbé használhatók s így a háborúban sem. Érdemük abban áll, hogy nagy indító erőt képviselnek, de ezek nem tartósak. Ha azonban ily egyéneknél a kitörő indulatok a bátorság és a becsvágy irányát követik, háborúban alantas helyeken gyakran igen használhatóvá válnak és pedig pusztán abból az okból, mivel az alantasok által végrehajtandó hadi műveletek csak rövidebb tartamúak szoktak lenni. Az ily cselekmények keresztülvitelére gyakran egyetlen bátor elhatározás, a lelki erőknél egyetlen fellobbanása már elegendő lesz.

Csak gondoljuk meg, hogy egy merész támadás, egy erőteljes »előre« kiáltás pár percrek műve, holott egy merész csata egész napi, egy háború pedig már egy egész évi munkát is igényel, illetőleg igényelhet.

Az ily egyéneknek kedélyük egyensúlyát érzelmeik rohamos gyorsasága miatt fenntartani kétszeresen nehéz, ezért gyakran elvesztik fejüket, ami a háborúban legrosszabb tulajdonsá-

guk. A tapasztalás ellen vétenénk azonban, ha azt állítanók, hogy igen ingerlékeny kedélyek sohasem lehetnének erősek, azaz nem tarthatnák fenn egyensúlyukat felindulásuk közepette is. Miért is ne lenne meg bennük a saját méltóságuk iránti érzék, amidőn ők rendszerint a nemesebb természethez tartoznak? Ez az érzelem náluk ritkán hiányzik, de hatni idő hiányában nem képes. Utólag rendszerint önönmaguk előtt szégyenkeznek. Ha nevelés, önmegfigyelés és élettapasztalás őket előbb-utóbb megtanították arra, hogy önmagukkal szemben résen legyenek avégből, hogy kitörő erős indulatok pillanatában a lelkekben szunnyadó ellensúlynak még idejében tudátára ébredjenek, akkor ők is nagy lelki erő kifejtésére képesek.

Végül az indulatba nehezen hozható, azért mélyen érző emberek, kik az előbbiekhöz úgy viszonylanak, mint a parázs a lánghoz viszonylik, leginkább alkalmasak arra, hogy titáni erejükkel azokat a rengeteg tömegeket helyükből kimozdítsák, melyek alatt képletesen a harcias tevékenység nehézségeit képzelhetjük magunknak. Érzelmek hatása nagy tömegek mozgásához hasonló, mely bár lassúbb, de annál hatalmasabb.

Habár ily egyéneket nem is lepik meg annyira érzelmeik mint az előbbieket és saját szégyenükre el sem ragadják őket, mégis tapasztalatellenes volna azt vélni, hogy egyensúlyukat el nem veszíthetik s vak szenvedélynek rabjaivá nem válhatnának, sőt ez mindig meg fog történni, ha náluk az önuralom nemes büszkesége hiányzik, vagy az nem eléggé erőteljes. Leggyakrabban tapasztalni ezt vad népek nagy férfainál, kiknél az értelmi műveltség alacsony színvonala a szenvedélyek túlsúlyra emelkedését mindig elősegíti. De hisz művelt nemzeteknél és azok legműveltebb osztályainál is igen gyakran előfordul, hogy az embereket erőszakos szenvedélyük úgy ragadja tova, mint egykoron a középkorban a szarvasok iramodtak terhükkel: a megkötözött vadorzókka a sűrű vadonban.

Még egyszer ismételjük tehát: erős léleknek nem azt nevezzük, mely csupán erős indulatokra képes, hanem azt, mely a legerősebb indulatoknál sem veszti el egyensúlyát és a kebelben tomboló vihar mellett is, a belátás és meggyőződés oly fesztelenül működhetik, amily szabadon játszik az iránytű akármily vihartól hanyatott hajón.

A *jellemszilárdság* vagy általában *jellem* alatt a saját meggyőződésünkhöz való ragaszkodást értjük, tekintet nélkül arra, vajjon e meggyőződés saját vagy idegen belátás eredménye-e, elvekből, nézetekből, pillanatnyi sugallatból vagy az értelem bármilyen más működéséből származik-e. A szilárdság természetesen nem fog nyilvánulhatni, ha maga a belátás gyakran változik. A belátás gyakori változását nem kell szükségképpen idegen befolyásnak előidéznie, szülheti azt a saját értelemnek szüntelen működő tevékenysége is, de persze, hogy ebben az esetben a gyakori nézetváltozás az értelemnek sajátos bizonytalanságára mutat. Világos, hogy oly emberről, ki nézeteit — ha idegen

befolyásolás nélkül is — minduntalan változtatja, senki sem fogja azt mondani, hogy jelleme van. Ezzel a tulajdonsággal tehát csak oly egyéneket illetünk, kiknek igen állandó meggyőződésük van vagy azért, mert e meggyőződésük mélyen indokolt és világos következtetésképpen megváltoztatásra kevésbé alkalmas, vagy pedig azért, mivel amiként az indolens (hanyag, semmivel sem törődő) embereknel szokott lenni, az értelem nem működik s következtetésképpen a meggyőződés megváltoztatására ok sincsen, vagy végül azért, mivel ez akarata az értelem törvényhozó elvétől származó, határozott ténykedése a nézeteknek változását bizonyos fokig visszautasítja.

A háború, melyben számos és erős benyomás gyakorol a kedélyre hatást, valamint a tudás és áttekintés is bizonytalan, bármely más emberi tevékenységnél több okot szolgáltat arra nézve, hogy az egyént a már megkezdett pályáról leterelje, hogy az magában és másokban megtévedjen.

A veszélyek és szenvedések szívszaggató látványa mellett az érzelm könnyen nyer túlsúlyt az értelmi meggyőződés felett és a jelenségek szürkületében a mély és tiszta belátás oly nehéz, hogy annak megváltoztatását érteni és megbocsátani lehet. A háborúban (nem a körülmények ismerete) csak a valóságnak sejtelve, annak érzése nyújt egyedül alapot a cselekvésre. Ép azért a véleménykülönbség sehol sem oly nagy, mint a háborúban s a benyomások áramlata a saját meggyőződés ellen működni soha sem szűnik meg. Még az értelemnek legnagyobb flegmája (higgadsága) is alig használ valamit, mert a benyomások túlerősek, túlságosan elevenek és mindenkor egyszerűsmind a kedély ellen is irányulnak.

Tiszta és mély meggyőződésből eredhetnek csak azok az általános elvek és nézetek, melyek a cselekvést magasabb szempontból vezérlik és rajtuk úgyszólván horgony előtt fekszik az előforduló individuális eset felőli vélemény.

De e korábbi megfontolás eredményeihez való ragaszkodás, szemben a jelenben felmerülő vélemények és jelenségek áradatával, teszi éppen a nehézséget.

Az egyes individuális eset s az elv közt gyakran igen nagy űr tátong, melyet nem mindig lehet következtetések látható láncolatával áthidalni s ahol egy bizonyos foka az önbizalomnak szükséges és egy bizonyos neme a kételkedésnek jótékony hatással van. Itt gyakran nem segít más, mint egy törvényhozó elv, mely a gondolkodáson kívül helyezve, afölött uralkodik; ez az elv abban áll, hogy minden kétes esetben első nézetünk mellett maradjunk és attól mindaddig ne tágítsunk, míg arra bennünket tiszta meggyőződésünk nem kényszerít. Erősen kell hinnünk, hogy a jól kipróbált elvekben nagyobb igazság rejlik s a pillanatnyi jelenségek elevenége ne feledtesse velünk, hogy azok igazsága nem aranyból van verve. Az előjog, melyet kétes esetekben első meggyőződésünknek nyújtunk, az első meggyőződésnél való kitartás a cselekvésnek állandóságot és következetességet kölcsönöz, melyet jellemnek nevezünk.

Hogy a kedély egyensúlya a jellemstilárdságot mennyire mozdtítja elő, azt könnyű átlátni és azért erős lelkületű embereknek többnyire erős jellemük is van.

A jellemstilárdságnak elfajulása az önfejűség.

Konkrét esetben gyakran igen nehéz a kettő közti határvonalat megjelölni, ellenben a fogalmak különbségének meghatározása nem látszik nehéz feladatnak.

Az önfejűség nem az értelem hibája ; alatta a jobb belátás iránti ellenszegülést értvén, az benső ellentmondás nélkül az értelemben a belátás tehetségeként helyet nem foglalhat. Az önfejűség a *kedély hibája*. Az akaratnak ez a hajlíthatatlansága, az idegen beleszólás ellenében tanúsított ez ingerlékenység alapját csak az önzésnek egy különös nemében találja, mely az egyénnek azt a kedvtelését, hogy önmaga s mások felett csak saját eszével uralkodjék, mindennek fölébe helyezi. A hiúság bizonyos nemének nevezhetnők, ha ennél valamivel nem lenne mégis jobb ; a hiúság megelégszik a látszattal, ámde az önfejűség magában a lényegben gyönyörködik.

Azt állítjuk tehát : hogy a jellemstilárdság önfejűséggé válik, ha az idegen belátás iránti ellenszegülés nem valamely jobb meggyőződésből, nem valamely magasabb elvbe vetett hitből, hanem ellenszegülő érzelemből veszi eredetét. Habár ez a fogalom meghatározás, mint azt már kijelentettük, gyakorlatilag nem sokat használ, legalább elejét fogja venni annak, hogy az önfejűséget a jellemstilárdság magasabb fokozatának tekintsük, miután attól lényegesen különbözik ; igaz ugyan, hogy közel fekszik hozzá, sőt határos is vele, de nem lehet annak fokozása, mert hiszen nagyon önfejű egyénekre akadhatunk, kiknek értelemhiány miatt igen kevés jellemstilárdságuk van.

Miután a kitűnő hadvezér ez erényeiben, képességeiben megismertük azokat a tulajdonságokat, melyeknél az érzelem és az értelem együttesen közreműködnek, a hadi tevékenység oly sajátlagosságát fogjuk vizsgálni, mely ha nem is a legfontosabb, de legerősebb oldala s amely az érzelmi erők félretolásával csupán az értelmi erőt veszi igénybe. Az említett sajátlagosság az a vonatkozás, mely egyrészt a háború, másrészt a vidék és terep között fennáll.

Ez a vonatkozás először is állandó, mert művelt hadseregeink valamely hadi ténykedése csak egy bizonyos meghatározott térben játszódhatik le ; másodszor kiváló fontosságú, mivel valamennyi erőnek hatását befolyásolja, olykor egészen megváltoztatja ; harmadszor egyfelől gyakran helységek legkisebb részeibe vezet, míg másfelől a legkiterjedtebb tereket öleli fel.

Ily módon a vonatkozás, melyben a háború a vidék- és terephez áll, tevékenységének kiváló sajátlagosságot kölcsönöz. A többi emberi tevékenység, mely a vidék és tereppel vonatkozásban áll, vagyis a kert- és földművelés, ház- és vízépítkezés, a bányászat, vadászat és erdőszet csak igen mérsékelt nagyságú terekre szorulnak, melyeket csakhamar elég pontosan képesek

megismerni. A hadvezér azonban kénytelen tevékenységének művét átengedni annak a közreműködő térnek, melyet szemeivel át nem tekinthet, melyet a legnagyobb szorgalom sem képes mindig kifürkészni s mellyel az örökös változatosság miatt csak ritkán köt tulajdonképeni ismeretséget. Igaz, hogy az ellenség hasonló helyzetben van, de először is a nehézség, habár közös is, mégis csak nehézség marad és az a fél, kit tehetsége és a gyakorlat a nehézséget legyőzni képesít, a másik fölött nagy előnnyel fog rendelkezni; másodszor pedig a nehézségeknek ez az egyenlősége csak általában van meg, egyes esetben semmi esetre sem, mert ekkor a harcoló felek egyike (a védő fél) a harcot (a színhelyet) sokkal jobban ismeri, mint a másik.

Ezt az egészen sajátlagos nehézséget sajátlagos szellemi tehetség van hivatva legyőzni, melyet igen korlátolt kifejezéssel *tájékozó képességnek* (Ortssinn) neveznek. Ez a képesség abban áll, hogy magunknak minden vidékről gyorsan helyes mértani képet tudunk alkotni s ennél fogva a vidéken mindig könnyen tájékozódunk is. Ez kétségtelenül a képzelőtehetség ténykedése. A helyes kép alkotása ugyan részint a testi szemmel, részint pedig az értelem által történik, mely utóbbi a tudomány és tapasztalatból nyert ismereteivel a hiányzót kiegészíti s a testi szem észleleteinek töredékeiből egészet alkot; hogy azonban ez az egész most már élénken a lélek elé táruljon, képpé, vagyis egy bensőleg rajzolt térképpé váljon s hogy ez a kép lelkünkben tartós legyen, annak egyes vonásai minduntalan el ne törölődjenek, annak véghezvitelére csak az a szellemi erő van képesítve, melyet képzelőtehetségnek (Phantasie) szoktunk nevezni. Ha valamely lángeszű költőt vagy festőt sérteni találna az, hogy istennőjének ily tevékenységet tulajdonítunk; ha vállat von afölött, hogy (következtetőleg előbbi kijelentésünk-ből) egy leleményes vadászegény-nél kitünő képzelőerőt kelljen feltételezni, szívesen megengedjük, hogy itt a képzelőerőnek csak igen korlátolt alkalmazásáról, annak valóban robotmunkájáról van szó. De bármily csekély legyen is a képzelőerő munkája, ennek a természeti erőnek közreműködését mégis bizonyosra kell vennünk, mivel annak teljes hiányával nehéz lesz a tárgyakat alaki összefüggésükben egészen a szemlélésig tisztán magunk elé gondolni. Szívesen megengedjük, hogy jó emlékezőtehetség itt nagy szolgálatokat tehet; azt a kérdést azonban, vajjon az emlékezőtehetséget ily esetről külön lelki erőnek tekintsük-e, vagy pedig épen a képzelőerő-e az, mely az emlékezőtehetséget ezekre a tárgyakra oly jól irányítja, annál kevésbé dönthetjük el, mivel ama két lelki erőnek némely vonatkozásokban egymástól való elválasztása általában nehéznek látszik.

Tagadhatatlan, hogy ekörül a gyakorlatnak és értelmi belátásnak igen nagy szerepe van. *Puisegur*, a híres *Luxemburg* híres főhadiszállásmestere azt állítja, hogy kezdetben e tekintetben nem sokat tartott magáról, mivel tapasztalta, hogy mindenkor, amidőn a jelszót messziről kellett beszerezni, az utat elhibázta.

Természetes, hogy fölfelé ennek a tehetségnek alkalmazására is mindinkább tágabb tér nyílik.

Ha a huszárnak és vadásznak valamely járőr vezetése alkalmával az utakat és ösvényeket könnyen kell megtalálnia, s ha ehhez mindig csak kevés ismertetőjel, korlátoltabb felfogás és képzelőtehetség szükséges: úgy a hadvezérnek valamely tartomány vagy ország általános földrajzi ismeretére kell fel-emelkednie, az utaknak, folyóknak és hegységeknek irányát mindig élénken kell szemei előtt elképzelnie s emellett még a korlátoltabb helyi ismeretekkel (tájékozóképességgel) is kell rendelkeznie.

Az általános tárgyakra nézve ugyan mindennemű tudósítások, térképek, könyvek, jegyzetek, a részletekre nézve pedig környezetének támogatása nagy segítségére vannak a hadvezérnek, de azért bizonyos, hogy az, aki a vidékről gyorsan és emellett helyes képet tud alkotni magának, egész tevékenységének könnyebb és biztosabb menetet kölcsönöz s ő maga bizonyos benső nehézségektől megóva másoktól függetlenebb lesz.

Ha ez a képesség csakugyan a képzeletnek (*Phantasie*) tulajdonítható, akkor ez majdnem az egyedüli szolgálat, melyet a hadi tevékenység a pajkos istennőjétől követel; mely istennő a háborúnak inkább kárára, mint hasznára van.

Úgy hisszük, hogy a fentebbiekben tekintetbe vettük a szellemi és lelki erőknél azokat a nyilvánulásait, melyeket a hadi tevékenység az emberi természettől megkövetel. Az értelem mindenütt lényegesen közreműködő erőként szerepel s így érthető lesz, hogy a jelenségeiben oly egyszerű, kevésbé összetett hadi tevékenységben kitünő értelmi erővel nem rendelkező egyének miért nem mutatnak fel kitünő eredményt.

Ha ez a nézetünk, akkor többé nem fogjuk nagy szellemi megerőltetés művének tekinteni egy már ezerszer és ezerszer megtörtént egyszerű dolgot, mint például valamely hadállás megkerülését és száz ehhez hasonlót.

Az egyszerű derék katonát, igaz, a mélyen gondolkodó, a találékony vagy eszmegazdag elmék, valamint a mindennemű műveltség díszében ragyogó szellemek ellentétéül szokták képzelni; s ez az ellentét (ez a hiedelem) nem is aaptalan, de azt épen nem bizonyítja, hogy a katona derék volta csupán bátorságában áll s hogy ahhoz, hogy valaki csak jóra való katonának is neveztessek, az elmének sajátlagos tevékenységére és erejére ne volna szükség. Minduntalan ismételnünk kell, hogy mi sem gyakoribb, mint oly egyének példája, kik tevékenységüket elvesztik, mihelyt oly magasabb állásokba jutnak, melyeknek tehetségeik többé már meg nem felelnek; de viszont minduntalan arra is kell figyelmeztetnünk, hogy azoknak kiváló tetteiről szoktunk beszélni, kik működési körükben nevet szereztek maguknak.

A háborúban tehát minden parancsnoki állás a szükséges szellemi erőknél, a dicsőség és becsületnek külön-külön rétege.

Igen nagy a különbség a hadvezér, vagyis az egész háború, esetleg valamely hadszínhely élén álló tábornok s a hozzá legközelebb álló alparancsnoka közt annál az egyszerű oknál fogva, mivel ez utóbbi sokkal közvetlenebb vezetés és felügyelet alatt van s ennek folytán az ő szellemi tevékenységének sokkal kisebb tér marad fenn. Ezen az alapon a közvélemény csakis a hadvezéri állást tekinti olyannak, amellyel kiváló értelmi tevékenység van összekötve és azt hiszi, hogy az alárendeltebb állásokra már a közönséges ész is elegendő; sőt a közvélemény nem ritkán a szellemi fogyatkozás megtestesítését látja a szolgálatban megöszült alparancsnokban, akit egyoldalú tevékenysége félreismerhetlen szellemi szegénységre vezetett és mosolyogni szokott együgyűségén a bátorsága iránt tanúsított minden tisztelet mellett is.

Ezek a derék egyének részére jobb sorsot kívívni nem áll szándékunkban; ez tevékenységüknek mit sem, szerencsájüknek pedig keveset használna, hanem csak a lényegét akarjuk úgy bemutatni, amint van és tiltakoznunk kell ama felfogás ellen, hogy a háborúban egyszerű vitézség, mellyel értelem nem párosul, kiváló eredményt lenne képes felmutatni.

Ha már attól, aki magát kitüntettetni kívánja, a legalsóbb parancsnoki állásban is kiváló szellemi erőket követelünk és ezeket minden magasabb állásban szintén fokozottabb mértékben kívánjuk meg: önmagától következik, hogy nekünk azokról az egyénekről, kik a hadseregben a második helyeket dicsőséggel töltik be, egész más a véleményünk; s midőn őket a történetbúvárral, az írásban jártas üzletemberrel, a tanácskozó államférfiúval hasonlítjuk össze: akkor látszólagos együgyűségük ne ejtsen bennünket tévedésbe tevékeny szellemük kitünő természete iránt.

Némelykor, igaz, megtörténik, hogy egyes férfiak, az alantas állásokban szerzett dicsőségüket a magasabb állásokba magukkal viszik, anélkül azonban, hogy azt ott is tényleg megérdemelnék; s ha e férfiak az újabb állásokban nem igen próbáltatnak ki, ha tehát nem nyílik alkalom, hogy gyengeségüket elárulják, nem is lehet tüzetesen megítélni, hogy mily hírnév illeti őket meg s így ily férfiak gyakran okot szolgáltatnak arra, hogy a közvélemény nem sokat tart arról a személyiségről, mely bizonyos állásokban még tündökölni képes.

A háborúban akár alantas, akár magas állásban teljesítendő kitünő munkálkodás sajátlagos géniuszt igényel. A tulajdonképeni géniusz nevével azonban a történelem s az utókor ítélete csak azokat a szellemeket szokta illetni, kik az első, vagyis a hadvezéri állásokban tündököltek. Ennek oka pedig abban rejlik, hogy e helyeken az értelem és szellem tekintetében igazán nagy követelmények támasztatnak.

Ahhoz, hogy valamely háború, vagy a hadjáratnak nevezett leghosszabb fölvonása fényes siker elé vezettség, a magasabb államviszonyok beható ismerete is szükséges. Hadvezetés

és államtudomány itt összejátszanak s a hadvezérből egyszerűsmind államférfiú is válik.

XII. Károlyt nem illetjük a nagy lángész nevével, mivel hadi tényeit magasabb belátásnak és bölcsességnek alárendelni nem bírta s fegyverével fényes eredményt elérni nem tudott ; nem illetjük ily névvel IV. Henriket sem, mivel élete igen rövid volt arra, hogy idegen államokkal háborúskodjék s ebben a magasabb légkörben megpróbálkozzék, melyben nemes érzület és lovagias szellem az ellenségre nincsenek oly nagy hatással, mint a belső villongások legyőzésénél.

Annak megértése végett, hogy mi mindent kell itt egyetlen pillantással áttekinteni és helyes módon eltalálni, első fejezetünkre utalunk. Azt állítjuk, hogy a hadvezér államférfiúvá válik, de azért mindenkor hadvezérnek is kell maradnia ; egyrészről legyen teljes tájékozódása az állami viszonyokról, másrészről határozottan tudnia kell, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel minő eredményeket érhet el.

Minthogy itt valamennyi vonatkozás sokfélesége — és bizonytalan határa folytán — sok tényező veendő tekintetbe s minthogy ezeknek a tényezőknek legtöbbje csak a valószínűség törvényei szerint becsülhető meg : abban az esetben, ha a cselekvő (vezető) ezeket egy a valóságot mindenütt sejtő szellem pillantásával el nem találná, a számítások és a megfontolandók úgy összekuszálódnának, hogy abból az ítélet többé ki sem igazodhatnék. Ily értelemben Bonaparte egészen találóan jegyezte meg, hogy a hadvezér elhatározását kívánó sok dolog, egy Newton vagy Euler szelleméhez méltó matematikai számítás feladata lehetne.

A magasabb szellemi erőnek itt csodás szellemi éleslátássá fokozott egységes ítéletre van szüksége ; oly éleslátásra, mely sebes röptében ezer meg ezer homályos képzeteket érint és mellőz, amiket a közönséges értelem csak fáradsággal és végkimerülve hozna napvilágra. Ez a magasabb szellemi tevékenység, a lángésznek ez az éleslátása azonban mégsem válnék történeti jelenséggé, ha nem támogatnák a kedély- és jellemnek általunk tárgyalt tulajdonságai.

Az igazságnak pusztá indoka az embernél igen gyöngye s innen származik az a nagy különbség, mely a felismerés és az akarat, a tudás s a képesség közt mutatkozik.

A cselekvésre leginkább az érzelem késztet ; kitartást a cselekvésre — ha szabad ezt kifejezést használnunk — a kedélynek és értelemnek ez a vegyülete kölcsönöz, melyeket a határozottság, szilárdság, állhatatosság és jellemzilárdságban ismerünk meg.

Ha a hadvezérnek ez a fokozott szellemi és érzelmi tevékenysége működésének végleges sikerében nem nyilvánulna és a szellemi és érzelmi tevékenységet csak jóhiszeműleg tételeznénk fel, akkor ez történelmi jelenséggé csak ritkán válnék.

Az, ami a hadi események folyamáról köztudomásra jut, többnyire igen egyszerű, egymáshoz nagyon hasonló és aki

csak a pusztá elbeszéléshez tartja magát, nem látja, nem tudja, hogy mily nehézségeket kellett leküzdeni. Csak néha-néha, a hadvezéreknek vagy bizalmasaiknak emlékiratai nyomán, vagy valamely eseményre különösen irányított történeti kutatás alapján jut nyilvánosságra annak a sok szálnak egy része, melyből az egész szövevény alkotva van. A kiváló ténykedéseket megelőző megfontolásokat és szellemi küzdelmek legtöbbjét, mivel politikai érdekeket érint, szándékosan titokban tartják; vagy pedig véletlenül feledésbe megy, mert pusztá állványnak tekintik, melyet az épület felépítése után el kell távolítani.

Ha pedig végezetül és anélkül hogy a magasabb lelki erők közelebbi meghatározásába bocsátkoznánk, magában az értelmi erőben, a nyelvszokás által megállapított fogalmak szerint akarunk megkülönböztetést tenni és azt a kérdést akarjuk felvetni, hogy miféle ész (elme) közelíti meg leginkább a harci géniuszt? Akkor a tárgyra vetett pillantás, miként a tapasztalat is azt fogják mondani, hogy testvéreink és gyermekeink biztonságát, hazánk becsületét és üdvét a háborúban inkább bízunk a vizsgáló, mint a teremtmő, inkább a tág látkörű, mint az egyoldalú, inkább a higgadt, mint a tüzes elmékre.

Visszapillantás a harmadik fejezetre.

Szerzőnk e fejezetben azt a feladatot tűzte ki célul, hogy a harci géniuszt elemezze.

A rendszer, melyet Clausewitz e tárgy körül követ, a következő: Mindenekelőtt a harci géniusz fogalommagyarázatát adja, amelyből kiviláglik, hogy a harci géniusz név alatt szellemi és érzelmi erőknek a háborúra és harcra irányuló működése értendő.

Ez általános fogalom meghatározása után felszínre hozza a szellemnek és érzelemnek azokat az erőit, melyeknek a háborúban szerep jut. Okoskodásait így kezdi:

Mi a háború?

A háború a veszély, a testi fátadalmak s szenvedések, a bizonytalanság és végre az esélyek hazája!

A veszély legyőzése bátorságot igényel.

Kétféle bátorság van:

az egyik maradandó állapotot jelent akkor, amidőn az az embernek született erénye, vagy szokás útján létrejött tulajdonsága stb.; a másik csak ideiglenes tulajdonság, ha azt bizonyos tevőleges indok: például a honszeretet, lelkesedés stb. szülte.

A testi szenvedést és fátadalmat csak a testnek és léleknek akár születés, akár szoktatás által létrejött ereje győzi le.

A háborúban uralkodó bizonytalanság közepett csak az átható ész nyújt világot; és végre

az esély, azaz a váratlan fölött csak az ész és bátorság együttesen, vagy amint mondani szokták, a *coup d'oeil* (szemmérték) és az *elszántság*, gyakorta pedig egy más tulajdonság: a *lélekjelenet* uralkodhatik.

Miután Clausewitz a harci géniusz tenyezőit — persze okozatos összefüggésben és sokféle vonatkozással — szellemesen felszínre hozta, a harci géniuszt többé nem általánosságban és nem elvontan, de a vezetőben, a hadvezérben szemléli.

Vegyük — úgymond — a háborút alkotó elemeket, a veszélyt, a testi szenvedést, a bizonytalanságot és az esélyt — egy egységnek és át fogjuk látni, hogy ezek legyőzésére nagy szellemi és érzelmi erőkre van szükség.

Ezeknek az erőknek összességét körülmények szerint erélynek, szilárdságnak, állhatatosságnak, érzelmi és jellemzőnek szokták nevezni.

Igaz, hogy mindezek rokonerők és az akarat egy és ugyanazon erejének tekinthetők, melyek a viszonyokhoz képest módosulnak. Ámde mélyebben vizsgálva őket, meggyőződünk arról, hogy mégsem teljesen azonosak egymással.

Clausewitz ezután a most említett tulajdonságok taglalásába bocsátkozik; azután szemlét tart afölött, hogy mit várhatunk a különféle érzelmi és jellemű katonáktól s végül, hogy mily tulajdonsággal kell rendelkeznie a nagy, a harci géniusszal megáldott hadvezérnek.

E helyen nem ismételhetjük elmélkedéseit, csak arra szorítkozunk még, hogy az olvasó figyelmét felhívjuk e fejezetnek arra a részére, amidőn az erélyről beszélve, azt állítja, hogy ez, a cselekvés indító okának, pl. a szükségesnek, a hazaszeretetnek, a dicsváagnak stb. hévinérője.

És itt fejti ki, hogy — a hadvezér szempontjából — az emberi keblet nagyszerűbb érzelem nem dagaszthatja, mint a dicsőség és hírnév utáni vágy, mely a cselekvésnek legerősebb indító oka.

Volt-e — kiált föl — valaha hadvezér, kit nem a dicsvágy tett volna naggyá?

Mi Clausewitzcel természetesen nem merünk vitatkozásba bocsátkozni, de talán mégis mondhatjuk, hogy igen, voltak — ha csak kivételként is — oly nagy hadvezérek, kiket elsősorban nem az önzésből származó dicsvágy, de egy magasztosabb érzület, a kötelességérzet buzdított nagy tettekre.

NEGYEDIK FEJEZET.

Veszély a háborúban.

Mielőtt a veszélyt a háborúban megismertük volna, rendszerint inkább vonzónak, mint félelmetesnek képzeljük. Kérdjük: a lelkesedés mámorában az ellenséget rohamléptekkel megközelíteni és közvetlenül a győzelem arany kapuja előtt, közvetlenül a dicsvágy szomjuságát oltó gyümölcs előtt pár pillanatra behúnyt szemmel és nem gondolva azzal, vajjon minket vagy másokat ragad-e el a hideg halál, »bátran« előre menni, kérdjük: lehet-e ez nehéz? Nem lesz nehéz s még kevésbé fog annak látszani. Ámde ritkák az ily pillanatok, melyek még sem egy érverésnek művei, amint gondolnók, hanem mint gyógyszervegyületek idővel felhígítva és megromolva fogyasztandók el; az ily pillanatok, ismételjük, csakugyan ritkák.

Kövessük az újoncot a csataterre. A harc színhelyének közelében vagyunk; az ágyúknak folyton erősödő dörgése végül váltakozik a lövedékek visításával, mely a tapasztalatlanak figyelmét mindinkább leköti. Közvetlen előttünk és mögöttünk golyók csapkodnak le. Most siessünk ama magaslatra fel, melyen a parancsnokló tábornok számos kíséretével megáll. Itt már sűrűen csapnak be az ágyúgolyók, robbannak szét az ürlövedékek úgyannyira, hogy a fiatalok képzelt helyet enged az élet komoly valóságának. E pillanatban egy ismerősünk tántorog, majd elbukik; egy ürlöveg csapódik a csoport közé, önkénytelen fészkelődést okozva; érezni kezdjük, hogy immár többé teljesen nyugodtak és higgadtak nem vagyunk;

a legbátrabb is kissé szórakozott lesz. Most tegyünk egy lépést előre a tomboló csatába, melyet eddig a nézőtérrel csak színjátékként szemléltünk és siessünk a legközelebbi hadosztályparancsnokhoz ; itt golyó golyót éri s a saját ágyúink zaja növeli a szórakozottságot.

A hadosztályparancsnoktól el a dandárparancsnokhoz. Ez, kinek bátorsága köztudomású, a növekvő veszélyt jelzi egész biztosan, midőn óvatosan húzódik meg valamely domb, ház vagy fa mögött ; kartácsok zúgnak a háztetőkön és mezőkön, minden irányban ágyúgolyók sivítanak mellettünk, fölöttünk is puska golyók süvöltenek immár. Még egy utolsó lépést a csapatakhoz, a heves tűzharcokban órákon át felülmulhatlan bátorsággal kitartó gyalogsághoz : itt a levegő telítve van süvöltő golyókkal ; rövid, éles hangjuk elárulja, hogy fülünk, fejünk és lelkünkől csak hüvelyknyi távolságra röpködnek el. Ráadásul pedig az elhullottak és megsebesítettek látása dobogó szívünket fájdalmasan szaggatja.

Az újonc a veszélynek e távolabb-közelebb fekvő rétegei közül egyiket sem fogja érinteni, anélkül hogy ne érezné, hogy itten a gondolatok világa más elemekben mozog és más sugarakban tör meg, mint a szemlélő tevékenységnél ; sőt igen rendkívüli embernek kellene lennie annak, ki ez első benyomások alatt nem veszítené el a rögtöni elhatározás képességét. Igaz ugyan, hogy a megszokás vajmi hamar élet veszi ezeknek a benyomásoknak ; félóra múlva kisebb-nagyobb mértékben közömböseksé leszünk minden iránt, mi körülünk történik ; azonban teljesen elfogulatlan, szellemileg teljesen rugékony, közönséges ember sohasem lesz ; s ez világos bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy közönséges tehetséggel itt megint nem boldogulunk és pedig annál kevésbé, minél nagyobb a betöltendő hatáskör.

Nagy adaggal kell rendelkezünk a lelkesedés, stoicizmus-szülte, továbbá a természetadta bátorságból, fékezhetlen dícsvágyból, vagy pedig a veszély ismeretéből, ha azt akarjuk, hogy a nehezített körülmények között alkalmazott eszköz (vagyis a harc) legalább oly eredményt mutasson be, amelyen a szobában csak közönségesnek tünnék fel.

A veszély a háború surlódó eleméhez tartozik és róla azért emlékeztünk meg, mivel a felismerés teljes igazsága megkívánja, hogy a veszély felől teljes fogalmat alkossunk magunknak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Testi fáradalmak a háborúban.

Ha háborús események fölött csak abban a pillanatban szabadna valakinek ítéletet hozni, amidőn ő fagytól megdermedve, vagy forróságtól és szomjuságtól meggyötörve, nélkülözésektől és fáradságtól lehangolva van : úgy az eddigieknél is kevesebb

tárgyilag, de mindenesetre legalább alanyilag helyes ítéletekhez jutnánk, vagyis olyanokhoz, amelyek az ítéletmondó viszonyát a tárgyhoz helyesen tükrözik vissza.

Ennek igazsága felől meggyőződünk, ha látjuk, hogy mily lehangoltan, sőt petyhüdtlen és kishitűen ítélnék a szemtanúk nehéz és bajos esetek eredményei fölött, különösen addig, míg maguk is az események közepette vannak. Szolgáljon ez irányadónak annak a befolyásnak mérlegelésénél, melyet a testi megerőltetés képes gyakorolni; valamint arra is, hogy mily nagy mértékben szükséges a testi fáradalmakat az ítélelhozatalnál tekintetbe venni.

A háborúban főleg a testi fáradalom tartozik ama dolgok (tényezők) közé, melyek használatára nézve semmiféle rendőrség sem adhat utasítást.¹

A testi fáradalmak, föltéve, hogy haszontalanul nem vétetnek igénybe, az összes erők együttthatója és senki sem mondhatja biztosan, hogy meddig fokozandó (mennyire emelendő).

Különös azonban, hogy amiként az ívhúrt jobban megfeszíteni csak a lövész erős keze képes, úgy csak erős szellemtől lehet elvárni, hogy háborúban hadseregének erőit erősebbre duzzassza. Mert egészen másvalami az, ha a hadsereg nagy balesetek következtében, veszélyektől környezve, mint összezomló falazat romokba dül és menedéket csak testi erejének legnagyobb megfeszítésében találja s más az, ha a diadalmas hadsereget, melyet csakis büszke érzelmei ragadnak magukkal, hadvezére szabad kénye szerint vezeti. Ugyanazon erőmegfeszítés, mely amott legfeljebb sajnálatot képes kelteni, emitt, mint nehezebb, bámulatot idéz elő.

Itt tehát a gyakorlatlan szem előtt ama tényezők egyike tűnik elő, melyek a szellem működését mintegy sötétben békóra verik s a lélek erejét titokban fölemésszik.

Ámbár itt tulajdonképen csak arról a testi megerőltetésről van szó, melyet a hadvezér a hadseregtől, a parancsnok alantassaitól követel, vagyis arról a bátorságról, mely azt követelni meri, valamint arról a művészetéről, mely azt föntartani bírja: mégsem szabad hallgatással mellőzni a parancsnok és hadvezér személyes testi megerőltetését sem; s miután mi a háború lelkiismeretes elemzését e pontig vezettük, igyekeznünk is kell, hogy e visszamaradt salakok horderejét szintén tekintetbe vegyük.

A testi megerőltetésről itt főképen azért szólunk, mivel ez épúgy mint a veszély, a surlódás legmélyebb okaihoz tartozik s mivel bizonytalan méreténél fogva hasonlít a ruganyos testek természetéhez, melyek surlódása tudvalevőleg nehezen számítható ki.

¹ Az eredetiben így hangzik: „Unter die vielen Dingen im Kriege, für deren Gebrauch keine Polizeitaxe ein Mass festsetzen kann, gehört hauptsächlich die körperliche Anstrengung.“ Megjegyezzük, hogy a Polizeitaxe szólásmód azokból az időkben származik, amidőn még a rendőrség a polgárság minden cselekedetét rendelettel kívánta szabályozni.

Hogy ezekkel a szemlélődésekkel, a háborút megnehezítő feltételek eme mérlegelésével visszaélés ne történjék : a természet ítéletünknek alkalmas vezetőt adott érzületünkben. Amiként az egyes ember előnyösen nem hivatkozhatik személyes fogatkozásaira a meggyalázás és sanyargatás pillanatában, de igenis akkor, ha a meggyalázást szerencsésen visszautasította vagy fényesen megtorolta : épúgy egy hadvezér sem s egyetlenegy hadsereg sem fogja a szégyenletes megveretése által előidézett rossz benyomást eltörölni, ha felsorolja azokat a kiállott veszélyeket, nélkülözéseket és megerőltetéseket, melyek egyedül a győzelemnek képesek nagy dicsfényt kölcsönözni. Így tehát említett esetben érzületünk tiltja a látszólagos méltányosság gyakorlását, melyre különben ítéletünk hajlandónak mutatkoznék ; ez pedig alapjában nem egyéb, mint egy magasabb fokú ítélet.

HATODIK FEJEZET.

Hírek a háborúban.

»Hírek« alatt az ellenségről és annak országáról nyert összes értesüléseket, tehát minden eszménknek és cselekedetünknek alapját értjük. Vizsgáljuk csak ennek az alapnak természetét, megbízhatlanságát és változékonyságát s csakhamar látni fogjuk, mily veszélyes a háború épülete, mily könnyen roskadhat össze s temethet el bennünket romjai alá. Bár meg van írva minden könyvben, hogy csak biztos hírekben bízunk, hogy a bizalmatlanságot sohase hagyjuk otthon, de hát ez csak silány írott malaszt és oly bölcsesség, melyhez rendszerfaragók és kivonatfirkászok jobb hiányában folyamodnak.

A háborúban szerzett híreknek nagy része egymásnak ellentmondó, egy még nagyobb része téves s a legnagyobb rész meglehetősen bizonytalan. A tisztól megkövetelhető, hogy a híreket bizonyos mérvig megkülönböztetni tudja ; e képességét csak tárgy- és emberismeret s helyes ítélet kölcsönözheti. A valószínűség törvényének kell őt vezérelnie. Ezeket figyelembe véve, látjuk, hogy a szobában s még a tulajdonképeni háború körletén kívül készítendő tervek sem könnyű dolgok, de hasonlíthatatlanul nehezebb tervet készíteni magában a háború zsi bongásában, ahol egyik hír a másikat kergeti ; nagy szerencse, ha e hírek egymásnak ellentmondanak, bizonyos egyensúlyt hoznak létre s bírálatra alkalmat szolgáltatnak. De még sokkal rosszabb helyzetben van a tapasztalatlan, ha a véletlen ilyképen nem jön segítségére, hanem egyik hír a másikat támogatja, megerősíti, nagyítja, a képet újabb és újabb színekkel kifesti, mindaddig, míg megjön a pillanat, amikor a szédítő sebességgel rohanó kényszerűség az elhatározást tőlünk kicsikarja ; s alig hogy elhatározásunk megtörtént, azt máris botorságnak és az alapul szolgáló híreket hazugságoknak, túlzásoknak, tévedéseknek stb. ismer-

jük fel. Röviden : a legtöbb hír téves s az emberek félénkségéből a hazugság és valótlanság újabb erőt merítenek. Rend szerint mindenki inkább hajlandó a rosszat elhinni, mint a jót ; mindenki hajlandó a rosszat valamivel túlozni s a veszélyek, melyeket a hír nagyítva szárnyra bocsát, bár mint a tenger hullámai, önmagukba omlanak össze, de mégis épúgy, mint ezek, minden látható ok nélkül újból meg újból visszatérnek. A hadvezérnek, erősen bízva benső jobb meggyőződésében, úgy kell megállania helyét mint a sziklának, melyen a hullám ereje megtörik. A hadvezérnek ez a szerepe nem könnyű ; ki a természettől nincsen könnyű vérrrel megáldva vagy háborús tapasztalatok gyakorlottságot nem kölcsönöztek neki és ítéletét nem erősítették még meg, az szabályul vegye, hogy erőszakosan, vagyis a saját benső meggyőződése ellenére inkább remélje a jót, mint félje, rettegje a rosszat ; csak így és nem másként fogja a valódi egyensúlyt fenntarthatni. Az a nehézség, hogy a dolgokat nem úgy látjuk mint kellene, a háborúban a legerősebb surlódások egyike és a tárgyakat egész más színben tünteti föl, mint aminőknek azokat képzeltük. Az érzékek benyomása erősebb a megfontoló számítás képzeténél és pedig olyanmódra, hogy talán nem létesült még csak némileg fontos válmalat sem, anélkül hogy a parancsnok ne küzdött volna kételeyekkel a kivétel első pillanatában. Épen ezért közönséges emberek, kik idegen sugallatokat követnek, a helyszínén többnyire határozatlanok, amennyiben azt hiszik, hogy a viszonyokat másképen találták, mint aminőknek azokat feltételezték ; ily emberek annál is inkább határozatlanok és látják új színekben a dolgokat, mivel a helyszínén újból idegen befolyásoknak engedik át magukat. De még az is, ki maga tervezett és most saját szemeivel lát, könnyen kétkedik előbbi véleményében. Önmagába helyezett szilárd bizalomnak kell őt a pillanat látszólagos heves támadásával szemben megvédelmeznie ; korábbi meggyőződése a kifejlődés folyamában érvényre fog jutni, ha a sors által a háborús jelenetek elé és közé helyezett és a veszély rettenetes alakjaival feldiszipított függönyök felgördültek s kitágul a látóhatár.

Ez (vagyis amiről beszéltünk) egyike azoknak a nagy mélységeknek, melyek a *tervezet* és a *kivétel* közt tátongnak.

HETEDIK FEJEZET.

Surlódás a háborúban.

Míg a háborút nem ismerjük, nem birjuk felfogni, hogy miből állanak a nehézségek, melyekről minduntalan szó van s tulajdonképen mi teendője van a hadvezértől megkívánt lángésznek és rendkívüli szellemi erőnek. Hiszen oly egyszerűnek látszik minden s a szükséges ismeretek oly csekélyeknek, oly jelentéktelennek tűnnek fel, hogy ezekkel összehasonlítva, még

a felsőbb mennyiségtan legegyszerűbb feladata is bizonyos tudományos tekintélyt vív ki magának és természetesen nehezebbnek látszik.

Ha azonban a háborút láttuk, minden érthetővé lesz előttünk, de azért ennek a változásnak okát leírni, ezt a láthatlan s mégis mindenütt működő tényezőt megnevezni felette nehéz.

A háborúban minden egyszerű, azonban a legegyszerűbb dolog is nehéz. Ezek a nehézségek szaporodnak és oly surlódást hoznak létre, melyről senkinek sincs helyes fogalma, aki a háborút nem látta. Képzeljünk magunknak egy utazót, ki napi útjának vége felé az est folyamában még két állomást szándékozik hátrahagyni; ezt postalovakkal az országúton 4—5 óra alatt meg lehet tenni: az egész tehát csekélység! Ámde az utas, amidőn megérkezik az utolsóelőtti állomásra, sok nehézségre bukkan, lovakat általában nem, vagy csak rosszakat kap, a vidék hegyes, az utak romlottak, sötét éjjel lesz és ő örvendeni fog, ha a legközelebbi állomást nagy bajjal eléri s ott valahogy silány ellátásban részesül.

Igy van az a háborúban is, ahol a számtalan apró körülmények, melyek a papiron teljességgel nem vehetők számba, befolyást gyakorolnak és mindent alábbszállítanak, úgy hogy messze maradunk a cél mögött.

Erős akarunk, vasakarunk legyőzi ezeket a surlódásokat s összezúzza az akadályokat, de ezekkel együtt természetesen a működő gépet is. Még gyakran fogjuk ezt az eredményt szemlélhetni.

Miként az obeliszk, melyhez egy helységnek valamennyi főútja központilag vezet, ép úgy áll parancsolólag kiemelkedve a büszke szellem erős akarata a hadművészet közepette.

A surlódás az az egyedüli fogalom, mely általában véve meglehetősen megfelel annak, ami a valódi háborút a papiron levőtől megkülönböztetheti. A katonai gépezet: a hadsereg és mindaz, ami ahhoz tartozik, alapjában véve igen egyszerű s azért úgy látszik, mintha könnyen lehetne kezelni. De meg kell fontolnunk, hogy annak egyetlen egy része sincs egy darabból készítve, hogy minden rész egyes egyénekből áll, melyek mindegyike minden irányban megtartja saját surlódását. Elméletileg igen szépen hangzik, ha azt mondjuk, hogy: a zászlóalj parancsnok az adott parancs kiviteléért felelős s minthogy a zászlóalj a fegyelem által egy egésszé van összeforrasztva, a parancsnoknak pedig elismert buzgalμού férfiúnak kell lennie, következik, hogy a gerenda, vasrúd körül forogva csak keveset surlódik. Azonban ez az életben nincs így s mindaz, mi a képzeletben valótlan vagy túlhajtott, a háborúban azonnal napfényre jut. A zászlóalj mindenkor bizonyos számú emberekből összeállított szervezet; az emberek közül pedig, ha a véletlen úgy akarja, még a legjelentékenyebb is képes akadályt vagy szabályellenességet előidézni.

A háborúval járó veszélyek és testi fáradoalmak annyira fokozzák a bajt, hogy azokat a bajnak legjelentékenyebb okaiul kell tekintenünk.

Ez a rettenetes surlódás, melyet nem lehet úgy, mint az erőműtanban kevés pontokra összpontosítani (összszorítani), mindenütt a véletlennel van érintkezésben és oly jelenségeket szül, melyek épen mivel nagyjából a véletlentől függenek, kiszámíthatatlanok is. Ilyen véletlen például az időjárás. Emitt a köd gátolja, hogy az ellenség kellő időben fölfedeztessék, hogy az ágyú idejekorán tüzeljen, hogy valamely jelentés a parancsnoktól tiszthez jusson, amott az eső gátolja, hogy egyik zászlóalj általában, a másik pedig a pontos időre megérkezzék, mivel ennek három óra helyett talán nyolc óráig kellett menetelnie, hogy a lovasság eredménnyel közbevigjon, mivel a süppedékes talajban megakad stb.

Ez a pár részletvonás épen csak a jobb megértésre szolgáljon s arra, hogy szerző és olvasó a tárgynál együtt maradjanak, mert különben ily nehézségekről egész köteteket lehetne teleírni.

Hogy ezt kikerüljük s az apró nehézségek tömegéről, melyekkel a háborúban megküzdenünk kell, mégis tiszta fogalmat szerezzünk, sok képpel szolgálhatnánk, ha nem tartanánk attól, hogy fárasztók leszünk. Egynéhánynak előadását azonban még azok az olvasóink is meg fogják engedni, kik bennünket már régen megértettek.

A cselekvés a háborúban nem egyéb mint oly mozgás, melyet nehéz viszonyok között hajtanak végre.

Amily kevésbé vagyunk képesek a vízben a legtermészetesebb és legegyszerűbb mozgást, a pusztá járást könnyűséggel és szabatosan végezni, époly kevésbé lehet háborúban közönséges erővel még csak közepes eredményt is elérni. Innen van az, hogy a jó teoretikus olyan úszómesternek tűnik föl, ki a vízben szükséges mozgásokat a szárazon gyakoroltatja, mely mozgások azok előtt, kik a vízre nem gondolnak, természetelleneseknek és túlzottaknak látszanak, de innen van az is, hogy oly teoretikusok, kik maguk sohasem dolgoztak a vízben, vagy tapasztalataikból semmi általános eszmét levonni nem képesek, gyakorlatiatlanok, sőt ízetlenek, amennyiben csak azt, amit minden ember már amúgy is tud, tudniillik a járást tanítják.

Továbbá minden háború külön, sajátlagos jelenségekkel bővelkedik. Minden háború egy hajóval be nem járt tenger, teli szirtekkel, melyeket a hadvezér szelleme ugyan megsejthet, de amelyeket szemei még soha nem láttak s melyeket most sötét éjjel kell körülhajóznia. S ha még hozzá kedvezőtlen szél is támad, vagyis ha valamely nagyobb esély ellen kell megküzdeni, úgy a legnagyobb művészet, lélekjelenlét és megerőltetés szükséges ott, hol a távollevőnek minden magától látszik történni. Ennek a surlódásnak ismerete teszi fő részét a gyakran földicsért és a jó tábornoktól megkívánt hadi tapasztalatnak.

Természetes dolog azonban, hogy nem az a tábornok a legjobb, ki magának a surlódás fölül a legnagyobb fogalmat alkotja, ki attól leginkább meghökken (ezek azok a félénk tábor-

nokok, minők a tapasztaltak közt oly gyakran előfordulnak), hanem az a tábornok, ki a surlódást ismerve, azokat lehetőleg le is győzi s nem vár a hatásoktól oly szabatossgot, mely épen a surlódások miatt nem lehetséges. Különben is ez utóbbit elméletileg sohasem lehet teljesen megismerni, s ha ez lehetséges is lenne, még mindig hiányoznék az ítéletnek ama gyakorlottsága, melyet tapintatnak szoktunk nevezni és amely a végtelenül apró s változatos tényezők terén szükségesebb, mint nagy és elhatározó esetekben, amidőn önmagunkkal és másokkal tanácskozhatunk. Amiként a világit csak ítéletének már majdnem szokássá vált helyes tapintata képesíti arra, hogy mindenkor úgy beszéljen, cselekedjék és mozogjon: amint illő, hasonlóképen csak a hadjártas tiszt képes nagy és kis eseményeknél, úgyszólván a háború minden egyes érverésénél mindenkor a helyzetnek megfelelően ítélni és határozni. Ez a tapasztalat és gyakorlat folytán önként tódul fel nála e gondolat, hogy: ez lehetséges, amaz nem. Nem fog tehát könnyen oly helyzetbe jutni, hogy önmagával ellenkezésbe jőjön, ami, ha gyakran történik, a bizalom alapját megrendíti és igen veszélyes dolog.

A surlódás tehát, illetőleg az, amit itt annak neveztünk, a könnyűt nehezzé teszi. A következőkben még gyakran fogunk a tárgyra visszatérni s be fogjuk látni, hogy a tapasztalaton és erős akaraton kívül a kitűnő hadvezérnek még sok ritka szellemi tulajdonságokra van szüksége.

NYOLCADIK FEJEZET.

Zárszó az első könyvhöz.

A veszélyt, a testi fáradságot, a híreket és surlódást neveztük azoknak a tényezőknek, melyek mint elemek a háború légkörében összetalálkoznak és azt minden tevékenység számára nyomasztóvá teszik. Ezeket az elemeket — akadályozó hatásokra való tekintettel — ismét »az általános surlódás« összfogalma alá vonhatjuk össze. Vajjon nincs-e olyan szer, mely e surlódás enyhítésére alkalmas volna? Egyetlen egy szerünk van, mely azonban a hadvezér és a hadseregnek nem áll tetszés szerint rendelkezésre, ez a szer: a sereg hadi edzettsége.

A megszokás folytán a test nagy fáradságok, a lélek nagy veszélyek, az ítélet az első benyomások ellenében lesz edzetté. A megszokás mindenütt nagyon is becses meggon-dolást létesít, mely a huszártól és vadásztól kezdve föl a hadosztályparancsnokig terjed, s a hadvezérnek működését megkönnyíti.

Miként az emberi szem sötét szobában kitágul, a létező kevés világosságot fölszívja, a tárgyakat lassan-lassan megkülönbözteti, végül pedig egészen biztos tájékozást szerez:

éppúgy lesz a háborúban a gyakorlott katona is, míg az újonc csak koromsötét éjjelt talál maga előtt.

Hadedzetté egy hadvezér sem teheti seregét s a békegyakorlatok is csak csekély mértékben járulnak hozzá ; csekély mértékben valódi hadi tapasztalatokkal összehasonlítva, de nem oly hadsereggel való összehasonlításban, melynél a békegyakorlatok pusztán csak a mechanikus ügyességek elsajátítására irányozvák.

Ha békében a gyakorlatokat úgy rendezzük, hogy a surlódás fönnemlített tényezőinek egy része tényleg előforduljon, az egyes parancsnokok ítélete, tájékozottsága, sőt határozottsága is gyakoroltassék, ennek sokkal nagyobb becsé van, mint azt a tapasztalatlanok vélik. Végtelenül fontos körülmény, hogy a katona, akár magas, akár alacsony polcon álljon is, a háborúnak azokat a jelenségeit, melyek őt első ízben csodálkozásba és zavarba ejtik, ne a háborúban magában lássa először ; ha azelőtt azokat csak egyetlen egyszer is észlelte, már félig-meddig megismerte őket. S ez még a testi fáradalmakra is vonatkozik. Gyakorolni kell ezeket kevésbé azért, hogy a test hozzá törődjék, de inkább azért, hogy az értelem megszokja őket. Háborúban az újonc nagyon is hajlandó a rendkívüli fáradságokat a vezetés körüli nagy hibáknak, tévedéseknek és zavaroknak tulajdonítani s ezáltal kétszeresen lehangolttá válik. Ez nem fog megtörténni akkor, ha békegyakorlatokkal ezekre előkészítik.

Egy másik kevésbé terjedelmes, azonban igen fontos eszköze a hadi edzettségnek békében való megszerzésére az, hogy idegen hadtapasztalt tiszteket alkalmazunk hadseregünkben. Európában ritkán van mindenütt béke s a többi világ-részekben a háború tüze sohasem hamvad el. Oly államnak tehát, mely hosszas időn át békében él, mindig igyekeznie kellene, hogy vagy nyerjen meg hadserege számára az utolsó háborúk hadszínhelyén jól szolgált tiszteket, vagy pedig, hogy saját tisztjei közül küldjön néhányat a hadszínhelyekre avégett, hogy a háborút megismerjék.

Bármily csekély legyen is az ily tisztek száma a hadsereg tömegéhez viszonyítva, befolyásuk mégis igen érezhető. Tapasztalataik, szellemük iránya, jellemük kifejlődése alárendeltjeik és bajtársaikra hatást gyakorolnak, sőt abban az esetben is, ha hatáskörük nem lenne, úgy tekintendők, mint terepet, vidéket ismerő egyének, kikhez sok esetben tanácsért lehet fordulni.

MÁSODIK KÖNYV.

A háború elméletéről.

ELSŐ FEJEZET.

A hadművészet beosztása.

A háború tulajdonképeni értelme szerint nem más mint harc, és pedig azért, mivel ama számos tevékenység között, amelyeket tágabb értelemben háborúnak nevezünk : egyedül a harc a hatásos elem.

A harc a szellemi és testi erők mérkőzése ez utóbbiak útján. Hogy a szellemi erőket a harcból kizárni nem lehet, magától értetődik, mivel a háborúban működő harcerőkre a lelkiállapotok a legdöntőbb befolyást gyakorolják.

A harc szükségletei már korán arra ösztönözték az embert, hogy sajátos találmányokkal lépjen fel, s ekként ellenségével szemben túlsúlyt szerezzen magának. Ennek következtében aztán a harc idővel nagyban megváltozott ; de bármiképen alakult is, fogalma mindig változatlan marad és mindenkor csakis ő alkotja a háborút.

A találmányok eleintén az egyes küzdő feleknek fegyverzetére és felszerelésére szorítkoztak. Ezeket a háború kitörése előtt kell előállítani, s használatukra a katonaságot beoktatni.

Mivel pedig a fegyverzet és felszerelésre vonatkozó találmányoknak a harc természetéhez kell símulniok, következik, hogy a harc az anyagi eszközökkel való ellátás tekintetében törvényszabó.

De azért nyilvánvaló, hogy ama tevékenység, mely az eszközök előállításával foglalkozik : nem egyértelmű a harcral ; e tevékenység csak a harc előkészítését, nem pedig vezetését célozza.

Már egyedül az a körülmény is, hogy a pusztá birkózás is szintén harcot jelent, világosan bizonyítja, hogy a fegyverzet és felszerelés a harc fogalmához szorosan nem tartoznak.

A harc a fegyverzet és felszerelés mikéntjét szabván meg, az anyagi eszközök pedig a harcot módosítván, mindkettő egymással kölcsönhatásban áll.

A harc maga azonban mégis sajátlagos tevékenység marad, és pedig annyival is inkább, mivel egészen sajátlagos elem-

ben, a veszély közepett mozog. Ha tehát valahol, úgy itten szükséges, hogy a különböző tevékenységek osztályoztassanak. Hogy pedig eme gondolat gyakorlati fontosságát fölfoghatóbbá tegyük, csupán arra kell utalnunk, hogy mily gyakran bizonyult hasznavehetetlennek bizonyos munkakörben oly személy, ki más téren bevált.

De nem is oly nehéz megfigyelésünk során az egyik tevékenységet a másiktól különválasztani, ha a felfegyverzett és felszerelt harcerőket, mint adott eszközöket tekintjük, amelyek felől, hogy őket célszerűen alkalmazhassuk, a fődolgoknál egyebet ismernünk nem kell. A szó szoros értelmében vett hadművészet tehát az a művészet lesz, mely a rendelkezésre álló eszközöket a harcra felhasználja s amely ténykedést a legáltalában *hadvezetés*-nek nevezhetjük.

Ellenben a tágabb értelemben vett hadművészet mindazokat a ténykedéseket foglalja magában, amelyeket a háború érdekében visznek végbe, vagyis azon tényezőket öleli fel, melyek a haderő létrehozásában fáradoznak, szóval a besorozást, felfegyverzést, felszerelést és begyakorlást.

Valamely elmélet hasznavehetőségére nézve nagyon is lényeges a két ténykedést (t. i. a seregszervezést és az erő alkalmazását) különválasztani; mert hiszen, ha a hadművészet elmélete a haderő szervezésével kezdene meg tárgyalásait és e szervezést a hadvezetés követelményei szerint kívánná keresztülvinni, úgy ez az elmélet csupán csak ama kevés esetre lenne alkalmazható, ahol a rendelkezésre álló küzdő erők a követelményeknek éppen megfelelnek.

Ha azonban oly elméletet akarunk felállítani, mely az előfordulható esetek legtöbbszörre alkalmazható és egyikre nézve sem teljesen hasznavehetetlen: úgy ezt az elméletet a közönséges harceszközök nagy többségénél észlelhető néhány jelentékenyebb lényeg tekintetbe vételével kell felépíteni.

A hadvezetés tehát nem egyéb, mint a harc elrendelése és vezetése. Ha e harc csak egyetlen cselekmény lenne, úgy nem volna ok azt tovább is tagozni, azonban a harc kisebb-nagyobb számú külön-külön teljes egészét és egységet alkotó cselekményből áll, amelyeket — utalva az első könyv első fejezetére — *ütközeteknek* neveztünk.

Igy származik azután az az, egymástól merőben különböző két tevékenység, melynek egyike az egyes *ütközeteknek elrendelésében és vezetésében*, másika pedig az *ütközeteknek egymás között, a háború céljaira való kapcsolatba hozatalában* áll.

Az előbbi *harcászat*-nak, az utóbbi *hadászat*-nak neveztetett el.

A harcászat és hadászatra való felosztás mostanság már általánosan használatos, s mindenki meglehetősen biztossággal tudja, hogy minden egyes tényt hova soroljon, anélkül azonban, hogy a beosztás oka felől tisztában lenne. Azt tartván: hogy mély oka van ama jelenségnek, hogy a fentebb említett beosztás úgyszólván ösztönszerűleg és vakon történik,

mi mindenekelőtt az ösztönszerűség okát kutattuk fel és mondhatjuk, hogy csak ezen a nyomon lehetett eredményhez jutni. Ezért a hadászat és harcászat fogalmának egyes írók által megkísérlett, de nem a dolog természetéből merített önkényű meghatározását használatban nem levőknek, tehát helyteleneknek kell kijelentenünk. Beosztásunk szerint : *a harcászat amatan, mely a küzdő erőknek a harcra alkalmazását, a hadászat pedig, mely az ütközeteknek a háború céljaira való felhasználását foglalja magában.*

Hogy az egyes, vagy önálló ütközetek fogalmát közelebből miképen határozzák meg s hogy ez az egység mely föltételekhez van kötve, csak akkor mutatható ki teljesen, ha az ütközetet közelebből szemügyre vesszük. Egyelőre azonban meg kell elégednünk annak kijelentésével, hogy ugyanazon időben vívott több ütközetnél az egység tér tekintetében addig terjed, amennyire a személyes parancs, az idő tekintetében pedig, vagyis egymásra következő ütközeteknél addig, míg a minden ütközetben előforduló válság teljesen elmúlt.

Hogy itt kétes esetek, nevezetesen olyanok is fordulhatnak elő, ahol több ütközet is egynek tekinthető, az az általunk alkalmazott beosztási rendszer hibájául alig róható fel, mivel eme hiba minden olyan valódi dolog beosztásánál is felmerül, amelyeknek különfeleségét mindenkor fokozatos átmenetek közvetítik. Fordulhatnak elő tehát egyes műveletek, amelyek elfoglalt álláspontunk megváltoztatása nélkül épúgy számíthatók a hadászat, mint a harcászat körébe. Például : őrsállásokhoz hasonló terjedelmes állások elfoglalása, némely folyóátkelés stb. stb.

Beosztásunk csupán a *küzdő erők alkalmazására* vonatkozik. Ámde a háborúban számtalan olyan ténykedés fordul elő, melyek bár a háború szolgálatába szegődnek, de magától a háborútól mégis különböznek, és majd közelebb, majd távolabb állanak hozzá. Eme ténykedések *mindannyia a küzdő erők fenntartására irányul.* Míg az erő előteremtése és a kiképzés az erő alkalmazásba vételét megelőzik : addig az erő fenntartása az erő alkalmazásával mindig együtt jár s annak nélkülözhetetlen kelléke.

Szorosan véve az erő fenntartására irányuló ténykedések, bár azok a hadi cselekvéssel oly közelebbi összefüggésben vannak, hogy az egész hadműveletek során az erő alkalmazásával váltakozva előfordulnak, mindenkor olyanokul tekintendők, amelyek a harchoz való előkészületre szolgálnak.

Helyesen járunk el tehát akkor, ha ezeket a többi előkészítő ténykedéssel együtt a szorosan vett hadművészettől, a tulajdonképeni hadvezetéstől különválasztjuk ; de erre kényszerítve is vagyunk, ha az elméletek főfeladatát : a nem egyenmő dolgok különválasztását megoldani akarjuk.

De ki is akarhatná a lényegesen különböző közigazgatási és élelmező szolgálatnak nagy tömegét a tulajdonképeni hadvezetéshez számítani ? Hiszen habár ezek a csapatok alkal-

mazásával folytonos kölcsönhatásban állanak is, attól mégis lényegesen különböznek.

Első könyvünk harmadik fejezetében azt állítottuk, hogy az összes ténykedés minden szála a harcban vagy az ütközetben, mint az egyetlen közvetlenül ható ténykedésben végződven, abba belé is szövődik. Ezzel csak azt akartuk kifejezni, hogy a harc a többi összes ténykedés számára a célt megállapítja, kitűzi, amelyet azután ezek saját külön törvényüket követve törekszenek elérni. Erről a tárgyról ez alkalommal bővebben kell értekeznünk.

Az ütközetten kívül előforduló ténykedések nagyon különböző természetűek.

Egy részük némely tekintetben magához a harchoz tartozik s azzal azonos, holott más tekintetben a küzdő erők fenntartását célozza; más részek pedig csakis az erők fenntartását szolgálja, s csakis végeredményök kölcsönhatásában gyakorol befolyást a harcra.

Ama ténykedések közé, melyek némi tekintetben még a harchoz számítanak: a *menetek*, *táborozások* és *laktáborozások* sorolhatók, mivel ezek mindmegannyian a csapatok különböző állapotát jelentik; ahol pedig csapatokról van szó, ott az ütközet eszméjének is meg kell lenni.

A többiek, melyek csupán csak a fenntartást célozzák: az élelmezés, a betegápolás, továbbá a fegyverzet és felszerelésügy.

A menetek a csapatok alkalmazásával azonosak. Az ütközet folyama alatt végrehajtott menet, melyet közönségesen evolúciónak neveznek, voltaképen nem egy és ugyanaz a fegyverhasználattal, de azzal, mit mi ütközetnek nevezünk, oly szoros és benső összefüggésben van, hogy mintegy kiegészítő részének tekinthető. Az ütközetten kívül teljesített menet pedig nem egyéb, mint a hadászati eszme és koncepció végrehajtása.

A hadászat ugyanis megszabja: *mikor, hol és mily erővel* vívassék valamely ütközet; ennek végrehajtására pedig a menet az egyedül rendelkezésre álló eszköz.

Eszerint: az ütközetten kívül végrehajtott menet hadászati eszköz, de azért mégsem tartozik csupán a hadászat körébe, hanem mivel a meneteket végrehajtó csapatok minden pillanatban az összeütközés eshetőségeinek vannak kitéve, ennél fogva a menetek keresztülvitele épúgy esik a harcászat, mint a hadászat törvényei alá.

Ha valamely oszlopnak menetét valamely folyam vagy hegység innenső partján vagy oldalán rendeltük el, úgy ez hadászati intézkedés volt, mivel benne ama szándék nyilvánul, hogy egy, a menet végrehajtása közben ki nem kerülhető ütközetet inkább innen, mint túlán vívjunk.

Amidőn azonban valamely oszlop ahelyett, hogy a völgyben elvonuló úton haladva, a vele párhuzamos hegyháton menetel, vagy pedig a menet könnyítése okából több kisebb oszlopra tagozódik, úgy harcászati határozványok érvényesülnek, mivel

az említett esetekben eleve meghatároztuk, hogy az esetleges ütközetben miként akarjuk csapatunkat alkalmazni.

Mint hogy a menetek belső rendje állandó összeköttetésben áll a harc készséggel, harcászati jellege van, mivel nem egyéb, mint folyománya, az előfordulható ütközetre nézve kiadott előleges intézkedésnek.

Mivel a menet a hadászatnak az az eszköze, mellyel döntő elemét : az ütközeteket, tér, idő és erő tekintetében előkészíti, az ütközeteknek hatása pedig gyakran csak a végeredmény, nem pedig az ütközet tényleges lefolyása szerint áll elő : sokszor megtörtént, hogy az eszközt a döntő elemmel fölcserélték. Nem egyszer hallottuk, hogy döntő és tudományos menetekről beszéltek, holott tulajdonképen az általuk eredményezett ütközettervezetéseket értették. A fogalmak ilyen felecserelése vagy helyettesítése olyannyira természetes, a kifejezés rövidsége oly kívánatos, hogy kiküszöbölése nem lenne célszerű ; de másrészt az ilyen tömör fogalomláncolatnál szükségképen mindig az igazi dolgot kell gondolni, nehogy téves irányba tereltessünk.

Ilyen téves nézet volna az is, ha a hadászati kombinációknak a harcászati eredményektől független erőt tulajdonítanánk. Az megtörténhetik, hogy tervezett menetek és manőverekkel, anélkül hogy ütközetre kerülne a dolog, bizonyos célt érünk el, de ebből azért — mint szokták — azt következtetni, mikép az ellenség ütközet nélkül is legyőzhető, határozott tévedés.

A következőkben majd kimutathatjuk eme tévedésnek következményekben gazdag horderejét.

Habár a menetet teljesen az ütközet kiegészítő részének tekinthetjük is, mindazáltal vannak a menetnek oly viszonyai, amelyek ahhoz szorosan mégsem tartoznak, tehát sem harcászati, sem hadászati jellegük nincs ; ilyenek mindazok az intézkedések, melyek a csapatok kényelmére szolgálnak, péld. : a hidak és utak építése és karba helyezése stb. ; igaz, hogy az ily munkálatok némely körülmények között a csapatok alkalmazását igen közelről érintik, sőt azokkal majdnem azonosítatnak, mint például egy hídnak építése az ellenség szemeláttára, de azért önmagukban véve mégis mindig idegen természetű ténykedések, melyeknek elmélete a hadvezetés elméletéhez nem tartozik.

A táborozások, melyek alatt a csapatoknak összpontosított, tehát harcászati felállítását értjük, a laktáborozásokkal együtt a nyugvásnak, tehát az üdülésnek állapotát jelentik ; emellett azonban *a*) valamely ütközet hadászati megállapítását is megtestesítik és *b*) a vívandó ütközet körvonalait is mutatják, vagyis a védő ütközetek feltételeivel is rendelkeznek. A táborozások lényeges részei tehát úgy a hadászatnak, mint a harcászatnak.

A laktáborok helyettesítik a táborokat, amidőn mi a csapatoknak jobb üdülést (nagyobb kényelmet) akarunk nyújtani. A laktábor tehát hasonlóan a táborhoz fekvés és kiterjedésre nézve hadászati, a harc készségre irányuló belső berendezése tekintetében pedig harcászati dolog.

A táborok és laktáborok mellett, hogy a csapatoknak pihenést nyújtanak, közönségesen még más célnak is szolgálnak. Így például: fedezhetnek valamely vidéket, oltalmazhatnak valamely állást, előfordulhat azonban az is, hogy a laktábor és tábor kizárólagos célja a csapatok pihentetésében áll. Annak bizonyítására, hogy ez utóbbi lehetséges, utalunk tételünkre, mely szerint a hadászatnak sok és változatos céljai vannak. Ha pedig a hadászat mindent, ami neki hasznára van, elérendő célnak tekint, úgy gyakran lesz abban a helyzetben, hogy esz-közének, a hadseregnek fenntartását, tehát üdülését is egyes kombinációnak céljául tűzze ki.

Ha tehát ilyen eset előfordul, nem állunk idegen téren, hanem a csapat alkalmazása mezején, mert hiszen a csapatnak felállítása a hadszínhely bármely pontján csapatalkalmazás számba megy.

Ellenben a csapat fenntartása tekintetéből a táborokban vagy laktáborokban felmerülő oly ténykedések, melyek a csapatalkalmazással nem azonosak, mint például sátrak építése, vászonsátrak felállítása, tábor egészségügyi, rendőr- és élelmezési szolgálat, sem a hadászat-, sem pedig a harcászathoz nem sorolhatók.

Sőt sáncolások — bár hely és berendezés tekintetében kétségtől lenyegesen részét alkotják az ütközetintézkedésnek, tehát valójában harcászati tárgyak — sem tartoznak kivételük tekintetében a hadviselés elméletéhez, amennyiben a harctan feltételezi, hogy a kiképezett csapat az idevágó erődítészeti ismeretekkel és ügyességgel rendelkezik.

Ama tárgyak közül, melyek az ütközet fogalmával nem azonosak és egyedül a csapatok fenntartására szolgálnak, a csapatok élelmezése az, mely legközelebb áll hozzá, mivel majdnem szünet nélkül s minden élő harceszköz részére kell munkásságot kifejtenie.

Az élelmezés tehát a háború hadászati részét teljesen áthatja. Azért mondjuk: a háború hadászati részét, mert a csapatok élelmezése az egyes ütközetek tervezésére közönségesen alig fog módosító befolyást gyakorolni, bár nincs kizárva, hogy egyes esetekben ez is megtörténhetik.

Állíthatjuk tehát, hogy a fentemlített tárgyak között csak a csapatok élelmezésének gondja az, mely a hadászatra nagyobb-szerű kölcsönhatást gyakorol s tényleg mi sem közönségesebb, mint az, hogy az élelmezési tekintetek valamely hadjárat vagy hadművelet hadászati tervezetét lenyegesen befolyásolják. De bármily fontos legyen az élelmezési szolgálat, mégis a csapat alkalmazásától egészen elütő tevékenység és csak eredménye szerepel befolyásoló tényezőként.

Az előbbieken felsorolt egyéb adminisztratív természetű tevékenységek a csapatalkalmazástól sokkal távolabb állanak. A betegápolás, bármily fontos is a hadsereg jóléte szempontjából, mégis, mivel tevékenysége aránylag a katonság kis részére terjed ki, a többiek alkalmazására csak gyenge s közvetett

befolyást gyakorol ; a felszerelési tárgyak kiegészítése pedig, ha már a csapatok szervezetében nem is lenne neki állandó és folyton működő szerepe, csak időszakonként fog tevékenységet kifejteni és azért hadászati tervezetekben róla ritkán lesz szó.

Nehogy azonban félreértessünk, itt megjegyezzük, hogy képzelhetők bizonyos esetek, amidőn a fentemlített dolgok döntő szerepet visznek. Például nem lehetetlen, hogy a kórházak és a lőszerkészletek nagy távolsága a csapatoktól fontos hadászati elhatározások indító okává lesz. Ezt nem tagadjuk. De mi itten nem beszélünk egyes esetekről, hanem elvont elméletet állítunk fel s mivel ritka dolog, hogy a betegápolás, valamint a lőszer és fegyver felszerelésének elmélete a hadviselés elméletére nézve fontossá váljék, nem érdemli meg a fáradságot, hogy az említett tárgyak elméletében kijelölt módokat és rendszereket eredményükkel együtt a hadviselés elméletébe felvegyük, amiként azt a csapatok élelmezésénél tényleg tesszük.

Vizsgálódásunk eredményeként látjuk tehát, hogy a háború körébe tartozó tevékenységek két főrészt oszlanak, és pedig olyanokra, melyek a háború előkészületeit ölelik fel s olyanokra, melyek a tulajdonképeni háborút jelentik.

Az elméletnek tehát szintén ehhez a beosztáshoz kell ragaszkodnia. Az előkészületi ismeretek és ügyességek a csapatok előteremtésével, kiképzésével és fenntartásával foglalkoznak. Az teljesen közömbös, hogy ez ismeretek és ügyességek foglalatjának mily gyűjtőnevet adunk, elég, ha tudjuk, hogy a tűzérési ismeret (fegyverisme), az erődítészet, az úgynevezett elemi harcászat, hadseregszervezet a katonai közigazgatás és más hasonló dolgok mind oda tartoznak.

Ami a háború tulajdonképeni elméletét illeti, ez csak a kiképzett csapatoknak a háború céljainak megfelelő használatával foglalkozik.

Igaz, hogy ennek az utóbbi elméletnek szüksége van az előbb említett elméletekre, de csak eredményeikben, vagyis más szóval azokra a tételekre, melyek az átvett eszköz fötulajdonságait ismertetik.

A háború elméletét : szorosabb értelemben vett hadművészetnek, vagyis a hadviselés elméletének, vagy pedig a haderő alkalmazása tanának nevezzük ; mindezek az elnevezések egy s ugyanazt jelentik.

Az említett elmélet tehát tárgyalni fogja : az ütközetet, mint a tulajdonképeni harcot ; a menetet, tábort és laktábort, pedig mint olyan állapotokat, melyek a harccal többé-kevésbé azonosak. A csapatélelmezést azonban nem mint körébe tartozó tevékenységet, *hanem csak eredményei szempontjából fogja tekintetbe venni, épúgy, mint minden más adott körülményt is.*

Maga a szorosabb értelemben vett hadművészet a harcászatra és hadászatra oszlik.

Az előbbi az egyes ütközetek alakjával, az utóbbi az ütközet kihasználásával foglalkozik. Mindkettő a menetek, táboro-

zások és laktáborozások állapotát az ütközet szemüvegén át szemléli.

Az említett állapotok harcászatiak vagy hadászatiak lesznek, aszerint, amint azok az ütközet alakjára vagy jelentőségére vonatkoznak.

Bizonyára akad sok olvasó, ki feleslegesnek fogja tartani, hogy a hadászat és harcászat között — melyek oly közel állanak egymáshoz — éles megkülönböztetést teszünk, mivel úgy tartják, hogy a megkülönböztetés a hadviselésre közvetlen hatást nem gyakorol.

Azt mi is állítjuk, hogy szerfelett pedáns embernek kellene lenni az olyannak, aki az elméleti beosztástól a csatatéren közvetlen eredményt vár.

Minden elméletnek legelső teendője az összehányt s mondhatjuk összekuszált fogalmak és képzetek rendezésében áll.

Ha egyszer az elmélet az elnevezésekkel és fogalmakkal tisztába jött, akkor remélhető, hogy a tárgyak szemléletében könnyen és biztosan fog haladni, s hogy az olvasóval mindenkor azonos álláspontokat foglal el.

A harcászat és hadászat oly tevékenységek, melyek időben és térben áthatják ugyan egymást, de mégis lényegesen különböznek egymástól; belső törvényüket és viszonyukat egymáshoz csakis akkor vagyunk képesek megszabni, ha a két tárgy fogalmát helyesen állapítottuk meg.

Vannak emberek, akik benső meggyőződésből nem sokat adnak a most mondottakra; az ilyenek az elméleti szemléletet egyszerűen tiltsák meg. De vannak oly emberek is, akik a dolgok felől azért nem tartanak semmit, mert elméjüket nem bántották, nem sértették a zavaros és megzavaró, biztos alap híján lévő, ki nem elégítő eredményre jutó, majd lapos, majd fantasztikus, majd üres közszólamokban tetszelgő fogalmak.

Minekünk részünk volt bennük s mondhatjuk, hogy a tulajdonképeni hadviselésről az ilyfajta ömlengéseket csak azért kell oly gyakran hallanunk s olvasnunk, mert tudományosan kutató szellem e tárggyal vajmi ritkán foglalkozott.

Visszapillantás az első fejezetre.

A hadművészet általánosságban véve mindazokat a tevékenységeket foglalja magában, melyek a háború szolgálatában állanak.

Ha az általános értelemben vett hadművészet által felölelt tevékenységeket szemügyre vesszük, úgy azt találjuk, hogy ezek részint olyanok, amelyek a *haderő előkészítésére* vonatkoznak, mint például: a hadsereg kiegészítése, a felfegyverzés, a felszerelés és a hadsereg begyakorlása; részint pedig olyanok, melyek minket az *eszközöknek a küzdelemben való alkalmazására képesítenek*, s amelyek egy fogalom alá vonva a *hadvezetés* művészetét teszik.

A hadvezetés tehát nem más, mint a küzdelem elrendezése és vezetése.

Ha a küzdelem térben és időben csak egyetlen egy ténykedés volna, további beosztásra nem lenne szükség, de mivel az több s *ütközet* névvel jelölt önálló cselekményből áll, melyeknek *rendezése* és *vezetése* egészen más tevékenységet kíván, mint az, mely azzal foglal-

kozik, hogy az ütközeteket a háború céljához képest összekösse és összhangba hozza, ennélfogva a hadvezetésnél is két főtevékenységet kell megkülönböztetnünk, melyek közül az egyiket *harcászatnak*, a másikat *hadászatnak* nevezzük.

A harcászat azt tanítja, hogy miként kell a csapatokat a harcban alkalmazni; a hadászat pedig arra oktat, hogy mikép kell az ütközeteket a háború céljának megfelelően felhasználni.

Egy korábbi kijelentésünk szerint: a hadművészet tevékenységei két nagy csoportba oszthatók, az egyikbe a *háborút, küzdelmet előkészítő*, a másikba *az azt keresztülvivő* tevékenységek tartoznak. Ámde vannak az első csoporthoz számító tevékenységek között olyanok is, amelyek a második csoportbeliekkel, vagyis a hadászati és harcászati tárgyakkal nagyon közeli érintkezésben állanak.

E tevékenységek közül az egyik rész a küzdelemmel majdnem azonos, mint: a menet és mindennemű táborozás, míg a másik rész a küzdelemre csak közvetett módon foly be, amennyiben a csapatok fizikai harképességének fenntartását célozza, mint: az ételmezés, egészségügy, fegyverzet és felszerelés.

A *menet* és táborozás a körülményekhez képest majd a hadászati, majd harcászati dolog, míg az ételmezés, egészségügy, fegyverzet és felszerelés stb., bár találunk bennök harcászati és hadászati vonatkozásokat, ezek körébe nem tartoznak.

Következésképen a hadviselés elmélete tárgyalni fogja: a hadászatot, a harcászatot, s pedig ezekben az ütközetet, menetet a táborozást részletesen; az ételmezést s egyéb tevékenységet pedig csak összevonva s annyiban, amennyiben azok a hadászatot és harcászatot befolyásolják.

MÁSODIK FEJEZET.

A háború elméletéről.

1. Régenten »a hadművészet« fogalma alatt csak a haderőnek használhatóvá tételét értették.

Ezelőtt a »hadművészet« vagy »haditudomány« fogalma alatt mindenkor azoknak az ismereteknek és ügyességeknek összességét értették, melyek anyagi dolgokkal foglalkoztak.

Fegyverek szerkesztése, elkészítése és használata, várak és sáncok építése, a hadsereg szervezete és a hadsereg mozgadásának mechanizmusa voltak tárgyai ezeknek az ismereteknek és ügyességeknek és arra szolgáltak, hogy a háborúban használható haderőt teremtsenek.

Az emberek csak anyagi dolgokkal foglalkoztak s csak egyoldalú tevékenységet fejtettek ki, mely utóbbi nem volt egyéb, mint egyszerű mesterségből lassan-lassan mechanikus művészetté fejlődött tevékenység.

Mindez a harchoz úgy viszonylott, mint viszonylik a kardkészítő művészete a vívás művészetéhez.

Szó sem volt arról, hogy a veszély pillanatában folytonos kölcsönhatás közepette miként működjek a katona s a hadvezér; s nem volt szemlélet tárgya az sem, hogy a szellem s bátorság miként nyilatkozik a nekik kijelölt irányban.¹

¹ E mondat rövid értelme az, hogy eleintén a háború lélektana nem részesült figyelemben.

2. A háború legelőször a várívás művészetében mutatkozik.

A várívás művészetében látunk legelőször olyasmit, ami némileg a »harcvezetéshez« hasonlít, látunk valamit a szellem működéséből.

A szellem működését azonban e téren legtöbbször csak annyiban vehetjük észre, amennyiben az anyagában, illetőleg új anyagi tárgyakban, mint: *approche*-okban, *tranchée*-kben, *contre-approche*-okban, *batériákban* gyorsan megtestesült és minden lépését ily művel jelölte.

És mivel a háborúnak ebben a nemében a szellem csak ily tárgyakban nyilatkozik, ezzel a dolognak meglehetősen elég volt téve.

3. Később a harcászat is — bár tökéletlenül — megnyilatkozik.¹

Később a harcászat megkísérlette, hogy összetételeinek² mechanizmusát az eszköz³ sajátlagosságaira épített általános rendelkezéssel hozza mozgásba.

Ilyeténképen a harcászat a szabad szellemi tevékenységnek utat ugyan nem nyitott, de annyit mégis eredményezett, hogy a csatatérre lehetett vezetni az alakzatok és csatarendekkel automatává változtatott hadsereget, melynek a pusztá vezényszó hallatára oly gépiesen kellett működnie, mint egy felhúzott óraműnek.

4. A tulajdonképeni hadviselés csak alkalmilag és ismeretlenül maradván fordul elő.

A tulajdonképeni hadviselés, más szóval: a hasznavehetően előkészített eszközöknek szabad, vagyis a legegényibb szükségletekhez mért alkalmazása — úgy hitték — nem lehet elmélet tárgya s az ily hadviselésre egyedül a természettől megáldott tehetségek vannak képesítve.

Lassanként azonban, amidőn a háború a középkori ökölharc jellegét elvesztette s szabályos összetett alakot vett föl, az emberi elme a hadviselést már némileg szemlélet tárgyává tette.

Amde a vizsgálódások legtöbbször csak emlékiratokban

¹ A német szöveget (*Dann streifte die Taktik bis dahin*) e címnél szabadon fordítottuk.

² »összetételei« alatt véleményünk szerint itten a hadseregnek szervezési alakulásai (csapatok, seregek, harcvezetések stb. stb.) értendők.

³ »eszköz« alatt véleményünk szerint jelen esetben a harcászat körébe tartozó és az ütközettel összefüggő dolgokat, tehát a »menet«-et, a »harc«-ot és a »táborozás«-t kell érteni.

vagy elbeszélésekben és mindenkor csak mellékesen láttak napvilágot, úgyhogy azok általában véve észrevétlenek maradtak.

5. A hadi események szemlélete egy elmélet felállítását tette szükségessé.

Amint a hadieseményeket gyakrabban tették vizsgálat tárgyává s amint a hadtörténelem mindinkább bíráló jelleget kezdett öltetni, a szakemberek nagy szükségét érezték annak, hogy bizonyos alapelvek és szabályok állíttassanak fel, melyek hivatva lennének az annyira szükséges hadtörténelmi vitatkozásokban, valamint a vélemények harcában a döntnök tisztét gyakorolni.

Igazán nagy szükség volt alapelvekre, mert hiszen a véleményeknek központ és rendszer nélkül forgó örvénye az emberi elme előtt visszataszító jelenségnek tűnhetett fel.

6. Tevőleges tant akarnak létesíteni.

Arra törekedtek tehát, hogy a hadviselés számára alapelveket, szabályokat, sőt rendszereket állítsanak fel.

Ezzel egy tevőleges célt tűztek maguk elé, anélkül azonban, hogy számbavették volna azokat a végtelen nehézségeket, melyeket a hadviselés e tekintetben felmutat.

Hiszen, amint már bebizonyítottuk a hadviselésnek — bármely irányban — bizonytalan határai vannak, holott minden rendszert, minden tant a szintézis (összetétel) korlátozó természete jellemzi.

Ha pedig ez így van, úgy az ilyen elmélet és a gyakorlati élet között létező ellentét sohasem egyenlíthető ki.

7. Csak anyagi tárgyakra szorítkoztak.

Azok, akik az elmélet megírásával foglalkoztak, már eleve érezték tárgyuknak nehézségét s úgy akartak előle kitérni, hogy alapelveiket s rendszereiket csakis anyagi tárgyakra és egyoldalú tevékenységekre vonatkoztatták.

Amiként a hadi előkészületek tudományában, úgy itt is biztos és tevőleges eredményeket akarván feltüntetni, mást nem vettek tekintetbe, mint azt, ami *számítás tárgya*.

8. A számmennyiség túlsúlya.

A számmennyiségnek túlsúlya anyagi tárgy volt s azt valamely győzelem többi tényezői közül azért ragadták ki, mert az idő és tér belevonásával matematikai igazsággá nyilváníthatták.

Minden egyéb körülménytől eltekintettek, mert azokat mindkét oldalon egyenlőknek, tehát egymást semlegesítőeknek tételezték fel.

Eljárásukat helyeselnők, ha az csak ideiglenes jellegű lett volna s abból a célból történik, hogy az említett tényező viszonyai szerint teljesen megismerjék, de pusztán csak a számmennyiség túlsúlyát tartani az egyetlen szabálynak és a hadművészet összes titkát abban a tételben látni, mely azt mondja, *hogy bizonyos időben és helyen számbeli túlsúlyra törekedjünk*, nem lehetett helyén. A valódi élet hatalma ellen intézett ily megszorítás teljesen tarthatatlan.

9. A csapatok ellátása.

Majd később egy másik anyagi elemet is emeltek tényezővé. Ugyanis a hadseregnek egy bizonyos feltételezett szervezetén alapuló *élelmezési* (ellátási) *módozatot* a hadviselés szabályozójának jelentették ki.

Ekként természetesen ismét meghatározott nagyságú számokhoz jutottak, melyek azonban önkéntes feltevések egész halmazán alapulva, a gyakorlati életben nem állották meg helyüket.

10. Hadászati alap.

Egy elmés fő megkísérlette a körülmények egész tömegét, — melyek közé némi szellemi vonatkozások is vegyültek — jelesen pedig : a hadsereg élelmezését s kiegészítését, a felszerelési eszközök utánpótlását, a hadsereg hátsó összeköttetéseinek biztosságát, nemkülönb, ha szükséges, a hadsereg visszavonulási vonalának biztosságát is, egyetlen egy fogalomban az *»alap«*-ban összevonni és legelőször ezt a fogalmat az említett vonatkozások mindegyikével külön-külön, azután pedig az alap nagyságát (kiterjedését) magával az alappal és végre azt a szöveget, melyet a hadsereg az alappal képez, az alap nagyságával (kiterjedésével) helyettesíteni s mindezt csak azért, hogy egy tisztán mértani eredményt kapjon, melynek semminemű értéke nincs.

* * *

És tényleg ekként az illető férfiú nem juthatott máshoz, mint mértani eredményhez, ha meggondoljuk, hogy az említett helyettesítések nem történhettek meg, anélkül hogy az igazság meg ne sértsék ; anélkül, hogy ama dolgok közül, melyek az előbbeni fogalomban bennfoglaltattak, egy nagy rész ki ne hagyassék.

Az alap fogalma a hadászatban valódi szükséglet s igazi érdemet szerzett, aki e fogalmat megállapította, ámde az alapnak oly használata, mint a fentebbi, helytelen és csak egyoldalú, káros eredményekre vezethetett. Tényleg ezek az eredmények elméleti embereinket egy egészen esztelen irányba terelték, vagyis annak kimondására sarkalták, hogy az *átkaroló alak minden más fölött áll.*¹

¹ Ma is valljuk.

11. Belső vonalak.

Ennek a hamis iránynak visszhatásaképen egy másik mértani elvet, t. i. az úgynevezett belső vonalakat emelték érvényre. Habár ez az elv arra a helyes alapra, arra az igazságra támaszkodik, hogy az ütközet a háborúnak egyetlen hathatós eszköze: mégis kizárólagos mértani természeténél fogva szintén újabb egyoldalúság és ennek következtében sohasem jutott odáig, hogy a valódi életben uralkodjék.

12. Mindezek a kísérletek elvetendők.

Mindezek az elméletkísérletek csak analitikus (elemző) részükben jelentenek haladást az igazság terén, de szintetikus részükben (összetételükben), szabályaikban teljesen hasznavehetetlenek.

Ezek az elméletek határozott és állandó értékű tényezők után törekeshetnek, holott a háborúban, melyben minden határozatlan, csak változó értékű mennyiségekkel lehet számolni.

Csak anyagi tényezőket vizsgálnak, holott a háború egész légkörét szellemi erők és hatások töltik be.

Csak az egyoldalú tevékenységet szemlélik, pedig a háború nem más, mint a szemközt állóknak folytonos kölcsönhatása.

13. Ők a lángészt szabály alól kiveszik.

Amit szemléletük szegényes bölcsessége nem tudott fel fogni, nem tudott megállapítani, azt a tudomány keretén kívül fekvőnek, *a szabályon felül álló* lángész körébe tartozónak jelentették ki.

Mi pedig azt mondjuk, hogy jaj annak a harcosnak, akinek botorkálnia kellene ama silány szabályok között, melyeket a lángész rosszaknak tart, megvet és esetleg kigúnyol!

Hiszen épen a lángész cselekedete alkotja a legszebb szabályt s lehet-e az elméletnek dicsőbb feladata, mint kimutatni, hogy miért cselekedett a lángész így és nem másként.

Jaj annak az elméletnek, mely magát a szellemmel ellentétbe helyezi!

Ellenmondását semminemű alázattal sem teheti jóvá s minél alázatosabb lesz, annál inkább fogja őt a gúny és megvetés a valódi élet teréről leszorítani.

14. Az elmélet nehézsége, mihelyt szellemi tényezők jönnek tekintetbe.

Minden elmélet sokkal nehezebbé lesz abban a pillanatban, amidőn szellemi tényezők terére lép. Az építészet és festészet mindaddig, míg csak az anyagról beszélnek, biztos talajon állnak; mechanikus és láttani szerkezet felett viszály nincsen. De amidőn alkotásuknak szellemi hatásáról van szó, amidőn

lelki benyomásokat vagy érzelmeket kell létrehozniok, tanuk határozatlan eszméktől elhomályosodik.

A gyógyművészet legtöbbször csak testi jelenségekkel, az örökös változásnak alávetett s két pillanatban ugyanazon alakban nem mutatkozó állati szervezettel foglalkozik.

Ez a tény a gyógyművészet feladatát nagyon megnehezíti és a dolgok illetén állása mellett az orvos helyes ítélőképessége többet ér, mint minden tudománya.

Ha már testi bajoknál nehéz feladat vár az orvosra, mennyivel nehezebb lesz feladata akkor, ha szellemi és lelki bajokat kell gyógyítani!

15. A szellemi tényezőket a háborúból kizárni nem lehet.

A háborús cselekmény nemcsak a pusztá anyag, de egyidejűleg az anyagnak életet adó szellemi erő ellen is fordul. A kettőt egymástól szétválasztani nem lehet.

Amde a szellemi tényezőket észrevenni csak a belső szem van képesítve, mely minden embernél különbözően, sőt gyakorta egy és ugyanazon embernél is különböző időben más-másképen látja a dolgokat.

Mivelhogy a veszély az az általános elem, melyben a háború alkalmával minden mozog, úgy főképen az erőnek érzete: a bátorság az, mely az ítéletet más-másképen befolyásolja.

A bátorság, az erőnek érzete, képletesen beszélve, szűrő lencse s a képzetek csak ezen keresztül férkőzhetnek az elméhez.

És mindamellett, hogy ez így van, mégsem kételkedhetünk abban, hogy ezeknek dolgoknak már a pusztá tapasztalat is kölcsönöz bizonyos tárgyilagos értéket.

Hiszen mindenki ismeri a rajtaütés, az oldal- és háttámadás erkölcsi hatását, mindenki kevesebbre becsüli az ellenség bátorságát abban a pillanatban, amidőn a hátát mutatja, mindenki merészebb, ha üldöz, mint amikor őt üldözik.

Hiszen az ellenséget a tehetségéről szárnyaló hír után, továbbá évei és tapasztalatai szerint ítéljük meg és ehhez is tartjuk magunkat.

Mindenki vizsgálni fogja a saját és az ellenséges csapat szellemét és hangulatát.

Ilyen és hasonló hatásokat minduntalan észlelhattünk a szellemi természet terén. Fel vagyunk tehát jogosítva azokat a maguk nemében valódi tényezőeknek tekinteni.

És ha ez így van, képzelhető-e oly elmélet, amely ezeket figyelmen kívül hagyja?

De ezeknek az igazságoknak törzslevele természetesen csak a tapasztalat lehet. Lélektani és bölcsészeti szörszálhasogatással elmélet, vagy hadvezér ne foglalkozzék.

16. A hadviselés elméletének főnehézségei.

Hogy a hadviselés elmélete által felölelt feladat nehézségét kellőleg áttekinthessük s abból levezethessük ama jelleget, mely nélkül olynemű elmélet el nem képzelhető, vessünk egy közlelbi pillantást azokra a főszájatlagosságoakra, melyek a háborús cselekmény természetét képezik.

17. Első szájatlagosság: a szellemi erők és hatások.

(Az ellenséges érzület, indulat.)

Első helyen a szellemi erők és hatások állanak.

Alapjában véve a küzdelem nem más, mint az *ellenséges érzületek (indulatok) megnyilatkozása*.

Igaz ugyan, hogy a mostani nagy küzdelmekben, melyeket háborúnak nevezünk, inkább *ellenséges szándékkal*, mint ellenséges indulattal találkozunk; legalább az egyesek egymás ellen ellenséges indulattal nem viseltetnek; ámde a háború folyamában az ellenséges indulat, ha eleintén szunnyadott is, okvetlenül felébred.

A nemzeti gyűlölet, mely a mi háborúinkat is áthatja, kisebb-nagyobb mértékben mindig pótolja az egyeseknél hiányzó személyes gyűlöletet. De feltéve, hogy a nemzeti gyűlölet nem is játszik közbe, ha a háború első pillanatában katonáink nincsenek is elkeseredve, mégis a harcban fel fog lobbanni az ellenséges indulat, mert az emberi természetben rejlik, hogy a rajtunk parancsszóra elkövetett erőszak, a megtorlás és bosszú érzetét bennünk elsősorban nem az erőszak értelmi szerzője, de annak végrehajtója ellen ébreszti fel. Ez emberi, vagy ha tetszik, állati dolog, de hát ez így van.

Az elméletben nagyon megszoktuk a küzdelmet úgy tekinteni, mint az erők elvont mérkőzését, melyben az érzelemnek semmi része sincs; ez egyike ama ezer meg ezer tévedésnek, melyet az elmélet szándékosan elkövet, mert be nem látja azoknak következményeit.

A küzdelem természetében gyökeredző gyujtó hatástól eltekintve, találunk még, bár lényegileg nem a küzdelem körébe tartozó, de rokontermészetűknél fogva odasorolható más eszközöket is, mint amilyenek például: a becsvágy, az uralomvágy, mindennemű lelkesülés stb., melyek szintén képesek az érzelmi erőket lángra lobbantani.

18. A veszély benyomásai.

(A bátorság.)

A küzdelem végre létrehozza a veszély elemét, melyben minden harci tevékenységnek oly otthonosnak kell lenni, mint a madárnak a légben és a hálnak a vízben.

A veszély a kedélyre, vagy közvetlenül, tehát ösztönszerűleg, vagy pedig az elme útján szokott hatni.

A veszély ösztönszerű hatása abban nyilvánul, hogy előre menekülni igyekszünk és amennyiben ez nem volna lehetséges, félelem és aggodalom száll meg bennünket.

Ha a veszély nem hat reánk ilyenénképen, a *bátorság* az, mely az előbb említett ösztönt ellensúlyozza.

A bátorság azonban semmiképen sem mondható az értelem műveletének; csak oly érzelem az, mint akár a félelem; ez utóbbi a fizikai, az előbbi az erkölcsi lét fenntartását célozza. A bátorság a nemesebb ösztönök közé tartozik. De mert a bátorság: ösztön, nem is lehet olyképen használni, mint valamely élettelen eszközt, melynek hatása egy pontosan megállapítható mértékben nyilvánul.

A bátorság, mely tehát nem tekinthető a veszély oly pusztá ellensúlyozójának, hogy annak hatását semlegesítse, sajátlagos tényezőként szerepel.

19. A veszély által gyakorolt hatás terjedelme.

Ha helyesen akarjuk megítélni ama hatást, melyet a veszély a háborúban szereplő egyénekre gyakorol, nem szabad csupán a pillanatnyi fizikai veszélyre gondolni.

A veszély nemcsak azáltal uralkodik a cselekvő fölött, hogy őt magát fenyegeti, azáltal is, hogy a gondjaira bizottakat is környezi; a veszély nemcsak abban a pillanatban uralkodik amidőn tényleg jelen van, de az elképzelés által minden más időben is, mely ezzel a pillanattal bizonyos vonatkozásban áll; és végre a veszély nemcsak közvetlenül önmaga, hanem közvetve a felelősség érzetének felkeltése által is hat, mely tizszeres súllyal nehezül a cselekvő lelkületére.

Hol van az az ember, akinek lelkületét ne rendítené meg kisebb-nagyobb mértékben a veszély és a felelősség érzete, amidőn egy nagy csata elfogadására szánja el magát, avagy ha mást ösztönöz arra, akár csak tanáccsal is.

Bátran lehet állítani, hogy a cselekvés a háborúban — ha ugyan e cselekvés valódi cselekvés és nem pusztá lét — a veszély köréből teljesen soha ki nem lép.

20. Egyéb érzelmi erők.

Amidőn mi az értelemnek (kedélynek) ellenségeskedés és veszély által indulatba hozott erőit a háború sajátlagosságának (a háború szülöttjeinek) tekintettük, nem állítottuk, hogy ama egyéb érzelmi erők, melyek az embert életösvényén kísérni szokták, a háborúban nem szerepelnek. Igenis sokszor fognak ezek a háborúban megnyilatkozni.

Igaz, hogy a szenvedélyek némely kicsinyes játékaik majd elnémulnak az élet eme komoly szolgálatában; ámde csak az alsóbb rétegekben működő személyeknél, akik egyik veszélyből és fáradalomból a másikba sodorva az élet egyéb dolgait szem

elől veszítik, a hamisságról leszoknak, mert a halál azt érvényre jutni nem engedi, és ekként egyszerű katona-jellemet vesznek fel. Másként áll a dolog a felső körökben ; mert minél magasabb polcon áll valaki, annál körültekintőbbnek kell lennie ; ott különféle érdekek keletkeznek, ott a jó és rossz szenvedélyek működni sohasem szűnnek meg.

Irigység és nemeslelkűség, fennhéjázás és szerénység, harag és ellágyulás egyaránt hatályos tényezőkké válhatnak a nagy drámában.

21. A szellem sajátlagosságai.

Nemcsak az érzelem, de a szellem sajátosságai is gyakorolnak a háborúban befolyást. Más dolgokra lehetünk elkészülve egy fantasztikus, túlhajtott éretlen ember részéről, mint egy nyugodt és erős elme részéről.

22. A szellemi egyed sokfélesége sok célhoz vezető utat teremt.

Kiváltképen a szellemi egyediség sokfélesége, mely fölfelé terjedve főleg magasabb polcokon gyakorol befolyást, szüli a már első könyvünkben megbeszéltek sok célhoz vezető utat és a szellemi egyediség sokféleségének tulajdonítható az is, hogy a valószínűség és szerencse játékának oly nagy és egyenlőtlen része van az események fejlődésében.

23. Második sajátlagosság: az élő ellenhatás (visszahatás).

A hadi cselekménynek második sajátlagossága: az élő reakció (visszahatás) és az ebből származó kölcsönhatás.

E helyen nem beszélünk az ily reakciók kiszámításának nehézségéről ; mert már kimutattuk, hogy a szellemi (lelki) erők nem határozott értékű mennyiségek, de meg kell emlékeznünk arról, hogy a reakció természetének kölcsönhatása ellene működik minden tervszerűségnek.

Valamely rendszabálynak az ellenségre gyakorolt hatása a cselekvés összes adatai között a legegényibb jellegű ; mivel pedig az elmélet csak a jelenségek egész sorozatából, nem pedig a tulajdonképeni egyéni esetből merítve állíthatja fel tételeit : neki az egyéni eseteket általában véve az ítéletnek és tehetségnek kell átengednie.

Ebből következtetve, természetesen lesz, hogy a háború vezetését *tehetséges* és nem *elméleti* férfira bizzuk, mert a háborúnak az általános körülményekre épített tervét váratlan egyéni jelenségek akasztják meg és ezek leküzdésére elméleti utasításokat adni teljes lehetetlen.

24. Harmadik sajátlagosság: az adatok bizonytalansága.

Végre pedig a háborúban az adatok nagy bizonytalansága is sajátlagos nehézségként lép fel; a cselekvés úgyszólván szürkületben történik, amidőn a tárgyakat sokszor túlzott terjedelemben, groteszk alakzatban látjuk, úgy amiként azt a természetben nem ritkán a köd, vagy hold megvilágítása szokta eredményezni.

Amit a gyér megvilágítás a teljes bepillantás elől eltakar, annak kitalálása vagy a tehetségre, vagy pedig a szerencsére bízandó.

Tehát tárgyilagos bölcsesség hiányában megint csak a tehetségbe, vagy pedig a sorsba kell vetni hitünket.

25. Tevőleges (pozitív) tan alkotása a lehetetlenség körébe tartozik.

A dolog természeténél fogva teljesen lehetetlen a hadművészetet valamely tevőleges tanalkotmány képében oly állvánnyal venni körül, mely annak úgyszólván külső támasztéka volna.

A cselekvő mindazokban az esetekben, midőn tehetségére van hagyatva, a tanalkotmányon kívül és azzal ellentétben állana; mindenkor rájönnénk arra, amiről már beszéltünk, t. i., hogy a tehetség s lángelme a törvényen (szabályon) kívül cselekszik s az elmélet a valóságnak ellentéte.

26. Módoz az elmélet létesítésére.

(A nehézségek nem mindenütt egyenlők.)

Két út van, mely e nehézségből kivezet.

Először is megjegyezzük, hogy az, amit mi a hadi cselekmények természetéről általánosságban mondottunk, nem vonatkozik egyformán minden katonai állásra.

Alsóbb helyek betöltésénél inkább a személyes feláldozás bátorsága a főkövetelmény, míg felfogás és ítélet dolgában a nehézségek végtelenül csekélyebbek.

A jelenségek tere itten sokkal szűkebb, a célok és eszközök mennyisége szerint kevesebbek, az adatok világosabbak és legtöbbször a valódi szemléletben bennfoglaltatnak. De minél magasabbra emelkedünk, a nehézségek annál nagyobbak és a hadvezéri helyen már oly nagyok lesznek, hogy legyőzésükre csak a lángelme van képesítve.

De a *tárgyi* beosztás szerint sem mindenütt egyformák a nehézségek. Apadnak, ha a hatások csak az anyagi világra szorítkoznak és növekednek ama mértékben, amelyben a hatások a lelket, a szellemet érintik és ott az akaratot befolyásoló *motívumokká* válnak.

Ezért aztán könnyebb elméleti törvénnyel megállapítani valamely ütközetnek belső rendjét, tervét és vezetését, mint az ütközetnek használatát. Amott a fizikai fegyverek küzdenek egymással, s ha a szellem e küzdelemben nem is hiányozhatik, mégis az anyagnak meg kell adni a maga jogát. Ámde az ütközetek hatásában, amidőn az anyagi eredmények motívumokká válnak, egyedül szellemi természettel van dolgunk. Szóval: a *harcászat* kevesebb nehézséget okoz az elméletnek, mint a *hadászat*.

27. Az elmélet: szemlélet legyen, ne pedig tan.

A második mód az elmélet létesítésére ama nézőpontban rejlik, hogy korántsem szükséges, hogy az elmélet tevőleges tan, vagyis *használati utasítás* legyen.

Azon a téren, ahol a cselekvés legnagyobbbrészt mindig és mindig egyforma tényezőkkel, és ha némi változások, valamint különféle kombinációk mellett is, de mindig ugyanazokkal az eszközökkel és célokkal működik, ott ezeket a dolgokat értelmes szemlélet tárgyává tenni bizonyára lehetséges.

Az ilyen szemlélet leglényegesebb része *minden elméletnek*, s erre az elnevezésre joggal tart igényt.

A szemlélet: a tárgynak elemző vizsgálata és annak szoros ismeretét segíti elő és tapasztalati dolgokban — a mi esetünkben a hadtörténelemben — otthonossá teszi az embert.

Minél jobban közeledik a szemlélet ehhez az utóbbi célhoz, annál inkább vetkőzik ki a tudomány (Wissen) tárgyilagos mezéből és ölti fel a tudás (Können) alanyi ruháját és annál inkább fogja hatását nyilvánítani ott, ahol a dolog természete a tehetség döntésén kívül minden mást kizár. A szemlélet magában a tehetségben válik hatásossá.

Ha az elmélet a háborút alkotó tárgyakat vizsgálat alá veszi, ha ez első pillanatra összefolyjni látszó dolgokban éles megkülönböztetéseket tesz, ha az eszközök tulajdonságait teljesen megismerteti, ha az eszközöknek valószínű hatását előre megmondja, ha a célok természetét világosan megállapítja, ha a háború terét túlnyomólag a bíráló szemlélet mécsével megvilágítja: feladata főrészenek megfelelt. Ekként vezetőjévé válik annak, aki könyvekből kívánja megismerni a háborút, megvilágítja utait, megkönnyíti lépéseit, fejleszti ítéletét és megóvja ballépésektől.

Ha valamely szakember féléletét azzal tölti el, hogy egy sötét tárgyat minden oldalról megvilágosítson, bizonyára meszezebbre jut, mint az olyan, ki rövid idő alatt kívánja tárgyat megismerni.

Az elmélet arra való, hogy tárgyat rendezetten és megvilágítva terjessze az olvasó elé s így őt ettől a munkától mentse föl.

Az elmélet a leendő hadvezér szellemét nevelje, vagyis inkább vezetőként szerepeljen a reménybeli hadvezér önnnevelésénél s ne akarja őt a csatatérre kísérni; szóval úgy tegyen,

mint a böcs nevelő, aki az ifjú szellemi fejlődésének irányt szab, anélkül hogy őt teljes életén keresztül pórázon vezetné.

Ha az elmélet szemléleteiből önként keletkeznek alapelvek és szabályok, ha az igazság önként szorul ilyen jegecalakba, úgy az elmélet nem is fog a szellem természeti törvényeinek ellenszegülni, sőt inkább ott, ahol a boltozat ily zárköben végződik, még kiemeli azt.

Ámde ezt csak azért teszi, hogy megfelelve a gondolkozás böcsészeti törvényeinek, megmutassa a pontot, amely felé minden vonalnak futni kell, nem pedig azért, hogy abból a csatatér számára algebrai képletet faragjon; mert ezeknek az alapelveknek és szabályoknak is az legyen a céljuk, hogy a gondolkodó szellem megszokott működésének csak fővonalait határozzák meg és óvakodjanak attól, hogy a kivitel útját térközökkel felállított póznák módjára jelöljék meg.

28. E nézőpont mellett létesíthető lesz az elmélet és megszűnik ennek ellenmondása a gyakorlati ételle szemben.

E nézőpont mellett a hadviselésnek teljesen kielégítő, vagyis hasznos és a valósággal ellenmondásban nem álló elméletéhez juthatunk. Csak értelmes összeállításától fog függni, hogy a cselekvéssel úgy megbarátkozzék, hogy teljesen elenyésszék közte és a gyakorlat között létező az a képtelen különbség, melyet az észszerűtlen elmélet eredményezett. Hiszen már gyakran tapasztalhattuk, hogy az ilyen elmélet a természetes észet nem vette tekintetbe, de tapasztalhattuk azt is, hogy az ilyen elmélet csak ürügyül szolgált a szellemi korlátoztság és a tudatlanságnak arra, hogy a velük született ügyetlenséget igazolhassák.

29. Az elmélet a célok és eszközök természetét veszi vizsgálódás alá. Cél és eszköz a harcászatban.

Az elmélet az eszközök és célok természetét tartozik szemügyre venni.

A harcászatban a harcra hivatott és kiképezett csapatok alkotják az eszközt. A cél: a győzelem. Hogy miként lehet e fogalmat közelebbről meghatározni, azt az ütközet szemléleténél tüzetesen fogjuk elmondani. Itten megelégszünk azzal, hogy az ellenségnek a csatatérről való elvonulását a győzelem jeléül jelöljük meg.

Ezzel a győzelemmel a hadászat eléri azt a célt, melyet az ütközet számára tűzött ki és mely utóbbinak tulajdonképeni jelentőségét alkotja.

Ez a jelentőség mindenesetre befolyásolja a győzelem természetét.

Oly győzelem, melynek célja az ellenség gyengítésében állott, egészen másvalami, mint az, mely valamely állás birtokbavételét eredményezte. Az ütközet jelentősége tehát annak tervezésére s vezetésére észrevehető befolyást gyakorolhat, következésképen a harcászatnak foglalkozni kell vele.

30. Azokról a körülményekről, melyek az eszközt az alkalmazás idejében kísérni szokták.

Mivelhogy bizonyos körülmények állandó kísérői az ütközetnek és reá többé-kevésbé befolyanak, azokat a csapatok alkalmazásánál szintén tekintetbe kell vennünk.

Ezek a körülmények: a terep (helyiség), a napszak és az időjárás.

31. A terep.

A terepnek, melyet ha úgy tetszik, a vidék és a földfelület fogalmára bonthatunk szét, szigorúan véve nem volna befolyásoló hatása, ha az ütközet teljesen sík és nem művelt rónaságon vívatnék.

Ámde Európa művelt országaiban számbaveendő sivatag alig van s így az európai népek ütközeteiben a terep tényezőként szerepel.

32. Napszak.

A napszaknak az ütközetre gyakorolt hatása a nap és éj közötti különbségben rejlik.

A vonatkozások természetesen az említett napszakok határánál tovább terjednek, mivel minden ütközetnek bizonyos tartalma van, mely nagy ütközeteknél órákat is vesz igénybe.

Lényegesen másként tervezendő a nagy csata, melyet reggel akarnak megkezdeni, mint az, mely délután veszi kezdetét.

Mindazonáltal sok olyan ütközet lesz, melynél a napszak körülményének közömbös szerepe van és állítható, hogy általánosságban véve e körülménynek nincs nagy befolyása.

33. Időjárás.

Még kevesebb befolyása van az időjárásnak és legtöbbször csak a köd játszik bizonyos szerepet.

34. Célok és eszközök a hadászatban.

Alapjában véve a győzelem, vagyis a harcászati siker csak eszköze a hadászatnak, míg ennek célját — utolsó fokozatban — azokban a tárgyakban találjuk, melyeknek közvetlenül a békét kell eredményezniök.

A hadászatnak eszközét akkor, amidőn ennek a célnak elérésében működik, szintén kísérik oly körülmények, melyek reá bizonyos befolyást gyakorolnak.

35. Azok a körülmények, melyek a hadászati eszközök működése közben kísérik.

Ezek a körülmények: a vidék és a földfelület úgy azonban, hogy az első alatt az egész hadszínhely és lakossága értendő; a napszak, de egyszersmind az évszak is; végre az időjárás, amennyiben rendkívüli jelenségeket, mint pl. kemény hideget mutat fel.

36. Ezek új eszközök.

Amidőn a hadászat ezeket a dolgokat (körülményeket) valamely ütközet sikerével összeköttetésbe hozza, a sikert, tehát az ütközetet különös jelentőséggel ruházza fel, különös céllal látja el.

Ha ez a cél csak alárendelt és nem olyan, mely közvetlenül a békekötésre vezet, egyszersmind eszköz is. Mi ennek folytán az ütközet sikerét, vagyis a győzelmet, mint a hadászat eszközét különféle jelentőségeiben szemlélhetjük. Valamely állás elfoglalása nem más, mint a terepre vonatkozó győzelem.

De nemcsak a különös célú ütközetek tekinthetők eszközöknek, hanem minden mélyebb (magasabb) belátás (előrelátás) is, mely egy közös célú különleges ütközetek tervezésében nyilvánul.

Egy téli hadjárat az évszakra alapított kombináció.

Célok gyanánt tehát csak azok a dolgok maradnak fenn, melyek *közvetlenül* a békekötést eredményezőnek gondoltatnak.

Az elmélet mindezeket az eszközöket és célokat hatásuk természete s kölcsönös vonatkozásuk szerint veszi vizsgálat alá.

37. A hadászat a megvizsgálandó eszközöket és célokat csak a tapasztalat teréről veszi.

Az első kérdés az, hogy mily módon kell a hadászatnak ezeket a dolgokat tárgyalni?

Ha a hadászatnak bölcsészeti elmélet útján kellene a szükséges eredményt felszínre hozni, úgy ama nehézségek tömkelegébe jutna, melyeket a logikus szükségszerűség a háborúból és elméletből kizár. Ezért csak a tapasztalathoz fordul és vizsgálódásait a hadtörténelmi kombinációkon gyakorolja.

Igaz, hogy ekként csak megszorított elmélet lesz, mely egyedül oly viszonyokra lesz alkalmazható, mint amilyeneket már a hadtörténelem felmutatott.

De másrészt e megszorítás ki nem kerülhető, mert az elmélet mindenestre kényszerítve van azt, amit tárgyairól állít vagy a hadtörténelemből meríteni, vagy pedig annak eseményeivel összehasonlítani.

Egyébként megjegyezzük, hogy az említett megszorítás mindenestre inkább fogalom, mint tárgy szerint van meg.

Ennek a módnak nagy előnye abban áll, hogy az elmélet tépelődésekkel, elménckedésekkel, agyrémekkel nem foglalkozhatik.

38. Az eszközök elemzésében meddig szabad menni?

A másik kérdés az, hogy az elmélet meddig menjen az eszközök elemzésében?

Nem tovább, mint addig, míg az eszközök tulajdonságait lehántottuk és azokat hatásuk tekintetében figyelembe vettük.

Mert lássuk csak: a különféle fegyverek lőtávolságai és hatásai a harcászathban felette fontosak, de szerkezetük mikéntje — bár a nyilvánuló hatás azoknak tulajdonítható — a hadászatra nézve teljesen közömbös, mivel a háborúban szén-, kén-, salétrom-, réz- és cinkkel nem foglalkozunk, hogy azokból löport és ágyút készítsünk, de már kész puskákkal működünk és azok hatásával számolunk.

A hadászat a térképeket ugyan használja, de nem gondol a háromszögeléssel. Vizsgálódásokat nem tesz arra nézve: hogy mily állami intézmények szükségesek, miként kell a népet nevelni, kormányozni avégből, hogy a hadisikerek előfeltételei meglegyenek, de a dolgokat úgy veszi, amint azok az európai államéletben találhatók; figyelmeztet azonban az egyes országok társadalmi állapotainak különbségére, ha ugyan az a hadviselésre észrevehető befolyást gyakorolna.

39. A tudnivalók nagy mértékben egyszerűsítettnek.

Könnyen belátható tehát, hogy ily módon az elmélet által tárgyalandó dolgok száma nagyon kevésre apad és a hadvezetéshez szükséges tudomány csak csekély terjedelmű.

Amiként némely ország vizei folyamokká egyesülnek, mielőtt a tengerbe ömlenek, úgy a hadviselés szolgálatában álló nagyszámú ismeretek és ügyességek is (melyekre egyenkint a hadbavonulás előtt nagy szükség van) néhány nagy eredménybe folynak össze, mielőtt tevékenységük végleges célját a háborúban elérnék.

Annak, aki hadvezér akar lenni, csak a háború tengerébe befolyó tevékenységeket kell ismernie.

40. Ekként magyarázható meg az a jelenség, hogy nagy hadvezérek gyorsan képezik ki magukat és hogy rendszerint nem tudós emberek.

Szemléletünknek erre az eredményére valóban nagy szükségünk van.

Minden más eredmény helyességében kételkednénk, mert csak így magyarázható meg, hogy a háborúban már gyakran töltötte be derekasan a magasabb parancsnoki állást, sőt a had-

vezéri helyet is sok oly férfiú, aki azelőtt egészen más irányú tevékenységet fejtett ki: de megmagyarázhatjuk magunknak általában véve azt a jelenséget is, hogy a kitünő hadvezérek sohasem kerültek ki a széles tudományú, avagy tudós tisztek sorából.

Legtöbbszörre nem is kerülhettek az említett tudós osztályból, mert helyzetüknél fogva sok tudományt nem sajátíthattak el.

Ezért azokat, akik a jövő hadvezérének nevelése szempontjából az apró részletek ismertetését szükségesnek vagy csak hasznosnak is tartották, nevetséges pedánsoknak (kicsinyeskedőknek) gúnyolták.

Nem nagy fáradságba kerül annak bebizonyítása, hogy az ilyen nevelés a leendő hadvezérnek csak árthat.

Ugyanis, ha áll az, hogy az emberi szellem, a neki nyújtott ismereteket és eszméirányokat követni szokta, akkor igaz az is, hogy csak a nagy teszi naggyá, a kicsiny kicsinyessé az embert, ha csak a kicsinyest, mint egészen idegenszerűt, magától el nem taszítja.

41. Régebbi ellenmondás.

Mivel a hadviselés egyszerű voltát nem vették figyelembe, hanem azt hitték, hogy a tudáshoz a háború szolgálatában álló összes ismeretek és ügyességek elsajátítása szükséges, e hitük és a valódi élet jelenségei között felmerülő nyilvánvaló ellentmondást nem voltak képesek másként kimagyarázni, mint úgy, hogy mindent a lángelmének tulajdonítottak, melynek elméletre nincsen szüksége és számára elmélet nem is irándó.

42. Ennek következtében a tudomány hasznát tagadták s mindent a képességnek tulajdonítottak.

A természetes észszel felruházott emberek belátván, mily óriási űr lenne betöltendő a magasröptű lángelme és a tudós pedáns között, lemondtak az elméletbe vetett hitükről és a szabadelvűség bizonyos nemével kijelentették, hogy a hadviselés az ember oly természetszerű ténykedése, melyet ő aszerint, amint több-kevesebb képessége van, jól-rosszul teljesít.

Tagadhatatlan, hogy ezek közelebb jártak az igazsághoz, mint azok, akik a hadviselésre nézve hasznavethetetlen tudományokra fektették a fűsúlyt.

De azért a szabadelvűek nézete mégis csak túlzott volt.

Képzetek és fogalmak bizonyos kincse nélkül az értelem nem működhetik.

Már pedig amennyiben a képzetek és fogalmak nagyrészt nem a születés, de a nevelés és tanítás adományai, azokat joggal az illető tudományának mondhatjuk.

Ezt megállapítva, most csak az lehet a kérdés, hogy ezek a képzetek, fogalmak mily tárgyakra vonatkozzanak.

Már meghatároztuk, amidőn mondtuk, hogy oly tárgyakra kell vonatkozniok, amelyekkel az embernek a háborúban közvetlenül dolga van.

43. Mindenkinék az elfoglalt álláshoz kötött tudománnyal kell rendelkeznie.

A hadi tevékenység terén követelt tudomány terjedelme és foka a betöltendő állástól függ; csekélyebb s egyszerűbb tárgyakalt ölelhet fel, ha alantás, — fontosabbat s terjedelmesebbet, ha nagy hatáskörrel van szó. Voltak már hadvezérek, akik egy lovasezred élén nem tündökölték volna, és viszont.

44. A háborúban szükséges tudnivaló nagyon egyszerű, de azért nem könnyű.

Ha a háborúban szükséges tudnivaló nagyon egyszerű is, vagyis más szóval: ha a háborúban csak kevés tárgyat és ezekenél is csak a végeredményt kell ismernünk, még nem következik, hogy a tudnivalót, vagy azt, amit tudunk, végrehajtani tényleg tudjuk is.

Már I. könyvünkben bebizonyítottuk, hogy a háborúban a cselekménynek nagy nehézségekkel kell megküzdnie.

Ítten nem a bátorság, de az ész által legyőzendő nehézségekről szólnunk és állítjuk, hogy a tulajdonképeni szellemi tevékenység csak az alsóbbrendű parancsnokok hatáskörében könnyű, míg felfelé mindinkább nehezebb lesz, úgy hogy végre a hadvezérnél már oly nehéz, hogy ennél nehezebbel az emberi szellem meg nem birkózhatik.

45. Mit ismerjen és mit tudjon a hadvezér.

Korántsem szükséges, hogy a hadvezér tudós történetíró, vagy publicista legyen, de az már feltétel, hogy a magasabb államéletben jártassága legyen, a megszokott irányokat, a felizgatott érdekeket, a felmerülő kérdéseket, a cselekvő személyeket ismerje és helyesen ítélje meg; az sem szükséges, hogy kitűnő emberismerő legyen, az emberi jellemet hajszálnyi élességgel boncolni tudja, de követelmény, hogy alárendeltjeinek jellemét, gondolkozásmódját, erkölcsét, jó és rossz tulajdonságát pontosan ismerje.

Mit sem kell értenie ahhoz, hogy a járművek miként rendezendők be, a löveg lovait miként kell befogni, de már azt tudnia kell, hogy az oszlop menete a különféle viszonyok között mennyi időt vesz igénybe.

Mindezeket az ismereteket nem lehet tudományos tételek és gépezetek apparátusával belénk kényszeríteni, csak úgy szerezhethjük meg azokat, ha a tárgyak szemléletében és az életben helyes ítéletet fejtünk ki, szóval ha a kellő tehetséggel vagyunk megáldva.

A magasabb parancsnoki állás betöltésére szükséges tudás tehát először is abban különbözik másnemű tudástól, hogy azt csak oly sajátlagos tehetséggel megáldott egyén képes szemlélet, vagyis tanulmányozás és gondolkodás útján elsajátítani, aki szellemi ösztönével, miként a méh a virágból a mézet, megtudja ragadni az élet jelenségeiből a szellemet; de ez a tudás másodszor abban is különbözik a többitől, hogy azt a szemlélet és tanulmányozás mellett még a gyakorlati élet is megszerezheti számunkra. Az élet az ő gazdag tanaival sohasem fog létrehozni egy Newtont vagy Eulert, de teremthet oly magasan számító észet, mint amilyen Condé és Frigyes vala.

Nem szükséges tehát, hogy a hadi cselekmény szellemi méltóságát megóvándó, valótlan-sághoz s nevetséges pedantériához folyamodjunk. Nagynak és kitünőnek mondott hadvezér korlátolt elméjű nem lehetett, de az már sokszor előfordult, hogy alacsonyabb polcon kitünően működő férfiak a legmagasabb helyre jutva, a középszerűsége alul maradtak, mert e hely betöltésére szellemi képességük elégtelennek mutatkozott. Hogy a hadvezéri helyek a kisebb-nagyobb hatáskör szerint szintén különbségeket mutatnak fel, az nyilvánvaló.

46. A tudást érvényre kell emelni.

Még egy feltételtől kell megemlékeznünk, mely a hadviselés tudományának elsajátítása körül fontos szerepet játszik.

E feltétel az, hogy a hadviselés tudománya teljesen áthassa bensőnket, vagyis szellemünkkel egybeolvadjon s majdnem egészen szűnjék meg valami tárgyilagossá lenni.

Úzzunk bármily más művészetet és tevékenységet és képesek leszünk hasznát venni azoknak az igazságoknak, amelyeket csak egyszer tanultunk meg és amelyek szelleme és értelme egyéniségünkön kívül fekszik, szóval: amelyeket poros könyvekből rántottunk elő.

És itten közbevetőleg megjegyezzük, hogy vannak oly igazságok is, amelyeket naponkint használunk s alkalmazunk és mégis bensőnkön kívül állanak.

Ha az építész kézbe veszi tollát, hogy valamely támaszték erejét bonyolódott számítással megállapítsa, az eredményként kapott igazságot nem tekintheti saját szelleme megnyilatkozásának.

Az építész a nagynehezen kikeresett adatokat oly észbeli műveltség veti alá, melynek törvényét nem ő állította fel s melynek szükségességéről a használat pillanatában részben nem volt tudomása s melyet legtöbbször gépiesen alkalmaz.

Másként áll a dolog a háborús tevékenységnél.

A szellemi visszahatás, a dolgoknak örökösen változó alakulásai megkívánják, hogy a cselekvő, tudománya szellemi apparátusát bensejében hordja és képesítve legyen arra, hogy mindenhol és minden időben önmagától származó helyes elhatározással éljen.

A tudomány, a tudás tehát azáltal, hogy a tulajdon szellemmel és léttel teljesen egybeforr, a végrehajtás pillanatában érvényesül is. Ezzel magyarázhatjuk meg annak okát, hogy a hadviselésben kitünő férfiak miért cselekszenek oly könnyűséggel s hogy miért tulajdonítunk mindent a természetes tehetségnek; célzatosan mondjuk: természetes tehetségnek, hogy ezt megkülönböztessük a szemlélet és tanulmányozás útján létrejött tehetségtől.

Azt hisszük, hogy szemléletünkben megjelöltük a hadviselés elméletének feladatát és egyszersmind rámutattunk a megoldás módjára is.

A hadviselés két mezeje a hadászat és harcászat közül az előbbi elvitázhatatlanul nehezebb, mert míg a harcászat majdnem véges tárgyakkal foglalkozik, addig a hadászat különösen a békekötést közvetlenül előidéző célok szemléletében oly teret talál maga előtt, melynek határa végtelen és melyen a lehetőségek sokaságából kibontakozás alig lehetséges.

Mivel azonban kiváltképen a hadvezér az, kinek e célokat szem előtt kell tartania, következik, hogy a hadászatnak főleg az a része lesz nehéz, melyet a hadvezérnek kell majd tekintetbe vennie.

Ennek következtében az elmélet a hadászatban, különösen pedig annak abban a részében, ahol a legmagasabb követelményekről van szó, sokkal hamarabb fog a dolgok pusztá szemléleténél megállni, mint a harcászatban s meg fog elégedni azzal, hogy segítségére legyen a cselekvőnek (az illető tanulmányozónak, a hadvezérnek) abban, hogy az a dolgokat, tudnivalókat olyképen sajátítsa el, hogy azok egyéni gondolkozásával mintegy egybeforrva, működését szabaddá és biztossá tegyék és őt sohase kényszerítsék arra, hogy önmagából kikelve valamely tárgyilagosságnak engedelmeskedjék.

Visszapillantás a második fejezetre.

Clausewitz e fejezetben tulajdonképen azt fejtegeti, hogy a »háború elmélete« miként építtessék fel?

Szerző eszméivel csak akkor áll elő, amidőn előzetesen már előadta, hogy a legelső, de rossz elméletek miként keletkeztek, s ezek milyen betegségekben sínylődtek.

Rövid kivonatban a fejezet tartalma a következő:

Régentén a háborút csak mesterségnek vagy legfeljebb gépies művészetnek tekintették; a lelki és szellemi erőknek a háborúban kijutó szerepét nem ismerték. A »hadművészet« vagy a »hadi tudomány« alatt tehát csak ama ismeretek és ügyességek összegét értették, melyek anyagi dolgokkal foglalkoztak. — Későbbben azonban az emberek tudatára jöttek annak, hogy a szellemnek mégis csak van része a háborúban. Ezidőben főleg a várvívásnál, de a nyílt csatákban is látjuk a szellem megnyilatkozásait. Persze kezdetleges alakban. A hadvezérek a merev alakzatok segítségével géppé átváltoztatott sereget egyedül üdvöztető metodizmussal működtetik. »Cselekvési szabadság«, a »körülmények szerinti eljárás« elmélete abban az időben még ismeretlen volt.

Lassan-lassan azonban az emberek (katonák) elkezdének elmélkedni, megírják a háborús eseményeket, sőt meg is bírálják azokat.

Idővel egész irodalom keletkezik, amelyben természetesen sok ellentétes nézet lát napvilágot. Hogy az ide-oda vitatkozásnak vége legyen, a háború alapelveit, szabályait írják meg. Ámde elfeledik, hogy a háború számára pozitív tanokat felállítani végtelen nehézségbe ütközik.

Akik pedig tudják, azáltal kerülük ki a nehézséget, hogy csak bizonyos tevékenységekre s bizonyos irányban állítanak fel alapelveket.

Igy például: az egyik csalhatatlan dogmaként kimondja azt, hogy csak az biztosítja maga részére a sikert, akinek bizonyos ponton, bizonyos időben számbeli túlsúlya van, vagy pedig törvényül állítja oda, hogy a hadműveletek egyedül az élelmezési tekintetektől és előkészületektől függenek; egy harmadik — különben szellemes fő — az »alap« fogalmát állapítja meg, vagyis az »alap« szóban a hadsereg élelmezési kiegészítése, a visszavonulási vonal biztonsága stb. stb., fogalmát egyesíti, de ami aztán épenséggel nem helyes, az egyes fogalmakat az »alap«-pal fel is cseréli; végre találkozzott olyan is, aki axiómaként hangoztatja, hogy csak a belső vonalak üdvözökhöz.

Világos, hogy az ily elméletek keveset érnek; mert pozitív tudománnyá nyilvánítani a hadi tudományt és csak az anyagi dolgokat tenni szemlélődés tárgyává, nem lehet, amidőn háborúban szellemi erők sokasága küzd egymással.

Az emberek ösztönszerűleg érezték, hogy elméletük hézagos, sőt silány, de miután a szellemi erők értékét és belső természetét nem ismerték s ennek következtében jó elméletet alkotni nem tudtak, egyszerűen azt állították, hogy az, aki az egyedül üdvözítő elmélet mellett is sikert arat, továbbá az, akinek sikeres tényei az alkotott elméletre nem építhetők fel, lángész számba megy, s ekként minden szabályon felül áll. Szegény emberek! Hiszen épen lángész cselekményét kell eme szabályként odaállítani.

Az való igaz, hogy nagyon nehéz dolog a szellemi tényezőket helyes szemlélet tárgyává tenni, ámde ez még nem jogosít fel arra, hogy ezeket egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk.

Mi részünkről megkíséreljük a szellemi erőkkel foglalkozni, s szemléletük után az elmélet szerkezetére nézve véleményünket nyilvánítani.

Mindenek előtt állapítsuk meg, hogy a háború szellemi fősajátlagosságai miben állanak.

Szerintünk a háború sajátlagosságai a következők:

1. az *érzelmi és szellemi erők és pedig:*

- a) az ellenséges indulat,
- b) a veszélyszülte érzelmi erők,
- c) egyéb érzelmi erők,
- d) szellemi erők;

2. az *élő visszahatás*;

3. az *adatok bizonytalansága.*

Az ellenséges indulat, szítassék az mesterségesen, avagy ébressze azt a háborúban hullatott vér, fontos tényező lesz és ezért más érzelmi erőkkel egyetemben, mint a minő például az uralomvágy, dicsvágy, lelkesedés stb., mindenkor számításba veendő.

A háborúval járó veszély félelmet és rettegést idézhet elő, vagy pedig ellenkezőleg a bátorság érzetét költi fel. A veszély nemcsak tartama alatt hat, hanem az emberek lelkiületét, érzelmét és szellemét annyira uralni képes, hogy azok jövőbeli elhatározásait és cselekedeteit is befolyásolja. Az emberben szunnyadó egyéb érzelmi erők a háború által felébresztve más és másképen nyilvánulnak meg és a dolgok menetére hasonlóképen nagy befolyással lesznek.

Nem csekélyebb szerep jut a szellemi sajátlagosságnak. Másképen működik s más eredményt ér el az oly ember, aki képzelődő, éretlen, mint az, aki számító, hideg eszű.

A szellemi egyediség különféleségében rejlik, hogy egy cél elérésében a legkülönbébb utak használatnak.

A háború második sajátlagossága : az élő visszahatás kiszámíthatatlan ; végtére a harmadik sajátlagosság : az adatok bizonytalansága is sok nehézséget okoz.

Ha már most e sajátlagosságokat fontolóra vesszük, akkor át fogjuk látni, hogy a háborúról pozitív tant alkotni lehetetlen.

Ámde ha ez általánosságban lehetetlen is, nem áll ez a hadi tudomány minden részére vagy pedig, ha úgy tetszik, a háborúban cselekvő személyek mindegyikére nézve.

A harcászatban minden bizonynyal kisebb szerepet játszanak a szellemi és erkölcsi tényezők, mint a hadászatban, s végtére a harcász kisebb körben mozog s emellett több anyagi tényezővel számol, mint a stratégia.

Ebből az következik, hogy a harcászat számára, mely a hadi tudomány lényeges része, részben már lehet tevőleges tant alkotni, míg a hadászat számára megelégszünk azzal, hogy bizonyos alapigazságok mellett csak egy szemléletet (s ne tant) írjunk.

A közvetlenül most előadott tehát az első és főnézőpont a háború elméletének megírásánál. Arra a kérdésre, hogy az elmélet tárgyi tartalma mi legyen, válaszunk az, hogy amennyiben a harcászatnak arra kell tanítani, hogy miként kell az ellenséget megverni, következőképen foglalkozni kell a csapatok (harceszközök) természetével, továbbá a kitűzött cél : a győzelem természetével, vagyis mindkettőt egy fogalom alá véve az ütközet természetével, s azokkal a körülményekkel, melyek az ütközettől elválaszthatatlanok, mint : terep, idő és időjárás.

A hadászat pedig az ő eszközének : a *győzelem természetével s céljának* : a békét előidéző dolgok természetével fog foglalkozni, nem felejtve el az ezeket kísérő körülmények : a terep (ország), idő (évszak) és időjárás taglalását sem.

Ha a hadászatra vonatkoztatva azt a kérdést vetjük fel, hogy az tárgyának előadásánál mily módszerrel éljen, vajjon bölcsészeti vizsgálódásokhoz fogjon-e, vagy pedig a gyakorlati életből vett példák alapján szemlélje-e a dolgokat, akkor mi az utóbbi eljárás mellett szavaznánk, mert az előbbi oly nehézségbe sodorna, melyekből kibontakozni nem tudnánk.

Ezt tisztába hozva, arra a kérdésre is felelnünk kell, hogy a hadászat az eszközök elemzésénél részletdolgokkal foglalkozzék-e ? Erre azt a határozott választ adjuk, hogy ez nem szükséges, mert ha feltétlenül kell is ismernünk a fegyverek lőtávolságait és határait, nincs szükségünk szerkezetük és annak ismeretére, hogy a lőpor szén, kén és salétromból áll stb.

Ekként aztán csak kevés tárgy ismerete szükséges arra, hogy valaki hadvezér legyen. Tényleg csak így lehet megfejteti azt a jelenséget, hogy a hadvezérek miért sajátították el oly gyorsan a képességet, s miért nem tartoznak a tudósok osztályába. De azért ne higgye ám valaki, hogy a hadvezérnek mit sem kell tanulnia ; képzetek gazdagságát legtöbbször nem örökli az ember, de a tapasztalat vagy tanulás útján szerzi meg.

E fejezetben, véleményünk szerint, kimerítően kifejtettük nézetünket arra nézve, hogy miként kell a hadviselés elméletének szerkesztve lennie s most még egyszer ismétljük, hogy az elmélet mindenre *orosi rendelést ne akarjon* adni, hanem bizonyos alapigazságok mellett a tapasztalásból merítve, érlelje és erősítse a katona, a leendő hadvezér szellemét és jellemet.

HARMADIK FEJEZET.

Hadművészet vagy hadtudomány.**1. A nyelvészet még tétovázik.**

(Tudás mint ismeret és tudás mint képesség, rátermettség.)

Tudomány az, ha pusztá ismeretről; művészet az, amikor képességről, rátermettségről van szó.

Még mindig nincsen eldöntve, hogy melyik a helyes kifejezés: hadművészet-e, avagy hadtudomány?

Úgy látszik, hogy kellő érveket az egyik mellett és a másik ellen nem tudnak felhozni, noha egyszerű a dolog.

A tudás kétféleképpen értelmezhető; az egyik szerint ismeretet, a másik szerint képességet, rátermettséget jelent.

A képességet, rátermettséget könyvből tanulni nem lehet és ezért, amennyiben képesség vagy rátermettség; művészet, képtelenség lenne művészet címmel könyvet ruházni fel.

De miután már egyszer szokva vagyunk valamely művészet gyakorlására szükséges ismereteket (melyek egyenként tudományszámba is mehetnek) a »művészet elmélete« vagy röviden »művészet« kifejezés alatt összefoglalni: csak következtetések leszünk, ha mindazt művészetnek nevezzük, amiben teremtő képesség (teremteni tudás) nyilvánul, például építő-művészet, mindazt pedig tudománynak, amiben a tárgy ismerete a végcél: például mennyiségtan, csillagászat.

Az a körülmény, hogy a művészet elméletében tudomány is fordulhat elő, ne ejtsen bennünket tévedésbe.

Figyelemre méltó azonban még az is, hogy nincs tudomány némi művészet nélkül. Például a számfejtés és az algebra ismerete: művészet.

Hogy ez így van, annak oka abban rejlik, hogy az ismeretet és képességet, rátermettséget jelentő egyik és másik »tudást« (Wissen und Können) egymástól teljesen szétválasztani nem lehet, bár a kettő közötti különbség az emberi ismeretek eredményében nagyon is érezhető.

2. Nehéz a felismerést az ítélettől megkülönböztetni.

A gondolkozás művészet. Attól kezdve, amidőn a logikus a vonalat meghúzza,¹ amidőn a felismerés eredményét képező előmondatok megszűnnek, amidőn az ítélet kezd működni: művészettel van dolgunk. De ez még nem elég: a szellem felismerő képessége szintén nem egyéb, mint ítélet, következtetésképpen: művészet. Ugyancsak úgy van ez az érzékek felismerő képességével is.

¹ Művelet a logikában.

Röviden : ha a felismerő képességgel megáldott ember ítélet-képesség nélkül és megfordítva nem képzelhető, úgy a művészetet és tudományt sem lehet egymástól teljesen elválasztani. Minél szilárdabb testet öltenek fel a külvilágban ezek a finom fényelemek, annál jobban lehet őket megkülönböztetni.

És most még egyszer : ahol a cél abban áll, hogy teremtsünk, alkossunk valamit, ott művészet uralkodik ; ahol pedig a felismerés és a pusztta tudás a célunk, ott a tudomány lép előtérbe.

Mindezekből az következik, hogy jogosabban élhetünk a »hadművészet«, mint a »hadtudomány« kifejezésével.

Ennyit ebből és csak azért, mert e fogalmak ismeretét nem nélkülözhetjük.

Most azonban azt állítjuk, hogy a háború tulajdonképeni értelemben sem művészetnek, sem pedig tudománynak nem mondható és hogy efféle helytelen elképzelés hamis irányba terelte az embereket és azt eredményezte, hogy a háborút más művészetekkel és tudományokkal önkéntelenül egy színvonalra helyezték és helytelen hasonlatokat faragtak.

Ezt már régentén érezték és ezért azt állították, hogy a háború nem más, mint mesterség²; de ezzel többet ártottak, mint nyertek az ügynek, mert a mesterség : csak nagyon alárendelt művészet és nagyon is határozott és szűk törvényeknek van alávetve. Igaz, hogy a hadművészet a condottieri-k idejében a »mesterség« szellemében mozgott. Ámde a követett irány külső és nem belső okokban rejtett és mutatja is a hadtörténelem, hogy abban az időben a hadművészet állapota mily kevésbé volt természetes és kielégítő.

3. A háború az emberi érintkezés ténykedése.

Mi részünkről azt állítjuk, hogy a háború nem tartozik sem a tudomány, sem pedig a művészet osztályába, de a társadalmi élet körébe való. A háború nem más, mint nagy érdekek oly összetűzése, mely véres megoldást nyer. Ez utóbbi az, mely meg is különbözteti őt másnemű összezőrdüléstől.

A háborúnak sokkal több közös vonása van a kereskedelemmel, mely szintén emberi érdekek és ténykedések összeűtközésének nevezhető, mint bármely művészettel ; sokkal közelebb áll hozzá a politika, mint más egyéb, mivel a politika is a nagyszabású kereskedelem egy nemének tekinthető. De közel áll hozzá a politika azért is, mert ez utóbbi az ő szülő anyja s benne (a politikában) elrejtve megtalálhatjuk a háború körvonalait, amiként az élőlények tulajdonságait a csirákban, magvakban és tojásokban.

4. Különbség.

A hadművészet és a többi tudományok és művészetek között a leglényegesebb különbség abban áll, hogy a háború oly tevékenysége az akaratsnak, melynek tárgya nem holt anyag

— miként a mechanikai művészeteknél — nem szenvedő s magát odaadó élő anyag, mint például az emberi szellem és az emberi érzés az ideális művészetekben, de tárgyaúl oly anyag szolgál, mely maga is él és ami fő, visszahat.

Hogy az ily tevékenység számára mily kevésbé illik a művészetek és tudományok gondolat-sematizmusa, az szembe-ötölő s elképzelhetjük most, hogy ama törekvés, mely szerint a hadviselés számára hasonló törvények és szabályok állíttassanak fel, mint amilyenek az élet nélküli anyagvilágból fejleszthetők, csak folytonos tévedéseket szülhetett.

A háború művészetét mindamellett a mechanikus művészetek mintája után akarták megalkotni.

Az ideális művészeteket mintául nem választhatták, mert ezek még nagyon is nélkülözik a törvényeket és szabályokat, amennyiben az eddig felállítottak elégteleneknek és egyoldalúaknak mutatkoztak s vélemények, érzések és erkölcsök árja még mindég aláásta és elsodorta azokat.

Hogy az élők ilyen pöre — mint amilyent a háború támaszt és megold — általános törvényeknek alárendelhető-e és hogy e törvények a cselekvésre nézve hasznos útmutatást adhatnak-e, azt részben ebben a könyvben fogjuk megvizsgálni és már eleve jelezhetjük, hogy ezt a tárgyat, mint bármely mást, mely nem fekszik felfogási körünkön kívül, a kutató elme összefüggésében jól-rosszul megvilágítani képesítve van.

Ez pedig már magában véve is elegendő arra nézve, hogy az elmélet fogalma megvalósíttassék.

ORSZÁGOS SZÁZÉKÉVI KÖNYVTÁR

NEGYEDIK FEJEZET.

Módszeresség.

Hogy a háborúban nagy szerepet játszó *módszert* és *módszerességet* kellőleg tárgyalhassuk, mindenek előtt egy futó pillantást kell vetnünk a logikai hierarchiára, mely a cselekvés világát uralja, miként a törvényhatalommal felruházott hatóság a saját kerületét.

A »*törvény*«, mely a legáltalánosabb, a felismerés és a cselekvés számára pedig egyaránt helyes fogalom szószerinti értelmében ugyan valami alanyit és önkényt tartalmaz magában, de tulajdonképen mégis azt a függő viszonyt fejezi ki, amelyben mi és a rajtunk kívül álló dolgok hozzá állanak.

A »*törvény*« — mint tárgya a *felismerésnek* — a dolgok és hatásaik egymáshozí viszonyát jelenti, a »*törvény*« mint az akarat tárgya, pedig a cselekvést szabja meg és ebben az esetben egyértelmű a *paranccsal* és *tilalommal*.

Az »*alapelv*« oly törvény ugyan a cselekvés részére, mint azt fentebb értelmeztük, ámde alaki és állandó jelentősége nincs; csak szelleme és értelme a törvénynek, hogy ott, ahol a valódi élet számtalan változatait a rideg törvény állandó

alakja alá vonni nem lehet, az ítéletnek az alkalmazásban több szabadságot engedjen. És mivel az ítéletnek mindazokban az esetekben, amikor az alapelveket nem alkalmazza, kellő indokolással kell élnie, a cselekvő számára úgyszólván vezéresilaggá, támponttá válik.

Az »alapelv« tárgyilagossága, ha a tárgyilagosságnak folyománya; érvénye ez esetben minden emberre kiterjed. Az alapelv alanyi s ilyenkor rendszerint *»irányelvnek«* nevezik, ha alanyi vonatkozásokat rejt magában; ez esetben csak annak számára van értéke, aki felállította. A »szabály«-t sokszor a »törvény« fogalmának értelmében használják; ilyenkor az »alapelv« osztályába tartozik, mert így mondják: »nincs szabály kivétel nélkül«, nem pedig úgy, hogy nincs törvény kivétel nélkül, ez pedig arra mutat, hogy a *szabály* szabad alkalmazása meg van engedve.

A »szabály«-t egy másik értelmezés szerint »eszköz« gyanánt használják s pedig akkor, amidőn arról van szó, hogy valamely mélyebben elrejtett igazságot egyes, de közelebb fekvő jelekről ismerjük föl. Ilyen például a játékszabály, minden rövidített eljárás a matematikában stb.

Az *utasítások és rendelkezések* oly meghatározói a cselekvésnek, melyek az általános törvények által fel nem ölelhető sok aprólékos és lényegtelen, de a követendő út közelebbi megjelölésére szolgáló körülményekkel foglalkoznak.

»*Módszernek*«, »*eljárási módnak*« nevezzük a többféle eljárás közül kiválasztott és folytonosan ismétlődő eljárást; *módszerűség* az, amidőn a cselekvést individuális utasítások és általános alapelvek helyett módszerek határozzák meg.

A módszer alá helyezett eseteknek lényegükre nézve szükségképen hasonlítani kellene egymáshoz; mivel azonban ez nem igen lehetséges, oda kell törekedni, hogy legalább sok hasonló esettel legyen dolgunk, vagyis más szóval: a módszert a *legvalószínűbb* esetekből kell szerkeszteni. A módszerességet tehát, mely, amint láttuk, neme egyes meghatározott értékű praemissákra, de az eseteknek a középszámítás szerint kikerült valószínűségére van állapítva, csak közepes valószínűségű igazságokat állít fel, melyeknek állandó és egyforma alkalmazása csakhamar a mechanikai ügyesség természetét ölti magára és a helyest úgyszólván öntudatlanul találja el.

A *törvénynek a felismerésre vonatkozó fogalma* a hadviselésre nézve nélkülözhető, mivel a háború összetett jelenségei nem oly szabályszerűek, a szabályszerűek pedig nem oly összetettek, hogy e fogalommal többet érhetnénk el, mint az egyszerű igazsággal. Ahol az egyszerű jelzés, intés és beszéd elégséges, ott az összetett és hatványozott dolog pedáns lesz.

A *törvénynek a cselekvésre vonatkozó fogalmát* pedig a hadviselésben azért nem használhatjuk, mert a háborúban oly sok és örökösen változó jelenség fordul elő, hogy nem lehet oly határozománnyt felállítani, mely elég általános lenne arra nézve, hogy a törvény nevét megérdemelné.

Alapelvek, szabályok, utasítások és módszerek azonban a hadviselés elméletében nélkülözhetetlen fogalmak lesznek akkor, ha pozitív tagokat tartalmaznak, mert az eszközöknek (a katonáknak) az igazságot legcélszerűbben csak ily jegecalakokban lehet nyújtani.

Mivelhogy a harcászat a hadviselésnek az a része, amelyben leginkább lehet tevőleges tanokat felállítani, ennél fogva az említett fogalmak itt fognak leggyakrabban előfordulni.

Harcászati alapelvek például a következők :

A lovasságot csak szükség esetén kell rendezett gyalogság ellen használni : a tüzelés csak akkor kezdődjék, amidőn hatása biztos lesz ; az ütközetben minél több erőt kell a döntésre fenntartani. Igaz, hogy ezek a határozványok minden egyes esetre nem alkalmazhatók, de a cselekvőnek azokat szem előtt kell tartania, hogy igazságukból hasznot merítsen.

Ha valamely ellenséges csapatnak szokatlan időben történt étkezéséből annak elmenetelésére következtetünk, ha abban, hogy az ütközetben valamely csapat szándékosan észrevéteti magát, a tüntetés vagy cseletámadás jelét látjuk : akkor az igazság felismerésének ezt a módját »szabály«-nak nevezik, mert egyes látható körülményekből a szándékot fel lehet ismerni.

Ha szabály az, hogy az ellenséget akkor, amidőn ütegei hátra mennek, újult erővel támadjuk meg, úgy ez egyes jelenség alapján oly cselekvést rendelünk el, amely az ellenségnek a jelenségből következtetett állapota ellen irányul, mert biztosra vehetjük, hogy az ellenség az ütközetet abbahagyni akarja, elvonulását megkezdi és eközben sem ellentállásra nincs képesítve, sem pedig kitérni nem tud olyként, mint a tulajdonképeni visszavonulásnál.

Az utasítások és módszerek a háborút előkészítő elveket beleviszik a hadviselésbe, ha az utóbbiakat cselekvő elvekként csepegtették a katonákba. Az összes gyakorlati és harctéri szabályzat, utasítás és módszerszámba megy ; a gyakorlati szabályzatokban az utasítások, a harctéri szabályzatokban inkább a módszerek uralkodnak. A tulajdonképeni hadviselés ezekkel a dolgokkal szoros összeköttetésbe lép és átveszi őket mint adott eljárási módokat.

Ilyenekként kell is azokat a hadviselés elméletében tekinteni. Ahol a csapataalkalmazás terén a cselekvési szabadság fenntartatott, utasításokról, vagyis kötelező rendelkezésekről szó sem lehet, mivel ezek a cselekvési szabadságot kizárják.

A módszerek azonban, — melyek vagy az előforduló feladatok végrehajtási módozatait nyújtják és ebben az esetben — mint említők — a közepes valószínűségre vannak építve, vagy pedig oly alapelvek, szabályok foglalatjai, melyek a csapat alkalmazására is kihatnak, — a hadviselés elméletében helyet foglalhatnak, ha ugyan nem tekintetnek a cselekvés abszolút becsú és szükséges meghatározóul, hanem csak az általános alakzatok közül a legjobbaknak, melyeknek egyedüli

célja az, hogy szabad választásra, rendelkezésre álljanak s mint kész eszközök az egyéni elhatározás helyét foglalják el.

A módszereknek gyakori alkalmazása a hadviselésben igen lényeges dolognak, sőt elkerülhetetlennek is fog feltűnni, ha meggondoljuk, hogy gyakran kell a háborúban pusztá sejtelen alapján, vagy pedig teljes tájékozatlanság közepette cselekedni, mert egyrésztől meg vagyunk gátolva abban, hogy az ellenségnek rendelkezésünket befolyásoló állapotát felismerjük ; másrésztől pedig — még ha az ellenséges viszonyokat ismernénk is — sokszor idő hiányában lehetetlen a komplikált szervezetű és tényleg esetleg erősen szétválasztott hadseregnek a helyes parancsot idejekorán kiadni. Sőt ha tovább megyünk és meggondoljuk, hogy az egyéni esetnek számtalan apró mellékkörülménye van, melyet figyelmen kívül kellene hagyni, akkor rájövünk arra, hogy megfelelő az egyéni esetnek, nincs más mód, mint az egyik körülményt a másik által átvittnek elképzelni s a rendelkezéseket csakis az általánosra, a valószínűre építeni.

Ha folytatólagosan tovább kutatunk és meggondoljuk, hogy lefelé — fokozott progresszió szerint — növekszik a vezetők száma és ezek belátásának és kiképzett ítélőképességének a szabad cselekvést a dolog természeténél fogva annál kevésbé szabad megengedni, minél mélyebben áll valaki, úgy át fogjuk látni, hogy ezek a vezetők, akiknél csak a szolgálati szabályzat és a tapasztalat nyújtotta bölcsességet tehetjük föl, az ezzel határos módszerességet nagyon is igénylik. E módszeresség ítéletük számára támpontokat fog nyújtani, egyszersmind megakadályozván azt, hogy ezek egynémelyikének kicsapongó és teljesen visszás nézete oly téren, mint a háború, amelyen a tapasztalat nagyon is drága, esetleg felszínre kerüljön.

Ha az előbbieken kimutattuk, hogy a módszeresség nélkülözhetlen, most azt is állítjuk, hogy pozitív előnye is van. Ugyanis a módszeresség következtében folytonosan ismétlődő alakzatok begyakorlása azt eredményezi, hogy a csapatvezetés biztos és szabatos lesz és ennél fogva a természetes surlódás csökken és a gépezet könnyen működik.

A módszert tehát annál sűrűbben használják, annál inkább nélkülözhetlen, minél kisebb, lényegtelenebb a cselekvés köre ; ellenkezőleg felfelé mindinkább ritkábban veszik igénybe, míg a legmagasabb helyeken teljesen elenyészik. Mindezekből kifolyólag a módszerrel többször találkozunk a harcászatban mint a hadászatban.

A háború legmagasabb rendeltetésében nem áll számtalan apró eseményből, melyek változataikban egymást átviszik s amelyek valamely jobb vagy rosszabb módszerrel jól-rosszul uralhatók, hanem egyes, nagyszabású s döntő eseményekből, melyekkel *egyenileg* kell elbánni.

A háború nem hasonlít valamely kalászos mezőhöz, amelyen a kalászokat tekintet nélkül nagyságukra, jobb vagy rosszabb kaszával jól-rosszul s tömegesen kaszálják, de igenis

hasonlít egy nagy és erős fákból álló erdőhöz, amelyben minden egyes fát a törzs növése szerint, tehát jól megfontolva s más-másképen kell kivágni.

Hogy jól megértessünk, megjegyezzük, hogy a módszeresség a háborúban természetesen nem az állások (helyek), de a cselekmények minősége szerint fog kisebb-nagyobb mértékben igénybe vétetni és a legmagasabb állásokat (helyeket) csak azért érinti oly kevésbé, mert azok a cselekvésnek legterjedelmesebb tárgyait mondják magukénak.

Az állandó csatarend, az elővédek és előőrsökre nézve megállapított határozványok olyan módszerek, melyekkel a hadvezér nemcsak alantasainak, de bizonyos esetekben a maga kezét is megköti.

Az való, hogy ezek a módszerek a legmagasabb parancsok találmányai lehetnek és a viszonyokhoz képest lehetnek be rendezve ; de az elmélet tárgyát is alkothatják, ha azok a csapatok és fegyverek általános tulajdonságaira vannak alapítva. Minden olyan módszer azonban, mely haditerveket akarna megállapítani, gépiesen elkészíteni, feltétlenül elítélendő.

Mindaddig, míg a hadviselésről tűrhető elmélettel, vagyis értelmes szemlélettel nem rendelkezünk, a módszeresség a magasabb körökben is kelleténél nagyobb tért fog hódítani, mert azok a férfiak, akik ezeket a hatásköröket betöltik, részben nem lehettek abban a helyzetben, hogy öntanulmányozás útján vagy magasabb életviszonyok segélyével magukat kellőleg kiképezzék ; az elméletek és bírálatok gyakorlatiatlan és ellenmondó okoskodásait pedig természetes eszköz visszataszítónak találva félreteszik úgy, hogy állásukba nem hoznak egyebet magukkal, mint a tapasztalatból merített bölcsességet. Ezért azután az ily vezérek, az olyan esetek körül, amelyek egyéni bánásmódot igényelnek, a tapasztalat adta eszközt szeretik használni, vagyis azt az eljárási módot utánozzák, mely a legmagasabb hadvezér sajátlagossága. Ez pedig természetesen nem egyéb, mint módszeresség. Ha azt látjuk, hogy Nagy Frigyes tábornokai mindig csak az úgynevezett ferde csatarendet alkalmazták, ha a francia forradalom tábornokai mindig széles csatavonallal karolják át az ellenséget, Napoleon tábornokai pedig mindig összpontosított tömegek véres erélyével vívják csatáikat, úgy ezekben az ismétlődő eljárásokban egy átvett módszert ismerünk fel s látjuk, hogy a módszeresség a legfelsőbb körökben is meghonosulhat.

Ha majd egyszer valamely javított elmélet meg fogja könnyíteni a hadviselés tanulmányozását és segít a magasabb állásokba törekvő férfiak szellemét és ítéletét nevelni, akkor a módszeresség a magasabb helyekre nem fog oly sűrűn behatolni ; azt a módszerességet pedig, mely ott is nélkülözhetetlen, az elméletből fogják meríteni, nem pedig egyszerűen utánozni, mint most.

Bármily kitűnően végezze a hadvezér a maga dolgát, a végrehajtás módjának bizonyos egyéni színezete van és ha a

hadvezérnek bizonyos szokásai lennének, ezekben egyéniségének nagy része bennfoglaltatik, ami nem mindig egyez annak egyéniségével, aki ezeket a szokásokat utánozza.

Azonban az egyéni módszerességet vagy szokást nem lehetséges, de nem is jogos a hadviselésből kiküszöbölni, mert az ama befolyás megnyilatkozásának tekinthető, melyet a háború összegyénisége az egyes jelenségekre gyakorol, s mely, mivel az elmélet előre nem láthatta és szemléletének körébe nem vonhatta, csakis ezen az úton örökölhette át. Misem természetesebb, mint az, hogy a francia forradalmi háborúnak, dolgainak intézésében meg volt a maga külön sajátlagossága. Mely elmélet lett volna képes ezt előre látni?

A baj csak abban áll, hogy az esetekből származó szokás igen könnyen túléli magát; túléli magát azért, mert míg ő megmarad, addig életadó körülményei észrevétlenül megváltoznak.

Amidőn 1806-ban a porosz tábornokok, jelesen: Louis herceg Saalfeldnél, Tauenzien Dornberg nevű hegyen Jena mellett, Gravert Kappeldorf előtt, Rűchel pedig Kappeldorf mögött Nagy Frigyes ferde csatarendjével vesztükbe rohantak, nemcsak egy elavult szokás alkalmazása, de a módszeresség szülte óriási lelki szegénység volt az, mely a Hohenlohe-féle sereget úgy tönkretette, mint soha senki és semmi mást.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A bírálat.

A bírálat jobban tudja értékesíteni az elméleti igazságokat a gyakorlati élet számára, mint a puszta tan; mert — amennyiben a bírálat nem más, mint az elméleti igazságnak alkalmazása a való eseményekre — az elméleti igazságot nemcsak közelebb hozza az élethez, de azon is van, hogy folytonos ismétléssel az értelmet ezekre az axiómákra rászoktassa.

Ebből az okból szükségesnek tartjuk, hogy álláspontunkat a bírálatra nézve is kifejtsük, miként azt az elméletnél tettük.

*

Valamely történeti cseménynek egyszerű elbeszélésétől, mely a tényeket csak egymás mellé állítja s legfeljebb azok legközelebbi okozati összefüggését érinti, jól meg kell különböztetnünk a *bírálati elbeszélést*.

A bírálati elbeszélésnél az értelem három különböző tevékenységet fejthet ki:

1. Az első tevékenység a kétes ténykörülmények történeti földértésében és megállapításában áll. Ezt tulajdonképeni történetbúvárlatnak nevezzük, melynek az elmülethez semmi köze nincsen.

2. A második tevékenység: az okozatnak az okokból való leszármaztatása és *tulajdonképen bírálati kutatásnak* mondjuk. Ez a tevékenység az elmélet számára nélkülözhetetlen, mivel

csak ezen az úton vagyunk képesítve a tapasztalati adatokat az elmélet megállapítására, megerősítésére vagy bár csak magyarázatára is értékesíteni.

3. A harmadik tevékenység : a használt eszközök bírálataiban áll. Ez a *tulajdonképeni bírálat* (kritika), mely dicsér és gáncsol. Itt az elmélet az, mely a történelemnek, vagyis inkább az abból vonandó tanuságnak tesz szolgálatot.

A történeti szemlélődés ebben a két utóbbi, tulajdonképeni bírálati részében oda kell törekednünk, hogy a tényeket a végső elemekig, vagyis mindaddig kutassuk, míg kétségtelen igazságokra bukkanunk s ne álljunk meg — mint az olyan gyakran történik — félúton, vagyis valamely önkényű állításnál vagy föltételezésnél.

Az okozatnak az okokból való leszármaztatása munkájában gyakran legyőzhetlen külső akadályokba ütközünk, mely abban áll, hogy a valódi okokat tulajdonképen nem is ismerjük. Az életnek semmi más tevékenységénél nem fordul ez oly gyakran elő, mint épen a háborúban, ahol az eseményeket ritkán ismerjük teljesen és még kevésbé az események indítóokait, amennyiben a cselekvők gyakran elpalástolják azokat, vagy pedig természetüknél fogva mulékonyak és véletlenek és a történelem számára könnyen veszendőbe mennek.

A bírálati elbeszélésnek tehát a történeti bűvárlattal többnyire együtt kell járnia ; de még így is sokszor fog megtörténni, hogy az ok és annak okozata közt oly ellentét van, mely a bírálatnak nem engedi meg, hogy az okozatokat az ismert okok szükségképeni következményeinek tekintse.

Ez esetben az ilyen történeti esemény hézagos, vagyis más szóval oktatásra nem alkalmas. Az elmélet nem követelhet többet mint azt, hogy a kutatás egészen eddig a hézagig haladjon és ennél minden következtetést beszüntethessen.

Valódi baj csak akkor származik, ha az ismert, de hézagos tények az okozatok magyarázatára elégségeseknek képzelik s ekként azoknak hamis és meg nem illető fontosságot tulajdonítanak.

Ezek a nehézségeken kívül a kritikai kutatásnak még egy más belső nagy nehézséggel is kell megküzdenie, mely abban áll, hogy az okozatokat a háborúban ritkán szüli egyetlen, egyszerű ok ; sőt ellenkezőleg legtöbbször több közös okból származnak.

Korántsem elég tehát elfogulatlan és becsületes szándékkal az események forrásáig fölhatolni, de a talált okok mindegyikének a saját osztályrészét is ki kell jelölnünk.

Ez az eljárás az okok természetének közelebbi vizsgálatára vezetvén, a kritikai kutatás az elmélet tulajdonképeni terére csaphat át.

A kritikai *szemlélet*, vagyis az eszközök vizsgálata azt a kérdést támasztja, hogy miben állanak az alkalmazott eszközök sajátlagos hatásai s vajjon ezek a hatások létrehozását a cselekvő szándékolta-e vagy sem ?

Az eszközök sajátlagos hatásai azok természetének vizsgálatára, vagyis újból az elmélet terére vezetnek.

Láttuk az előbbieken, hogy a bírálatnak azon kell lennie, hogy kétségtelen igazságokra tegyünk szert. Önkényű tételknél meg ne állapodjunk, nehogy ezekkel szemben más, talán époly önkényű állításokkal lépjenek fel, amelyek aztán meddő és ami fődolog, haszonnélküli vitatkozást eredményeznének.

Láttuk továbbá, hogy úgy az okok kutatása, valamint az eszközök vizsgálata is az elmélet, vagyis az általános igazság terére vezet, mely általános igazság sok és nem pusztán a szóban levő egyes esetből származtatott le. Ha már most életrevaló elmélettel rendelkezünk, úgy a szemlélet az abban elért megállapodásra fog hivatkozni és ezzel vizsgálatát a felmerült esetre vonatkozólag befejezheti.

Ha azonban a nekünk szükséges igazságot az elméletben nem találjuk fel, úgy bírálati szemléletünket az utolsó elemekig kell kiterjesztenünk. Természetes, hogyha ez az eset sokszor ismétlődik, a szemlélő író kénytelen lesz tárgyába nagyon is belemélyedni és rendkívül sokat dolgozni.

Az óriási munkahalmaz mellett majdnem lehetetlen lévén mindenütt a megfelelő odaadással időzni, csak emberi dolog azután, ha az illető avégett, hogy szemléletének határokat szabjon, önkényű állításoknál megállapodik, melyek — feltéve, hogy az ő szempontjából nem is tűnnek fel önkényűeknek — mások előtt mégis csak ilyenek maradnak, mivel nem értetődnek önmaguktól és bizonyítva nincsenek.

A hasznavehető elmélet tehát a bírálatnak lényeges alapja.

Teljes lehetetlen, hogy a bírálat egy észszerű elmélet segélye nélkül általában eljusson addig a pontig, amelyen tulajdonképpen tanulságos, vagyis ellenvetést nem tűrő bizonyítássá lesz.

Am hiú ábránd oly elmélet lehetőségét elképzelni, mely az összes elvont igazságokat felöleli, s a bírálat részére több tenni-valót nem hagy fönn mint azt, hogy az illető esetről a megfelelő esetre hivatkozzék. Ezért nevetséges tudakosság volna, ha a bírálatnak elő akarnók írni, hogy a szent elmélet határainál mindenkor visszaforduljon. Az elemző kutatás ugyanazon szellemének, mely az elméletet megteremti, kell a bírálatot is vezetni s így nemcsak lehetséges, de szükséges is, hogy a bírálat gyakran az elmélet terére is átcsapjon és földerítse azokat a pontokat, melyeknek földerítése különös érdekében áll. Sőt mondhatjuk, hogy a bírálat célja merőben eltévesztetnék, ha az csak az elméletnek szellemtelen alkalmazására szoríttatnék.

Az elméleti kutatás összes eredménye az alapelvek, a szabályok és módszerek az általánosságot és abszolút igazságot annál inkább nélkülözi, minél inkább válnak pozitív tan-tételekké. Ezek azért vannak, hogy alkalmasszerűleg használatra kínálkozzanak, de az ítélet dolga annak meghatározása : hogy kellenek-e vagy sem ? Az elmélet eredményeit a bírálat sohase tekintse törvényeknek és szabályoknak, hanem csak

annak, mit a cselekvőre nézve is jelentenek, t. i. az ítélet támpontjainak.

Ha például a harcászatban megállapított dolog is, hogy a lovasságnak az általános harcrendben nem a gyalogság mellett, hanem amögött van helye, mégis dőreség lenne, ha minden ettől eltérő rendelkezést elítélnénk; a bírálathoz az a feladata, hogy az eltérés indokait kutassa és csak abban az esetben van joga ahhoz, hogy az elméleti megállapodásokra hivatkozzék, ha az eltérés indokai elégtelenek lennének.

Ha továbbá elméletileg bizonyos is, hogy a megosztott támadással a siker valószínűségét kockáztatjuk, esztelenség lenne mindazokban az esetekben, midőn a megosztott támadás balsikerrel találkozik, a balsikert minden további kutatás nélkül épen a támadás megosztásának következményeül betudni, vagy pedig megfordítva oly esetben, midőn a megosztott támadás sikerre vezet, ebből az elméleti állítás helytelenségére következtetni. A bíráló kutató szelleme ezeknek az eseteknek egyikét sem engedheti meg.

Követelmény, hogy a bíráló főképen az elmélet elemző kutatásainak eredményeire támaszkodjék; ami abban már megállapított, azt újból megállapítani nem szükséges, mert hiszen az elmélet az igazságokat azért állapítja meg, hogy a bíráló azokat készen találja.

Az oknak okozatát kutatni, a használatba vett eszköz célszerű vagy célszerűtlen voltát megállapítani könnyű lesz a bírálathoz, ha ok és okozat, cél és eszköz egymáshoz közel esnek.

Ha valamely hadsereg — meglepetése folytán — erőinek rendszeres és okszerű használatától megfosztott, a meglepés hatása iránt kétség fenn nem foroghat. Ha az elmélet megállapította, hogy az átkaroló támadás a harcban nagy, de kevésbé biztos eredményre vezet, előforduló esetben az lesz a kérdés, vajjon a támadással élő fél az eredmény nagyságát tűzte-e ki magának célul; ha igen, úgy az eszközt helyesen választotta meg. Ha azonban ezzel az eszközzel célját biztosabban akarta elérni s ha azt nem a sajátlagos körülményekre, hanem mint már százszor is előfordult, az átkaroló támadás általános elvére alapította, a választott eszköznek természetét félreismerte és hibát követett el.

Az ilyen bűvárlat és bíráló nem nehéz s mindig is könnyű lesz, ha csak a legközelebbi eredményeket és célokat vesszük tekintetbe.

Élhetünk az ily bírálattal akkor, ha az egészszel való összefüggéstől eltekinteni kívánunk s a tényeket csak ily vonatkozásban akarjuk szemlélni.

A háborúban azonban épúgy, mint a világon minden más dolognál is, az egészhez tartozó részek egymással összefüggésben állanak s ennél fogva minden ok, bármily kicsiny legyen is az, okozataiban a hadi ténykedés végeig terjed s a végső eredményt bármily kis mértékben is, de mégis módosítani fogja.

Épígy van ez az eszközökkel is, melyek mindegyike a végső célig ér.

Valamely oknak hatását tehát addig a határig lehet követni, ameddig a jelenségek a megfigyelésre még érdemesek. Hasonlóképpen vizsgálhatjuk az eszközt is, amikor azután azt nemcsak a legközelebbi cél szemüvegén át elemezzük, de magát ezt a célt is, mint valamely magasabb cél javára szolgáló eszközt boncoljuk és vizsgálatunkat mindaddig folytatjuk, míg az egymásnak alárendelt célok láncolatán felemelkedünk egészen oly célig, mely vizsgálatot többé azért nem igényel, mivel szükséges volta kétségen kívül áll. Sok esetben, különösen ha nagy és döntő elhatározások forognak szóban, a szemléletnek egészen azon utolsó célig kell felemelkednie, mely közvetlenül a békét eredményezi.

Kétségtelen, hogy az ily fokról-fokra emelkedő szemlélet minden fokon újabb és újabb álláspontot nyit az ítélet számára, úgy hogy megtörténhetik, hogy az az eszköz, mely az egyik álláspontból tekintve helyesnek tűnik fel, a következő magasabbról szemlélve elvetendő lesz.

Valamely cselekmény bírálati szemléleténél a tünetek okainak kutatása mindig karöltve jár az alkalmazott eszközök bírálataival; mivel csak az okok kutatása deríti fel azokat a dolgokat, melyek megérdemlik, hogy vizsgálat tárgyává tészenek.

A vezérfonalnak ilyenén keresése lefelé és felfelé tetemes nehézségekkel van összekötve, mert minél távolabb fekszik valamely cselekménytől a keresett ok, annál több más okot is kell egyúttal tekintetbe vennünk és ezeknek osztályrészét a cselekményben meghatározunk, amennyiben minden magasan álló jelenséget — mint már tudjuk — több erő és többféle körülmény hoz létre.

Ha például sikerült annak okait felderítenünk, hogy valamely csatát miért veszített el valamely fél, ezzel ugyan kiderítettük ama következmények okainak egy részét is, melyeket ez a csatavesztés az egész hadjáratra nézve maga után vont; de — ismételjük — hogy csak az okok egy részét fürkésztük ki, mivel a végső eredmény létrehozásában a körülményekhez képest más okok is közreműködhettek.

A nézpontok ugyanily sokaságával találkozunk az eszközök bírálata alkalmával is, ha magasabb és magasabb álláspontra helyezkedünk; mert minél magasabb a cél, annál több eszköz áll szolgálatában. A háború végcéljára minden hadsereg egyidejűleg törekedvén, szükséges, hogy szemléletünk körébe vonjuk azt is, amit a hadsereg a cél elérésében tett vagy tehetett volna.

Kétségtelen, hogy ekként a szemlélet tág mezőt nyer, melyen könnyen eltévedhetünk és amelyen még az a nehézség is fenn forog, hogy temérdek oly föltevésekkel kell előállnunk, melyek ugyan meg nem történtek, de valószínűségüknél fogva a szemléletből semmikép sem hagyhatók ki.

Bonapartenak 1797 március havában az olasz hadsereggel a Tagliamento felől Károly főherceg ellen történt előnyomulásában az a szándék rejlett, hogy Károly főherceg valamely elhatározásra kényszeríttessék, mielőtt még a Rajna mellől várt erősítéseit magához vonhatta volna. Ha csupán a legközelebbi célt vesszük tekintetbe, azt mondhatjuk, hogy az eszköz Bonaparte részéről jól volt választva s ezt az eredmény igazolta is, mert a főherceg gyöngé lévén, a harctért s a nóri alpesek bejáratait Bonapartenak átengedte, amidőn a Tagliamentónál megkísérlett ellenállásnál meggyőződött afelől, hogy ellenfele erős és elhatározott. Vajjon mit akart Bonaparte ezzel a szerencsés sikerrel elérni? Azt, hogy nyitva álljon előtte az út az osztrák monarchia szívébe, a Moreau és Hoche vezérlete alatt levő két rajnai hadseregnek az előnyomulás megkönnyítése és ő ezekkel közeli érintkezésbe léphessen. Bonaparte így okoskodott s ebből a szempontból igaza is volt. Ha azonban most már a bíráló magasabb álláspontra, vagyis a francia direktórium álláspontjára helyezkedik, mely utóbbinak tudnia kellett, hogy a Rajna melletti hadjárat csak hat héttel később lesz megindítható, Bonapartenak: nóri alpeseken át történt előnyomulását túlmérés vállalatnak kell tekintenünk; mivel ha az osztrákok a Rajna mellől tetemes tartaléks csapatokat vonnak Sitriába és ezekkel a főherceg az olasz hadsereget megtámadja, úgy ez nemcsak tönkremegy, hanem az egész hadjárat a franciákra nézve elvész. Ez utóbbi megfontolás bírta Bonapartét Villach környékén arra, hogy a leobeni fegyverszünethez oly készséggel hozzájáruljon.

Ha a bíráló még egy fokkal feljebb emelkedik s ha tudja, hogy Károly főherceg hadserege és Bécs között osztrák tartaléksereg nem volt, akkor állíthatja, hogy az olasz hadsereg esetleges előnyomulása Bécsnek veszélyeztette volna.

És ha Bonaparte tudja, hogy Bécs védtelen s hogy ő erősebb mint Károly főherceg Stájerországban, úgy előnyomulása az osztrák birodalom szívébe nem lett volna céltalan; e város értéke attól az értéktől függött, melyet az osztrákok Bécsnek tulajdonítottak; ha ők a székvárosnak oly fontosságot tulajdonítanak, hogy inkább elfogadják a Bonaparte által esetleg felajánlott békefeltételeket, mintsem elveszítsék e helyet, úgy Bécs fenyegetése végcélként volt tekintendő. Ebben az esetben a bíráló befejezte munkáját. De mi történt volna, ha az osztrákokat Bécs elvesztése nem töri meg és ők Bécsét odahagyva, birodalmuk hátsó részeibe vonultak volna vissza? Ezt a kérdést, mint azt könnyen beláthatni, nem lehet megoldani anélkül, hogy eredményre ne jussunk a tekintetben, hogy a Rajnamelléken mint alakultak volna a viszonyok s mi lett volna ezeknek a következménye. A francia haderő határozott túlsúlyánál fogva (130.000 ember 80.000 ellen) az eredmény alig lett volna kétséges, ők győztek volna; vajjon a francia direktórium ez esetben mire határozta volna el magát? Vajjon arra-e, hogy előnyét egészen az osztrák monarchia ellenkező

határáig kiterjessze, vagyis ezt a birodalmat szétrombolja és leigázza, vagy pedig arra, hogy ennek az államnak csupán egy részét a béke zálogául hódítsa meg.

A bíráltnak természetesen az észszerűbb elhatározást kellvén feltételezni, hogy ezt tehesse, mindenekelőtt a két eset valószínű következményei puhatolandók ki.

Ha vizsgálódásunk eredménye azt mutatja, hogy az osztrák birodalom teljes leverésére a francia haderő nagyon is gyöngye volt, úgy hogy már magában véve ennek a vállalatnak megkísérlése is egész más fordulatot ad a dolgoknak, hogy az osztrák birodalom nagy részének meghódítása és megtartása a franciákat oly hadászati viszonyok közé juttatja, melyeknek valószínűleg meg nem feleltek volna, akkor azt állíthatjuk, hogy az olasz hadsereg csak csekély reményekre lehetett feljogosítva. S kétségtelenül ez bírta rá Bonapartet, hogy a campoformiói békét, noha a főherceg reménytelen állapotát teljesen átláthatta, oly feltételek mellett kösse meg, melyek az osztrákokra nem róttak nagyobb áldozatot ama tartományok elvesztésénél, melyeket ők még a legszerencsésebb hadjárat után sem hódítottak volna újból vissza. A franciák azonban még annyi sikert sem értek volna el, mint amennyit a campoformiói — mérsékelt föltételek mellett kötött — béke eredményezett, vagyis merész előnyomulásuk céljaul ezt a békét nem tűzhették volna ki, ha nem lettek volna tisztában két kérdéssel. Először is azzal, hogy milyen súlyt fektethettek az osztrákok a megbeszélte két eredményre s hogy ők ezek egyikét, t. i. a francia rajnai hadsereg esetleges akciója esetén beállható két eredményt kellő megfontolás tárgyává téve a mindkét esetben várható végleges eredmény mellett is érdemesnek tartják-e azokat a háború folytatásával összekötött áldozatokra, mely áldozatokat a nem szerfelett hátrányos feltételek melletti békekötés által elkerülhették; s azzal a második kérdéssel, hogy az osztrák kormány a további ellentállásnak valószínűség szerint bekövetkezendő végeredményeit kellő megfontolás tárgyává teszi-e s nem veszi-e el bátorságát a pillanatnyi balszerencse hatása alatt.

Az első kérdésre vonatkozó megfontolás korántsem pusztaszórszálhasogatás, hanem határozottan gyakorlati értékű és mindazoknál az eseteknél előfordul, melyekben a végletekre irányított terv szerepel és ez a megfontolás az, amely ily tervek véghezvitelét leggyakrabban megghiusítja.

Épöly szükséges a második megfontolás is, mivel a háborút nem eszményi, hanem valóságos ellenséggel vivjuk, kit jól kell ismernünk. S bizonyára a merész Bonaparte számított is arra a rémületre, melyet a neve ellenségeiben szült.

Erre alapította ő 1812-iki hadjáratát is. Itt azonban ez a számítása cserben hagyta őt; ellenei a gigászi küzdelmekben végre megszokták a veszélyt s nem féltek tőle annyira; 1797. évben azonban még rettegték fegyverét s a végletekig vitt ellenállás, erejének titkát akkor még nem fedezték fel, de

ez évben is kockáztatta volna az eredményt, ha középút gyanánt a campoformioi mérsékelt feltételek mellett kötött békét nem választja.

Több példával nem állunk elő; elégségesnek tartjuk ezt arra, hogy kimutassuk a kritikai vizsgálódás által leküzdendő óriási nehézségeket, ha a végső célokig akar hatolni, vagyis akkor, ha a legvégső célokat szem előtt tartó rendszabályok értékét akarja megállapítani.

Ebből észrevehető, hogy a tárgynak elméleti ismeretén kívül a természetadta tehetség is szükséges ahhoz, hogy a kritikai vizsgálat értékes legyen, mivel csak a valódi tehetség képes a dolgok összefüggését kideríteni s az események számtalan kapcsolatai közül a lényegeseket megkülönböztetni.

A tehetség azonban még más irányban is igénybe lesz véve. A kritikai vizsgálódás ugyanis nemcsak a valósággal alkalmazott, hanem valamennyi lehetséges eszköz megvizsgálását is célul tűzi ki magának. Ez azért szükséges, mivel valamely eszköz felett elítélőleg csak akkor nyilatkozhatunk, ha helyette jobbat vagyunk képesek megjelölni. Bármily csekély legyen is a legtöbb esetben a lehetséges kombinációk száma, nem tagadható, hogy e kombinációk, amellet, hogy az eredeti kombináció elemzésére szolgálnak, önálló gondolatot, alkotást is jelentenek, melynek létrehozására csakis a termékeny szellem van képesítve.

Távol áll tőlünk, hogy a lángelme megnyilatkozását lássuk abban, ha valaki néhány gyakorlatilag keresztülvihető egyszerű kombinációval lép fel; végtelenül nevetségesnek találjuk, ha egyik vagy másik az állás megkerülésére vonatkozó elméletét lángeszű dolognak tartja. De az nem tagadható, hogy a tehetségnek teremtő tevékenysége szükséges s hogy az a bírálati vizsgálódás értékét lényegesen növeli.

Midőn Bonaparte 1796-ik év július 30-án elhatározta, hogy Mantua ostromát abbahagyja és a várfelmentésre előnyomuló elkülönített ellenséges hadakat egyesült erővel egyenkint támadja meg, kétségtelen volt, hogy ez az eljárás biztos és fényes győzelmekhez vezet.

Ezek a győzelmek valóban be is következtek és ismétlődtek, amidőn a későbbi felmentési kísérleteknél a mondotthoz hasonló eljárás ismétlődött. Az alkalmazott eszköz felett egy vélemény volt: az osztatlan bámulat.

De most megjegyezzük, hogy Bonaparte július 30-án nem választhatta az érintett utat, anélkül hogy Mantua további ostromának gondolatát el ne ejtse, mivel lehetetlen volt az ostromtelepet megmenteni s ebben a hadjáratban egy újat előteremteni. Tényleg az ostromból pusztá körülfárás lett és a vár — mely rendszeres ostrom mellett nemsokára megadta volna magát — Bonapartenak a nyílt csatákban aratott minden győzelme mellett is még hat hónapig állt ellen.

A bírálat ezt elkerülhetetlen bajnak tekintette, minthogy Bonaparte, eljárása ellenében, más jobb utat megjelölni kép-

telen volt. Azt, hogy egy felmentő csapattal szemben az ostromló sereg a körülzároló vonalon belül ellentállást fejtessen ki, mint már régen rossznak nyilvánított eszközt, nem méltatták figyelemre. Pedig ez az eszköz XIV. Lajos korában oly gyakran vezetett célhoz, hogy épen csak a divatos felfogásnak tulajdonítható, ha száz évvel későbben senkinek sem jutott eszébe arról még csak meg is emlékezni.

Pedig ha ennek az eszköznek alkalmazása szóba kerül, a viszonyok közelebbi megvizsgálása megmutatta volna, hogy Bonapartenak 40.000 emberrel a világ legjobb gyalogságából, a Mantuát körülzároló vonalon belül emelt kellő sáncok mellett, a vár felmentésére Wurmser alatt előnyomuló 50.000 oszták katonától mit sem kellett tartania; s feltehető, hogy ezek a francia felállítási vonalakat meg sem támadták volna.

Nem akarunk itt állításunk közelebbi bizonyításába bocsátkozni, de hisszük, hogy eleget mondtunk annak kimutatására, hogy eszközünk igenis tekintetbe volt veendő.

Azt nem tudjuk, hogy Bonaparte gondolt-e erre eszközre, legalább sem emlékiratait, sem pedig más nyomtatott források említést nem tesznek róla; a bírálat sem gondolt vele, mivel a katonák e rendszabály alkalmazásától egészen elszoktak. Nem tartjuk nagy érdemnek, hogy emlékeztettünk erre az eszközre, hiszen mindenki rájött volna, aki a divatos felfogás alól magát kiszabadítja; de azt mondhatjuk, hogy szükséges volt ezt az eszközt előrántani s a Bonaparte által használt eszközzel összehasonlítani. Bármikép üssön ki azután ezen összehasonlítás eredménye, a bírálatnak azt elmulasztani nem szabad.

Azt, hogy Bonaparte 1814. év február havában eltávozott Blücher hadseregétől, melyet Etoges, Champ-Aubert, Montmirail stb. melletti ütközetekben megvert és újból Schwarzenberg ellen fordulva, őt Montereau és Mormont mellett leverte: mindenki bámulta s közmegegyezéssel állította, hogy Napoleon épen főerejének ide-oda dobásával fényesen zsákmányolta ki a szövetségeseknek elválasztott előnyomulásában rejlő hibáit s ha a minden oldalra mért hatalmas csapásai sem bírták őt megmenteni, ez — úgy mondják — nem az ő hibája. Pedig senki sem vetette fel azt a kérdést, hogy mi történt volna abban az esetben, ha Napoleon Blüchert nem ereszti szabadon s őt egészen a Rajnáig üldözi. Részünkről meg vagyunk győződve, hogy ez a hadjárat egészen más fordulatot vesz s a »nagy hadsereg«, ahelyett, hogy Párisba ment, a Rajnán át visszatért volna. Nem követeljük, hogy bárki is ossza ezt a meggyőződésünket, de egy szakértő sem fog abban kételkedni, hogy a bírálatnak ezt az eshetőséget is szóba kellett hoznia.

Itt az összehasonlítandó eszköz még közelebb feködt mint az előbbi esetben, és ha nem vették igénybe, ez csak arra mutat, hogy az emberek az egyoldalú irányt vakon követték és elfogultak voltak.

Annak szükségességéből, hogy valamely rosszalt eszköz helyett jobbat jelöljünk ki, a bírálatnak még most is majd-

nem kizárólag divó neme származott, mely t. i. beéri azzal, hogy a rosszalt eljárás helyett a jobbat megnevezze, anélkül hogy a helyességét bebizonyítaná. A következménye ennek az, hogy amennyiben a dolog helyességéről nem mindenki lesz meggyőzve, hiába való, bizonyítást nélkülöző viták támadnak, amint ezt a hadtudományi irodalom sajnosan bizonyítja.

Az általunk követelt bizonyítás, mely mindenkor szükséges, midőn az indítványozott eszköz helyessége nem oly nyilvánvaló, hogy minden kételyt kizárjon, abban áll, hogy a két eszköznek mindegyikét sajátyszerűsége szerint megvizsgáljuk s a céllal összehasonlítjuk. Ha a kérdést ilyenképen egyszerű igazságokra sikerült visszavezetni, a vitának végül meg kell szűnnie; vagy pedig új és használható eredményt hoz létre; ellenben a másik módszernél a pro és kontra érvek egymást mindig felfalják.

Ha például be akarnók bizonyítani, hogy Blücher szakadatlan üldözése nagyobb eredményt hozott volna létre mint a Schwarzenbergnek hirtelen történt megtámadása, a következő egyszerű igazságokra kellene támaszkodnunk:

1. Általában véve előnyösebb, ha a támadás csak egy irányban folytatódik, mert a haderőnek ide-oda dobása idővesztéssel jár s mivel ott, hol az erkölcsi erő tetemes veszteségek folytán már amúgy is gyöngült, könnyebben lehet újabb és újabb eredményeket elérni s ily módon az egyszer nyert főlény nem marad felhasználatlanul.

2. Blücher — bár hadserege a Schwarzenbergénél gyöngébb volt — vállalkozó szellemű s ennek következtében a jelentékenyebb ellenfél volt, kinek tevékenységében a háború súlypontja rejtett, mely tudvalevőleg mindent a saját irányában ragad tova.

3. Blücher veszteségei vereségszámba mentek és Bonaparte oly előnyt nyert felette, hogy a Rajnáig való visszavonulása alig lehetett kétséges, mivel ezen a vonalon belül számbavehető erősítések nem voltak.

4. Mivel semminemű más eredmény nem lett volna annyira túlhajtva s nem hozott volna létre oly félelmet, mint éppen az említett; ezt a körülményt pedig oly határozatlan és félénk hadseregparancsnokságnál, minő tudvalevőleg a Schwarzenbergé volt, fődolognak kellett tekinteni. Hogy a württembergi trónörökös Montereaunál, Wittgenstein gróftól Mormantnál minő veszteség érte, azt Schwarzenberg hercegnek meglehetősen biztosan kellett tudnia; arról azonban, hogy Blüchert egészen elszigetelt és elszakadt vonalán a Marnétól egészen a Rajnáig minő balesetek érhatték, csak a hírek hólavina szárnya adhattott volna értesítést.

Bonapartenak március végével Vitry felé vett kétségbeesett irányára annak kipukkolása céljából, hogy a szövetségesekre egy hadászati megkerüléssel való fenyegetés minő hatással lesz, nyilván a megfélemlítés elvére volt alapítva, de egészen más körülmények között, miután Laon és Arcis mellett sikere

már nem volt és Blücher 100.000 emberrel már Schwarzenberggel egyesült.

Bizonyára lesznek olyanok, kiket ezek az indokok nem győznek meg, azonban ezek legalább nem fogják válaszolhatni, hogy : »amidőn Bonaparte a Rajna felé való előnyomulása által Schwarzenberg hadműveleti alapját fenyegette, Schwarzenberg Párist, tehát Bonaparte alapját is fenyegette«; mivel előadott indokainkkal éppen azt akartuk bebizonyítani, hogy Schwarzenberg nem gondolt volna arra, hogy Páris felé előnyomuljon.

Az 1796. évi hadjáratból átvett példákra vonatkozólag véleményünk a következő : Bonaparte az általa választott utat az osztrákok leverésére legbiztosabbnak vélte ; feltéve, hogy ez csakugyan az is lett volna, az ezáltal elért célt pusztán harci dicsőségnek kell tekintenünk, melynek Mantua elestére csak csekély hatása lehetett. A mi eszközünk — szerintünk — a felmentési kísérletet biztosabban gátolta volna meg ; de még ha a francia hadvezér álláspontjára is helyezkedünk és az eszközünkkel elérhető eredményt kevésbé biztosnak tartanók, a két eszköz közötti választást a következő tétel határozza meg.

Az egyik esetben az eszköz biztosabb, de hasznót nem hozó, tehát igen csekély eredményt hoz létre ; a másik esetben az eszköz nem egészen biztos ugyan, de azt sokkal nagyobb siker koronázhatja. Világos tehát, hogy a merészségnek a második megoldást kellett volna választania, holott a felületes szemlélő előtt éppen megfordítva az első megoldás látszik merészebbnek. Bonaparte bizonyára a merészebb eshetőséget szándékolta s kétségtelen, hogy a kevésbé merész eszköz választása annak tudható be, hogy ő az eset természete iránt magát behatóbban nem tájékozta s a következményeket olyképen, miként mi azokat most — persze a tapasztaltak után — megismertük, előre nem látta.

Igen természetes, hogy a bírálatnak az eszközök vizsgálatánál gyakran kell a hadtörténelemre hivatkoznia, mivel a hadművészetben a tapasztalat minden becsületi igazságnál többet ér. Ennek a történelmi bizonyításnak azonban sajátlagos feltételei vannak, melyeket külön fejezetben fogunk tárgyalni ; sajnos, hogy ezek a feltételek ritkán teljesíttetnek s mondhatjuk, hogy a történetre való hivatkozás a fogalmakat többnyire még jobban összezavarja.

Most még egy fontos kérdést kell szemügyre vennünk ; azt a kérdést t. i., hogy a bírálatnak mennyiben van megengedve, sőt kötelességévé téve, az egyes eset megítélésénél az eredmény által is igazolt tárgyilagos nézetét nyilvánítani ; mikor s minő esetben kell ettől egészen eltekintenie s magát szorosan a cselekvő helyzetébe illeszteni.

Ha a bírálat a cselekvőt akarja dicsérni vagy gáncsolni, úgy bizonyára arra kell törekednie, hogy szorosan a cselekvő álláspontjára helyezkedjék ; vagyis köteles mindazt egybe-

állítani, miről a cselekvőnek tudomása volt s ami cselekedetére indokul szolgált s eltekinteni mindattól, miről a cselekvőnek tudomása nem lehetett vagy amit nem tudott; ennél fogva tehát a végeredménytől is.

Megjegyezzük, hogy amit most mondtunk, oly cél, mely után csak törekedhetünk, de melyet teljesen sohasem érhetünk el; mivel azt az állapotot, melyből valamely cselekmény kiindul, a bíráló egészen másként látja, mint ahogy azt a cselekvő látta. Az apró körülmények egész serege, mely az elhatározásra befolyással lehetett, idővel veszendőbe megy s az alanyi indító okok némelyikét soha még csak meg sem említik. Ez utóbbiakat csak a cselekvő személyek vagy meghittjeinek emlékirataiból ismerhetjük meg. Ámde rendszerint az ily emlékiratokban a tényeket nagyon is körülményesen tárgyalják, sőt olykor szándékosan el is ferdítik, úgy, hogy a bírálat előtt sok oly dolog, mely a cselekvő szeméi előtt állott, homályba van burkolva.

Másrésről azonban még nehezebb feladat a bírálat részéről eltekinteni attól a fölöslegtől, amely tudomására jutott. Esetlegesen közbejött és lényegtelen körülményektől még könnyen eltekinthet, de arra már alig képes, hogy a tudomására jutott lényeges és befolyást gyakorló dolgokat tekintetbe ne vegye.

De beszéljünk először az eredményről. Ha az eredmény nem a véletlen műve, akkor majdnem lehetetlen, hogy annak ismerete minket az eredményt létrehozó tények megbírálásánál ne befolyásoljon; hisz ezeket tényeket az eredmény világításában látjuk és részben épen az eredmény ismerete képesít minket arra, hogy az eszközöket teljesen megismerjük és méltányoljuk. A hadtörténelem összes jelenségeivel együtt a bírálatra nézve az oktatás forrásául szolgál és igen természetes, hogy az utóbbi a tényeket ugyanolyan világításban mutatja, amilyent az egésznek szemléletéből nyert. Ha attól olykor egészen el is akarna tekinteni, ez teljesen sohasem sikerülhet.

Azonban ez nemcsak a később bekövetkezendő eredmény tekintetében áll, hanem azokra az adatokra nézve is, melyek a cselekvést megindítják. A bírálat a legtöbb esetben több adatot ismer, mint amennyi a cselekvő rendelkezésére állott. Ne higgyük, hogy könnyű feladat a fölöslegtől egészen eltekinteni. Ugyanis a megelőző vagy egyidejű körülmények ismerete nemcsak bizonyos híreken, hanem sejtelmeken és feltételezéseken is alapszik, sőt mondhatjuk, — kivéve az egészen véletlen körülményekről hozzánk jutó híreket — minden más hírt bizonyos feltevés vagy sejtelen szokott megelőzni, mely aztán a várt hír kimaradása esetében azt helyettesíti is.

Vajjon képzelhető-e most már, hogy a későbbi bírálat, melynek minden megelőző és egyidejű körülményről tényleg tudomása van, meg tud felelni arra a kérdésre: hogy a cselekvés pillanatában a nem ismert körülmények közül melyiket tartotta volna valószínűnek? Merjük állítani, hogy teljes abstrakció itt épűgy nem lehetséges, mint az eredménynél

és pedig ugyanazoknál az okoknál fogva, melyeket ott részleteztünk.

Nem szabad tehát elfelejteni, hogy amidőn a bíráló a cselekvő valamely tényét akarja dicsérni vagy gáncsolni, csak bizonyos pontig élheti bele magát a cselekvő helyzetébe.

Az megtörténhetik, hogy sok esetben a bírálatnak sikerülni fog feladatainak akkép megfelelni, hogy a gyakorlati szükségletnek éppen eleget tesz, de sok esetben nem lesz képes működni.

De nem is szükséges és nem is kívánatos, hogy a bírálat a cselekvővel magát egészen azonosítsa. A háborúban, mint általában minden művészi ténykedésben, kiképzett természetes tehetség szükséges, melyet virtuóztatásnak nevezünk. Ez a virtuóztatás nagyobb vagy kisebb lehet. Első esetben könnyen túlszárnyalhatja a bíráló virtuóztatását, mert melyik bíráló merné azt állítani, hogy Nagy Frigyes vagy Bonaparte képességeivel rendelkezik? Hogyha tehát bírálatnak megengedjük, hogy valamely nagy tehetségről véleményt nyilváníthasson, meg kell neki engednünk azt is, hogy nagyobb látóköre előnyeit felhasználhassa. A bírálatnak ebben az esetben nem lehet feladata az, hogy valamely nagy hadvezér működését az adatok alapján ellenőrizze, akár mint egy számtani feladványt, hanem az, hogy azt az eszközt, melyet a lángész kieszelt, tényleg felismerje a sikerben s a jelenségek biztos összehasonlításában csodálva lássa az eszköz és az eredmény közötti lényeges összefüggést, melyet a lángész sejtett.

De még ott is, ahol csekély virtuóztatásról van szó, szükséges, hogy a bírálat magasabb álláspontot foglaljon el, hogy tárgyilagos indokokkal bőségesen ellátva, minél kevésbé legyen alanyias (egyénies) s a bíráló korlátolt szelleme ne önmagáról vegyen mértéket.

A bírálat által elfoglalt magasabb álláspont, továbbá a tények teljes betekintése után osztott dicsérete és gáncsa önmagában véve semmi olyat nem foglal magában, ami érzületünket sérthetné; csak abban az esetben válik sértővé, ha a bíráló személyét előtérbe tolja és olyan hangon beszél, mintha mind az a bölcsesség, melyre a tények alapos megismerése után tett szert, saját tehetségének folyománya lenne. Bármennyire durva is az ily csalás, mégis könnyen megtörténik, hogy hiúságból valaki megkísérli és természetes, hogy az ily eljárás másoknál bosszankodást szül. Még gyakrabban előfordul azonban az, hogy ily személyes hivalkodás nem is volt a bíráló szándékában, de bírálatát az olvasó — ha csak a bíráló az ellen határozottan nem tiltakozik — mégis ilyennek tekinti s innen veszi eredetét az olvasónak az a panasza, hogy a bírálónak nincs ítélőtehetsége.

Ha a bírálat Nagy Frigyesnél vagy Bonapartenál hibákat mutat ki, ezzel nem mondotta, hogy a bíráló azokat helyzetükben el nem követte volna; sőt a bíráló nyíltan bevallhatja azt is, hogy e hadvezérek helyében még sokkal nagyobb

hibákat követhetett volna el, de a bíráló e hibákat a tények összefüggéséből ismeri s a cselekvő éles elméjétől megköveteli, hogy azokat látnia kellett volna.

Ez tehát oly ítélet, mely a tárgyak összefüggése, tehát az az *eredmény alapján is* képződik.

Az eredmény azonban az ítéletre még egészen más irányban is szokott hatni. Ugyanis úgy, hogy valamely rendszabály helyes vagy helytelen volta tekintetében bizonyító eszközül használjuk. Ezt az *eredmény szerinti ítéletnek* lehet nevezni. Ily ítélet első pillanatra feltétlenül elvetendőnek tűnik fel, de az nem úgy van.

Midőn Bonaparte 1812. évi hadjáratában Moszkva felé indult, a siker attól függött, vajjon e főváros bevétele és az előzmények által Sándor császár békére bírható-e olyképen, mint ő 1807-ik évben a friedlandi csata után, valamint Ferenc császár 1805. és 1809. évben az austerlitzi és wagrami ütközetek után békére voltak bírhatók, mert ha Napoleon Moszkvában békét nem köthetett, csak a visszatérés, vagyis a hadászati vereség maradt fenn számára. Nem kutatjuk, hogy Bonaparte mit tett a tekintetben, hogy Moszkváig eljusson s vajjon nem voltak-e hibásak azok az eszközök, melyeknek Sándor császárt a békére megnyerni kellett; eltekinteni akarunk azoktól a romboló körülményektől is, melyek a visszavonulást kísérték és melyek okát talán már az egész hadjárat vezetésében találunk. A kérdés mindig csak ugyanaz marad; mert habár Moszkváig a hadjárat eredménye fényesebb is lett volna, mégis mindig bizonytalan volt, vajjon Sándor császárt ez az eredmény annyira megfélemlíti-e, hogy a békekötésre hajlandóságot mutat; s ha a visszavonulás nem is történt volna oly pusztító körülmények között, az hadászati nagy vereségnél sohasem lehetett egyéb. Ha Sándor császár hátrányos békét köt, az 1812. évi hadjárat az austerlitzi, friedlandi és wagrami hadjáratok osztályába tartozott volna. Azonban ezek a hadjáratok is valószínűleg hasonló katasztrófára vezettek volna, ha a békét nem kötik meg. Bármily nagy erőt, ügyességet és bölcsességet fejtett legyen is ki a világhódító, a sorshoz intézett ez a végkérdés mindenütt ugyanaz maradt.

Vajjon most már az 1805., 1807. és 1809. évi hadjáratokat az 1812. évi hadjárat kedvéért elítéljük-e s mondhatjuk-e azt, hogy valamennyit az osztrák és orosz oktalanság szülte. Napoleon sikere valamennyinél természetellenes volt és 1812-ben végre a hadászati igazság a vakszerencse ellenében diadal-maskodott? Ez nagyon is erőszakolt nézet, zsarnok ítélet lenne, melyet még félig-meddig se lehetne bebizonyítani, mivel nincs oly halandó, aki képes lenne a dolgok szükségképeni összefüggésének fonalát egészen a legyőzött fejedelmek elhatározásáig követni.

Még kevésbé lehet azt állítani, hogy az 1812. évi hadjárat megérdemelte, hogy az 1805., 1807. és 1809. volt sikerében részesüljön s hogy a balsiker csak rendellenes körülménynek

tudható be. Mi azt gondoljuk, hogy Sándor kitartását nem lehet valami rendellenes dolognak tekinteni.

Mi sem természetesebb, mint ha azt mondjuk : Bonaparte 1805., 1807. és 1809. években ellenfeleit helyesen ítélte meg, 1812-ik évben azonban tévedett ; az előbbi időben igaza volt neki, későbbben nem, amiképen az *eredmény mutatja*.

A háborúban minden ténykedés, mint azt már említettük, csak valószínű, nem pedig biztos sikerre irányul ; annak végrehajtása, ami még az eredmény biztossá tételéhez szükséges, a sorsnak, vagy ha úgy akarjuk nevezni, a szerencsének engedendő át. Bizonyos, hogy jogunkban áll követelni, hogy a munkának illetően átruházása a sorsra lehető legritkább esetben történjék, de csak akkor, ha egyes esetről van szó. Ámde rettenetes hiba volna, mint az minden további elmélkedésünkől ki is fog tűnni, ha ezt úgy akarnók értelmezni, hogy mindig azoknak az eseteknek adjunk előnyt, melyek a biztosabb eredményre vezetnek.

Vannak esetek, melyekben a legnagyobb merészség a legnagyobb bölcsesség.

Mindabban tehát, amit a cselekvőnek a sorsra kell bízni, személyes érdeme s ennélfogva felelőssége alig van ; mindazonáltal meglegedés tölti el bennünket mindannyiszor, valahányszor várakozásunk teljesedése megy, míg az ellenkező eset értelmünket kellemetlenül érinti. Valahányszor tehát a döntést sorsra kellett bízni, az ítéletnek, melyet az eredményből megállapítunk, csakis ily értelemben szabad megnyilatkozni.

Nem szabad azonban félreismernünk, hogy várakozásunk teljesülése által bennünk ébresztett öröm, valamint sikertelenség szülte kellemetlen érzésünk azon a homályos és megvalósulás esetén örömet (vagy bánatot) okozó sejtlemen alapulnak, hogy a szerencsének tulajdonított eredmény s a cselekvő géniusza között finom, lelki szemeknek láthatlan összefüggése van meg. Ezt a nézetünket bizonyítja az a körülmény, hogy érdeklődésünk növekszik, határozottabb, kézzel foghatóbb érzéssé válik, ha jó vagy balsiker ugyanannál a cselekvő személynél többször játszik közbe. Így magyarázható meg, hogy a hadi szerencsének sokkal nemesebb természete van, mint a játékszerencsének. A szerencsés harcost, ha érdekünket más tekintetben meg nem sérti, pályáján mindig rokonszenvvel kísérjük.

A bírálat tehát az emberi számítás és meggyőződés körébe tartozó dolgokat az általunk jelzett módon fogja mérlegelni ; azokra a dolgokra nézve azonban, melyeknek mély és titokzatos összefüggése nem testesül meg látható jelenségekben, az eredményt fogja megszólaltatni és a fensőbb törvényhozásnak ezt a halk szózatát egyrészt a durva vélemények rikácsolása ellenében oltalmába veszi majd, másrészt azonban vissza fogja utasítani a goromba visszaéléseket, melyeket ez a legmagasabb fokú bíróság elkövethetne.

Az eredmény szerinti ítélet tehát hivatva lesz pótolni mindazt, mit az emberi elme kifürkészni képtelen; ezen alapon különösen a szellemi erők és hatások tekintetében fog igénybe vétetni részint azért, mivel azok más úton legkevésbé ítélhetők meg egész helyesen, részint pedig azért, mert ezek az erők magát az akaratot oly közelről érintik, hogy arra a legnagyobb befolyással vannak.

Ha félelem vagy bátorság az elhatározást magukkal ragadják, tárgyilagosságról többé nem lehet szó, tehát arról sem, hogy okosság és számítás minő más valószínű eredményt hozott volna létre.

Még néhány észrevételt kell tennünk a bírálat eszközéről, vagyis az általa használt nyelvezet felől. Mivel a kutató bírálat nem lévén egyéb annál a megfontolásnál, mely a cselekvést megelőzi, igen lényeges követelménynek véljük, hogy a bírálat nyelvezetének ugyanazon jellege legyen, mint a milyen a háborúban való megfontolása; mert máskülönben megszűnnék gyakorlatias lenni és megakadályozná, hogy a bírálat a valódi életre befolyást gyakoroljon.

A hadviselésről szóló elméleti fejtegetésünk alkalmával mondtuk, hogy az elmélet arra való, hogy a hadvezér szellemét a háborúban nevelje, vagyis inkább a szellemet a nevelésnél vezesse s nem az a rendeltetése, hogy pozitív tanokkal és rendszerekkel lássa el, melyeket a szellem eszközeiként használhatna. Ha pedig a háborúban előforduló esetek megbírálására tudományos segédvonalak szerkesztése sohasem szükséges és nincs is megengedve; ha az igazság a háborúban nem lép fel rendszeres alakjában; ha az igazságot a háborúban nem közvetve, de a szellem természetes pillantásával közvetlenül találjuk meg: akkor ennek a kritikai vizsgálódásnál is így kell történni. Láttuk ugyan, hogy mindazokban az esetekben, midőn a dolog lényegének megállapítása túlságos messzire vezetne, a kritikának az elméletben megállapított igazságokra kell támaszkodnia. Ámde miként a háborúban a cselekvő az elméleti igazságoknak jobban felel meg, ha azok szellemét saját szellemébe átültette, mintha azokat rideg törvénynek tekinti: épúgy a kritikának sem szabad az elméleti igazságot idegen törvény vagy algebrai tétel gyanánt használnia, mert nem egy új igazság hirdetéséről van szó, de egy régi igazság alkalmazásáról, melyre neki csak röviden utalni kell, lévén az elmélet dolga a pontosabb és részletesebb bizonyítás. Ekként elkerüli a titokzatos és homályos irályt és egyszerű kifejezésekkel fog élni, világos és mindig érthető gondolatmenetben fog mozogni.

Igaz, hogy a kritikai előadásnak ez nem fog mindig teljesen sikerülni, de legalább törekednie kell erre. Elvül tekintse, hogy az ismeretnek összetett tételeit lehetőleg kerülje s az igazság bebizonyítására tudományos segédeszközöket sohasem használjon, hanem mindent a szellem természetes pillantásával végezzen.

Ez a jámbor igyekvés azonban — ha szabad ily kifejezést használnunk — mindezideig, fájdalom, a kritikai vizsgálódások csak legkisebb részében volt található; az emberek legtöbbszörre a hiúságnak bizonyos neme folytán tudományos fitogtatásokra ragadtatták el magukat.

Az első baj, melyre gyakran akadunk, az, hogy bizonyos egyoldalú rendszerek gyámoltalanul és egészen helytelenül valóságos törvények gyanánt használtatnak. Ily rendszer egyoldalúsága azonban könnyen kimutatható s ha ezt egyszer megtesszük, ezzel egyszersmind szavahihetőségét örökre megsemmisítettük.

A baj tehát nem nagy s pedig annál kevésbé, mert határozott tényezővel és csekély számú szerrel van dolgunk.

Sokkal nagyobb hátránynak bizonyulnak a rendszerek udvartartásához tartozó terminológiák, műkifejezések és metaforák, melyek rakoncátlan csöcselék módjára, vagy olyként, mint a hadsereget kísérő mindenféle személyek, urukat elhagyva, mindenfelé bitangolva kóborolnak.

Az a bíráló, akinek nincsen teljes rendszere, vagy abból az ókból, mivel egy rendszer sincs ínyére, vagy pedig mivel nem jutott el odáig, hogy valamely rendszert teljesen megismerjen, adott alkalommal legalább is valamely rendszernek töredékét igyekszik vonalzóképen alkalmazni annak kimutatása végett, hogy *mily hibás volt a hadvezér által választott út*. A bírálók legnagyobb része elmélkedni sem képes anélkül, hogy a tudományos haditan egy töredékét itt-ott támpontul ne használja. E töredékek legkisebb részei: műszavak és képletek és sokszor kritikai elbeszélésben pusztá sallangként fordulnak elő. Önként következik, hogy valamely rendszerbe tartozó terminológiák és műszavak elvesztik helyes értelmüket, ha a rendszerből kiszakítva, általános alapelvekként vagy oly sarkalatos igazságokként használtatnak, melyeknek az egyszerű beszédnél nagyobb bizonyító erejük van.

Igy történt azután, hogy az elméleti és kritikai művek átlagos és egyszerű megfontolások helyett, melyeknél a szerző mindig tudja, hogy mit mond, az olvasó pedig, hogy mit olvas, telve vannak oly terminológiákkal, melyek sötét, a szerzőt és olvasót egymástól elválasztó keresztpontokként szerepelnek. Sokszor még ennél is rosszabbak; olyanok, mint a mag nélküli burok. Szerző maga sem tudja, hogy mit gondol, megelégszik homályos fogalmakkal, amelyeket, ha egyszerű beszédet használna, maga sem fogadna el.

A kritikának harmadik betegsége a *történeti példákkal való visszaélésben* s az olvasottsággal való kérdésben rejlik. A hadművészet történetéről való nézetünket már kifejtettük; a példáról pedig és általában a hadtörténelemről külön fejezetekben fogjuk véleményünket megmondani. Valamely tény, melyet csak futólag érint a szerző, a legellentétesebb nézetek bizonyítékául használható s három-négy a legtávolibb idők vagy országokból, a legkülönbözőbb viszonyokból előrántott és

összehalmozott ilyen példa az ítéletet többnyire csak megzavarja és megrontja, anélkül hogy legcsekélyebb bizonyító ereje lenne; mert napvilág mellett megtekintve, többnyire csak hiú lomnak bizonyulnak e példák, melyeket szerző arra használ, hogy olvasottságával tüntessen.

Minő haszon várható a gyakorlati életre nézve ily homályos, félszeg, zavart és önkényű fogalmakból? Semmi! Ellenkezőleg csak kárt okoznak, mert az elméletet ép ezek miatt gyakran kigunyolták azok, kik a harcmezőn kétségkívül derekas magaviseletet tanúsítottak.

Ez pedig semmiképen sem történhetett volna meg, ha egyszerű előadással s a hadviseléshez tartozó tárgyak természetes vizsgálata mellett csak azt igyekszik megállapítani, ami egyáltalán megállapítható, ha hamis tekintélyre számot nem tartva és tudományos alakzatokkal és történeti egybeállításokkal nem pompázva, szorosan a tárgynál marad és karöltve járt volna oly egyénnel, kik szellemük természetes rőptével a harcok vezetésére hivatvák.

Visszapillantás az ötödik fejezetre.

Bírálgatva jobban és hamarabb ismerjük fel az elméleti igazságot, mint egyszerű tanítás útján.

A bírálat tehát a felismerésnek erős eszköze.

A bírálatnál mit tartsunk szem előtt?

Ez a bírálat természetétől függ.

A bírálat útján képesek vagyunk:

a) valamely kétes tényt történetileg felderíteni;

b) az okozatot, vagyis a hatást az okokból levezetni; végre

c) az alkalmazott eszközök helyes vagy helytelen voltát meghatározni.

Az első a történeti igazság kedvéért történik, ezzel nem foglalkozunk; a két utóbbival tanulságot akarunk szerezni.

Amidőn az okokból az okozatot vezetjük le, tulajdonképen új elméleti igazságokat kívánunk megállapítani; az alkalmazott eszközök vizsgálatával pedig intő vagy utánzásra méltó példát akarunk embertársainknak szolgáltatni.

A bírálat és az elmélet tehát kölcsönösen támogatják egymást. A bírálat új meg új elméleti igazságot hoz létre; az elmélet pedig támpontot, alapot nyújt bizonyos cselekmény fölött alkotandó ítélethez. — Jól tessék azonban megjegyezni, hogy elhibázott dolog volna a bíráló részéről valamely szabályra vagy módszerre minden vizsgálódás nélkül hivatkozni, mert tudjuk, hogy azok csak bizonyos esetekre vonatkoznak s az abszolút igazság értéke nincs meg bennük.

A bírálónak az a feladata, hogy: a hatást az okokból levezesse, vagy pedig kimutassa, hogy az alkalmazott eszköz helyén volt-e, könnyű, ha ok és okozat, eszköz és cél közel állanak egymáshoz; nehéz, ha a mondott dolgok térben és időben messze esnek egymástól.

Eszerint: részletdolgok vagy kisebb és a jelenben vagy a múltban történt események bírálatával csak megbirkózunk, ha azonban széles terjedelmű, vagy régmúlt eseményeket (egész háborúkat) kell bírálat alá vennünk, tekintettel arra, hogy ezeknél számtalan kis és nagy ok szüli a végeredményt s figyelembe véve azt, hogy sok befolyást gyakorló adat mehetett veszendőbe, szerfelett nehéz munkának nézünk elébe, amennyiben minden egyes okot külön kell mérlegelnünk s ezek részét az eredményben pontosan megállapítanunk.

Láthatjuk tehát már ezekből is, hogy a bírálat bizony nem könnyű dolog. Hátha még hozzávesszük, hogy az alkalmazott eszközök

vizsgálatával foglalkozó bírálat nem elégedhetik meg annak egyszerű kijelentésével, hogy az alkalmazott eszköz helyén volt-e vagy sem; neki be is kell bizonyítani állítását, sőt bizonyos esetekben a rossz helyett jobbat kell javasolnia.

Teljesen kifogástalan kritikát gyakorolni, különösen akkor, amidőn valamely katona (hadvezér) viselt cselekedetei fölött kell ítéletet mondanunk, alig lehet; mert a bírálónak képzeletben azonosítani kellene magát a cselekvővel és eltekintenie kellene mindattól, amit tud, tehát az eredménytől is. Ez pedig lehetetlen; azokat a viszonyokat, amelyek a multban uralkodtak, újból konstruálni nem vagyunk képesek; az ismert végeredményt pedig elfeledni nem tudjuk.

Igaz, hogy általában véve nem szükséges, sőt nem is kívánatos, hogy a bíráló magát a cselekvő helyzetébe képzelje s mindattól, amit többet tud, mint tudott a cselekvő annak idején, eltekintsen.

Mert vagy kisebb, vagy nagyobb katonai képessége van a bírálónak, mint a megbíráltnak; ha kisebb a bíráló képessége, akkor csak helyén van, ha ő dolgoknak általa ismert összefüggését az általános üdvert, vagyis azért, hogy katonatársaink tanulságot kapjanak, felhasználja s a végeredményre való hivatkozással kimutassa, hogy — mondjuk — Napoleon vagy Nagy Frigyes egyik vagy másik eszköze céltévesztett volt; hiszen a hiba kimutatásával a bíráló még nem azt állítja, hogy az adott körülmények között más ember jobban cselekedett volna, de igenis tárgyilagosan azt, hogy az alkalmazott eszköz rossz volt s egy nagy katonától jobbat is várhattunk volna; ha pedig a bíráló képességei a megbíráltét felülmúlják, akkor csak helyes, ha ő a viszonyok teljes ismerete alapján mondja el tanulságos bírálatát.

Csupán a tárgyat tekintve az ilyfajta bírálat mindig megengedhető, nem úgy a személyeket illetőleg.

Az eredmény szerint ítéletet mondani csak bizonyos esetekben szabad.

Összegezve a mondottakat, állíthatjuk, hogy a helyes és tanulságos bírálat végtelen nehéz s tekintettel arra, hogy az eredményt az összekuszált és szövevényes okok sokasága szüli, csak különös képesség birkózik meg vele.

Ami a jó bírálatnak kellékeit illeti, ezek a hivatottságon kívül a következők:

lehető alaposág; ha kétes adatok állanak rendelkezésre, szüntessük be vizsgálódásunkat, mert ez nem olyan baj, mint egy önkényes vagy hamis feltevésen épült állítás;

tárgyilagosság;

jó modor;

egyszerű és értelmes előadás.

HATODIK FEJEZET.

A példákról.

A történelemből vett példák mindent fölvilágosítanak és amellet a tapasztalati tudományok körében legnagyobb bizonyító erejük van. Áll ez pedig különösen a hadművészetre nézve. Scharnhorst tábornok, ki a tulajdonképeni háborúról a legjobb értekezést írta, a történeti példáknak kiváló fontosságot tulajdonít és azokat bámulatos eredménnyel használja föl. Ha azt a háborút, melyben elesett, túlélte volna, a tüzérségről írt művének negyedik, átdolgozott része bizonyára még szebb bizonyítékát adta volna annak, hogy az ő megfigyelő és oktató szelleme mily átható módon karolta fel a tapasztalati tényeket.

A legtöbb elméleti író azonban csak ritkán tudja a történelmi példákat ily módon felhasználni, ellenkezőleg eljárásuk ebben az irányban a legtöbbször nemcsak hogy ki nem elégít, hanem értelmünkre egyenesen sértőleg hat. Szükségesnek tartjuk tehát, hogy a példák jó és rossz alkalmazásáról tüzetesen beszéljünk.

A hadművészet alapjául szolgáló ismeretek kétségen kívül a tapasztalati tudományok körébe sorolhatók; mert habár ezek a tudományok többnyire a viszonyok természetéből fejlődnek, ezt a természetet magát mégis leggyakrabban a tapasztalatból ismerjük meg; azonkívül pedig az alkalmazást annyi körülmény módosítja, hogy az eszköz pusztán természetéből annak hatásait sohasem lehet teljes mérvben megállapítani.

A löpőnek, hadi tevékenységünk e nagy tényezőjének hatását csak a tapasztalat tette ismertté, és még mostan is kísérletezünk, hogy pontosabb tudomást szerezzünk róla. Hogy a lövedék, a lőpor adta 1000 lábnyi kezdő sebességgel útjában minden élő lényt összezúz: nem szorul bizonyításra és tapasztalatot nem igényel, de azt a számtalan mellékkörülményt, mely hatását pontosabban meghatározza, egyedül tapasztalati úton lehet megállapítani. Ezenkívül nemcsak a fizikai hatást, hanem még inkább az erkölcsi kell ismerünk, ezt az ismeretet pedig ismét csak a tapasztalat adhatja.

A középkorban, amidőn a puska még új találmány volt, a fizikai hatás a puska tökéletlen volta miatt csak csekély vala, holott erkölcsi hatása nagynak volt mondható.

Csak ha Napoleon által, hódító hadjárataiban felnevelt és általa vezérelt csapatok egyikének, a legnagyobb és leg-huzamosabb tűzharcban tanúsított kitartását volt alkalmunk szemlélni, alkothatunk magunknak fogalmat arról, hogy mire képes valamely — hosszas gyakorlat és veszélyek által edzett — olyan csapat, mely a győzelmek hosszú során át azt a nemes elvet tette magáévá, hogy önmaga iránt a legnagyobb követeléseket támassza. Ezt pusztán elbeszélés után sohasem hinnők el. Másfelől tapasztalatból tudjuk, hogy az európai hadseregekben még most is vannak olyan csapatok, melyeket egy pár ágyúlövés könnyen szétugraszt.

Ámde a tapasztalati tudományok egyike sem és ennél-fogva a hadművészet elmélete sem képes igazságait mindig történelmi példákkal bebizonyítani; részben nehéz is lenne a tapasztalatot az egyes jelenségekben pontosan kimutatni. Ha valamely alkalmazott eszköznek a háborúban nagy hatása volt, ezt az eszközt ismételten fogják alkalmazni; egyik a használatban utánaösvén a másikat, az eszköz forma szerint divatba jön és így a tapasztalat révén az elmélet is megemlékezik róla, megelégedvén azzal, hogy az eszköz eredetire vonatkozólag általában a tapasztalatra hivatkozzék, anélkül azonban, hogy annak jogosultságát bizonyítaná.

Egészen másképen áll azonban a dolog akkor, ha a tapasztalatra azért történik hivatkozás, hogy valamely esz-

közt a használatból kiszorítsunk, valamely eddig kétesnek mondottat mint biztost megállapítsunk, vagy pedig valamely újat használatba hozzunk; ezekben az esetekben aztán szükséges, hogy a történelemből vett egyes példákkal erősítsük állításainkat.

A történeti példák használata négy, könnyen meghatározható nézőpontból történhetik.

Először is a példa arra szolgálhat, hogy valamely gondolatot *megmagyarázzunk*. Ugyanis minden elvont vizsgálódásnál könnyen megtörténhetik, hogy az olvasó azt ferdén értelmezi, vagy ébenséggel nem érti meg; ha már most a szerző ilyesmitől tart, akkor a történelemből merített példával fogja gondolatát megvilágítani avégből, hogy biztos legyen afelől, hogy olvasója a vele közölt gondolatot tényleg felfogja.

Másodszor a példa arra szolgálhat, hogy valamely gondolatot *alkalmazzuk*, mivel a példa módot nyújt arra, hogy azokat a csekélyebb körülményeket is tárgyaljuk, melyek a gondolat általános kifejezésével együttesen felölelhetők nem voltak; hisz ép ebben áll a különbség az elmélet és a tapasztalat között. — Ez a két utóbbi, a tulajdonképeni példák esete; a következő két eset már a történelmi bizonyítékhoz tartozik.

Harmadszor: akkor hivatkozhatunk tudniillik valamely történeti tényre, ha azzal megakarjuk előadásunkat erősíteni. Ezt bátran tehetjük mindazokban az esetekben, amidőn valamely jelenségnek vagy hatásnak *pusztán lehetőségét* akarjuk kimutatni.

Negyedszer pedig valamely történelmi eseményt részletesen azért adunk elő és több ilyent azért sorolunk fel, hogy bizonyos tanulságot merítsünk. Ebben az esetben a tanulság *bizonyítékát* a történelmi esemény foglalja magában.

Amidőn a példával azért élünk, hogy a gondolatot megmagyarázzuk, akkor a történeti eseményről többnyire csak futólag fogunk megemlékezni, mivel azt csak egyoldalúlag használjuk fel. Sőt ebben az esetben még a történeti igazság is csak mellékes és egy képzelt példa hasonló szolgálatot tenne; a történeti példákat azonban mégis előnyösebbeknek tartjuk, mert a megvilágított gondolatot magához a gyakorlati élethez közelebb hozzák.

A második esetben, vagyis akkor, ha a példát a gondolat alkalmazására használjuk, a történeti eseményt részletesebben kell előadnunk; azonban a történeti igazság itt is megint csak mellékes marad s e tekintetben csak ugyanazt ismételhetjük, mit már az első esetről mondtunk.

A harmadik esetről, t. i. az előadott dolog valószínűségét bizonyító példánál többnyire elegendő lesz, ha valamely kétségtelen tény *pusztán* csak felemlítünk. Annak az állításnak bebizonyítására: hogy elszáncolt hadállások bizonyos feltételek alatt céljuknak megfelelni képesek, elegendő a Buncelwitz melletti hadállásra utalni.

Ha végre pedig valamely történeti eset előadásával bizonyos általános igazságot akarunk bebizonyítani, akkor ez az eset az igazsághoz való minden vonatkozásában pontosan és részletesen kifejtendő s mintegy az olvasó szemei előtt gondosan felépítendő. Minél kevésbé sikerül ez, annál gyöngébb lesz a bizonyíték s annál inkább kell azt a hiányt, mely az egyes eset bizonyító erejének elégtelen voltából keletkezett, a példák sokaságával pótolni, mivel joggal feltételezhető, hogy ama közelebbi körülmények, melyeket megjelölni nem lehetett, bizonyos számú esetben hatásukra nézve egymást kölcsönösen kiegyenlítik.

Ha tapasztalati példákkal kívánnók bebizonyítani hogy : a) jobb helye van a lovasságnak a gyalogság mögött, mint annak oldalában, b) határozott túlerő hiányában nagyon veszélyes dolog az ellenséget úgy a csatában, mint a hadszínhelyen, tehát úgy harcászatiilag mint hadászatiilag szétválasztott oszlopokkal nagy kiterjedésben átkarolni, akkor első esetben nem elég, ha néhány oly veszített csatát említünk fel, melyben a lovasság a szárnyakon állott s viszont néhány oly nyert csatát, melyben az a gyalogság mögött volt elhelyezve s a második esetben nem elég, ha a Rivoli vagy Wágrám melletti csatákra, az osztrákoknak 1796. évi olaszországi vagy a franciáknak ugyanebben az évben a német hadállások ellen intézett támadására hivatkozunk, hanem valamennyi körülmény pontos leírása által kimutatandó : hogy a hadállás és a támadás jelzett amaz alakjai mily módon voltak a balsikerre nézve lényeges befolyással. Ekkor ki fog derülni az is : hogy az említett alakzatok mennyiben ítélendők el s ez szükségképen szintén meghatározandó, mivel az alakzatok feltétlen elítélése az igazságot mindenesetre megsértené.

Már említettük, hogy oly esetben, midőn az esemény hű és részletes előadása nem lehetséges, a bizonyító erő hiánya az esetek sokaságával pótolandó ; nem tagadható azonban, hogy ez veszedelmes kibúvó, mellyel gyakran visszaélés történik. Egyetlen eset részletes előadása helyett meg szoktak elégedni, ha három vagy négyet futólagosan említenek fel, gondolván, hogy ily módon a bizonyíték erősnek látszik. Némely tárgynál azonban a tömeges példa sem bizonyít semmit, különösen akkor, ha a felhozott esetek gyakran ismétlődnek, és ép annyi példát lehet a bizonyítandó dolog mellett, mint ellene felhozni.

Ha valaki sok oly veszített csatát sorol fel, melyben a veszítő fél szétválasztott oszlopokkal intézte támadását, ezzel a ténnyel szemben ép annyi nyert csatát említhetünk fel, hol ugyanazt a módot használták. Látható ebből, hogy ily úton nem lehetne eredményhez jutni.

Ha ezeket a különböző körülményeket megfontoljuk, beláthatjuk, hogy a példákkal mily könnyen történhetik visszaélés.

Oly esemény, melyet minden részletében gondosan ki nem színeztünk, hanem csak futólag érintünk, nagy távolságból

vizsgált tárgyhoz hasonlít, melynél az egyes részek fekvését megkülönböztetni nem lehet s mely minden oldalról hasonló alakot mutat. Ily példák tényleg a legellenkezőbb vélemények támpontjául szolgáltak. Daun hadjáratai az egyik szerint a bölcs elővigyázat mintaképei, a másik szerint ellenben a félénkség és határozatlanság példái. Bonapartenak 1797. évi előnyomulása a nóri alpeseken át a legdicsőbb elszántságnak, azonban másfelől valódi meggondolatlanságnak is mondható; az ő 1812. évi hadászati veresége pedig a túlzott erélynek, de viszont az erélytelenségnek is tulajdonítható. Mindezek a vélemények tényleg elhangzottak és azonnal megértjük, hogy miképen keletkezhettek, ha meggondoljuk, hogy a dolgok összefüggését mindenki más-másképen képzelte el magának. Ha az ellentétes vélemények keletkezése el is képzelhető, ebből még nem következik, hogy ha ezek a vélemények meg is férnek egymással, két ellentétes nézet közül valame-lyiknek szükségkép valótlannak kell lennie.

Bármily nagy hálával tartozunk is a kitünő Feuquières-nek azért a számtalan példáért, mellyel emlékiratait gazdagította, részint azért, mivel ez úton számtalan oly történeti esemény tudomására jöttünk, melyek felől különben homályban maradtunk volna részint azért, mivel ezekkel szükséges elméleti vagyis elvont fogalmakat a gyakorlati élethez közelebb hozott, amennyiben a felsorolt példák elméleti állításainak magyarázatául és közelebbi meghatározásául szolgálnak, mindazonáltal az általa kitűzött azt a célt: hogy az elméleti igazságokat történeti úton bebizonyítsa, korunk el fogulatlan olvasóival szemben alig érte el, mert bár az eseményeket olykor elég körülményesen adja elő: mégis sok hiányzik még abból, hogy azt mondhassuk, hogy a levont következtetések, a leírt események belső összefüggéséből önként kínálkoznak.

A történeti eseményekre való pusztá hivatkozás azonban még ama másik hátránnyal is szokott járni, hogy az olvasók nagy része ezeket az eseményeket nem ismeri eléggé, vagy pedig azokra nem emlékszik oly jól vissza, hogy már az esemény pusztá felemlítésénél ugyanazt gondolja, amire a szerző gondolt s így az olvasónak nem marad más hátra, mint a szerző tekintélye előtt feltétlenül meghajolni, vagy pedig meggyőződés nélkül maradni.

Bizonyára igen nehéz feladat a történeti eseményeket az olvasó lelki szemei előtt oly módon felépíteni vagy kiszínezni, hogy azok bizonyítékok gyanánt szolgálhassanak; mert hiszen ehhez elegendő eszköz, idő és tér a legtöbbször nem áll rendelkezésre; de kétségtelen, hogy valamely új vagy kétes elv meghatározása szempontjából egyetlen alaposan tárgyalt esemény több tanulságot nyújt, mint tíz olyan, mely csak futólagosan érintenek. Az ilyen esemény felületes érintésének főhibája nem épen abban áll, hogy az író bizonyító erő híján lévő dologgal akar bebizonyítani valamit, hanem inkább

abban, hogy ő maga sem ismeri kellőképpen a bizonyítékul felhozott eseményeket; a történelmi példáknek felületes és könnyelmű használata pedig számtalan hamis nézetet és káros elméleteket szül, amelyek pedig sohasem jöttek volna létre, ha az író kötelességének ismeri, hogy minden egyes új tételét, melyet a történelem segélyével bebizonyítani akar, a dolgok szoros összefüggéséből minden kétséget kizárólag fejtsen ki.

A történelmi példák használatánál előforduló ezeket a nehézségeket s a fentebbi követelmény szükségességét méltatva, bizonyára osztani fogjuk azt a véleményt, hogy a példák mindig a legújabb kor hadtörténelméből merítendőek, amennyiben azok, t. i. a példákul szolgáló események elegendő módon ismereteseek és megfelelően vannak feldolgozva.

Mert eltekintve attól, hogy távolabb eső korban más viszonyok uralkodtak és ennek következtében elütő volt a hadviselés is, úgy hogy a hadiesemények reánk nézve csak kevésbé lehetnek tanulságosak és becsesek, természetesnek fogjuk találni, hogy a miként a történelemben általában, úgy a hadtörténelemben is a hosszú idő folytán sok elemtén még ismert apró vonás és körülmény megy veszendőbe, úgy hogy az esemény, mint valamely színehagyott kép idővel elmosódik, míg végül rajta csak tömeget vagy véletlenül egyes vonásokat veszünk észre, mely utóbbiak azután őket meg nem illető fontosságra tesznek szert.

A jelenlegi hadviselés szempontjából tekintve, az osztrák örökösödési háború óta folytatott hadviselések hasonlítanak — legalább a fegyverkezést illetőleg — a mai háborúkhöz s bár azóta úgy nagyban mint kicsinyben sok változás történt, az abban a korban folytatott hadviselések a jelen kor háborúhoz mégis eléggé közel állanak és azokból sok tanulságot meríthetünk.

A spanyol örökösödési háborúval már egészen másképen áll a dolog, miután abban az időben a tűzfegyverek még nem voltak annyira tökéletesbítve s a lovasság még akkor az első fegyvernemnek volt elismerve. Minél tovább megyünk a hadtörténelemben vissza, annál használhatlanabbá és silányabbá válik. Az ókor hadtörténelme ennél fogva a legkevésbé használható.

Félreértés elkerülése végett azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ez a használhatlanság nem veendő abszolút értelemben és csak oly tárgyakra vonatkozik, melyek meghatározására a körülmények pontos ismerete, vagy pedig oly dolgok szükségeseek, melyek csak az újabb hadviselésben fordulnak elő. Mert például bármily kevésbé ismerjük is azoknak a csatáknak lefolyását, melyekben egyrészt a svájciak, másrészt az osztrákok, burgundiak és franciák szerepeltek, azt mégis meg tudjuk állapítani, hogy ezekben a csatákban erős vonásokban tűnt ki, hogy a jó gyalogságnak a legjobb lovassággal szemben is fölénye van.

A »condottieri«-kre vetett egyszerű pillantás pedig arról győzhet meg bennünket, hogy az egész hadviselés sorsa az alkalmazott eszköz jó vagy rossz minőségétől nagy mértékben függ, mert a katonaság semmi más időben nem viselte magán annyira a sajátlagos »eszközök« jellegét és sohasem volt az az állami és népelet többi ágaitól annyira elválasztva, mint épen az említett időszakban.

Igen tanulságos elmélkedés tárgyául szolgálhat az a különös eljárás is, melyet Róma a második púni háborúban követett; Róma ugyanis nem törődve azzal, hogy Hannibal Itáliában legyőzetlenül áll, megtámadja Karthagót Spanyolországban és Afrikában.

A közvetett ellentállás hatályosságát előtűntető ez az esemény tanulságosan tanulmányozható azért lesz, mert az említett hadakozó államok, valamint a szemben állott hadseregek viszonyai mai nap is teljesen ismeretesek.

Minél kevésbé függnek össze azonban a szemlélendő tárgyak vagy módszerek az általános viszonyokkal s minél inkább kell azok tanulmányozásánál az egyes körülményekre figyelemmel lenni, annál kevésbé szemelhetünk ki példákat igen távoli időkből, mivel sem a megfelelő cselekményeket méltányolni, sem azokat az egészen megváltozott eszközeinkre alkalmazni képesek nem vagyunk.

Sajnos, hogy úgy a középkor, mint az újkor írói is örökösen csak az ókor eseményeit hangoztatták. Nem akarjuk feszegetni, hogy ebben az igyekvésükben a hiúságnak és szemfényvesztésnek mily nagy része lehetett, azonban azt mondhatjuk, hogy többnyire nem volt meg bennük az embertársaik tanítására irányuló igaz törekvés és becsületes szándék. A példálózgatások csak cafrangok voltak, melyekkel a hiányokat és hibákat takarták be.

Halhatatlan érdemeket szerezne magának az az író, ki a háborút kizárólag a történelemből vett példákkal tanítaná, mint azt Feuquières akarta tenni; ez persze egy egész emberéletre szóló munka lenne, ha megfontoljuk, hogy az erre vállalkozónak önmaga szerzette hosszú hadi tapasztalatokkal kellene rendelkeznie.

Aki benső sugallatát követve, ily munkára vállalkozni akar, az olyképen készüljön e dicső munkára, mintha szent földre kellene zárandokolnia. Idejét áldozza fel és ne kíméljen semmi fáradságot, semminemű halandó hatalom és nagyságtól ne féljen, emelkedjék felül saját emberi hiúságán és álszeméremérzetén, hogy a francia cède kifejezése szerint az igazságot hirdesse, csupán az igazságot, a teljes igazságot!

HARMADIK KÖNYV.

A hadászatról.

ELSŐ FEJEZET.

Hadászat.

A hadászat, melynek fogalmát a második könyv 2. fejezetében állapítottuk meg, nem más, mint az ütközetnek felhasználása a háború érdekében.

A hadászat tulajdonképen csak az ütk zettel foglalkozik, de mivel az ütközetet a hadsereg vívja és viszont a hadsereg az, mely legelsősorban érzi az ütközet hatását, szükséges, hogy a hadászat elmélete a hadsereget is úgy önmagában véve, mint fővonatkozásaiban vizsgálódás tárgyává tegye.

Ami pedig az ütközetet illeti, a hadászat hivatása annak minden elképzelhető eredményét, valamint azokra a szellemi és érzelmi erőkre gyakorolt hatását is ismertetni, melyek az ütközet felhasználása körül a legfontosabb szerepet játsszák.

A hadászat : az ütközetnek felhasználása a háború érdekében. Ennek folytán a hadászat a háború cselekményének oly irányt szab, mely a kitűzött célnak megfelel, vagyis megállapítja a haditervet és ennek keretébe illeszti a célhoz vezető cselekményeket, más szóval : elkészíti az egyes hadjáratok terveit s a hadjáratokban az egyes ütközeteket rendezi. Mivel pedig mindezeknek adolgoznak csak föltevések szolgálnak alapul, melyek közül sok nem megy teljesedésbe és mivel sok részlet-elhatározást előzetesen kibocsájtani nem is lehet : önként következik, hogy a hadászatnak (a hadvezérnek) a csapatokat a háborúba követni kell, hogy a részleteket, valamint az egészre vonatkozó és minduntalan szükséges módosításokat a helyszínen rendelje el. Szóval : a hadászat a háborúban egy pillanatig sem szünetelhet.

Hogy ezelőtt — legalább ami az egészet illeti — nem így fogták fel a dolgot, mutatja ama régebbi szokás, hogy a hadászati dolgokat nem a hadseregnél, de a kabinetben¹ intézték el, ami pedig csak akkor van helyén, ha a kabinet

¹ Emlékeztetünk a régi osztrák »Kriegsrath«-ra, mely Bécsben (Gráchan) székelte s innen intézte a száz meg száz mérföldnyi távolságban lefolyó háború sorsát.

oly közel van a hadsereghez, hogy ennek úgyszólván főhadiszállása.

Az elmélet tehát megvizsgálja a hadászat tervezeteit, vagy helyesebben mondva : az elmélet meg fogja világítani a hadászati dolgokat külön-külön és egymáshoz való viszonyukban is, különösen kiemelvén azt a keveset, ami bennök alap- elvet és szabályt alkot.

Ha visszagondolunk az első fejezetre,¹ mily sok és nagy- fontosságú dolgokat érint a háború, vajmi hamar belátjuk, hogy ritka és kiváló szellemnek mondható az, aki valamennyit tekintetbe képes venni.

A fejedelem vagy hadvezér lángelméjének legnagyobb bizonyítékát adja, ha háborúját a maga elé tűzött célnak és rendelkezésére álló eszközeinek pontos figyelembevételével rendezi be és sem többet, sem kevesebbet nem tesz.

A lángész hatása nem annyira a cselekvésnek kieszt és azonnal szembeötlő új alakzatában, mint inkább az összecslekmény szerencsés végeredményében mutatkozik. Ami méltán fölkeltheti csodálkozásunkat, ez a hallgatag föltevések pontos megvalósulása, az egész cselekmény zajtalan összhangja.

Aki nem az összeredményben kutatja a cselekmény összhangjának nyomát, a zsenialitást könnyen ott keresi, ahol az nincs és nem is lehet.

Mert hiszen a hadászat által használt eszközök és alakzatok oly egyszerűek és gyakori alkalmazásuk folytán oly ismertek, hogy a józan ész csak nevetségesnek találhatja, ha a bíráló nagy hanggal beszél felőlük. A már ezer- meg ezerszer végrehajtott megkerülést az egyik lángeszű dolognak, a másik böles előrelátásnak, sőt a legszélesebb tudomány művének tartja. Kérdjük, nem ízléstelen-e ez ?

Még nevetségesebb lesz a dolog, ha meggondoljuk, hogy az ilyen közönséges, alacsony gondolkodású bíráló az elméletből minden erkölcsi tényezőt kizár és csak anyagi eszközöket, jelesen : az egyensúlynak és túlsúlynak, továbbá az idő és térnek néhány matematikai viszonyát, valamint a szög és vonal tanát méltatja figyelemre. Ha valóban csak ennyiből állana a hadászat, bajos lenne belőle akár csak egy iskolásfiú számára is valamely tudományos feladatot összetákolni.

De valljuk meg őszintén : tudományos alakzatokról és feladatokról a hadászatban szó sincsen, mert az anyagi dolgok viszonyai mind igen egyszerűek. Annál nehezebb helyesen fel- fogni és megérteni az e téren szereplő szellemi erők működését. Megjegyezzük azonban, hogy csak a hadászat legfelsőbb fokán s pedig ott, ahol az a politika és államtudomány határához közeledik, illetőleg ő maga azzá válik, találjuk fel a szellemi tényezők s viszonyok sokaságát.

E legfelsőbb állásponton pedig a szellemi erők — amint már mondjuk — nem annyira a végrehajtás alakzatának meg-

¹ Az első könyv 1. fejezetére.

határozása, mint ama kérdés körül fejtenek ki ellentétes működést, hogy a cél elérése érdekében mennyi a tennivaló.

Ahol csak a végrehajtás alakzatának megállapításáról van szó, mint például: a háború kisebb-nagyobb eseményeinél, ott a szellemi tényezők száma lepad.

Igy hát a hadászatban minden nagyon egyszerű, de nem könnyű is egyszersmind. Ha egyszer az állam viszonyainak tekintetbevételével az elérendő és elérhető cél megállapított, nem lesz nehéz a célhoz vezető utat megtalálni; ellenben ahhoz, hogy ez az út tántoríthatlanul betartassék, a terv végrehajtásék anélkül, hogy attól ezer alkalomból ezerszer el ne térjünk, rendíthetetlen jellemziládság, éles és biztos ítélőképesseg szükséges; ezer ember közül, kik mindannyian kitünők, az egyik azért, mert éleseszű; a másik, mert szellemes; a harmadik, mert bátor és erélyes stb., alig lesz egy, aki egyesíti magában mindazokat a tulajdonságokat, amelyek a hadvezért a közép-szerűségeen felülemelik.

Ámbátor különösnek látszik, de azok, akik a háborút erről az oldalról ismerik, tudják, hogy valamely hadászati elhatározáshoz nagyobb akaraterő szükséges, mint valamely harcászati elhatározáshoz. A harcászat terén a pillanat ragadja magával az embert és a cselekvő, ha érzi is, hogy örvény sodorja őt, még sem küzdhet ellene, ha csak nem akarja, hogy veszélyes következményekkel járjon a dolog: visszafojtja tehát fel-feltörő aggályait és bátran merészkedik előre. Nem úgy a hadászat medrében, ahol minden lassabban folyik; itten elég idő van arra, hogy a saját és idegen aggodalmak, ellenészrevételek, rábeszélések s az időszerűtlen megbánás is megérlelődjenek. A hadászat terén — éppen ellenkezőleg, mint a harcászat mezején, ahol a dolgoknak legalább felét testi szemeinkkel láthatjuk — mindent csak föltevés, csak sejtalem alapján teszünk.

Ezért aztán nagyon gyakran ingadozik is meggyőződésünk és tényleg látjuk, hogy a legtöbb tábornok aggodalmak közepe tette tétovázik akkor, mikor cselekednie kellene.

Ezek után vessünk egy pillantást a történelemre. Nézzük Nagy Frigyesnek 1760-iki hadjáratát, mely — mint a bírálat tartja — valóságos hadászati műremek és gyönyörű, mintaszerű menetekkel és manőverekkel dicsekedhetik.

Hát kérjük: a csodálat paroxizmusa vegyen-e rajtunk erőt, mert a király Daunnak majd jobb, majd bal és ismét a jobb oldalát akarta megkerülni stb.?

Valami nagy bölcsességet lássunk-e ebben? Nem! Nem tehetjük ezt, ha természetesen és józanul akarunk ítélni.

De igenis csodálnunk kell a királynak azt a bölcsességét, hogy amidőn kis haderővel, szerény eszközökkel nagy célt tűzött maga elé, erején túl mit sem tett és *épen eleget*, hogy célját elérje.

A királynak ez a bölcsessége nemcsak e hadjáratban, de mindhárom háborújában is mutatkozik.

Sziléziának biztosított birtokbavétele volt a célja.

Oly kis állam élén, mely a legtöbb dologban a többi államhoz hasonlított és csak a közigazgatás néhány ágában tűnt jobban ki, »Nagy Sándor« nem válhatott belőle ; mint XII. Károly pedig úgy járt volna, mint járt XII. Károly.

Ezért hadviselésében fékezi erejét, mely amúgy is mindenkor nyomatókos, nagy veszély pillanatában csodálatra méltóan fokozódik, ennek elmúltával pedig megint csendesen oszcillál, hogy a legfinomabb politikai hullámvásznak rendelje magát alá.

Sem hiúság, sem dicsvágy, sem pedig bosszúérzet nem tántorítják el útjáról, arról az útról, melynek egyedül köszönheti a küzdelemnek szerencsés befejezését.

E néhány szó csak kevésbé méltatja a nagy hadvezérnek ezt az oldalát ; egyedül a küzdelem szerencsés kimenetelének figyelmes vizsgálata és az eredményt létrehozó okok nyomozása győzhet meg minket arról, hogy csak a király éles szemének és biztos kezének tulajdonítható a fényes siker.

Ez volna tehát a nagy hadvezérnek az az egyik oldala, melyet háborúiban, de főleg az 1760-ikiban csodálunk.

Az 1760-iki hadjáratot azért emeljük ki, mert ebben sikerült nekik leginkább túlhatalmas ellenféllel szemben, csekély áldozat árán, az egyensúlyt fenntartani.

Egy másik csodálandó oldala az volt, hogy neki az egyébként *nehézsen végrehajtható dolgok* is sikerültek.

Jobbról vagy balról végrehajtandó megkerülést tervezni vajmi gyorsan lehet ; ama gondolatot, hogy csapatainkat tartsuk össze avégből, hogy az egymástól távol menetelő ellenséges oszlopokat megverhessük, vagy ama gondolatot, hogy gyors menetekkel önmagunkat sokszorosítsuk, feltalálni és kimondani szintén könnyű dolog ; az ilyesmi nem költhetik fel csodálatunkat s róluk csak azt mondhatjuk, hogy a mi egyszerű, az egyszerű ; de próbálja meg valaki ezekben a dolgokban Nagy Frigyeset utánozni. Szemtanuként szereplő írók sok idő múltán mondták még, hogy a király táborozásai nemcsak veszélyesek, de vigyázatlanok is voltak ; már pedig, ha e táborozásokat még hosszú idők eltelte után is veszélyeseknek mondták, nem szabad kételkednünk abban, hogy a táborozás pillanatában a veszély legalább is háromszorosan nagyobbak látszott, mint későbbben.

Hasonlóképen áll a dolog az ellenség szemeláttára, sőt annak ágyúi előtt véghezvitt menetekkel.

Nagy Frigyes azért szánta magát a veszedelmes táborozásokra és menetekre, mert Daun eljárását, állásvételi módokat, felelősségét és jellemét ismerte. A menetek és táborozások tehát veszedelmesek lehettek ugyan, de semmiesetre sem meggondolatlanok. Mindazonáltal csak a királyéhoz hasonló merészség, elszántság és akaraterő arathatott sikert. Más embert a még 30 év múltával is nagynak mondott veszély visszariasztott volna s mondhatjuk, hogy vajmi kevés hadvezér volt, van és lesz, ki a hadászat ez egyszerű eszközeit keresztülvihetőnek gondolja.

A végrehajtás műveletében rejlő egy más és nem kisebb nehézséget is tudott leküzdeni a nagy király.

Hadserege az említett hadjáratban folyton folyvást menetel ; rossz mellékutakon, sarkában Lascyval az Elbától Sziléziába, kétszer (július és augusztus elején) követi Daunt.

Hogy minden pillanatban harckész legyen — mert ez most életkérdés — meneteit mesteri módon kell berendeznie, ami szükségképen nagy megerőltetést ró a csapatra. Az élelmezés, bár a járművek ezrei kísérik a hadsereget, hiányos, rossz. Sziléziában a liegnitzi csatáig 8 éjjelen át menetel és az ellenség színe előtt szüntelenül manőverezik. Mindez óriási fáradtsággal és nélkülözéssel jár.

Vajjon hihető-e, hogy ezek a dolgok a gépezetben surlódásokat nem okoztak ?

Hát a hadvezér hozza-e mozgásba a csapatokat oly könnyen, mint a mérnök keze az asztrolábiumot ?

Az éhező és szomjazó bajtársak látása nem ezerszeresen marcangolja-e szívét ?

Nem hallja-e ő a fáradalom és nélkülözés szülte panaszokat ?

Mer-e valamely közönséges ember katonáitól ilyesmit követelni ?

És, ha a hadvezér nagyságába és csalhatatlanságába vetett erős hit nem élne a hadseregben, az ilyen megpróbáltatások nem gyakorolnának-e rossz befolyást szellemére és nem bontanák-e fel a belső rendet ?

Ezek azok a dolgok, melyek csodálkozásunkat felkeltik. Igaz, hogy valódi jelentőségük csak akkor tárul elénk, ha azokat a tapasztalatból ismerjük. Aki a háborút csak könyvekből és a gyakorlótérrel ismeri, nem képes megítélni, hogy mily nagyot művel az az ember, aki az óriási nehézségeket le tudja győzni. Ezért az, akinek tapasztalatai nincsenek, szavunknak adjon hitelt.

Az idézett példával csak eszmemenetünket akartuk megvilágítani s most e fejezet befejezéseül kijelentjük, hogy a hadászat tárgyalásánál annak azokat az anyagi vagy szellemi természetű elemeit fogjuk a magunk módja szerint jellemezni, melyek előttünk a legfontosabbaknak tetszenek ; az egyszerűről az összetettre megyünk át, míg végre tárgyalásunkat azzal zárjuk be, hogy a háborús cselekményt összefüggőleg adjuk elő, vagyis a háború és hadművelet tervét beszéljük meg.

Ha a csapatok bizonyos ponton állást foglalnak, ütközetre ugyan kerülhet a dolog, de az ütközetnek szükségképen nem kell bekövetkeznie.

Már most az a kérdés merül fel, vajjon az ütközet lehetősége, tényezőnek tekintessék-e ?

Mindenesetre !

Az ütközet lehetőségét tényezőnek kell tekintenünk, mert következményeket von maga után.¹

1. El nem fogadott ütközetek a következmények miatt megtörtént ütközeteknek tekintendők.

Tegyük fel, hogy az ellenség a visszavonulást elzáró csapatunk előtt ütközet nélkül rakja le fegyverét.

Tegyük fel, hogy a bizonyos célokból megszállott tartomány visszahódítását az ellenség nem kíséri meg.

Mindkét esetben a felajánlott és el nem fogadott ütközet eredményt szült és ezért a valóságos vagyis a megtörtént ütközetek közé sorolható. E tétel igazságára rájövünk akkor is, ha más oldalról világítjuk meg a dolgot.

Tegyük fel, hogy az előbbi két esetben az ellenség oly erős csapatokat állít velünk szembe, hogy indíttatva érezzük magunkat, ütközet nélkül elejteni a kitűzött célt.

Célunkat ez esetben ugyan nem értük el, de felajánlott ütközetünknek mégis megvolt az a hatása, hogy ellenséges erőket vont el.

Sőt még, ha az egész vállalat kárunkra van, sem mondhatjuk, hogy az állásvétel s a felajánlott, de meg nem történt ütközet hatás nélkül marad : ez esetben oly hatás áll elő, mely vesztett ütközetekéhez hasonlít.

A felsoroltakból azt a következtetést vonhatjuk, hogy az ellenséges erők megsemmisítését, az ellenséges hatalom leigázását csakis az ütközet és pedig úgy a felajánlott és el nem fogadott, mint a tényleg vívott ütközet hatása eredményezheti.

2. Az ütközet kettős célja.

Amde e hatás kétféleképpen nyilvánul : közvetlenül és közvetve.

Közvetett hatás az, amidőn oly dolog az ütközet célja, mely kerülő utakon ugyan, de annál biztosabban vezet az ellenség megsemmisítéséhez. Tartományok, városok, várak, utak, hidak, raktárak stb. elfoglalása csak az ütközet legközelebbi, de korántsem utolsó célját adják. Ezek a dolgok mindig csak eszközök a túlsúly elnyerésére, hogy azután az ellenséget oly helyzetbe hozzuk, amelyben ő az ütközetet többé elfogadni képes ne legyen.

A közvetett célok tehát nem magát a hatásos elvet, de csak annak közbeeső tagjait, lépcsőit képviselik.

¹ A következők a második könyv egy korábbi átdolgozásának kéziratában foglaltattak és azért iktattuk ide, mert ezekre szerző ráírta, hogy »a harmadik könyv I. fejezete számára használandók fel«.

3. Példa.

A szövetségesek 1814-ben Páris bevételével azért érték el a háború célját, mert e városban Napoleon politikai ellenfelei győzedelmeskedtek és az imperátor hatalmát foszlánnyá tépték.

Ugyanis: ez esemény folytán a császár hadserege tetemesen csökkent, míg a szövetségesek ereje nagy mértékben növekedett, úgy hogy a további ellentállás lehetetlenné válván, a béke Franciaországgal megkötetett.

Feltéve, hogy amidőn e város elfoglaltatott és Napoleon politikai ellenfelei győzedelmeskedtek, a szövetségesek ereje bizonyos okokból oly gyöngye lett volna, hogy túlsúllyal nem dicsekedhetnek, Páris bevétele mi hatást sem mutatott volna fel.

A vizsgálódásnak ezen a során azért futottunk végig, hogy megmutassuk, hogy csak ezen az úton nyerünk helyes nézeteket.

Ekként okoskodva ahhoz a kérdéshez jutunk, milyen eredménye lesz a háború egyik vagy másik pillanatában azoknak a nagy és kis ütközeteknek, melyeket egymásnak kölcsönösen felajánlhatunk. E kérdés pedig felette fontos, mert a haditerv megállapításánál csak a vonatkozó felelet dönt a foganatba veendő rendszabályok fölött.

4. Ha más eljárással élünk, a dolgoknak hamis értéket adunk.

A háború és a háborúban a hadjárat oly láncot alkot, amelynek egymással szoros kapcsolatban álló egyes szemeit az ütközetek adják. Ezt nem szabad szem előtt téveszteni, mert ellenkező esetben sokszor megesik, hogy bizonyos földrajzi pontnak elfoglalását, bizonyos védtelen tartomány megszállását előnyösnek tartjuk, holott hátránnyal járhat, mert, mint mondtuk, csak az egésznek, a részletnek pedig csak az egészhez való vonatkozásában van értéke. A hadtörténelemben gyakran találkozhatunk ily hibával. Amiként a kereskedő egyetlen vállalat nyereségét nem teheti félre, úgy a háborúban sem különíthető el az egyes esemény az egésztől.

Amiként a kereskedő egész vagyonát fekteti üzletébe, úgy a háborúban is a végeredmény dönti el, hogy az egyes esemény előnyt vagy hátrányt hozott-e. Tekintetünk tehát, amennyire a szemhatár engedi, folyvást az ütközetek sorozatára irányuljon.

Ekként az egyenes úton maradunk és működésünkben idegen befolyásoktól menten oly erélyt fogunk kifejteni, mely a tárgynak megfelel.

MÁSODIK FEJEZET.

A hadászat elemel.

A hadászatban az ütközet használatát feltételező okok különböző elemekre oszthatók ; úgymint : erkölcsi, fizikai, mértani, földrajzi és statisztikai elemekre. Az első osztályba sorozható mindaz, amit szellemi tulajdonságok és szellemi hatások idéznek elő ; a másodikba a haderő nagysága, összeállítása, a fegyvernemek viszonya stb., a harmadik osztályba a hadműveleti vonalak szögei a koncentrikus és excentrikus menetek, ha ugyan ezek mértani természetének a számításban értéke van ; a negyedikbe a vidéknek befolyást gyakorló részei, mint : uralkodó pontok, hegyek, folyók, erdők, utak ; az ötödikbe végre a megélés eszközei stb. Annak, hogy ezeket az elemeket egymástól elkülönítve is megvizsgáljuk, megvan az a jó oldala, hogy vizsgálódásaink világosabbá válnak és e különböző osztályok nagyobb vagy csekélyebb értékét mindjárt átmenőben megítélhetjük. Mert ezek közül némelyik különállóan csakugyan elveszti kikölesönzött fontosságát ; ha például a hadműveleti alapot önmagában véve és csak a belőle kiinduló hadműveleti vonalak szempontjából vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az sokkal kevésbé függ a szögnek mértani elemétől, mint azoknak az utaknak és annak a vidékeknek tulajdonságaitól, amelyeken a hadművelési vonalak vezetnek. De azért legszerencsétlenebb gondolat volna, ha a hadászatot ez elemek szerint akarnók letárgyalni, mert ezek az elemek egymással többnyire szoros és bonyolult kapcsolatban állnak. Hiábavaló elemzésbe merülnénk és mint valamely nehéz álomban, hasztalan kísérelnők meg ebből az elvont alaphból a valódi élet jelenségeihez vezető boltozatot felépíteni. Az ég óvjon meg minden elméleti íróat az ilyen munkától ! Mi az össz-jelenségek világát fogjuk szem előtt tartani s elemzéseinkben messzebbre nem terjeszkedünk, mint amennyi írott gondolatunk megértéséhez szükséges.

Ezeket a gondolatainkat — ismételjük — nem spekulatív vizsgálódás, de a háború összjelenségeinek benyomása szülte.

HARMADIK FEJEZET.

Erkölcsi tényezők.

Még egyszer visszatérünk erre a tárgyra, melyet már a második könyv harmadik fejezetében is érintettünk ; visszatérünk azért, mert az erkölcsi tényezők a háború legfontosabb tárgyai.

E szellemek a háború elemének minden rétegében jelen vannak és az erőknek tömegét mozgásba hozó és vezető *akarata*

hoz erősen hozzá simulnak, vagyis vele — mert hiszen ez is erkölcsi erő — egyesülnek.

Sajnos, könyvből merített bölcsesség ezekkel a számokkal ki nem fejezhető, osztályokba nem sorolható erőket felfogni nem képes.

Csak az, aki látja és érzi őket, érti is meg. A hadseregnek, a hadvezérnek és a kormánynak szelleme és egyéb erkölcsi tulajdonságai, ama tartomány hangulata, amelyben a háború folyik, a győzelem vagy vereség erkölcsi hatása mind oly dolgok, amelyek egymástól különböznek és céljaink, valamint viszonyainkban elfoglalt helyzetükhöz képest nagyon is különböző befolyást gyakorolnak.

Bár ezeket a dolgokat könyvekben fejtegetni alig vagy csak kis mértékben lehet, mindazonáltal a hadművészet elméletéhez tartoznak épúgy, mint minden más, ami a háborúnak valamely alkotó része. Mert itt ismételtén ki kell jelentenünk, hogy szegényes bölcsészet az, mely szabályait és alapelveit csak azon a téren állítja fel, ahol erkölcsi tényezők nem szerepelnek; ott pedig, ahol erkölcsi erők működnek, szabályaihoz annyi kivételt függeszt, hogy tulajdonképen a szabály válik kivétellé, vagy pedig azzal segít magán, hogy ily esetben a lángészre apellál, mely minden szabály fölött áll, mi tulajdonképen egyértelmű azzal a kijelentéssel, hogy a szabályok nemcsak oktondiak számára irattak, de önmagukban véve is dőreségek.

Ha a hadművészet elmélete mit sem tenne mást, minthogy e dolgokra rámutat és kiemeli az erkölcsi tényezők méltánylásának és számbavételének szükségét, máris felölelte a szellemi tényezők kérdését és ezzel a pusztá ténnyel előzetesen elítél mindenkit, aki a hadászat terén csak az erők fizikai viszonyait veszi tekintetbe.

De már a többi úgynevezett szabályok miatt sem szabad az elméletnek az erkölcsi erőket figyelmen kívül hagynia, mert a fizikai erők hatásai az erkölcsiek hatásával egybeforrtnak tekintendők úgy hogy, semminemű vegyészeti művelet sem képes azokat egymástól elválasztani.

Az elmélet azon legyen tehát, hogy a fizikai erőkre vonatkozó minden szabálynál, ha csak gondolatban is, szem előtt tartsa, hogy mily része van abban az erkölcsi tényezőknek; mert máskülönben oly kategórikus tételei lesznek, melyek majd félénkek és korlátoztak, majd hencegők és terjedelmesek.

Még a legsívárabb és legszellemtelenebb elmélet is — bár öntudatlanul — átszap a szellemvilágba; mert például a győzelem hatása nem magyarázható meg, ha az erkölcsi benyomásokra tekintettel nem vagyunk. Ennek tulajdonítható, hogy könyvünkben legtöbbször oly tárgyakkal foglalkozunk, melyek félig fizikai, félig erkölcsi okok és hatásokból vannak összeállítva és mondhatjuk, hogy ebben a vegyülekben az erkölcsiek nemes ércet, a fényesre csiszolt fegyvert, a fizikaiak pedig csak a fából készült hüvelyt, a burkot képviselik.

A legjobban a hadtörténelem bizonyítja, hogy mily nagy értékük és sokszor mily hihetetlen befolyásuk van az erkölcsi tényezőknek és ha a hadvezér ezt figyelemre méltatja, szelleme termékenyül. Mert megjegyzendő, nem annyira a bizonyítások, bírálati vizsgálódások és tudós fejtegetések, mint inkább az érzések, összbenyomások és sziporkázó szellemszikrák nyújtják a bölcsesség gyümölcsét.

Megtehetnők, hogy a háborúban előforduló erkölcsi jelenségeket felsoroljuk s jó meg rossz oldalukat a lelkiismeretes tanár módjára szegről-végről előadjuk, csak hogy az ilyen módszerrel vajmi hamar közszólamokat használnánk, pongyolák lennénk, elemző szellemünk elenyészne és észrevétlenül oda jutnánk, hogy oly dolgokat tárgyalunk, melyek általánosan ismertek.

Jobbnak tartjuk, ha e téren még befejezetlenebb munkával állunk elő, és megelégszünk azzal, hogy rámutassunk a szellemre, amelyben a könyv iratott, valamint azzal, hogy az erkölcsi dolgok fontosságára a figyelmet felkeltöttük.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az erkölcsi főtényezők.

Ezek : *a hadvezér tehetsége, a hadsereg harci erényei és a hadsereg nép- vagy nemzeti szelleme.*

Hogy ezek közül melyik a fontosabb, ki tudná megmondani ?

Hiszen az egyiknek és másiknak értékét csak megközelítőleg meghatározni is nehéz, hát még mennyivel nehezebb összehasonlítani őket.

A legjobb, ha egyiket se vesszük kevésbe, amire pedig az emberi ítélőképesség egy kissé szeszélyes természetének nagy hajlandósága van.

Ha e három főtényező félreismerhetlen hatásaival csak némileg meg akarunk ismerkedni nagyon ajánlatos a róluk szóló történelmi bizonyítványokban lapozgatni.

Mai napság¹ ugyan a hadsereg harci erényeinek s nép- (nemzeti) szellemének nagyobb érték tulajdonítható, mint a hadvezér tehetségének, mert az európai államok hadseregei belső ügyesség és kiképzés tekintetében oly egyformák és hadviselésük — a bölcsészek kifejezésével élve — oly természetes módon kifejlet, hogy immár a hadvezérnek szorosabb értelemben vett mesterfogásaira (például ahhoz hasonlókra, mint Frigyes ferde harcrendje) sem lehet számítani. A nagyon is hosszú béke természetesen változtatna a dolgon.

A hadseregnek népszelleme (lekesültség, fanatikus buzgó-

¹ Értsd a 19. század elejét ; azonban a mostani (1892) állapotokra is illik.

ság, hit, vélemény) legjobban a hegyi harcban nyilvánul, ahol mindenki, úgyszólván az egyes katonáig magára van hagyatva. Ezért azután a hegyvidék a felfegyverzett nép számára valóban alkalmas harctér.

A hadsereg művészi ügyességének és acélozott bátorságának, amelyek a tömeget úgy tartják össze, mintha egy öntésből került volna ki, főleg a nyílt síkságon érvényesülnek.

A hadvezér tehetsége leginkább az átszegdelt, dombgazdag vidéken érvényesül; a hegyvidéken az egyes részek fölött nem uralkodhatik s a sereg egésze fölötti vezetés kisiklik kezeiből; a nyílt síkon a vezetés erejét nem csigázza el.

A tervezetek ez ismérvek szerint lennének készítendőek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A hadsereg harci erényéről.

A harci erény nagyon különbözik a *puszt*a bátorságtól s még inkább a háború tárgya iránti lelkesültségtől.

A bátorság a harci erénynek szükségképeni alkatrésze és mivel a természet nem valami bőkezűen osztogatja ezt a tulajdonságot, mind az egyes harcosnál, mind a hadsereg részeinél gyakorlat és szoktatás által mesterségesen kell fejleszteni; a fejlesztés oly irányban történjék, hogy a bátorság mintegy kivetkőzzék ama féktelenségéből és heveségből, mely eredetileg (a nem katonai egyéneknek) jellemezni szokta és aláveti magát magasabb követelményeknek, ú. m. az engedelmességnek, a rendnek, a szabálynak és a módszernek.

Az ügyért való lelkesedés a hadsereg harci erényébe életet lehel s azt nagy fokban hevíti, de nem szükségszerű alkatrésze.

A harci erény fogalomszerű meghatározására szolgáljon a következő:

A háború — még akkor is, ha abban a nemzet minden fegyverfogható fia részt vesz, és noha sokféle vonatkozásban áll a társadalom egyéb tevékenységeivel — mindig egyoldalú és a többitől egészen elütő foglalkozás marad.

Ha már most az ezt a foglalkozást űző egyén: a katona, foglalkozásának szellemétől egészen áthatva, a harcerőket életre kelti, gyakorolja s magába felveszi, eszét csakis e foglalkozásra irányítja, gyakorlat által abban biztonságot és könnyűséget szerez, abban mintegy egészen fölolvad s teljes egyéniségét a neki szánt szerepnek alárendeli: erről az emberről bátran mondhatjuk, hogy harci erénye van.

Akármiként akarnók is a polgárt a harcossal azonosítani, bár fektessük a háborút — a condottieri idejében viseltekkell ellentétben — a legnemzetiesebb alapra, a hadi foglalkozás egyéniségét (sajátlagosságát) elenyésztetni nem leszünk képesek; és ha erre nem vagyunk képesek, bátran állíthatjuk, hogy azok

az egyének, kik ezt a foglalkozást űzik, a foglalkozás tartama alatt önmagukat mindig bizonyos testület (céh) tagjaiként fogják tekinteni, mely testület szabályaiban, törvényeiben és szokásaiban a háború szellemei uralkodnak.

S tényleg így áll a dolog. Bármily magas szempontból tekintsük tehát a háborút, nagyon hibáznánk, ha a testületi szellemet (*esprit de corps*), mely a hadseregben kisebb-nagyobb mérvben mulhatlanul szükséges, kicsinylenők. Mert ez a testületi szellem az összekötő kapocs a harci irányt alkotó természetes erők között. A testületi szellem körül a harci erények a legkönnyebben jegecednek.

Harcias szellem oly hadseregben lakozik, mely a leghevesebb tűzben is megtartja szokott rendjét, melyet képzelt veszély sohasem ijeszt meg s mely a valódi félelemnek is csak hosszas tusák után enged, mely győzelmeire büszke önérzettel tekint vissza, a csatavesztés okozta pusztulásban is engedelmeskedik, vezetőit becsüli és tiszteli, melynek testi ereje a nélkülözésekben és fáradalmakban való hosszas gyakorlat által az atléta izmaihoz hasonlóan edzetté lesz, mely mindeme fáradalmakat a győzelemhez vezető eszközöknek, nem pedig vállaira nehezedő átoknak tekintí s mely mindeme kötelességekre és erényekre egyetlen rövid intés, vagyis »fegyvereinek becsületére való emlékeztetés által figyelmeztethető«!

Ámde azért kitűnően verekedhetnek a csapatok, miként a vendée-beliek, úgyszintén nagy dolgokat vihetnek véghez, mint a svájciak, amerikaiak és spanyolok, anélkül hogy az említett harci erényekkel dicsekedhetnének. Sőt mint savoyai Jenő és Marlborough, oly állandó hadseregek élén is lehet kiváló szerencsével harcolni, amelyek a hadvezért kiválóan nem támogatják. Így tehát nem állíthatjuk, hogy harci erény nélkül szerencsés hadviselés nem képzelhető. Ezt azért emeljük ki, hogy a szóban levő fogalom jobban személyesíttessék, nehogy a fogalmak az általános meghatározásokban elmosódjanak s az olvasó azt gondolhassa, hogy utóvégre is minden csak a harci erénytől függ. Ez épenséggel nem áll. Minden hadseregnek harci erénye bizonyos meghatározott erkölcsi tényezőként szerepel, melynek befolyása épúgy megbecsülhető, mint bármely más eszköz, melynek erejét, értékét kiszámíthatjuk.

A harci erénynek fentebbi jellemzése alapján immár megvizsgálhatjuk, hogy milyen befolyást gyakorol az a hadviselésre, és megteremtéséhez mily eszközök szükségesek.

A harci erénynek a hadsereg egyes részeire nézve ugyanaz a jelentősége van, mint a hadvezér géniuszának az egész hadseregére nézve. A hadvezér csak az egészet (sereget) vezérelheti s nem képes annak minden egyes részét (külön) vezetni; annál a (alárendeltebb) résznél tehát, melyet a hadvezér közvetlenül nem vezérel, a harci szellemnek kell a hadvezért helyettesíteni. Hadvezérré azt választják ki, kit kitűnő tulajdonságai erre az állásra alkalmassá tesznek; nagyobb csapatok vezérei kinevezetésük előtt szintén jól kipróbáltatnak; ámde minél lejjebb

szállunk, annál enyhébb a vizsga s ennél fogva e helyeken annál kevésbé lehet nagy tehetségeket feltételeznünk ; itt a tehetség hiányát a harci erénynek kell pótolnia. Hasonló szerep jut a hadra kelt nép természetadta tulajdonságainak : *bátorsága, ügyessége, edzettsége*, lelkesedése a harci szellemet pótolhatják s viszont. Ebből következik :

1. A harci erény csak az állandó hadseregek sajátja, de erre legnagyobb szükségük is van. Népfelkeléseknél és általában háborúkban ezt a harci erényt a természetadta tulajdonságok pótolják, melyek a háborúban gyorsabban fejlődnek ki.

2. Az állandó hadseregek ugyanilyenekkel szemben könnyebben nélkülözhetik a harci erényt, mint ha népfelkelésekkel van dolguk, mert ez utóbbi esetben az erők megosztvák s az egyes részek jobban vannak önmagukra hagyva. Ahol a hadsereg összetartható, ott a hadvezér géniusza részére nagyobb hatáskör nyílik és mindig pótolja a hadsereg harci szellemének hiányát. Általában véve a harci erényre annál nagyobb mértékben lesz szükség, minél bonyolultabb a háború s minél jobban szórtnak szét az erők a hadszínhely és egyéb viszonyok következtében.

Ezekből a tételekből pedig azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a háborút abban az esetben, ha a hadseregnél a harci erény hiányzik, lehető legegyszerűbbé tegyük, vagy pedig a hadviselés többi tényezőire kétszeres figyelmet fordítsunk s ne reméljünk az állandó hadsereg pusztá nevéből oly eredményt, melyet csak a dolog (az erkölcsi erő) nyújthat.

A hadsereg harci erénye tehát a háborúban a legfontosabb erkölcsi tényezők egyike s ahol az hiányzott, ott a történelem tanúsága szerint vagy egyéb tényezők pótolták, mint a minő pl. a nemzeti lelkesedés, a hadsereg lángszelleme ; vagy pedig oly csekély volt az eredmény, hogy az a kifejtett erővel arányban nem állott. Hogy mily nagy dolgokra képesíti a hadsereget a harcias szellem, a harci erény, megmutatták a makedonok Nagy Sándor alatt, a római légiók Caesarral, a spanyol gyalogság Farnese Sándorral, a svédek Gusztáv Adolf és XII. Károlyal, a poroszok Nagy Frigyesse s a franciák Bonaparteval az élen. Az összes történelmi bizonyítékok előtt szándékosan szemet hunyunk, ha vonakodunk elismerni, hogy az említett hadvezérek bámulatos sikereiket csak harci erényekkel megáldott hadseregekkel arathatták.

Ez a harcias szellem csak két forrás egybefolyásából származhat. Egyike e forrásoknak : a háborúk hosszú sorozata és az azokban elért szerencsés eredmények ; a másik : a hadseregnek gyakran a legnagyobb erőfeszítésig fokozott tevékenysége. A harcos csak megfeszített tevékenység közepette jut erejének tudatára. Minél többet követel a hadvezér harcosaitól, annál bizonyosabb lehet arról, hogy ez utóbbiak követeléseit teljesíteni fogják. A katona a kiállott fáradalmakra ép oly büszke szokott lenni, mint a veszélyekre, melyeken győzedelmeskedett. Tehát csak a folytonos tevékenység és fáradalmak

talajában kelhet ki a harci erény csirája, de csak akkor, ha a győzelem napja melegíti. Ha aztán egyszer már terebélyes, erős fölggyé fejlődött, akkor a szerencsétlenségek és a veszteségek legnagyobb viharainak, sőt még egyideig a béke lomha nyugalmanak is képes lesz ellentállani. Tehát csak háborúban és nagy hadvezérek alatt keletkezhetik, de élhet több nemzedéken át középszerű vezérek és hosszú béke alatt is.

A sebhelyekkel borított és edzett harcosoknak fejlesztett és nemesített testületi szellemét nem szabad egy színvonalra helyezni az állandó haderegek felületes önérzetével és hiúságával, melyeket csak a szolgálati szabályzat holt betűi tartanak fenn. A rideg komolyság s a fegyelem szigora a csapatnak harci erényét bizonyos ideig fenntarthatják ugyan, de azt létre nem hozhatják.

Ezeknek a tényezőknek is megvan a maguk értéke, de azokat túlbecsülnünk nem szabad. Rendszeretet, gyakorlottság, jóakarát, büszkeség és kitünő hangulat a békében felnőtt hadseregeknek oly tulajdonságai, amelyeket becsülni kell ugyan, de amelyektől semmi önálló hatást nem várhatunk. Mert az egész tömeg épen csak a maga egészében tartja magát fönn s egyetlen szakadás — mint a forró üvegnél, ha azt nagyhirtelen lehűtjük — képes az egész tömböt szétmorzsolni. Ami különösen a jó hangulatot illeti, az — még ha oly kitünő is — a legelső bajban igen könnyen kishitűséggé, az ijedtségnek bizonyos fitogtatásává változhat át ; példa erre a francia »sauve qui peut«. Ilyen hadsereg önmagától semmire sem képes s ez csak a jó hadvezér alatt tud eredményt fölmutatni. Kétszeres elővigyázattal kell ilyen hadsereget vezetni tudni mindaddig, míg annak eleintén gyöngye ereje — a győzelmek és fáradoalmak által megedzve — a harcnak nehéz vértetéhez hozzátörődik s azt viselni képes lesz. Vigyáznunk kell tehát, nehogy a hadsereg harcias szellemét annak pusztá jó hangulatával cseréljük össze !

HATODIK FEJEZET.

A merészségről.

Már a siker biztonságáról szóló fejezetben kimutattuk, hogy az elővigyázat és óvatosság ellenlábasának : a merészségnek az erők dinamikus rendszerében milyen hely és szerep jut és ezzel bebizonyítottuk, hogy az elmélet nem lehet feljogosítva arra, hogy saját rendszerének szempontjából ezt a tényezőt korlátok közé szorítsa.

E nemes erőszármnyalás, melynek segélyével az emberi szellem a legválságosabb veszélyeken felülemelkedik, mint külön hatályú tényező is számításba jön. S valóban, az emberi tevékenység melyik terén érvényesülhetne a merészség jobban, mint épen a háború terén ?

A merészség a tisztiszolgánál, a dobosnál és a hadvezérnél egyaránt a legnemesebb erény, valódi acél, mely a fegyvernek élességet és fényt kölcsönöz.

Sőt valljuk be nyíltan, hogy a merészségnek a háborúban külön előjogai is vannak, mert ha az ellenfél gyengesége ellen küzdőre lép, néhány százaléknyi siker pusztán az ő szám-lájára írható.

Ez oknál fogva a merészséget a szó szoros értelmében terem-tő erőnek mondhatjuk és ezt még bölcsészetiileg is könnyen kimutathatjuk.

Valahányszor ugyanis a merészség a félelemmel szemben áll, a siker valószínűsége előbbi részén van, mivel a félelem már önmagában véve az erők egyensúlyának elvesztését jelenti. A merészség csak az eszélyes elővigyázattal szemben van hátrányban, mivel ez époly merész, de mindenesetre époly erős, mint maga a merészség. Az ilyen eset azonban már a ritkaságok közé tartozik, mert az elővigyázók közül a legtöbb csak félénkségből elővigyázó.

A merészség szellemének kiváló ápolása sohasem megy a többi erők rovására, mivel a nagy tömegben, melyet a hadrend és a szolgálat kötelékei a magasabb akaratnak rendelnek alá, idegen belátás vezet, túlcsapongóvá nem válhatik, hanem csak — miként a rúgó — folytonos feszültség állapotában marad.

Minél magasabb polcon áll azonban a vezér, annál inkább megkivánjuk tőle, hogy merészsége megfontolással párosuljon, tehát céltalan és vak szenvedélyének megnyilatkozása ne legyen ; mert minél magasabb a hely, melyet elfoglal, annál kevésbé lehet személyes önfeláldozásról, inkább az összegész jólétéről, százezrek életének fenntartásáról szó. Míg a nagy tömegnél a merészséget a mintegy második természetté vált szolgálati rend szorítja kellő korlátok közé, addig a hadvezérnél csak a megfontolás akaszthatja meg a merészséget, mely egyes esetekben könnyen hibává válhatik.

Igaz, hogy a merészség hibává is válhatik, de semmiesetre sem rút hibává s ezért nem szabad ezt bármely más ilyennel egy osztályba sorolni.

Szerencsés az a hadsereg, melynél a — bár időszerűtlen — m részség gyakran fordul elő : ez buja kinövés ugyan, de erőteljes talajnak terméke. Sőt még a vakmerőséget, vagyis a minden cél nélküli merészséget sem szabad kicsinyelnünk ; hiszen alapjában véve a kedélynek ugyanazon erőnyilvánulása az, mint a merészség, csakhogy míg ennél az értelem működik közre, amannál ez nem történik.

Egyedül azt a merészséget ítéelhetjük el, mely fellázad a fegyelem ellen s ellenszegül a magasabb akaratnak.

Ezt a merészséget elítéljük, de nem önmagáért, hanem az engedetlenség miatt, mely veszedelmes és rossz, mivel a háborúban az engedelmesség mindennek fölött szükséges.

Bizonyításra nem szorul, hogy a két ellenfél egyenlő böl-

essége mellett a félénkség ezerszer több kárt okoz, mint a merészség.

Azt gondolhatnók, hogy valamely észszerű cél a merészségnek nagyobb erőt kölcsönöz, illetőleg azt felszínre hozza, pedig éppen ellenkezőleg áll a dolog.

Valamely világos gondolatától áthatott, vagy pedig a szellem szolgálatában álló kedély-(érzelem-)erők indulatosságukból, hatalmukból sokat vesztenek.

Innen van, hogy a merészség a hadsereg magasabb állásaiban fokozatosan ritkul.

Mert bár a belátás és az ész nem is növekszik mindenkor a magasabb rendfokozat elnyerésével, a hadvezéreket ezekben a felfelé haladó rendfokozataikban oly sokféle külső tényezők és tekintetek befolyásolják, hogy már ezek is ólomsúlyként nehezednek rájuk és pedig annál nagyobb mértékben, minél szerényebb a körütekintésük.

Főképen innen származik a — háborúban oly gyakran beigazolt — francia közmondás is: »*Tel brille au second qui s'eclipse au premier.*«¹

A történelemből közepes vagy éppen határozatlan (gyöngye) hadvezéreknek ismert tábornokok majdnem mindegyike a kisebb rendfokozatokban határozottsággal és merészséggel tűnt ki.

Ama indító okokat, melyek mintegy szükségszerűen kényszerítenek valamely merész tetre, osztályoznunk kell.

A kényszerűségnek több foka van. Ha ugyanis ez a kényszerűség közel áll hozzánk, vagyis ha a cselekvő célja eléréseért nagy veszélyek közt küzd, de csak azért, hogy más, még nagyobb veszélyektől meneküljön: az illetőnél már nem merészségről, de csak határozottságról lehet szó, mely utóbbinak azonban kétségkívül szintén megvan a maga értéke.

Az ifjú, aki, hogy a lovaglásban való ügyességét kimutassa, egy mély árkot átugrat — merész; de ha ugyanezt avégből cselekszi, hogy az őt üldöző janicsárok elől meneküljön — csak határozott lesz.

Minél távolabb esik a kényszerűség a cselekménytől, minél több viszonyokat és állapotokat kell a cselekvőnek a vállalkozás megindítása előtt átgondolnia, annál nagyobb tere nyílik a merészségnek.

Midőn Nagy Frigyes 1756-ban felismerte, hogy a háború elkerülhetlen s belátta, hogy végelpusztulásának csak ellenségei megelőzésével veheti elejét: a háborúnak a saját részéről való megkezdése szükséges, de egyúttal igen merész cselekedet is volt; mert helyzetében csak igen kevés hadvezér tudta volna magát arra elhatározni.

Habár a hadászat tulajdonképen csak a hadvezérek, vagyis a legmagasabb állásokban levő vezérek teendőit tárgyalja, mindazonáltal tekintettel kell lennie a hadsereg többi tagjai-

¹ Aki a második helyen tűndökölt, az elsőn — megbukott.

nak merészségére is épúgy, mint a hadsereg többi harci érényeire. Oly hadsereggel, mely merész nemzet fiaiból alakul s melynél a merészség-szellemét folyton ápolják, különb tettekre lehet vállalkozni, mint oly hadsereggel, mely ezen erényt nem ismeri. S ez volt oka annak, hogy a hadsereg merészségét is tárgyaltuk. Tulajdonképen nekünk mégis csak a hadvezér merészségéről kell beszélnünk, miután azonban ezt a harci erényt általánosságban jellemeztük, e tekintetben még csak a következőket említjük fel.

Minél magasabban áll a vezér, annál több dolga akad szellemének, értelmének és belátásának; annál inkább szorul háttérbe a kedélyében gyökeredző »merészség«; s innen van az, hogy utóbbit oly ritkán találjuk a magasabb állású vezérek-nél.

Annál jobban kell tehát csodálnunk azt a hadvezért, akinél megvan e tulajdonság.

A meggondolt merészség jellemzi a hős hadvezért.

Az ilyen merészség nem abban áll, hogy a természet rendje ellen vakmerő tettet vigyünk véghez, durván megsértsük a valószínűség számítását, hanem épen ellenkezőleg abban nyilvánul, hogy a lángész — mondhatni, félig öntudatlan — villámgyors elhatározását a leghathatósabb módon támogatja. S minél jobban támogatja a merészség a szellemet, annál magasabban röpül ez, annál nagyobb látkör nyílik számára s annál biztosabb lesz az óhajtott eredmény.

A közönséges ember (a gyöngéket és határozatlanokat fel sem említve) képzelt tevékenység mellett szobájában — távol minden veszély és felelősségtől — jut csak helyes ítélethez (ha ugyan az közvetett szemlélődés útján lehetséges).

Mihelyt azonban ily embert veszélyek és felelősség környezik, legott elveszti az áttekintést s ha e dologban más egyének még segítenek is rajta, *elhatározásra* mégis képtelen lesz, mert már e tekintetben másra nem támaszkodhatik.

Meggyőződésünk ennél fogva az: hogy merészség nélkül kitűnő hadvezért nem képzelhetünk, vagyis: hogy olyan egyén, akivel a kedélynek ez az ereje nem született, kitűnő hadvezérré sohasem lesz. A merészséget tehát a hadvezéri állás egyik főfeltételének kell tekintenünk.

Más kérdés az: hogy ebből a veleszületett, a nevelés s az élettapasztalat által továbbfejlesztett és módosított erőből mennyi marad meg a hadvezérnél abban az időben, melyben e magas állást elnyerte?

Minél többel rendelkezik: annál erőteljesebbek lesznek a géniusz szárnyacsapásai s annál magasabbra bír felrepülni, annál többet fog kockáztatni — de a szándékolt cél is magasabb lesz.

Különben pedig a kritikai vizsgálódás előtt meglehetősen közömbössé válik az a kérdés: hogy a merészség kiinduló pontja valamely — távol fekvő — kényszerűség vagy pedig a dicsvágy-e? Más kiinduló pontja volt-e Nagy Frigyes merész-

ségének, más-e Nagy Sándorénak? Tény az, hogy mindkettő merész hadvezér volt!

Míg a dicsvágyból eredő merészség — mert nagyfokú — inkább a képzeletre hat, addig a távoli kényszerűségből származó merészség — mert belső szükségyszerűség szüleménye — főleg az értelmet gyönyörködteti.

Most azonban még egy igen fontos körülményről kell megemlékeznünk.

A hadsereg harci merészsége vagy öröklött nemzeti sajátosság, vagy pedig merész hadvezérek alatt vívott szerencsés háborúkban elsajátított tulajdonság.

Ez utóbbi esetben azonban a merészség a háború kezdetén még nem lesz kifejlődve, az tehát eleinte hiányozni fog.

Arra nézve, hogy a nemzet szelleme a merészségre neveltesse, a mi időnkben nincs más eszköz, mint épen a merész vezérek alatt intézendő háború.

Egyedül ily háborúk képesek ellensúlyozni az elpuhult kedélyt, a kényelemérzetet, melyek minden vagyonosodó és élénk forgalmat űző nemzetet meg szoktak rontani.

Valamely államnak csak abban az esetben lehet a politikai világban szilárd állása, ha a nemzet jelleme s hadi szokásai (erényei) egymást kölcsönösen istápolják, gyámoľtják.

HETEDIK FEJEZET.

A kltartásról.

Az olvasó bizonyára azt várta, hogy a művünkben szögekről és vonalokról fogunk beszélni s ím a tudományos világ e polgára itten csak közönséges embereket talál, akiket az utcákon mindennap lát. Pedig ez nem lehet másként; tárgyunkat matematikaibbá, mint amilyen, nem tehetjük.

A háborúban — inkább, mint az élet bármely más terén — a dolgok egészen másképp fejlődnek, mint azt eleve képzeltük s a tárgyoknak a közelben egész más színezetük van, mint a távolban.

Az építész építménye a valóságban olyan lesz, mint azt rajza előzetesen mutatja. Az orvos — bár működését aránylag sokkal számosabb kifürkészhetlen tényezők és esélyek befolyásolják — szereinek hatását és természetét mindamellett pontosan előreláthatja. A háborúban ellenben a fővezér olyan, mint a hullámozó tengeren ide-odavetett sajkás.

Téves és való hírek, félelemből, hanyagságból és elhamarkodásból származó hibák (igaz, vagy téves ellennézetek folytán, rosszakaratból valódi vagy hibás kötelességérzetből, hanyagságból származó engedetlenség) senki által előre nem látható esélyek, röviden százezzer oly benyomás közepette kell eveznie, melyeknek legtöbbsnyire bátortalanító hatásuk van. Csak hosszas tapasztalat képes megadni a helyes tapintatot, melynek

segélyével a vezér tétovázás (habozás) nélkül értékük szerint méltányolja majd az egyes jelenségeket ; csak bátorság és belső lelki erő mellett lesz képes a benyomásoknak úgy ellentállani, miként a szikla a reá rohanó hullámoknak. Az a vezér, ki pillanatnyi benyomásoknak engedne, vállalkozásait sohasem fejezné be és ezért szükséges, hogy eltökélt szándékában mindaddig *állhatatos* maradjon, míg keresztülvitele ellen a legfontosabb okok nem szólnak.

Minthogy továbbá egyrészről a háborúban, mondhatni, minden nagy vállalat csak végtelen erőfeszítés és fáradozások árán sikerülhet, másrészről az ember testi és szellemi ereje természeténél fogva gyöngeségre és engedékenységre nagyon is hajlandó : csak a *kitartásban* nyilvánuló nagy akartaerő vezethet sikerre. A kitartás tehát az, melyet a kortársak és az utókor is méltán megbámulnak.

NYOLCADIK FEJEZET.

Az erőnek számbeli túlsúlyáról.

Az erőnek számbeli túlsúlya úgy a harcászat mint a hadászat terén a győzelemnek egyik legáltalánosabb alapfeltétele, miért is azt a következőkben előbb ily általánosságban vesszük szemügyre.

A hadászat az ütközet helyét, idejét s az ütközetre szükséges csapatokat jelöli ki és e hármas kijelölés folytán az ütközet eredményére igen lényeges befolyást gyakorol. Magát az ütközetet már a *harcászat* intézi ; de ennek megtörténte után, vagyis az eredmény beálltával (legyen az akár győzelem, akár veszteség) ismét a hadászat föladata lesz ezt az eredményt oly módon fölhasználni, mely a háború végcéljának leginkább megfelel.

A háborúnak végcélja természetesen nagy ritkán fekszik közel, hanem legtöbbször igen távol áll. Ennek a végcélnek a közelebbi (kisebb) célok eszközként vannak alárendelve s igen különbözők, sőt közbeszúrva megjegyezzük, hogy az egész háborúnak végcélja is minden egyes háború alkalmával különböző szokott lenni.

E célokat, amennyiben minket érdekelnek, majd ama tényezők tárgyalása alkalmával fogjuk megismerni, melyek azokkal (t. i. a célokkal) kapcsolatban állanak.

Az ütközet eredményének felhasználási módozatait egyelőre nem érintjük. Sőt most ama tényezőket sem fogjuk tárgyalni, melyekkel a hadászat az ütközet sorsára befolyást gyakorol. Azért nem tárgyaljuk e dolgokat, mert nem oly egyszerűek, mint első pillanatra látszanak s megértésükre oly egyéb tárgyak ismerete szükséges, melyek alkalmazásukat közelebbről meghatározzák.

Hogy épen csak rámutassunk e dolgok összetett voltára, azt említjük fel, hogy amidőn a hadászat az ütközet idejét, helyét s a csapatok számát (erejét) kijelöli, ezt oly sokféleképen teheti, hogy az ütközet eredménye a rendezéshez képest mindenkor más s más fog lenni.

Az ütközetet módosító előbb említett tényezőktől, valamint a csapat belső értékétől is eltekintve, az ütközetnek pusztá fogalma szerint az alaktalan küzdelem áll elő, amelynél csak a harcosok száma jön tekintetbe.

A harcosok száma fogja tehát az ütközetet eldönteni.

Csak hogy ha figyelembe vesszük, hogy mennyi tényezőtől kellett eltekintenünk, míg a fentebbi kijelentésre juthattunk, be fogjuk látni, hogy a számbeli túlsúly az ütközetben *csak egyike* azoknak a tényezőknek, melyek győzelemre vezethetnek s hogy ennél fogva a szám túlsúlyával egyedül a győzelem még távolról sincs biztosítva.

Mivel azonban a számbeli túlsúlynak fokozatai vannak, és az kétszeres, három-négyszeres, sőt még ennél is több lehet, kitűnik : hogy nagy fokozatban tényleg minden más tényezőt háttérbe képes szorítani.

Bizonyos ennél fogva, hogy a szám túlsúlya az ütközet eredményére döntő befolyással van, csak hogy e túlsúlynak oly nagy-nak kell lennie, hogy az ellenfél egyéb előnyös tényezőivel szemben megállhasson, vagy inkább azokat legyőzhesse.

Ebből pedig az következik, hogy a döntő ponton a csapatok lehető legnagyobb számát kell az ütközetbe vinni.

Az, vajjon az adott esetben a csapatoknak számbeli túlsúlya tényleg képes lesz-e a győzelmet biztosítani vagy sem, nem lehet kérdéses ; ha csak e tekintetben mindent megtettünk, mi tehetségünkben állott. Ez a hadászat első alapelve. Ez az elv általánosságban a görögökre és perzsákra, angolokra és maratokra, franciákra és németekre egyaránt alkalmazható. Avégett azonban, hogy ezt a fogalmat pontosabban meghatározhassuk, az európai hadviszonyokat kell tekintetbe vennünk.

Európában ugyanis a hadseregek felfegyverkezés, belső berendezés és külső gyakorlottság (ügyesség) tekintetében egymáshoz nagyon hasonlóak s a különbség imitt-amott csak a hadseregek harci erényeiben s egyes hadvezérek tehetségében nyilvánult. Európa újabbi történetében a marathoni ütközet mását nem találjuk feljegyezve.

Nagy Frigyes Leuthennél 30.000 emberrel 80.000 főnyi osztrák sereg felett győzedelmeskedett, Rossbach mellett pedig 25.000 főnyi sereggel mintegy 50.000 főnyi ellenség felett aratott diadalt. Több oly példát azonban az újabbkori történelem nem mutat fel, hogy valamely hadvezér kétszerte nagyobb számú ellenség felett győzött volna. XII. Károly svéd királynak Narva melletti győzedelmét nem említhetjük fel ; mert eltekintve attól, hogy az oroszokat abban az időben (míveletlen állapotaiknál fogva) még aligha számíthatjuk az európai nemzetek közé, ezen egész ütközet lefolyásáról nincsenek helyes

adataink. Napoleon Drezdánál 220.000 főnyi ellenséggel szemben 120.000 harcost, tehát az ellenséges létszám felénél többet állított síkra. Kollin mellett Nagy Frigyes 30.000 főnyi sereggel az ellenség 50.000 főnyi haderejét nem bírta legyőzni s nem aratott győzelmet Napoleon sem az ádáz lipcei csatában, amelyben 280.000 főnyi ellenséggel szemben 160.000 embert — tehát amannak felénél jóval többet — állított síkra.

Kitűnik ezekből, hogy az európai hadseregek mai szervezete mellett még a legtehetségesebb hadvezér sem arathat egykönnyen győzelmet kétszeresen erősebb ellenség fölött, ha pedig a kétszeres létszámnak ily nagy a jelentősége, nem lehet kétséges az sem, hogy rendes viszonyok közt, úgy nagyobb mint kisebb ütközetekben a haderő jelentékeny számbeli túlsúlya, melynek azonban a kétszeresnél nagyobbnak lennie nem szükséges, a győzelmet még egyéb mostoha körülmények mellett is biztosítani képes.

Persze megeshetik, hogy midőn az ellenséget valamely szorosban kell megtámadni: olykor még a tízszeres túlerő sem lesz elegendő; de hisz ez esetben tulajdonképen nem is lehet ütközetről beszélni. Az ütközet döntő pontján alkalmazott számbeli túlsúly tehát igen fontos, sőt állítani merjük, hogy átlag véve minden egyéb körülmények közt a legfontosabb dolog. A döntő ponton elérendő túlsúly a hadsereg általános (abszolút) erejétől, valamint a csapatok ügyes felhasználásától függ.

Legfőbb szabály tehát: minél nagyobb haderővel síkra szállani. Ez ugyan igen köznapiasnak hangzik s még sem közönséges tétel.

Annak bizonyosságául, hogy a haderő létszámára sok ideig nem fektettek valami nagy súlyt, csak azt kell fölemlítenünk, hogy a 18-ik század hadtörténelmeiben a hadsereg létszáma vagy épen nem, vagy csak amúgy mellékesen van kitüntetve s annak általában semmi fontosságot nem tulajdonítanak. Tempelhoff volt az első az írók közt, ki a hétéves háborúról írt történelmi műben a hadi létszámról minden egyes előforduló esetben — habár nem a legnagyobb pontossággal is — említést tesz.

Sőt még ez író utáni időben is, pl. Massenbach »Különböző kritikai észrevételek a poroszoknak 1793. és 1794. években a Volesek közt folytatott hadjáratairól« című művében¹ hegyet-völgyet, országutat és gyalogösvényeket igen részletesen tárgyal; a hadak kölcsönös létszámáról azonban sohasem emlékezik meg.

Főnnebbi állításunkat (hogy t. i. a haderő számbeli túlsúlyára sok ideig nem fordítottak kellő figyelmet) támogatja továbbá több régi katonai író műveiben² található ama valóban különös és csodálatos eszme, hogy a haderőnek bizonyos,

¹ Mancherlei kritische Betrachtungen über die preussischen Feldzüge von 1793 und 1794 in den Vogesen.

² Többek között csak Tempelhoff és Montalembert műveit említjük.

már eleve meghatározott létszáma a legjobbnak s minden további, a föntebbi meghatározott létszámot meghaladó haderő már inkább tehernek, mint haszonnak tekintendő.

Ezekről eltekintve azonban még igen sok példát tudnánk felhozni arra nézve, hogy a régibb háborúkban és egyes csatákban a rendelkezésre álló haderő összességét csak épen annál az oknál fogva, hogy a szám túlsúlyának (az őt természet-szerűleg megillető) fontosságot tulajdonítottak, tényleg nem használták fel.

Ha azonban ezekkel szemben érvényre jut abbeli meggyőződésünk: hogy túlerővel az ellenségtől mindent kiereszokolhatunk, kétségtelen, hogy ez a meggyőződés a háborúhoz való előkészületekre visszahat és igyekezni fogunk oly haderőt szervezni, mely minket arra képesít, hogy a háborúban nagy hadsereggel álljunk síkra és ezzel a túlsúlyt magunk részére biztosítsuk, vagy legalább az ellenségét megakadályozzuk.

Ennyit szükséges megjegyezni a háborúban kiállítandó hadsereg számerejére nézve.

A haderő általános számerejét a törvényhozó hatalom (kormány) állapítja meg s bár ez a megállapítás tulajdonképen már a hadi tevékenység ügykörébe esik és (hadászati szempontból) annak igen lényeges része, mégis a hadvezérnek a hadsereget, mint már adott (meglevő) kész egészet kell elfogadnia, mivel vagy nem állott módjában a hadsereg nagyságának megállapítására befolyást gyakorolni, vagy pedig a körülmények a létszám felemelését nem engedik meg.

A hadvezér számára tehát nem marad egyéb hátra, mint ügyességgel odahatni, hogy oly esetben is, midőn a saját haderőnk az ellenséges haderővel szemben általános számbeli túlsúlyt nem tudott elérni, legalább a döntő ponton biztosítson túlsúlyt magának.

E célt csak úgy lehet elérni, ha a térrel és idővel helyesen számolunk; ez okozta azt, hogy a hadászatban a térrel és idővel való számításnak nemcsak kiváló fontosságot tulajdonítottak, hanem a szakértők (katonai írók) oly véleménnyel voltak, hogy ez a számítás már a hadászat egész fogalmát kimeríti. — Sőt voltak olyanok is, akik szentül állították, hogy a fentebbi számításokhoz különös belső tehetség szükséges.

Pedig az idő- és térnek eme mérlegelése — bárha kétségkívül lényeges és lépten-nyomon alkalmazásba jön, nem mondható a legnehezebb feladatnak s nincs döntő súlya.

A hadtörténelmet elfogulatlanul szemlélve, arra a meggyőződésre jutunk, hogy oly hadászati eset, melyben épen csak a föntjelzett mérlegelés alkalmával becsúszott tévedés okozott volna tetemes veszteségeket, a ritkaságok közé tartozik. Ha pedig valaki mindazon eseteket, midőn határozott jellemű és tevékeny hadvezérek (mint pl. Nagy Frigyes és I. Napoleon) gyors menetelésekben egy és ugyanazon sereggel egymásután több ellenség fölött diadalmaskodtak, — az idő és tér ügyes mér-

legelésére akarná visszavezetni — konvencionális beszéddel, fogalomzavart idéz elő. Fogalmaink tisztasága és világossága érdekében a tárgyakat mindig valódi értelmük szerint kell megnevezni.

Mert — hogy a fölhozott példák mellett maradjunk — úgy Nagy Frigyes, mint I. Napoleon mi másnak köszönheték győzelmeiket, ha nem ellenségeik (Daun, Schwarzenberg) helyes megítélésének, annak a merészségnek, hogy azokat huzamcsb időn át csak csekély létszámú haderőkkel lekötötték, gyorsított meneteléseikben kifejezett erélyüknek, gyors megtámadásban nyilvánuló bátorságuknak és annak a fokozott lelki tevékenységüknek, melyet a nagy szellemek általában a veszélyben kifejezni szoktak !

S most kérdjük : minő összefüggésben állanak e dolgok azzal a tehetséggel, hogy valaki két ol / egyszerű tényezőt, minő a tér és idő, helyesen mérlegelni tudjon ? !

A teljes meghatározás kedvéért azonban figyelmeztetnünk kell még valamire. Nem szabad ugyanis felednünk azt sem, hogy az erőknek a fentebbi példa szerinti hatványozása, vagy amilyent a Roszbach és Montmirail melletti győzelmek mutatnak fel, amelyek az említett két lángszellemű hadvezért a leutheni és montereau-i még dicsőbb győzelmekre mintegy elragadták (mely tüneményt nagy hadvezéreknél — különösen védelem közben — nem ritkán tapasztalhatunk) a történelemben csak ritkán fordul elő.

A viszonylagos túlsúlynak, vagyis : túlnyomó erőknek a döntő pontra való ügyes vezetése okát többnyire pont fontosságának helyes (gyors) fölismerésében, a céltudatos irányban találjuk és találjuk a határozottságban, mely ahhoz szükséges, hogy kisebb jelentőségű szempontokat magasabb jelentőségűeknek feláldozzunk, vagyis hogy az erőket túlnyomólag együtt tartsuk. A hadviselés e módjának alkalmazásában különösen Nagy Frigyes és Napoleon tűntek ki.

Ennyiből áll a számbeli túlsúly fontossága ; tekintsük alapeszmének s legyünk azon, hogy mindig s mindenhol legelőször is a számbeli túlsúlyt nyerjük el.

Távrolról sem kívánjuk ezzel azt állítani, mintha e túlsúly a győzelemnek éppen *nélkülözhetlen* feltétele volna ; csupán azt az értéket akarjuk hangsúlyozni, mely a hadnak számbeli erejét az ütközetben megilleti. Ha a haderőt a lehető legmagasabbra emeljük ; már eleget tettünk a jelzett alapelvnek ; egészen más kérdés azután az : hogy a fennforgó esetben az ütközet a haderő csekély létszáma miatt obbahagyandó-e vagy sem ? Ez a kérdés nemcsak a létszám, hanem az *összes* körülmények figyelembe vétele mellett lesz eldöntendő.

KILENCEDIK FEJEZET.

A meglepetés.

Az előbbi fejezetben kifejtettük, hogy mindenik ellenfél a viszonylagos túlsúlyt a saját részére biztosítani igyekszik. Ebből egy második fajta és épen oly általános igyekvés származik, mely abban áll, hogy ellenfelünket *meglephessük*. Ez az igyekvés valamennyi hadi vállalatnak többé-kevésbé kiinduló pontja, mivel enélkül a túlsúlynak megteremtése a döntő ponton tulajdonképen el sem képzelhető.

E szerint tehát a meglepés : eszköz a túlsúly elnyerésére ; ezenkívül azonban — tekintettel szellemi hatására — külön önálló tényezőként is szerepel. Ha a meglepetést jó siker koronázza : az ellenfélnél zavar és csüggedtség keletkezik s azt hisszük, nem szükséges még külön példákkal bizonyítanunk, hogy ez a leverő erkölcsi hatás a saját sikerünket mily nagy mérvben fokozza ! Megjegyezzük azonban, hogy a meglepés alatt itt nem annyira a tulajdonképeni rajtaütést értjük, mely a szó szoros értelmében vett támadás elemzésénél lesz tárgyalandó, hanem inkább azt az igyekezetet, hogy rendszabályainkkal egyáltalában, különösen pedig csapataink csoportosításával, illetve elosztásával lephessük meg ellenfelünket. Ez pedig nemcsak a támadás alkalmával, hanem a védelemnél is előfordulhat : sőt mondhatjuk, hogy különösen a harcászati védelemnél a fődolog.

Állítottuk, hogy a meglepés (kivétel nélkül) valamennyi hadi vállalatnak kiinduló pontjául szolgál. Hozzá kell tennünk azonban, hogy különböző módon és különböző mérvben, aszerint amint a vállalat s a többi körülmények természete ezt magával hozza.

Ezek a különbségek már a hadsereg, a hadvezérek és a kormányok különböző tulajdonainál veszik kezdetüket.

A meglepés ugyanis nem áll másból, mint titoktartásból és gyorsaságból, mindkét dolog úgy a kormány, mint a hadvezér részéről igen nagy erélyt, a hadseregnél pedig szigorú köteleltségérzetet tételez fel. Erélytelenség és könnyelmű gondolkodás mellett az ellenséget nem lehet meglepni. De viszont azt is állítjuk, hogy bár egyfelől a komoly törekvés és általános igyekezet ez irányban a maga gyümölcseit kétségtől meg fogja teremni, másfelől mégis époly kétségtelen, hogy ez a törekvés (ha ugyanis *egy magában* áll s a többi körülmény nem gyámolítja) ritkán fog *kiváló* sikerre vezetni. S ezt már a dolog természete hozza úgy magával.

Igen nagyot tévedne tehát, ki azt hinné, hogy háborúban (különösen annak hadászati oldalát tekintve) a meglepéssel (egymagában) valami rendkívülit lehetne elérni. Az eszme igen vonzó ugyan, megvalósítása azonban rendesen ezer meg ezer akadályba ütközik.

Sokkal nagyobb szerepe van a meglepésnek a harcászatban annál a természetes oknál fogva, hogy itt az idő és a tér sokkal szűkebbre van mérve (s ennél fogva a szűkebb korlátok közt az akadályok nem is oly számosak, mint a hadászat tág mezején). Ezért a meglepés sikerének a hadászat terén csak akkor lesz majd nagy valószínűsége, ha a hadászat közel esik a harcászathoz, viszont pedig a siker valószínűségéből annál inkább veszít, minél inkább távolodik a hadászat az utóbbitól s közeledik a politika határához.

A háború előkészületei rendszeren több hónapot¹ vesznek igénybe; a hadseregeknek a felvonuló körletben való gyülekezése többnyire raktárak és szertárak létesítését, valamint hosszan elnyúló csapatmozgalmakat igényel, mely utóbbiak iránya az ellenség előtt bizonyára nem maradhat titokban.

Ennél fogva tehát igen ritka eset, hogy egyik állam a másikat a háborúval egyáltalában vagy bár csak a csapatmozgalmak irányával is (nagyjában és általánosságban) meglephesse. A 17-ik és 18-ik században (s ezt csak például hozzuk fel), midőn a háború nagyrészt csak erősített helyek ostromlásából állott, minden törekvés ily erősített helynek (várnak stb.) meglepő körülzárolására irányult s e dologgal a hadművészet igen sokat foglalkozott; de mindamellett csak nagy ritkán sikerült a tervezett meglepő körülzárolás.

Oly intézkedéseknél azonban, melyek órák vagy pedig legfeljebb pár nap alatt foganatosíthatók: a meglepés sokkal könnyebben sikerülhet s tényleg nem is lehet nehéz feladat az ellenséget egy meneteléssel megelőzve, előle valamely állást, fontos pontot vagy utat stb. hatalmunkba keríteni.

Világos azonban, hogy a kis tárgyak ellen tervezett és könnyen sikerülő meglepések valami nagy eredménnyel nem is járhatnak. Nagy tévedés lenne azt hinni, hogy ily kisszerű meglepetések nagy következményeket vonnak maguk után, például: hogy ilyenekkel talán még csatát is lehetne nyerni, vagy valamely fontos raktárt lehetne kézrekeríteni stb. A hadtörténelem e tekintetben csak kevés példát mutat fel s ennél fogva jogosan következtethetjük, hogy a meglepéseknek nagy nehézségek állják útját.

Figyelmeztetünk azonban arra a körülményre is, hogy ha e dolgokban általában a hadtörténelemre hivatkozunk, nem szabad abban némely író által (a kritikai önelégültség bizonyos nemével) felkapott példákat mindjárt vakon megdönthetetlen bizonyíték gyanánt elfogadnunk, hanem saját szemeinkkel alaposan kell megvizsgálnunk a tényt. Az 1761-ik évi sziléziai háborúban pl. több író július 22-ikét igen nevezetes napnak tekinti, mivel e napon Nagy Frigyesnek Laudon tábornok előtt sikerült a Neisse melletti Nossét elérni. Ezzel — ez írók állítása szerint — az osztrák és az orosz hadseregeknek Felső-Sziléziában tervezett egyesülését megakadályozta, a porosz

¹ Most már e tekintetben jobban állunk.

király többi műveleteinek végrehajtására nem kevesebb, mint négyheti időt nyert.

Ha azonban valaki a mérvadó történetírók nyomán ezt a tényt magát körülményesen megvizsgálja és minden elfogultság nélkül veszi fontolóra, csakhamar meggyőződik, hogy a király e menetének valami kiváló fontossága nem volt s hogy az az egész okoskodás, mely e tárgy tekintetében már, hogy úgy mondjuk, divattá vált, sok ellenmondást foglal magában, végre hogy Laudon tábornoknak sokat emlegetett manőverei is sok nem igen indokolható dolgokat mutatnak fel.

Az efféle divatba hozott közönséges okoskodást tehát azok, kik a dolgok mélyére szeretnek nézni, sohasem fogják ú. n. történeti bizonyíték gyanánt elfogadhatni.

A meglepetés különben — ha attól valamely hadjárat alatt nagy eredményeket várunk — minden bizonnyal csak fokozott tevékenység, gyors elhatározás és erős (fokozott) menetek mellett sikerülhet és úgy is szoktuk azt magunk előtt képzelni; tény azonban, hogy a legjobb előfeltételek mellett sem sikerül mindig a meglepés, vagyis hogy jobban kifejezzük: nem teremti meg a tőle várt nagy eredményt. Legjobban bizonyítja ez állításunk valóságát épen az általunk már említett két nagy hadvezér, vagyis Nagy Frigyes és Napoleon példája, kikről pedig el van ismerve, hogy a meglepés művészetében igazi mesterek valának. Nagy Frigyes ugyanis akkor, midőn 1760-ban Bautzen felől Lascy tábornokot villámgyorsan megtámadta s azután Drezda felé fordult, ez egész intermezzójával épenséggel semmi eredményt sem ért el, sőt ellenkezőleg állapota — mivel időközben Glatz vára elesett — nagyon is érezhető módon rosszabbra fordult.

Napoleon pedig 1813-ban Drezdából két ízben (a Felső-Lausitzról Csehországba való betörését nem is említve) szintén egész váratlanul és villámsebességgel fordult Blücher serege ellen, de mindkétszer a legkisebb eredményt sem érte el. Mindkét vállalatban sok idő s erő fecsérelődött el s következményként Drezda mellett Napoleonra nézve csaknem végzetes eredményt szült.

A meglepetésnél tehát, hogy az nagy eredményeket létrehozson, fokozott tevékenység, erő s a hadvezér határozottsága egymagukban és összevéve sem elégségesek, hanem szükséges, hogy azok mellett még a többi körülmények is kedvezően alakuljanak. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy a meglepetés általában sohasem lehet eredményes, hanem egyszerűen csak azt állítjuk, hogy ez az eredmény, illetve siker nagyon kedvező körülményektől függ, melyeket előidézni ritkán áll a meglepetést intéző fél hatalmában.

S ez állításunk valóságát ismét csak az általunk már említett két nagy hadvezér hadjárataiban előforduló két igen nevezetes eset bizonyíthatja. Az első ezek közül: Napoleonnak 1814-ik évben Blücher hadseregét ellen intézett hírneves támadása, midőn ez utóbbi a főseregtől elválasztva, a Marne folyón

lefelé vonult. Napoleonnak két napig tartó menete, mellyel ellenségét váratlanul meglepte, valóban bámulatos sikert eredményezett. Blücher hadseregét ugyanis, melynek oszlopai egymástól háromnapi menettávban elnyújtva húzódtak tova, egyenként verte meg és oly nagy veszteségeket okozott annak, mely felért egy főcsata veszteségével. S ezt tényleg a meglepetés okozta, mert Blücher az esetben, ha Napoleon támadását lehetségesnek tartotta volna, menetét bizonyára egészen másképen rendezi be. Blücher tehát hibát követett el és ellenfele ennek a hibának köszönhetette nagy sikerét. Amde Napoleonnak akkor, midőn támadását intézte, Blücher hibájáról nem tudott s így csakis a vakszerencse közbejátszása tette ily eredményessé a meglepetést.

Épúgy történt ez a most felemlítendő második esetben is. 1760-ban Nagy Frigyes a Liegnitz melletti szép ütközetet abból az okból nyerte meg, mivel az általa csak az azelőtti napon épen elfoglalt hadállást éjjelen át ismét megváltoztatta; Laudont ezzel meglepte, aminek az volt az eredménye, hogy másnap 70 ágyút és 10.000 embert veszített el. De itt megjegyzendő, hogy habár Nagy Frigyes az időben oly célból: hogy az összemérkezést lehetőleg kerülje, vagy legalább az ellenség terveit megzavarja, — seregével szándékosan folyton ide s tova mozgott — a királynak a 14-ről 15-re virradó éjjelen történt, főntemlített állásváltozása *nem* ebből a szándékból hajtatott végre, hanem — amint ezt a király maga bizonyítja — csak azért, mivel a 14-én elfoglalt állásával nem volt megelégedve. A vakszerencsének tehát ebben az esetben is nagy szerepe volt s a meglepés sikere az elért siker mögött bizonyára messze elmaradt volna, ha a támadáshoz a hadállás éjjeli megváltoztatása s a terepnek (az ellenség műveleteit akadályozó) alkalmatlan volta hozzá nem járulnak.

A hadászat magasabb, sőt legmagasabb téren is találni a sikeres meglepetés néhány példára s hogy mást ne is említsünk, elég lesz, ha a (brandenburgi) »nagyválasztó-fejedelemnek« a svédek ellen folytatott híres hadműveleteit, az 1757. évi hadjáratot, valamint Napoleonnak az 1800-ik évben az Alpokon át történt híres átkelését soroljuk fel. Utóbbi hadjárat alkalmával az ellenfél hadserege, megadási egyezménnyel, egész hadszínterét engedte át Napoleonnak s 1757-ben is kevés híja volt, hogy egy hadsereg az ellenség előtt letegye fegyverét.

Az egész váratlanul támadt háborúk példajaként Nagy Frigyesnek Sziléziába való betörését lehet felemlítenünk. S a felhozott esetek mindenikében a siker bámulatos nagy volt. Hasonló jelenségek azonban a történelemben csak ritkán fordulnak elő s nem szabad ide azokat az eseteket számítanunk, midőn valamely állam háborúra való előkészületeivel elkésik (mint pl. 1756. évben Szászország és 1812-ik évben Oroszország).

Most még csak egy megjegyzést kell tennünk, mely szintén az ügy lényegére tartozik.

A meglepés ugyanis csak annak a félnek sikerülhet, mely a másik fél cselekvésének törvényt szab ; törvényt pedig csak az a fél képes a másik elé szabni, mely helyes módon intézkedik.

Ugyanis, ha az ellenséget ferde intézkedésekkel lepjük meg, az óhajtott siker helyett csak súlyos kudarc lesz osztályrészünk ; az ily meglepetéstől az ellenségnek bizonyára nincs mit tartania, mivel utóbbi részére — az őt fenyegető veszély elhárítására — saját hibánk fogja a legalkalmasabb eszközt úgyszólván kezébe szolgáltatni. Mivel a támadás általában a cselekvés számára sokkal nagyobb tért biztosít, mint a védelem, ennél fogva a támadó fél a meglepetést is sokkal jobban és hathatósabban fogja intézhetni, bár — mint ezt a következőkből látni fogjuk — e szabály alól is van kivétel. Ez oknál fogva az is lehetséges, hogy a támadó és a védő fél az egyidőben lépik egymást meg s ebben az esetben a sikernek ahhoz a félhez kellene szegődnie, mely a leghelyesebb intézkedéseket tette.

Elméletileg tekintve ennek úgy *kellene* történnie, amint azt épen előadtuk ; a gyakorlati életben azonban azt tapasztaljuk, hogy ez egészen így még sem történik. Az okát nem messze kell keresnünk.

A meglepésnek az a sajátsága van, hogy az azt intéző félnél az önérzetet és egyéb szellemi tehetségeket serkenti, működésbe hozza s ezáltal annak állapotát, ha az még oly gyöngén állana is, javítja, míg ezzel szemben az ellenfél a legtöbb esetben nem engedi kellő elhatározáshoz jutni. S ez a tétel nemcsak a hadvezérekre nézve áll, hanem minden egyes harcosra nézve is, mivel a meglepésnek épen az a sajátságos hatása van, hogy az összetartozóság kötelékeit szétszakítja s a hadsereg tömör egységét az azt alkotó egyediségekre bontja fel.

Sok függ attól az általános viszonytól, melyben a két ellenfél egymáshoz áll. Ha közülök egyik, már általános erkölcsi értékénél fogva, ellenfelét túlszárnyalni képes, a meglepetés alkalomával nagyobb sikerre van kilátása és győzelmet fog aratni oly esetben is, midőn más csak kudarcot vallott volna.

TIZEDIK FEJEZET.

A cselről.

A csel, mely valamely rejtett szándékot tételez fel, az egyenes és nyílt cselekvésnek époly ellenlábasa, mint az élc a közvetlen bizonyítéknak. A csel tehát a rábeszéléssel vagy az erőszakkal nem azonos, hanem inkább a csalással áll rokonságban, mivel ennek épúgy, mint a cselnek, rejtett szándéka van. Sőt állíthatjuk, hogy a csel, ha sikeres, nem is egyéb, mint csalás ; ha különbözik tőle is annyiban, hogy *közvetlenül* nem szószegő, mint az. A cselvető ugyanis áldozatának ítéletét ejti zavarba, úgy hogy az tévedését önmagának tulajdoníthatja. Mondhatjuk

tehát : miként az élc eszmék és fogalmakkal kápráztat, úgy a csel cselekményekkel űz szemfényvesztést.

Az első tekintetre indokoltnak látszik, hogy a hadászat a cselől nyerte legelső elnevezését¹ és valóban nagy változások mellett is, melyeken a háború fogalma általában a görög klaszszikus kor óta úgy külső formában, mint lényegében is végig ment, fentebbi elnevezés még ma is annak legbensőbb lényegét tárja fel. Ha ugyanis az erőszak tényleges alkalmazását, vagyis mindazt, mit az »ütközet« alatt értünk, a »harcászat« körébe tartozónak mondjuk s »hadászat« alatt általában véve azt a művészetet értjük, mely az ütközeteknek kellő ügyességgel való tervezése és elrendezése körül jár el, úgy állíthatjuk, hogy a kedélyvilág szellemein kívül, minő a lángoló dicsvágy, mely mint az erős acélrugó, a lelkiületet folyton feszültségben tartja, vagy minő az erős akarat, mely a kívülről jövő befolyásoknak csak nehezen enged stb., semmi más egyéni képesség sem alkalmas a hadászati tevékenységnek oly helyes irányt adni s abba oly pezsgő életet önteni, mint épen a csel. Már az az általános törekvés is, hogy ellenfelünket meglepjük, cselvetésre utal, mert hisz minden meglepetésnek kisebb-nagyobb mértékben cselfogás az alapja.

Bármily kíváncsiatnak látszik azonban a háború sikerének érdekében, hogy az ellenfelek furfangos tevékenység, ügyesség és cselfogások tekintetében egymást mintegy felülmúlni igyekezzenek, mégis azt tapasztaljuk, hogy ilyenmő versengések a háborúban csak nagyon ritkán — elvétve — fordulnak elő, illetve : ha ily törekvések a feleknél tényleg vannak is, azok a viszonyok és körülmények okozta nehézségek és akadályok tömegéből kibontakozni csak ritkán képesek. Ennek okát nem is kell olyan nagyon messze keresnünk s az körülbelül ugyanazokban a körülményekben található fel, melyek (az előbbi fejezetben előadottak szerint) a meglepés akadályai.

A hadászat ugyanis csak a harcok (ütközetek) elrendezésére s az ezekre vonatkozó rendszabályokra terjedvén ki, egyedül csak pusztá szavak vagy nyilatkozatokból álló cselekményeket, miként azok a hétköznapi életben előfordulnak, nem ismer. Már pedig a cselvető főleg az ilyen olcsó, mibe sem kerülő hiútegetésekkel ámítja el az ő közönségét.

A háborúban ugyan szintén megtörténhetik, hogy az ellenfél félrevezetése céljából színleges terveket kovácsolnak, tettetett parancsokat osztogatnak, koholt híreket szándékosan juttatnak az ellenség tudomására stb. Ámde ezeknek a dolgoknak hatása a hadászat terén általában véve oly csekély, hogy azokat saját kezdeményezésből sohasem, csak épen egyes, mintegy önként kínálókozó alkalmommal szokás használni.

Ahhoz, hogy ilyen álceselemnények (mint pl. ütközetek színleges elrendelése stb.) az ellenségre hatást gyakoroljanak, már tetemes idő- és erőáldozat szükséges, mely a szándé-

¹ Stratégia (görögül : *στρατηγία*) = cselvetés, csselfogás.

kolt cél nagyságával növekszik. Minthogy pedig ily áldozatot rendszerint egyik fél sem akar kockáztatni, a hadászati tüntetések (demonstárciók) legnagyobb része célját téveszti. És tényleg mindig veszélyes dolog marad nagyobb haderőket hosszabb időn át csak pusztá tüntetésekre alkalmazni, mivel nagy a valószínűség, hogy a tüntetés kárbavész, eredmény nélkül marad s kénytelenek leszünk az e célból fölhasznált erőket a döntő ponton nélkülözni.

Ez elmélkedés száraz valóságát a hadvezér nagyon is érzi s vajmi hamar beleún az efféle furfangokba. A kényszerűségnek rideg komolysága legtöbbször a közvetlen cselekvésre utal, úgy hogy játékra nem marad sem időnk, sem terünk. Vagyis más szóval: a hadászat sakktábláján a báboknak nincs meg az a mozgékonyosságuk, mely a cselvetés és cselszövés főeleme.

Ebből pedig az következik, hogy a találó és helyes ítélőképesség s éleslátás a hadvezérnek sokkal hasznosabb és lényegesebb tulajdonságai, min a furfang, bár alapjában véve ez utóbbi az ügynek csak akkor válik ártalmára, ha az — mint igen gyakran előfordul — más, hasznosabb tehetségek rovására fejlődött ki.

Minél gyöngébbek azonban a szellemi erők, melyek fölött a hadvezér rendelkezik, annál hajlandóbb lesz a cselhez folyamodni; az egészen gyöngének s kicsinynek, kinek elővigyázata és bölcsessége már mitsem használ, kinek minden művészete már kudarcot vall, a csel utolsó menedékként kínálkozik. Minél kétségbeejtőbb a helyzete, minél inkább van egyetlen végső erőfeszítésre ráutalva, annál hajlandóbbá válik arra, hogy merészségével a cselszövést párosítsa. Minden amúgy is hiábavaló számítást abbahagyva, későbbi bánattól mitsem tartva, a merészség és csel hadd fokozzák egymást, hogy ekként egy ponton oly sugárt egyesítsenek, mely képes lesz még esetleg gyújtani.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az erőknek egyesítése a térben.

A legjobb hadászat az, mely azt tartja: *hogy mindig jó erők legyenek* és pedig mindenekelőtt általában, azután a döntő ponton. A hadászat terén tehát nagy haderő létesítésen kívül, mely nem függ mindig a hadvezértől, a legfőbb és egyszersmind a legegyszerűbb törvény az, hogy *erőinket együtt tartsuk*. A haderő zömétől semmit se különítsünk el, ha csak ezt az elkülönítést valamely fontos cél nem parancsolja. Ezt az elvet erősen tartsuk szemünk előtt s szolgáljon nekünk biztos vezérfonalul.

Hogy az erők megoszlása mily okszerű feltételek alatt lehet végbe, azt e mű folyamán fokozatosan fogjuk megismerni. Akkor majd azt is látjuk, hogy az általános elvnek nem minden

háborúban vannak azonos következményei, hanem hogy e következmények a háború célja és eszközei szerint változnak.

Hihetetlennek látszik s mégis nem egyszer, hanem számtalanszor fordult már elő, hogy a haderőket csakis valami szokásos hagyomány homályos befolyása következtében forgácsolták szét, anélkül, hogy a szétforgácsolásnak tulajdonkép okát lehetett volna adni.

Ha az összes haderő együtttartását mint szabályt állítjuk fel s minden szétválasztást és elkülönítést csak oly kivételnek tekintünk, melynek mindig kellő okát kell adnunk, akkor nemcsak a főntemlített fonákságot fogjuk kerülni, hanem a szétválasztás csalfa indokai süket füleire is fognak találni.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Az erőknek egyesítése az időben.

A fogalom, melyet itt szóba hozni kívánunk, a gyakorlati életben már igen sok félreértésre adott alkalmat s azért elemzését nem tartjuk feleslegesnek.

A háború ugyanis nem egyéb, mint két ellentétes erőnek egymással való összeütközése, miből önként következik, hogy a nagyobb erő a gyöngébbet nemcsak megsemmisíti, hanem azt útjában magával is ragadja. Ebből pedig újból az következik, hogy a háborúban az erőrészek egymás után (successív) történő alkalmazása ki van zárva és sarkalatos elve, hogy az összeütközésre szánt összes erők egyszerre hozassanak működésbe.

S ez tényleg a valóságban sincs másképen, de csak annyiban, amennyiben az ütközet valóban az erőművi lökemhez (összeütközéshez) hasonlít. Amidőn azonban az ütközet az egymást megsemmisítő, ellentétes erők tartós kölcsönhatásából áll, a tartós hatás kedvéért az erőrészeknek egymásután történő alkalmazása elképzelhető.

Ez a harcászatban több okból, de főkép azért fordul elő, mivel a harcászat alapja a löfegyver.

Ha az ellenségnek 500 emberével szemben részünkről 1000 embert állítunk a tűzharcba, az összveszteséget mindkét fél veszteségei adják.

Ezer ember kétszer annyit lő, mint 500 ; másfelől azonban 1000 emberre irányzott lövések közül — mivel feltételezhető, hogy utóbbiak sűrűbben állanak — több lövedék is talál.

Ama feltevés mellett, hogy az 1000 emberre irányzott lövések közül kétszer annyi talál, mint az 500 emberre irányzottak közül, a két fél vesztesége egyforma volna.

Vagyis egy példával előállva : mind az 1000, mind az 500 ember közül 200—200 ember válnék harcképtelenné. Ha már most az 500 főből álló ellenfél mögött a tartalékban még további 500 katona lenne — mely a harcba nem vonatott bele — az összetűzés után mindkét félnek épen 800—800 embere

maradt volna, melyekből azonban az egyik félnél 500 ember teljes töltenékészlettel és teljes erőben maradt volna meg, míg a másik félnél az egész 800 főnyi csapat felbomlásban, töltény nélkül és meggyöngyülve állna szembe ellenségével.

Ennek ellenében az a föltételezésünk, hogy ezer embert épen csak a nagyobb létszám folytán *kétszerannyi* veszteség érne, nagyon is sántikál ; a nagyobb veszteség bizonyára azt a felet fogja élni, mely 500 katonát tartalékba helyezett ; továbbá az esetek többségét alapul véve, áll az is, hogy az 1000 embernek talán már az első pillanatban fog sikerülni az ellenfelet állásából kikergetni és hátrálásra bírni. Vajjon ez a kétrendbeli előny ellensúlyozza-e azt a hátrányt, hogy 800 főnyi bomlófélben levő csapattal oly ellenséggel állunk szemben, mely észrevehetőleg nem gyöngébb és 500 főnyi egészen friss csapat fölött rendelkezik, — azt már semmiféle analízis megoldani nem képes.

Ezért e tekintetben legjobb a tapasztalathoz fordulni s merjük állítani, hogy minden, a hadviselésben csak kissé jártas tiszt általában véve azt a felet fogja előnyben levőre tekinteni, mely friss haderők fölött rendelkezik.

A felhozott példából meggyőződhattunk tehát arról : hogy igen nagy erőnek alkalmazása a harcban hátrányossá válhat ; mert bármily nagy előnyökkel kecsegtessen is a számbeli túlsúly az ütközet első pillanatában, talán már a következő pillanatban megkeserüljük azt.

Ez a veszély azonban épen csak addig tart, míg általában a csapatnál a rendetlenség, a felbomlás és gyöngülés állapota, egyszerűen az a válság, mely minden ütközet alkalmával, még a győztes félnél is, előáll.

E válság ideje alatt arányban álló friss csapatoknak megjelenése a harc színhelyén döntőleg szokott hatni.

Mihelyt azonban a győzelemnek ez a válságos állapota megszűnt s a csapatoknál csak a győzelemnek lelket emelő érzete maradt fenn, akkor a friss erő már nem képes a veszteséget helyrehozni s a vereségbe önmaga is belesodródik. A megvert hadsereget másnap már erős tartalék sem képes győzelemre segíteni.

S itt a hadászat és harcászat közti igen lényeges elvi különbségre bukkanunk.

A harcászati, tehát az ütközet folyama alatt s annak vége előtt elért eredmény még nagyjából ama főnérített válság, vagyis a gyöngülés és felbomlás állapotában áll elő, míg a hadászati eredmény, vagyis az egész csata összeredménye : *a kivívott győzelem* (akár kicsi, akár nagy legyen az) már e válság tartamán kívül esik.

Más szavakkal : a hadászati eredmény csak akkor áll elő, ha a részleges ütközetek sikerei önálló egészé alakultak ; ekkor azonban a válság állapota már elmúlt, az erők visszanyerték eredeti alakzatukat s csak annyival gyöngültek meg, amennyi közülök tényleg megsemmisült.

Ebből a különbségből következik, hogy az erőreszek egymásután történő alkalmazásának csak a harcászat terén van helye, míg a hadászat terén az erők egyidejűleg alkalmazandók.

Ha ugyanis a harcászatban az első sikerrel még nem érhattünk el döntő eredményt és így a következő pillanat eseményeiről tartanunk kell: világos, hogy az első pillanat sikere érdekében éppen csak annyi erőt fogunk alkalmazni, amennyi arra elegendőnek látszik; a többi erőt pedig a tűz- és ökölharc pusztító elemétől távol tartjuk oly célból, hogy az ellenség friss erőivel saját friss erőinket állíthassuk szembe, vagy pedig az ellenség meggyöngült csapatait saját friss erőinkkel győzhessük le.

Amde máskép van ez a hadászat terén.

Itt egyrészt a dolognak rosszra fordulásától egykönnyen tartani nem lehet, mert — mint fentebb láttuk — a siker bekövetkeztével a válság egyúttal megszűnt; másrészt pedig a hadászati erők mindenike szükségképen nem is gyöngül, mert a saját erőink közül itt éppen csak az a rész gyöngül meg, mely az ellenséges erőkkal tényleg harcászatiilag összezőrdül, vagyis részlet-ütközetbe bocsátkozik.

Oly hadtestek, melyek a többi túlsúlya miatt az ütközetbe csak kevésbé vagy éppen nem vonattak be s az ütközet kimenetelére (sorsára) pusztán jelenlétükkel gyakoroltak hatást: a döntés bekövetkezte után, állapotukban mi változást sem tüntetnek fel s újabb célokra (ütközetekre) époly használhatók lesznek, mintha egészen tétlenek maradtak volna.

Hogy ilyen — mintegy csak a fölényt biztosító — hadtestek milyen nagy befolyással lehetnek az általános sikerre, eléggé világos és bővebb magyarázatot nem igényel; sőt azt is könnyen beláthatjuk, hogy ily erők pusztán jelenléte még a harcszerű összeütközésben levő erőink veszteségét is tetemesen apaszthatja.

Ha tehát a hadászatban a veszteség nem nagyobbodik a felhasznált erők arányában, sőt inkább — mint éppen láttuk — a veszteség annál a félnél lesz kisebb, mely nagyobb erőket alkalmaz s az utóbbi részére a siker is nagyobb mérvben biztosítatik: önmagától következik, hogy a hadászat terén alkalmazandó haderő bármily nagy, sohasem lesz felesleges és hogy ennek a harcra jutó részei egyidejűleg lépjenek működésbe.

Ezt a tételt még más szempontból is meg kell vizsgálnunk.

Eddig csak magáról az ütközetről, a tulajdonképeni harcias tevékenységről szoltunk.

Most még az embereket, az időt és a teret, melyek ama tevékenység tényezőiként szerepelnek, valamint e tényezők befolyásának mérvét is tekintetbe kell vennünk.

Fáradalmak, megerőltetések és nélkülözések a háborúban lényegileg a harcra nem tartozó, de azzal elválaszthatlan kapcsolatban álló és főleg a hadászat terén mutatkozó romboló elemeknek tekintendők.

Igaz ugyan, hogy ezek a harcászat terén is — még pedig a legnagyobb mértékben — felvetik fejüket, minthogy azonban a harcászati mozzanatok csekélyebb időtartamúak: ezek az elemek csak rövid, tehát gyenge s figyelembe nem vehető hatást fejtenek ki.

A hadászatban azonban, hol idő és tér nagyobb mérveket öltenek, az említett hatás nemcsak észrevehetővé, hanem gyakran döntővé is válik. Gyakori eset, hogy egy győzelmes hadsereg sokkal többet veszít betegségek, mint ütközetek által.

Ha a hadászat terén mutatkozó romboló elemeket épügy szemügyre vesszük, miként a tűz- és ökölharc romboló hatását a harcászat terén, arra a következtetésre juthatnánk: hogy mindazok a csapatok, melyek ama romboló elemek hatáskörébe jutnak, a hadjárat, vagy pedig ezen belül valamely hadászati esemény bevégeztével, bizonyos fokig meggyöngülnek, úgy hogy valamely a színtérre lépő friss erő a háború további sorsára döntő befolyást fog gyakorolni.

Ebből pedig újból az következik, hogy a hadászat terén épügy mint a harcászat mezején, az első siker kivívására minél kevesebb haderőt alkalmazzunk és a friss erőket a háború végső mozzanatai részére, a döntő pillanatokra tartsuk fenn.

Ennek a kérdésnek kellő méltatása és eldöntése céljából az azt alkotó fogalmakkal kell tisztába jönnünk. Először is különbséget kell tennünk ama csapatok között, melyek teljesen frissek és még nem működtek, valamint azok között, amelyek a veszély körletében vannak és erősítésre szolgálnak.

Kevés olyan hadjárat folyik le, amelynek vége felé nem állana érdekében úgy a győztes félnek, mint a legyőzöttnak, hogy friss erőkhöz jusson, sőt ez igen sok esetben döntő hatású kérdés lesz. Azonban nem erről van itt szó, mert hiszen az erők ilyenén gyarapítására a hadjárat végével nem lenne szükség, ha azok már kezdetben elég nagyok lettek volna. De az a kérdés, vajjon a hadszínhelyen a háború vége felé beérkező új hadsereg erkölcsi értéke a már ott levő harc-edzett seregénél magasabb színvonalon áll-e, épen úgy, amint a harcászati tartalék valóban felette áll az ütközet által már sokat szenvedett csapatoknak.

Erre nézve nézetünk az, hogy a friss hadsereg értéke általában véve nem áll a régi fölött. Mert ha a veszteségek, illetve vereségek a csapatok erkölcsi értékét csökkentik is, ezzel szemben a győzelmek ép annyira növelik azt, úgy hogy ezek a különböző határok általában véve kölcsönösen egyensúlyozzák egymást s ezek tömkelegéből csak a harcedzettség marad meg oly tiszta nyereség gyanánt, mely a csapatoknak a háború folyama alatt sajátjává válik. Különben is itt inkább csak a győzelmes hadjáratok jöhetnek tekintetbe, mivel oly esetekben, midőn már előre a háború szerencsétlen lefolyásától kell tartani, már eleve hiányzik a kellő nagyságú haderő,

úgy hogy a haderő egy részének tartalékba helyezéséről szó sem lehet.

A következő kérdés az : vajjon a veszteségek, melyek a haderőt általában fáradalmak és nélkülözések folytán érik, a haderő nagybodásával arányban növekednek-e úgy, miként azt az ütközetnél láttuk ?

Erre a kérdésre határozott »nem«-mel kell felelnünk.

A fáradalmakat ugyanis legnagyobb részt azok a veszélyek szülik, melyek többé-kevésbé a háború minden egyes mozzanatát áthatják. Már most ha szem előtt tartjuk, hogy a hadsereg harcászati és hadászati szolgálata éppen abban áll, hogy ezekkel a veszélyekkel minden alkalommal szembeszálljon s a veszély közepette biztosan működjék, állíthatjuk, hogy ez a szolgálat annál nehezebbé válik, minél gyöngébb a hadsereg, ellenben annál könnyebbé lesz, minél nagyobb a túlerő, mellyel az ellenséggel szemben rendelkezünk. Ez kétségteljes tény. Oly hadjárat, melyet sokkal gyöngébb ellenféllel viselünk, sokkal kevesebb fáradságba fog kerülni, mintha azt époly erős vagy pedig éppen erősebb ellenféllel viselnők.

Ennyit a fáradalmakról.

Másképen van ez a nélkülözésekkel. Ez utóbbiak főképen az élelemhiányból s a csapatoknak (rossz szállásokban vagy táborokban való) elhelyezéséből erednek. Mindkét hiány bizonyára annál érezhetőbbé lesz, minél nagyobb a hadsereg valamely ponton. Kérdjük azonban, nem szolgáltatja-e éppen a túlerő a legjobb eszközt arra, hogy a hadsereg jobban kiterjeszkedhessék s ennél fogva magának jobb élelmet és elhelyezést is biztosítson ?

Midőn Napoleon hadseregét 1812-ben Oroszországban történt előnyomulásánál példátlanul nagy tömegben egy útvonalon egyesítette s ezáltal époly példátlan nélkülözéseknek tette ki : ilyképen bizonyára azon szokott elvénél fogva cselekedett, hogy a döntő ponton mindig a lehető legnagyobb erőt fejtse ki. Annak tárgyalása, hogy a most jelzett alkalommal ezt az elvet túlságba vitte-e vagy sem, nem ide tartozik ; bizonyos, hogy a császárnak a jelzett nélkülözéseket kikerülendő, hadseregét csak nagyobb kiterjedésben kellett volna meneteltetni ; e tekintetben Oroszországban nem volt s bizonyára a legtöbb esetben máshol sem lesz akadály.

Ebből a felhozott példából tehát még nem lehet érvet kovácsolni annak bebizonyítására, hogy túl nagy erőknek egyidejű alkalmazása azoknak gyengítését idézné elő. Föltéve azonban, hogy az időjárás zordsága s a háborúval együtt járó, elkerülhetlen fáradalmak tényleg bizonyos gyöngülést idéztek elő a hadseregnek abban a részében is, mely mint túlerő valamely későbbi célra rendelkezésre állhatott volna, kérdés : vajjon a haderő e részének gyöngülésénél nem sokkal nagyobbak lesznek-e azok az előnyök, melyeket a haderő túlsúlyával oly sokfelé érhetünk el ?

Az egyidei alkalmazás előnye bizonyára kárpótolnak bennünket az esetlegesen a gyöngülés és nélkülözések okozta veszteségekért. És itt még egy körülmény van, melyről nem szabad megfeledkeznünk.

A részleges ütközetnél minden különös nehézség nélkül hozzávetőleg ki lehet számítani azt az erőmennyiséget, melyre valamely elérendő nagyobb siker céljából szükség van s ennél fogva előre meg lehet jelölni azokat az erőket is, melyek fölöslegessékké fognak válni. A hadászatban ezt kiszámítani nem vagyunk képesek, mivel a hadászati működés sikerét oly pontosan s oly közelről körvonalozni nem lehet. Az az erőmennyiség tehát, mely a harcászatban fölöslegesnek tűnik fel, a hadászatban arra fog szolgálni, hogy azzal a sikert alkalmadtán eredményesebbé tegyünk. Hiszen a siker nagyságával a nyereség százaléka is nagyobbodik s az erők túlsúlya által oly eredményre tehetünk szert, melyet az erők bármily szorgos gazdálkodásával sohasem értünk volna el.

Napoleonnak 1812-ben éppen rengeteg túlerejénél fogva sikerült Moszkváig előrehatolnia s ezt a fővárost bevennie; ha ő e túlerővel az orosz hadsereget még meg is semmisíthette volna, Moszkvában valószínűleg oly békét köt vala, melyet semmi más úton-módon el nem ér. Ezt azonban csak úgy melleleg és azért hozzuk fel, hogy a fölvetett kérdést tisztázzuk, nem pedig bizonyítás okából, mivel utóbbi célból hosszasb fejtegetések szükségeltetnének, melyeknek itt helyük nem lehet.

Különben is e fejtegetéseinknél csak az erők egymásután való felhasználását tartjuk szem előtt s nem szólunk itt még a tulajdonképeni tartalékról, mely utóbbi fogalom a mostani fejtegetéseink fogalmi körével mindenütt szomszédos ugyan, de mégis egészen más dolog, mint azt a következő fejezetben látni fogjuk.

Itt csak annyit kívántunk bebizonyítani, hogy míg a harcászatban a haderőt a pusztá alkalmazás és pedig tartamának mérvéhez képest fokozatosan gyengíteni képes, tehát az idő az eredmény körül tényezőként szerepel: ez a hadászatban feltétlenül nem áll, mivel annak a romboló hatásnak, melyet az idő e téren a haderőkre gyakorol, részint éppen a haderők nagy tömege következtében sokkal kevesebb jelentősége van, részint pedig más módon egyenlítődik ki.

A hadászatnak tehát nem lehet feladata, hogy az időt önmagáért szövetségesül szegődtesse olyképen, hogy hadseregének részeit egymásután alkalmazza.

Azért mondjuk, hogy »önmagáért«, mivel az időnek a hadviselő felek egyikére igenis lényeges értéke van ama egyéb körülmények miatt, melyeket magával hoz, ez azonban más oldalra tartozik s erről később, mint fontos körülményről, meg is emlékezünk.

Az általunk kifejtett törvény tehát a következő:

Mindazon erők, melyek hadászati célra szánvák és tényleg

rendelkezésre állanak, e célra *egyidejűleg* alkalmazandók ; ez az alkalmazás annál tökéletesebb és eredményesebb, minél kevesebb időre van szükség.

Mindazonáltal a hadászatban is van helye a nyomatékos eljárásnak s ezt annál kevésbé lehet hallgatással mellőznünk, mivel a végleges sikert főleg csak az új erők szüntelen való, tehát folytonos fejlesztése idézi elő.

De ez szintén más fejezetnek tárgya és itt erről épen csak azért teszünk említést, nehogy az olvasó az erőknek ezt a folytatólagos alkalmazását az »egymásutáni alkalmazás«-sal cserélje össze.

S most a »*hadászati tartalék*« megbeszélésére térünk át, mely eddigi fejtegetéseinkkel igen közeli vonatkozásban áll. Csak ennek tárgyalása folytán fognak eddigi fejtegetéseink egész összefüggésükben feltűnni s kellő világításba helyeztetni.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Hadászati tartalék.

A tartaléknak kettős rendeltetése van : az egyik az, hogy a harcot megújítsa, illetőleg a harc tartamát meghosszabbítsa, a másik pedig az, hogy váratlan esetekben tevékenységbe lépjen.

Az első rendeltetés az erőnek harcvonalanként való vagy pedig más szóval lépcsőzetes alkalmazását tételezi fel és ezért a hadászatban elő sem fordulhat.

Például : az a hadtest, mely pusztán a harc meghosszabbítására szolgál és ebből a célból várakozó állást foglal, a fogalom szerint nem hadászati, de harcászati tartalék, mint-hogy az ütközet vezetőjének van alárendelve.

Az az eset azonban, amidőn valamely hadtestet oly pontra irányítunk, amelyet az ellenség már-már elfoglalt, nyilván a második rendeltetés osztályába sorolható s pedig azért, mert az e ponton kifejtendő ellenállás mérvét előre meghatározni nem lehetett.¹

És mivel a hadászat terén is beállhat az a szükség, hogy előre nem látható esetekre megfelelő csapatokkal rendelkezünk, következésképen e téren ott, ahol előre nem látható esetek képzelhetők, hadászati tartalékoknak tényleg van is helyük.

A harcászat terén, ahol az ellenfél rendszabályait legtöbbször csak megfigyelés útján vehetjük észre, ahol minden bokr, a hullámos terepnek minden mélyedése csapatokat rejthet magában, előre nem látható esetekre mindig készen kell lennünk, hogy azután azokat a pontokat, melyek gyéneknek mutatkoznak, utólagosan megerősíthessük s általában

¹ Az eredetiben a 4. kikezdés megelőzi a harmadikat.

a csapatelosztást az ellenség rendszabályaihoz képest hajtsuk végre.

Az ily eseteknek a hadászatban is elő kell fordulniok, mert a hadászati cselekmény a harcászattal közvetlen kapcsolatban áll. Némely rendelkezés a hadászatban is csak megfigyelés, csak bizonytalan, napról napra vagy óráról órára beérkező hírek, az ütközetek tényleges eredménye alapján történik. Ezért a hadászat vezetésének is egyik lényeges feltétele, hogy az uralkodó bizonytalanság foka szerint bizonyos csapatok későbbi alkalmazásra tartassanak vissza.

A védelem általában, de különösen a folyó vagy hegyvonalak védelmezése határozottan megkívánja, hogy hadászati tartalékok álljanak rendelkezésre, mert ez esetekben többnyire bizonytalanság közepette működünk.

Minél messzebb távozik azonban a hadászati tevékenység a harcászatitól, annál kisebb a bizonytalanság, míg végre ott, ahol a hadászat a politikával határos, teljesen elenyészik.

Az, hogy az ellenség csatára készülve, oszlopait hova vezeti, csak látásból ismerhetjük majd fel; azt, hogy valamely folyamon hol fog átkelni, a kevéssel azelőtt fogantatosított intézkedéseiből tudjuk meg; azt pedig, hogy birodalmunkat mely oldalról akarja megtámadni, az újságok, még mielőtt egy pisztolylövés eldőrdült volna, kürtölik világgá.

Ebből láthatjuk, hogy minél terjedelmesebbek a rendszabályok, annál kevésbé lehet azokat titokban tartani. Az idő és tér oly tág, a cselekményt szülő viszonyok pedig oly ismereteseek s változatlanok, hogy az eseményt idejében tudjuk vagy tudhatjuk meg.

Ezért tehát a hadászat terén fölfelé haladva, a hadászati tartalék szükségessége esedik.

A legmagasabb hadászatban tényleg vajmi kevés hasznát vesszük e tartaléknak.

Ugyanis láttuk, hogy a részleges ütközet eredménye keveset számít és csak az összütközetnek van döntő hatása. De még az összütközet eredménye is nagyon viszonylagos, aszerint, amint az a csapat, amely fölött győzedelmeskedtünk, az ellenséges haderő kisebb vagy nagyobb és jelentékenyebb részét alkotja. Valamely hadtest elvesztett ütközete a hadsereg győzelme által mindig jóvátehető, sőt megtörténhetik, hogy a hadsereg elvesztett csatáját egy jelentősegteljesebbel nemcsak helyrehozzuk, de szerencsés eseménnyé változtathatjuk is át, miként erről az 1813. hadjáratban a kulmi két nap is tanuskodik. Ezt senki sem vonhatja kétségbe. De époly világos, hogy a győzelemnek (a sikeres összütközet) annál önállóbb hatása lesz, minél jelentékenyebb ereje volt a legyőzött félnek; ezt szem előtt tartva, áll az is, hogy az egyszerű szenvedett vereséget egy későbbi eseménnyel jóvátenni bizonyos határon túl már alig lehet. Ha pedig a vereséget egy későbbi eseménnyel jóvátenni nem lehet, miként ennek

igazságát később be is bizonyítjuk, akkor egy hadászati tartalék kikülönítése tényleg mit sem használhat.

Az eddigi két megállapítást még azzal a harmadikkal toldjuk meg, hogy míg a harcászatban a fődöntésnek természetszerűleg a cselekmény vége felé kell bekövetkeznie, addig a hadászatban a döntés az erőknek egyidejű alkalmazása törvényénél fogva (mely szükségképen nem kell, hogy az utolsó legyen) majdnem mindig a cselekmény elején történik.

E három irányban végzett vizsgálódások végeredményei hangosan és meggyőzőleg hirdetik, hogy a hadászati tartalékok alulról felfelé, tehát a hatáskör terjedtével mindinkább nélkülözhetővé, céltalanná, sőt veszélyessé válnak.

Állítottuk, hogy a hadászati tartalékok gondolata veszélyessé, észszerűtlenné válhatik.

Melyik pillanatban?

Akkor, ha e tartalék a *fődöntésnél* nincs kéznél.

Míg a harcászatnak a tartalék az az eszköze, mellyel nemcsak az ellenségnek előre nem látott intézkedéseit ellensúlyozni, de az ütközetnek szintén soha előre nem látható eredményét azon ponton, ahol az szerencsétlenné válik, jóvátenni képes, addig a hadászatnak — legalább ami a fődöntést illeti — erről az eszközről le kell mondania, mert azokat a hátrányokat, melyek valamely ponton előállanak, rendesen csak más pontokon nyert előnyökkel ellensúlyozhatja s csak ritka kivételes esetekben azzal, hogy egyik pontról a másikra irányít csapatokat. Ezért a hadászatnak sohasem szabad azzal a gondolattal foglalkoznia, hogy az ily előre nem látott hátrányt majd egy, e célra visszatartott erővel fogja ellensúlyozni.

A hadászati tartalék eszméjét észszerűtlennek mondtuk.

Ez oly bizonyos, hogy e két fejezetben nem is vettük volna vizsgálódás alá, ha más alakba burkolva nem lenne tetszetős és nem vették volna gyakran igénybe.

Az egyik hadászati bölcsességet és előrelátást lát benne, a másik e gondolatot elveti és általában a tartalék, tehát a harcászati tartalék eszméjét is botornak mondja.

Ezt az eszmezavart a valóságban sokszor észlelhetjük.

A hadászati tartalék hiábavalóságának fényes példája a következő:

1806-ban Jenő württembergi herceg vezénylete alatt hadászati tartalék gyanánt 20.000 porost összeponosítottak a Markban.

Ez az erő kárba veszett, mert későn érkezvén a Saale-hoz, hasznát nem vehették.

Hasonlóan ferde felfogásra vallott a poroszoknak az az eljárása is, hogy dél és keleti Poroszországban 25.000 katonát hagytak vissza azzal a célzattal, hogy a katonákat későbbben hadilábra állítva, hadászati tartalék gyanánt fogják felhasználni.

Ezekből a példákból látnivaló, hogy nem szélmalmok ellen harcolunk.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Gazdálkodás az erőkkal.

Alapelvek és nézetek ritkán fogják a megfontolás útját mértani vonallá szűkíteni.

A megfontolás és a cselekvés számára legtöbbször tág tér nyílik. De így van ez az élet minden gyakorlati művészeténél.

A szépség vonalai számára szegvények és rendezők nem léteznek !

A kört és ellipszist nem létesítheti az algebra.

A tett mezején majd ítéletünk finomabb tapintatára bízunk magunkat, mely a természetes éleslátás által létrehozva, s a gondolkodás által fejlesztve, a helyest úgyszólván öntudatlanul találja el, majd a szabályokat egyszerűsítve csak útmutatókként használja fel, majd pedig valamely módszerre támaszkodunk.

Csak a szellem egy bizonyos fogását, csak az útmutatót látjuk mi is ama nézőpontban, hogy minden erőt igénybe vegyünk és egy se maradjon tétlenül.

Akinek csapata ott van, ahol nem akad dolog, akinek csapata menetel, vagyis paragon hever, midőn az ellenség verekszik, az rosszul gazdálkodik. Ily értelemben véve, erő-pazarlásról is beszélhetünk, mely rosszabb, mintha az erő célszerűtlenül használná. Ha egyszer cselekedni kell, minden rész cselekedjék ; mert a legcélszerűtlenebb tevékenység is leköti az ellenséges erő egy részét, holott a semmittevő erő a pillanatra nézve veszendőbe megy.

E nézetünk szoros összefüggésben van az utolsó három fejezettel ; ugyanegy igazságot hirdet azokkal, csak hogy általánosabb szempontból és egyetlenegy képzetbe összeszorítva.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A mértani elem.

Hogy a háborúban a mértani elem, »az alak« mily fontos befolyást gyakorol a csapatok felállítására nézve, bizonyítja az erődítés művészete, amelyben a mértan majdnem egyedül uralkodik.

De a harcászatban is nagy szerepet játszik ! Alapja a szűkebb értelemben vett harcászatnak, vagyis »a csapatok mozgását szabályozó tannak«, a tábori erődítészetben, valamint »az állásokról és az állások megtámadásáról« szóló tanban pedig annak szövei és vonalai a szövivők.

Igaz, hogy belőle sok mindent hamisan alkalmaztak, sok minden pedig pusztán játék volt ; de a mai harcászatban, mivel az ellenséget minden ütközetben át akarjuk karolni, újból, bár

egyszerű, de folyton ismétlődő alkalmazása mellett nagy szerepet játszik,

Nagy szerepet játszik, de mégsem olyat, mint a várívó harcban, mert nyílt téren vívott harcban minden mozgékonyabb és az erkölcsi erők, az egyéni vonások, valamint az esély erősebb befolyást gyakorolnak.

Még kisebb szerepe van a hadászatban, bár nem tagadjuk, hogy úgy az erők felállításának alakzata, mint az országok és államok alakja itt is nagy súllyal jön tekintetbe. De a mértani elv e téren mégsem oly döntő, mint az erődítés művészetében és nem oly fontos, mint a harcászatban.

Hogy befolyása a hadászat terén miben nyilvánul, majd ott mondjuk el, ahol e befolyás előáll és méltánylást érdemel. E fejezetben csak ama különbségre hívjuk fel a figyelmet, mely ez irányban a harcászat és hadászat között fennáll.

A harcászatban az idő és a tér vajmi hamar az abszolút legcsekélyebbre szorul össze. Ha valamely csapatot oldalban és hátban támadunk meg, nem sok idő múlva beállhat az a pillanat, amidőn e csapatnak visszavonulnia, sőt harcolnia is lehetetlen.

Ezért szükséges, hogy a támadó a védőnek ily helyzetbe hozatalát, a védő pedig ebből a helyzetből való menekülést vagy pedig a bekövetkezhető ily helyzet meggátlását tűzze ki célul, ami mindkét részről csak a csapatoknak mértani felállítása által valósítható meg.

Másként áll a dolog a hadászatban. A hadszínhely egyik végéről a másikra nem lődöznek a hadakozó felek és sokszor hetek, sőt hónapok múlnak el, míg a hadászati megkerülés érvényesül; de különben is a térségek kiterjedt voltánál fogva még az is kérdés marad, vajjon a helyes pontra jutnak-e majd a megkerülő csapatok.

A hadászatban tehát a mértani elemre fektetett tervezetek hatása sokkal kisebb, mint a harcászatban és bizonyosak lehetünk afelől, hogy az egyszerű eszközökkel elért eredmény nagyobb hatást fog ígérni, mint efféle kombináció, mert az egyszerű eszközökkel kivívott előny hatásossá válik még mielőtt a megkerülés azt ellensúlyozná vagy megrontaná. Ezért mi megdönthetetlen igazságnak tekintjük, hogy a hadászatban többet érünk el, ha sok és jelentős ütközetben győzedelmeskedünk, mintha az ütközeteket mesterséges hadászati alakzatok segítségével rendezzük.

Az újabbkori elmélet épen az ellenkező nézetet tette kedvenc témájává, mert azt hitte, hogy ezzel a hadászatnak nagyobb fontosságot kölcsönöz. A hadászok persze e dologban a szellem magasabb tevékenységét látták s minduntalan alkalmazták abban a hiedelemben, hogy ezáltal a háborút nemessebbé, illetőleg tudományosabbá teszik.

A tökéletes elmélet egyik főfeladatának valljuk, hogy az efféle korlátoltság tekintélyét lerombolja.

És mert a mértani elem az, mely a döreségnek tápot nyújt, helyén levőnek találtuk erről tüzetesen szólani.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A hadműveletek szüneteléséről.

Ha a háborút oly műveletnek tekintjük, amelyben a hadfelek megsemmisíteni akarják egymást, úgy szükségképen mindkét félnek fel kell egymást keresnie; de mivel a viszonyok a két félre nézve sohasem lehetnek teljesen egyenlők, következik, hogy míg az egyik az előrenyomulást folytatja, a másik abbahagyja. Az előrenyomulás váltakozva is történhetik; ebből megint az következik, hogy az nyomul előre, aki kedvezőbb viszonyok közé jutott.

Feltéve tehát, hogy a hadvezéreknek a kölcsönös helyzetről teljes tájékozásuk van, akkor az egyiknek rögtöni cselekvésre, a másiknak a kedvezőbb pillanat bevárására kell szánnia magát, mivel lehetetlen, hogy az előrenyomulás vagy megállás mindkettőnek egyformán álljon érdekében.

Amidőn a fentebbiekben bevezettük, hogy egy és ugyanazon hadművelati szándéka a két hadvezérnek nem lehet, nem azért tettük ezt, hogy az általános ellentétesség törvényét mutassuk be, amely esetben a második könyv 5. fejezetében állítottakkal ellentétbe jöttünk volna, hanem azt akartuk bebizonyítani, hogy mindkét hadvezért ugyanaz a dolog birta elhatározásra. Tudniillik az a remény, hogy javítani, illetőleg ama félelem, hogy a jövő rosszabbítani fogja a helyzetet.

De még abban az esetben sem fog beállani a hadművelati szünetelés, ha mindkét fél számára teljesen egyforma körülményeket tételezünk fel, vagy mondjuk, ha a hadvezérek a kölcsönös helyzet félreismerése folytán egyformáknak látják is a viszonyokat.

A különböző politikai célok kizárják ezt az eshetőséget.

Politikailag véve, az egyik fél szükségképen támad, mert kölcsönös védelmi szándék nem szül háborút. A támadónak tevéleges, a védőnek pusztán nemleges célja van; az előbbit illeti meg tehát a cselekvés, mert csak cselekvéssel érheti el célját.

Ha tehát a hadfelek egyforma viszonyok közt lennének is, mégis a politikailag támadót tevéleges célja cselekvésre kényszerítené.

Ez elképzelés szerint tehát a hadműveletek szünetelése ellenmond a dolog természetének? Amiként két ellenséges elem szüntelenül azon van, hogy megsemmisítse egymást, amiként a tűz és víz addig küzdenek egymással, míg az egyik el nem enyészik, úgy két szembenálló hadsereg sem tehet másként.

Mit mondanának oly viadorok felől, kik órák hosszant mozdulatlanul tartják egymást átkarolva?

A hadműveleteknek tehát a felhúzott óraműhöz hasonlóan kellene lefolyniok.

Ámde bármily vad természete legyen is a háborúnak, az emberi gyengeségek láncán vesztég marad.

Az itt mutatkozó az az ellenmondás, hogy az ember keresi és teremti a veszélyt, amelytől tulajdonképen fél, senkit sem fog meglepni.

Ha a hadtörténelemben lapozgatunk, általában véve látni fogjuk, hogy voltaképen a szakadatlan *előretörekvés a cél felé, vagyis a cselekvés, a háborúban a kivételes, a szünetelés, a semmittevés pedig a rendes állapot.*

Úgy látszik, mintha ez a tétel megeáfolná alkotott fogalmunk helyességét.

De csak látszik !

Mert ha igaz is, hogy a történelem a legtöbb esetben a cselekvést kivételesnek tünteti fel, másrészt olyan példát is felmutat, mely nézetünk mellett szól.

A francia forradalmi háborúk gondolatunk helyességének realitását nemcsak mutatják, de szükségességét bizonyítják is.

E háborúban, de főleg Bonaparte hadjárataiban az erélynek oly foka mutatkozott, amelyet a háború természetes törvényének vallottunk.

Már pedig, ha a szükséges erély kifejtése lehetséges volt, akkor az szükséges is.

Valóban miként is lehetne igazolni az erőelhasználást a háborúban, ha nem a cselekvés volna a cél ?

A pék kemencéjét csak akkor fűti be, ha kenyeret akar sütni ; a lovat csak akkor fogjuk a kocsi elé, ha kocsizni akarunk.

Hát a háború követelte erőfeszítés egyedül azért történjék, hogy az ellenséget csak hasonlóra kényszerítsük ?

Elég ennyi az általános elv igazolásául !

Most nézzük az elv módosításait, amennyiben ezek a dolog természetében rejlenek s nem függnek az egyéni esetektől.

Három ellensúlyozó okot tudunk megnevezni, amelyek a gyors vagy a szakadatlan cselekvést nem engedik meg.

Az első ok — mely a cselekvés gépezetét folytonosan megállítani igyekszik s ekként hátráltató elvvé válik — az emberi szellem természetes félénkségében s határozatlanságában rejlik. Ez egy oly neme a nehezéknek az erkölcsi világban, melyet nem a vonzó, hanem a visszataszító erő, t. i. a veszély- és felelősségtől való idegenkedés hoz felszínre.

A háború lángelemében a közönséges természetek nehézkesebbek és ezért a lökemeknek erősebbeknek és gyakoriabbaknak kell lenniök, ha azt akarjuk, hogy folytonos tevékenység jöjjön létre. A felfegyverkezés céljának pusztá hangoztatása ritka esetekben fogja a nehézkességet legyőzni s ha valamely harcias, vállalkozó és erélyes szellem nem áll a hadak élén, ha e szellem a háborúban nem úgy érzi magát, mint a hal a vízben, vagy ha valamely nagy felelősség felülről nem gyakorol nyomást, a szünetelés napirenden, az előrenyomulás pedig kivételes dolog lesz.

A másik okot az emberi belátás és ítélet tökéletlenségében találjuk, mely a háborúban nagyobb ám, mint más téren.

Hiszen azt sem állíthatjuk, hogy minden pillanatban a saját helyzetünk felől tisztában vagyunk, hát még az ellenségé felől, amelyet, mert lepel borítja, csak kevés jelből lehet kitalálnunk. Innen van azután az, hogy sokszor mindkét fél egy és ugyanazon dologban előnyt lát, holott az csak az egyik számára hozhat nyereséget. Ennek következtében mindkettő bölcs cselekedetnek véli, ha a jövő pillanatra halasztja teendőjét.

A harmadik ok, mely megakasztó művezetként szerepel és időről időre teljes szünetelést eredményez, a védelem nagyobb erejében keresendő.

»A« gyengének érzi magát arra, hogy »B«-t megtámadja, de ebből nem az következik, hogy »B« oly erős, hogy támadást intézhet »A« ellen. A védelemből származó erőttöbblet, nem csak hogy veszendőbe megy támadás esetén, de az ellenfél javára szolgál, miként képletesen szólva a $+b$ és a $-b$ különbözete $2b$ -vel egyenlő.

Igy azután megtörténhetik, hogy a két fél nemcsak lát-szólagosan, de tényleg is gyenge a támadásra.

Ekként aztán a gondoskodó okosság, valamint a túlságos nagy veszélytől való félelem a háború közepette kényelmes álláspontot nyújtanak a szünetelés számára és arra, hogy a háború természetes vadsága megfékeztessék.

Ámde ezeket az okokat nagyon erőltetetteknek kellene neveznünk, ha azokat a régebbi kornak csekély érdekekből keletkezett háborúira vonatkoztatnánk, amelyekben kilenc tizedrésze az időnek henyélésre ment el.

E jelenségnek indokát, amiként már »a háború célja és lényegéről« szóló fejezetben említettük, abban a befolyásban találjuk, melyet az egyik fél követelése és a másik hadviselő rész állapota és hangulata a háború vezetésére gyakorol.

Ezeknek a dolgoknak oly nagy befolyásuk lehet, hogy a háborút félmunkává teszik. Sokszor a háború nem más, mint »fegyveres semlegesség« vagy »megfélemlítési eszköz« bizonyos alkudozások sikeres keresztülvitele céljából, vagy pedig »gyenge kísérlet valamely kis nyereség bezsebelésére«, hogy azután összetett kézzel várhassuk be a dolog végét, vagy végtére nem egyéb, mint szövetséges viszonyunkból reánk háramló kellemtelen kötelesség.

Mindezekben az esetekben, amidőn az érdek kölcsönözte impulzus csekély, az ellenségeskedés elve gyönge, amidőn az ellenfélnek csak kevés kárt akarunk okozni, viszont tőle csak keveset tartunk, röviden: amidőn nagy érdekekről nincsen szó, a kormányok nagy összegeket nem is tesznek a kártyára.

Igy származik a lanyha hadviselés, amelynél az igazi háború ellenséges szelleme láncra verve tesped.

Minél inkább sülyed ilyenénképen a háború félmunkává, annál jobban nélkülözi az elmélet az okoskodásra szükséges

alapot, mert ebben az esetben az esetlegességek száma növekedik, a szükséges dolgok száma pedig fogy.

Mindazonáltal az ilyen hadviselésben is van okosság, sőt mondhatjuk, hogy játéka itten változatosabb és terjedtebb lesz. A nagy pénzben folyó hazardjáték garasokba menő társasjátékká válik.

És szörnyű dolog, hogy ezt a teret, amelyen a hadviselés kicsinyes, mitsem mondó dolgokkal tölti az időt, előörs harckat rendez, melyek a komoly és tréfa közt foglalnak helyet, hosszú lére bocsájtott intézkedéseket ad ki, melyek teljesen üresek, majd állásokat foglal, majd meneteket tesz, amelyeket aztán utólagosan a »tudományos« jelzővel illetnek azért, mert szégyenes okuk nyomára nem jutnak az emberek s a józan parasztesz rendeltetésük felől nincsen tisztában; ismételjük, ezt a teret nevezi némely elméletíró a valódi hadművészet otthonának!

A régi háborúk e csel- és ellenvágásaiban, fél- és negyedszúrásaiban az elmélet egyetlen és szent célját, a szellemnek az anyag fölötti fölényét látják s a mostani háborúkat oly durva ökölcsapásoknak tekintik, amelyekből mit sem tanulhat az ember és amelyek a régi háborúkhöz képest visszaesésnek mondhatók.

E nézet époly kicsinyes, mint a tárgya!

Ahol nagy erők, szenvedélyek hiányoznak, ottan persze az okosságnak könnyű játéka van.

De kérjük: óriási erők vezetése, a hajónak szélvészben és viharban való kormányzása nem tételeznek-e fel erős szellemet?

Hát a vitörvívást, a félháborút, nem öleli-e fel a nagy háború?

Nem úgy viszonylik-e a félháború a valódihoz, miként az emberek mozgása a hajó mozgásához?

És hallgatag nem áll-e az, hogy az ily hadviselési mód csak úgy folytatható, ha az ellenség dolgát rosszul végzi.

De ki áll jól, hogy az ellenség a mi kedvünkért mindig rosszul fog működni?

Hát a francia forradalom nem szerzett-e nekünk meglepetést e régi művészetünknek képzelt biztossága közepette és nem dobott-e minket Chalonstól Moszkváig?

És Nagy Frigyes nem rázta-e fel hasonlóan az osztrákokat régi hadi szokásaik nyugalmaiból és nem rázkódtatta-e meg birodalmunkat?

Jaj annak a kormánynak, mely félpolitikával és láncravert hadművészettel oly ellenre bukkan, aki, miként a nyers elem, saját erején kívül más törvényt nem ismer!

Ebben az esetben tétlenségünk és könnyű életünk csak az ellenség javára fog szolgálni s nekünk nehéz lesz a viador állásból az atléta állásába átmenni.

Egy csekély lökés az ilyen ellenség részéről s mi... a földön fekszünk.

A felhozott indokokból kiviláglik: hogy a háborúban nem egyhuzamban, de lökemszerűen folynak le a hadműveletek és

hogy az egyes véres cselekmények között a megfigyelés szünete áll elő, melyben a hadfelek kölcsönösen a védelem állapotában vannak, kitűnik továbbá, hogy rendszerint az egyik felet a magasabb célból eredő támadási elv előnyomulásra készíti, úgy hogy ennek folytán viselkedése némileg módosul.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A mai háborúk jellege.

Ama tekintet, mellyel a mai háborúk jellegének adózunk, nagy befolyást gyakorol minden, de főleg a hadászati tervet-
zetre.

Mióta Napoleon szerencséje és merészsége minden régebben használt közönséges eszközt halomra döntött, elsőrangú államokat majdnem egyetlen csapással megsemmisített ;

mióta a spanyolok szívós harcukban megmutatták, hogy a nemzet fegyverbe szólítása, a népfölkelés nehezített körülmények között is mire képes ;

mióta Oroszország 1812-iki hadjáratával megtanított arra, hogy nagy kiterjedésű birodalom nem hódítható meg (amit egyébként korábban is lehetett volna tudni) és hogy a siker valószínűsége nem minden körülmények között csökken abban a mértékben, amint csatákat, fővárosokat és tartományokat veszünk el (amit eddig a diplomaták szentül hittek és ezért rögtön készek is voltak rossz békét is megkötni), de hogy saját országunkban sokszor akkor leszünk legerősebbek, ha az ellenség támadó ereje ellankadt és a védelemből óriási erővel mehe-
tünk át a támadásra ;

mióta továbbá Poroszország 1813-ban megmutatta, hogy a közönséges hadsereg számra nézve a milic (honvéd) rendszer segélyével, hatszorosan emelhető és hogy a milic az ország határára belül és kívül egyaránt jól használható ;

mióta mindezek az esetek megmutatták, hogy az állam erejét, a háború erejét és a csapatok erejét mennyire növeli a nemzet szíve és érzelme ;

mióta a kormányok ez említett segédeszközöket megismerték, nem várható, hogy azok jövőben : a lét veszélyeztetése, vagy pedig a heves dicsvágy előidézze háborúkban fel ne használtassanak.

Hogy azokat az háborúkat, melyek kölcsönösen a nemzeti erő teljes súlyával viseltetnek, más alapelvek szerint kell tervezni, mint amazokat, melyekben *álló hadseregek* voltak egymással szemben, könnyen belátható.

Ezelőtt az álló hadseregeket a hajóhadakhoz, a szárazföldi haderőt a tengeri haderőhöz lehetett hasonlítani az államhoz való viszonyukban és ezért a szárazföldi hadművészetnek bizonyos mértékben olyan íze volt, mint a tengeri harcászatnak.

Most már nem így áll a dolog !

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

Feszültség és pihenés.**A háború dinamikus törvénye.**

E könyv tizenhatodik fejezetében láttuk, hogy a legtöbb hadjáratban több időt fordítottak a szünetelésre és pihenésre, mint a cselekvésre.

Ha — amiként az előbbi fejezetben említettük — a mai háborúknak más is a jellegük, mint régentén, mindazonáltal ezeket is több-kevesebb szünetek szakítják meg.

E körülmény arra indít bennünket, hogy a két állapot lényegét közelebről vizsgáljuk meg.

Ha a hadműveletek szünetelnek, vagyis ha a hadfelek egyike sem akar valami tevőlegest, akkor pihenés és következképen egyensúly, de persze a legtágabb értelemben vett egyensúly áll elő, amelynél nemcsak a fizikai és erkölcsi haderők, de az összes körülmények és érdekek is tekintetbe veendők.

Mihelyest a hadfelek egyike újólág valamely tevőleges célt tűz ki magának és ebben munkálkodik, még ha e munkálatok csak az előkészületekre vonatkoznának is, mihelyest továbbá az ellenség e célt ellensúlyozza, az erők feszültsége áll elő és addig tart, míg az egyik célját feladta, vagy pedig a másik annak engedte.

A döntés után, mely mindenkor a mindkét részről tervezett ütközetek hatásában rejlik, a hadtesteknek egy vagy más irányban történő mozgása következik be.

Ha e mozgás megszűnik, akár azért, mert külső akadályokon tört meg, akár azért, mert belső surlódások vagy újonnan keletkezett ellensúlyozó dolgok akasztanak meg, ismét csend áll be, vagy pedig új feszültség és döntés s ezután újra mozgás, de az ellenkező irányban.

Az egyensúlynak, feszültségnek és pihenésnek ez a spekulatív megkülönböztetése a gyakorlati cselekvésre lényegesebb, mint az az első pillanatban látszik.

Most pedig azt mondjuk, hogy a pihenés és egyensúly állapotában is létezhetik tevékenység, ámde ezt nem az általános nagy cél, de alkalmi indok idézi elő. Az ily tevékenység jelentékeny ütközeteket, sőt nagy csatákat is ölelhet fel; de ezeknek más természetük és következképen más hatásuk is van, mint a rendes ütközeteknek.

A feszültség állapotában levő hadfelek összetűzése mindig hatékonyabb, mert itt több az akaraterő és nagyobb a körülmények nyomása, azonkívül pedig ebben az esetben minden elő van készítve az erős akcióra (mozgásra). A döntés — mondhatnók — nagyon hasonlít a jól bedugaszolt, légmentesített robbantószer hatásához, míg a pihenés állapotából közvetlenül történő nagy esemény csak a szabad levegőn szétrobbant lőpor hatásával lesz egyenlő.

A feszültség állapota természetesen — mint ez már magától értetődik — különféle fokozatban képzelhető és ennek következtében a pihenés állapota felé annyira közeledhetik, hogy az utolsó fokozatban tőle alig különbözik.

E vizsgálódás leglényegesebb haszna az a következtetés, hogy a feszültség állapotában történő minden intézkedés és pedig a feszültség foka szerint hatványozva fontosabb és eredményesebb, mint a hasonló intézkedés a pihenés állapotában.

Az ágyúzás Valmynál nagyobb eredménnyel járt, mint a hochkirchi csata.

A védelemre képtelen ellenség részéről nekünk átengedett területen biztosabban érezzük magunkat, mint ott, ahonnan az ellenség egy jobb körülmények között keresendő döntés céljából vonult vissza.

Az előnyomulásban levő hadászati támadással szemben valamely tévesztett menet vagy hiányos állás vészthozó lehet, míg a pihenés állapotából közvetlenül eredő ily támadásnak nagyon szembetűnőnek kell lenni, hogy csak általában is felhívja az ellenfél munkásságát.

Régentén a legtöbb háborúban az egyensúlynak ez az állapota volt a rendes, a cselekvés pedig a kivételes dolog. E háborúk csak kevés és egymástól távol eső gyenge feszültségekkel voltak telítve, úgy hogy eseményeiket ritkán kísérték nagy eredmények: gyakran csak a fejedelemső születésnapjának ünneplésére rendezett (Hochkirch), vagy a fegyverbe csületben esett csorba kiköszörülése céljából vívott (Kunersdorf) vagy hadvezéri hiúságból (Freiberg) felajánlott és elfogadott ütközetekből állottak.

Követelmény gyanánt tekintjük, hogy a hadvezér e különféle állapotokat helyesen felismerje és meg legyen a kellő tapintata, hogy azok szellemében működjék.

Az 1806-iki hadjáratban az ellenkezőt tapasztaltuk. Abban az óriási feszültségben, amidőn mindenki a döntést kívánta, s amidőn csak ennek és következményeinek kellett volna a hadvezér lelke előtt lebegnie, oly rendszabályokat hoztak javaslatba és vittek tényleg keresztül (a franki szemvételezés), amelyek legfeljebb csak az egyensúly helyzetében lettek volna indokolhatók. Ezek a tévedésbeejtő, a tevékenységet abszorbeáló rendszabályok és szemlélődések következtében az egyedüli mentőeszközök veszendőbe mentek.

Vizsgálódó (spekulatív) megkülönböztetésünk elméletünk felépítésére szükséges volt, mert mi mindent, amit a támadás és védelem viszonyairól és végrehajtásáról mondunk, az erőnek a feszültség és mozgás válságteljes állapotára vonatkoztatunk és mert mi az egyensúly állapotából eredő tevékenységet csak korolláriumnak tekintjük.

A krizisből kifolyó tevékenység az igazi háború, az egyensúlyból származó csak halvány visszugara annak.

NEGYEDIK KÖNYV.

Az ütközetről.

ELSŐ FEJEZET.

Áttekintés.

Miután az alábbi könyvben azokat a tényezőket vettük szemügyre, melyek a háború leghatásosabb elemeiként szerepelnek, most már az ütközetet, vagyis a tulajdonképi harci tevékenységet fogjuk vizsgálódás alá venni, mely fizikai és szellemi hatásánál fogva az egész háború célját majd egyszerű, majd pedig összetettebb módon öleli fel. A harci tevékenységben és annak hatásaiban tehát a háborúnak valamennyi — előzőleg tárgyalt — elemeit újból fel fogjuk találni.

Mivel az ütközet összetétele a harcászat körébe tartozik, itt az összhatás megismerésének kedvéért csak általában vizsgáljuk. A gyakorlati alkalmazásban minden ütközetnek közelebbi célja szerint más-más alakulása van ; ezeket a közelebbi célokat csak későbbben fogjuk megismerni. Az ütközetek sajátlagosságai azonban, az ütközetek általános (közös) tulajdonságaihoz viszonyítva, többnyire csak jelentéktelenek s így az ütközetek többsége egymáshoz nagyon hasonlít. Nehogy tehát az általánosakat helyenként ismételni kényszeríttessünk, azokat vizsgálódás alá vesszük s csak azután fogjuk a különleges dolgokat megbeszélni.

A következő fejezetben mindenekelőtt pár szóval a mai csatának harcászati lefolyását kell jellegeznünk, mert ez adja az alapot az ütközetről alkotott fogalmunkhoz.

MÁSODIK FEJEZET.

A csata mai jellege.

A harcászat és hadászatnak általunk meghatározott fogalmai szerint természetesnek fog látszani, hogy abban az esetben, ha az előbb említettnek jellege koronként módosul, ennek a módosulásnak utóbb említettre, vagyis a hadászatra is befolyással kell lennie. Ha (a két fogalom közt megállapított szoros

kapcsolatot szem előtt tartva) a harcászat terén előforduló jelenségek egyik esetben egészen más jellemvonásokat (jellegét) mutatnak fel, mint a másokban, észszerűleg esetről esetre más jellegűeknek kell lenniök a hadászat terén előforduló jelenségeknek is. Azért nagyon fontosnak látszik, hogy a döntő csatát, még mielőtt annak a hadászat által való értékesítésével megismerkednénk, mai, vagyis újabbi alakjában vegyük vizsgálódás alá.

Mi történik jelenleg rendszerint a döntő csatában?

A csapatok nagy tömegekben egymás mellé és mögé sorakoztatnak, azután az egésznek egy aránylag csekély része fejlődésbe megy át, hogy tűzharcot vívjon az ellenséggel.

A tűzharc, olykor-olykor szuronyrohamok és lovas támadások által megszakítva és ide-oda tolva, órákig tart; ez idő alatt a tűzharcot vívó csapatokat, ha lövedékeiket ellődözték vagy másként váltak kiégett salakká, eltávolítják és másokkal pótolják.

Ily módon a csata mérsékelt tűzzel, nedves lőpor módjára lassan ég el és ég mindaddig, míg a csatatérre az éj fátyola borul és a harcoló feleket nyugalomra inti. Ekkor a küzdő felek mérlegelni kezdik, hogy mennyi harc képes katonája maradt még egyiknek is, másiknak is, vagyis mennyi van még meg azokból a testekből, melyek kiégett vulkánok módjára önmagukba össze nem estek; továbbá számba veszik: hogy tér tekintetében ki mennyit nyert vagy veszített s megfontolják: hogy a hát biztonságával miképen áll a dolog.

Ezután az eredmények, egyetemben azokkal az egyes benyomásokkal, melyeket képzeletünk szerint a bátorság és gyávaság, eszélyesség és ostobaság nálunk és az ellenségnél szült vagy szülhetett, egyetlen egy összbenyomássá torlódnak össze s megfogamzik az elhatározás, amelynek kifolyásaként vagy odahagyjuk a csatát, vagy pedig másnap megújítjuk a csatát.

E rajz, mely csak az alapvonást tárja fel, de teljes részletes képet nem nyújt, a támadó és védő félre egyaránt vonatkozik s nem kell belőle törülni semmit, amidőn a különleges cél, terep stb. által indokolt részletvonásokat beilleszteni, megfesteni akarjuk.

Az a körülmény, melynél fogva a mai csatáknak a bemutatott jellegük van, nem a véletlen műve, de a hadfelek egyforma hadi berendezésének, egyforma hadművészetének, valamint annak is tulajdonítható, hogy a nemzeti érdekek által ápolt harci elem természetes medrébe vezetett. E két feltétel mellett a csaták is mindig meg fogják tartani fenn leírt jellegüket.

A mai csatának fenti általános, nagy körvona'akban törént leírása nem egy helyen lesz hasznunkra, ha az egyes tényezőket, ú. m. az erő nagyságát, a terepet stb. értékük szerint akarjuk meghatározni. Megjegyzendő azonban, hogy a fenti leírás csak általános, nagy, elhatározó (döntő) csatákra vonat-

kozik ; a kisebbszerű ütközetek jellege hasonlóképen módosult ugyan az újabb időben, de csak kisebb mérvben. Ennek bebizonyítása a harcászatra tartozik ; mindazonáltal alkalmunk lesz e tárgyat még pár megjegyzéssel bővebben megmagyarázni.¹

HARMADIK FEJEZET.

Az ütközetről általában.

Az ütközet a tulajdonképi hadi tevékenység, minden egyéb működés csak ennek szolgálatában áll. Szükséges tehát, hogy természetét figyelmes vizsgálat alá vonjuk.

Ütközet általában harcot jelent ; ebben pedig a cél az ellenség megsemmisítése vagy legalább is legyőzése ; ellenség alatt pedig általában az egyes ütközetben velünk szemben álló csapatot értjük.

Ez az ütközetnek tiszta fogalma ; mielőtt azonban bővebb fejtegetésbe bocsátkoznánk, sok minden egyébről kell még szólnunk.

Az államot és annak haderejét ugyanis egységnek tekintve, legtermészetesebbnek látszik, ha a háborút is egyetlen, nagy ütközet alakjában képzeljük magunk előtt. A vad néptörzsek egyszerű viszonyai közt ez csakugyan így van. A mi háborúink azonban nagy és kis, egyidejű és egymás után következő ütközetek sorozatából állanak. A hadi tevékenységnek ily sok egyes cselekményekre való szétbomlásának oka ama viszonyok sokféleségében rejlik, melyekből minálunk a háború keletkezik.

Hisz háborúink politikai végcélja sem mindig egyszerű. De még ha a végcél egyszerű volna is, maga a hadi tevékenység a feltételeknek és tekinteteknek oly nagy tömegétől van függővé téve, hogy a végcél egyetlen nagy csapással el nem érhető, hanem csak kisebb és nagyobb ténykedések oly sorozata által, melyek egységes egészzé kapcsoltnak össze.

Mínt hogy az egyes tevékenységek az egésznek részét teszik, mindegyiknek olyan külön célja van, mely által épen az egészhez fűződik.

Már az előzőkben említettük, hogy minden hadászati ténykedés az ütközet alapfogalmára annál az oknál fogva vezethető vissza, mivel minden hadászati ténykedés a haderőnek alkal-

¹ Szerény egyéni véleményünk szerint a XIX. század második felében némileg más jellegűk van a csatáknak, mint amilyent Clausewitz tár elénk.

Nedves puskaporként lassan eléő tűzharc, amelyben a gyújtó anyagot újra és újra felfrissítik, jellegzi főként a napoleoni *harcvonalakkal* vívott csatákat. A mostani csaták főjellegét szintén tűzharc adja meg ; de ezt az inkább széles alakzatot (*szárnyankénti* felállítással) mutató tűzijáték bár lassan gyullad, de ha meggyúlt, gyorsan elég s sokat emészt.

mazását jelenti, a haderőalkalmazásnál pedig mindig az ütközet gondolata szolgál alapul.

A hadászat terén tehát minden hadi tevékenységet az egyes ütközetek egységére vezethetjük vissza s ezért csupán ez utóbbiak céljaival szükséges foglalkoznunk. Az ütközetek különleges céljaival azonban csak az ütközeteket előidéző okok tárgyalása alkalmával, tehát nem egyszerre, hanem csak lassanként fogunk megismerkedni; itt egyszerűen annak kijelentésére szorítkozunk, hogy minden ütközetnek, legyen az kicsiny vagy nagy, a maga különleges s az egésznek alárendelt célja van. Ha pedig ez így van és így van: akkor az ellenség megsemmisítése, illetve legyőzése tényleg csak eszköz a kitűzött cél elérésére.

A most felállított legutóbbi tétel azonban csak formai igazságot foglal magában, tehát csak látszólagost és csak ama összefüggés miatt van fontossága, melyben a fogalmak egymás közt állanak és csupán azért fejtettük, hogy attól újból mielőbb szabadulhassunk.

Miben áll az ellenfél legyőzése? Mindig abban, hogy haderejét megsemmisítjük, történjék a megsemmisítés halált okozó csapások által vagy bármi más módon, akár teljes, akár pedig csak oly mérvben, hogy a harcot tovább ne folytathassa. Mindaddig tehát, míg az egyes ütközetek különös céljaitól eltekintünk, mondhatjuk, hogy valamennyi ütközet egyedüli célja az ellenség teljes vagy részben való megsemmisítésében áll.

Mi azonban most azt állítjuk, hogy ama különleges cél, mely minden ütközetre rásüti egyéni bélyegét s az ütközetet az egészszel kapcsolatba hozza, a legtöbb esetben, de főképen nagy ütközeteknél csak az általános cél gyenge módosítása, vagy pedig egy a főcéllal egybekötött mellékcél.

E módosított főcél, vagy mellékcél elég fontos ugyan arra, hogy az ütközetet egyéni jelleggel ruházza fel, de lényegtelen a főcélhoz képest, úgy hogy ha ütközet által épen csak ama mellékcél lenne megvalósítandó, az ütközet csak kisebb (lényegtlenebb) részben felelne meg rendeltetésének.

Ha a most előadottak igazak, akkor be kell ismernünk, hogy az a fent kifejtett tétel, mely szerint az ellenséges haderő megsemmisítése csak eszköz s a cél mindig valami más, csak alaki (formai) igazságot tartalmaz és hogy egészen hamis következtetésekre vezetne, ha eszünkbe nem jutna mindig: hogy az ellenséges haderő megsemmisítését a főcél is magában foglalja és az egyes ütközet célja a főcélnak csak gyöngé módosítása.

Ez utóbbi körülményről való megfeledkezés a legutóbbi (napoleoni) hadjáratok előtti időszakban egészen téves nézetekre vezetett s az elmélet e hibás nézet folytán oly tanokba lovgolta be magát, mintha általában a háborút annak tulajdonképeni eszköze, vagyis az ellenséges hadierők megsemmisítése nélkül is viselni lehetne.

Való ugyan, hogy ily hibás elmélet nem keletkeztethetett volna, ha egyéb hamis feltevéseket nem állítanak fel és a haderő megsemmisítésének elve helyébe tett dolgoknak hamis hatályt nem tulajdonítanak.

Eme téves elmélettel szembe fogunk szállni mindannyiszor, valahányszor a következőkben a vonatkozó tárgyi összefüggés alkalmával szóba fog kerülni; szükséges volt azonban, hogy arra már itt eleve is rámutassunk, mivel nem tárgyalhatjuk az ütközetet anélkül, hogy annak horderejét és valódi értékét már általánosságban is ki ne emeljük s ne óvjuk meg olvasóinkat oly tévedéstől, melybe a pusztán formai igazság ejtheti.

Miként lehessen azonban most bebizonyítani, hogy az ellenséges haderők megsemmisítése a legtöbb és legfontosabb esetekben a főfeladat? Hogyan lehessen megcáfolni azt az — igen finom — elképzelést, amely szerint lehetségesnek látszik, hogy valamely kiváló művészeti alakzattal és az ellenséges haderőben közvetlenül okozott csekély kártétellel sokkal nagyobb közvetett kár okozható, vagy pedig kicsiny, de ügyesen alkalmazott csapásokkal az ellenséges erők megbéníthatók s az ellenséges akaratnak más irány szabható, szóval: hogy van eszköz, mellyel a cél sokkal rövidebb úton elérhető.

Tény s ezért kétségtelen, hogy az ütközet az egyik ponton többet ér, mintha az valamely más helyen vivott volna s az egyes ütközetek művészies csoportosítása a hadászati tudománynak bizonyára főfeladata (vagyis még helyesebben: a hadászat nem is egyéb, mint az ütközetek említett ügyes csoportosításának művészete). Ezt tagadni a legkevésbé sem akarjuk, csupán azt állítjuk: hogy az ellenséges haderők megsemmisítése mindig és mindenütt a döntő elv. Ennek az elvnek kiváló fontosságát be is bizonyítjuk.

Figyelmeztetni kell azonban olvasóinkat, hogy mi a hadászat s nem pedig a harcászat terén állunk; ennél fogva nem tárgyaljuk azokat a módokat és eszközöket, melyek segítségével a harcászat csekély erőmegfeszítéssel nagy eredményekre tesz szert. A »haderők közvetlen megsemmisítése« alatt itt egyszerűen csak a harcászati eredményeket értjük, úgy mint azok épen jelentkeznek. Tételünk tehát így fejezhető ki: csak nagy harcászati eredmények által lehet jelentékeny hadászati sikerre szert tenni, vagy más szavakkal (mint azt már egyszer elmondtuk): a harcászat terén elért sikernek a hadviselésre nézve kiváló, elsőrangú fontossága van.

Ennek bebizonyítása pedig épen nem nehéz és ebben a tételben rejlik, hogy minden összetett vagy művészies erőműködésnek több időre van szüksége, mint az egyszerűnek.

Hogy az összetett működés, ebben az esetben: a lökem, érvényesüljön, annak idő engedendő, mely alatt valamely ellenlökemnek történni nem szabadna, mivel ez az összetett lökemet már előkészületeiben megzavarná.

Ha az ellenséget pusztán szenvedőleges és ellentállásra képtelen tárgynak tekintjük, bizonyos, hogy ilyen ellenében egy összetett művészi támadás nagyobb hatást fog eredményezni; mihielyt azonban az ellenség magát valamely egyszerűbb támadásra határozza el s azt tényleg foganatosítja, ezáltal előnyt nyer s a nagy művészi terv megvalósítását megakadályozza. Azért tehát valamely összetett támadás értékének meghatározása alkalmával számba kell venni valamennyi veszélyt, mely az ily támadást előkészületei közben érheti s azt csak abban az esetben szabad alkalmazni, ha biztosak vagyunk, hogy ellenségünk nem fogja valamely rövidebb időt igénylő támadás által megzavarni. Mindenkör, amidőn az utóbbitól tartani lehet, részünkről is a rövidebb út, vagyis az egyszerűbb lökem választandó. Az egyszerűségben odáig kell mennünk, amint az ellenség jelleme, körülményei és más viszonyok azt megkövetelik. Vagyis mellőzve az elvont fogalmak halvány képleteit s a gyakorlati élet nyelvén szólva: a gyors, bátor és határozott ellenség, amely fajta ellenséggel szemben a művésziesség előnyeit leginkább igénybe kellene vennünk, nem fog nekünk időt engedni arra, hogy messzeterjedő, művészi előkészületeket alkalmazzunk. Ezekkel bebizonyítottunk vesszük, hogy az egyszerű és közvetlen támadásnak az összetett felett határozott előnye van.

Nem azt mondjuk mi itt, hogy az egyszerű támadás mindig a legjobb, hanem csak azt: sohasem szabad nagyobb feneket keríteni a dolognak, mint amilyet épen a viszonyok megengednek; mert ha ezt tesszük, az ellenfél annál bizonyosabban fog minket (egyszerű) gyors támadással fenyegetni, minél harciasabb a természete. Nem azon kell tehát fáradoznunk, hogy az ellenséget az összetett és művészi kivitelű tervek alkotásában túlszárnyaljuk, hanem a sikert ép ellenkező irányban kell keresnünk, vagyis abban, hogy támadásunk (lökemünk) mindig rövidebb (gyorsabb) legyen, mint az ellenség támadása.¹

¹ Lásd a legközelebb következő »Visszapillantás« 1. és 2. pontját.

Midőn Clausewitz a fentebbiekben azokat a tételeket állítja fel, hogy »általában véve (tehát nem minden esetben) az ütközet főcélja az ellenség tönkretétele s e cél elérésére egyszerű, illetőleg biztos eszközök használandók«, ama hamis nézetek ellen lép fel, amelyek szerint az eredmény elérésére nem szükséges, hogy drasztikus szerekhöz folyamodjunk, barbár módra vérrel, sok vérrel áztassuk a harcteret, de eszünk segítségével oly eszközökhöz nyúlunk, amelyek úgyszólván simán hozzák a sikert. Vérontás nélküli nehézkes hadászati sakkhúzással válték előbb a célt elérni és mert mindkét fél hasonló nézetet vallott és mindkettő hasonló eszközzel élt, a nézet helytelensége be nem bizonyult mindaddig, míg Napoleon a »véres karddal« nem vagdalta össze a csalfa állítást.

Clausewitz Napoleon hadjárataiból meríti igaz tételeit. Ő a kétszerkettő álláspontjára tér s azt mondja, hogy az győz, az nyer, aki nagyobb hatalmat tud a háború végén felmutatni; nagyobb hatalma pedig annak lesz, aki fizikai és erkölcsi fölényben marad; fizikai és erkölcsi fölényben pedig az, aki ellenmondásra többé nem talál. Az

A most letárgyalt két ellentét utolsó alapkövét kutatva, azt találjuk, hogy az egyik iránynak alapja az eszélyesség, a másiknak pedig a bátorság. Könnyen jöhetnénk most már arra a gondolatra, hogy mérsékelt bátorság, nagy eszélyességgel párosulva, nagyobb eredményt létesíthet, mintha közép-szerű eszélyesség nagy bátorsággal ölelkezik.

De ha ezeket az elemeket észszerűtlen arányban vegyítve el nem képzeljük, nem áll jogunkban az eszélyességet a bátorság fölé helyezni abban a birodalomban, melynek neve : veszély, s amelyben korlátlan hatalommal csak a bátorság uralkodik.

Ez elméleti tárgyalás után csak azt akarjuk még megjegyezni, hogy a fentebbi tételeket a tapasztalatból merítettük.

A történelem elfogulatlan olvasója bizonyára arra a meggyőződésre fog jutni : hogy valamennyi harcias erény között a hadviselés erélye a legnagyobb mértékben járult hozzá a fegyverek dicsőségéhez és sikeréhez.¹

Majd a későbbiekben fog kitűnni, hogy alapelvünket, amely szerint az ellenséges erő megsemmisítése nemcsak az egész háborúban, de az egyes ütközetben is a fődolog, miként egyeztetjük össze azokkal az alakzatokkal és feltételekkel, melyeket a háborút szülő viszonyok szükségképen követelnek. Egyelőre csak az elvnek általános fontosságát és jelentőségét kívántuk érvekkel bebizonyítani, melyek után visszatérhetünk tárgyunkhoz : az ütközet tárgyalásához.

NEGYEDIK FEJEZET.

Folytatás.

A megelőző fejezetben azt állítottuk : hogy az ütközetnek célja : ez ellenség megsemmisítése és külön tárgyalásban igyekeztünk bebizonyítani, hogy ez az állítás az esetek többségére s a nagyobb ütközetekre nézve is megáll, mert az ellenséges hadierő megsemmisítése a háborúban mindig a főfeladat.

Azokat az egyéb (különös) célokat, melyek az egyes ütközetek alkalmával, az ellenséges haderő megsemmisítése mellett még létezhetnek, sőt többé-kevésbé előtérbe léphetnek, a következő fejezetben fogjuk általánosságban jellemezni és egymás után megismerni ; itt az ütközet tárgyalásánál azonban azoktól egé-

ellenmondást pedig, mint a példák mutatják, csak az ellenséges erők véres leküzdésével lehet elnémitani.

Hogy az elnémitásra az elmúlt idők nehézkes, a »többet ésszel mint erővel« mondásra alapított komplikált eljárás csak akkor alkalmas, ha a másik fél szenvedőlegesen, vagy pedig hasonló gondot áthatva viselkedik, mutatja az időre alapított az az egyszerű számítás, hogy »a gyorsabb hamarabb ér célhoz!«, mivel pedig az egyszerű dolog kevesebb időt igényel az előkészültre és végrehajtásra, az egyszerűbbel az összetett nemcsak ellensúlyozni, de működésbe hozatalát megakadályozva, fölé kerekedni is lehet.

¹ Lásd a »Visszapillantás« 3. pontját.

szen eltekintünk s az ellenség megsemmisítését az egyes ütközetnek egyedüli és teljesen elegendő célja gyanánt fogadjuk el.

Kérdés: mit értsünk »az ellenséges hadierők megsemmisítése« alatt? Bizonyára nem egyebet, mint azt, hogy az ellenséges haderő a mienkhez viszonyítva nagy mérvben kevesbítették.

Ha az ellenség felett számbelileg sokkal erősebbek vagyunk, az egyforma abszolút veszteség reánk nézve kisebb veszteség lesz, mint ő reá nézve; ennél fogva ezt már előnynek tekinthetjük.

Mivel pedig itt — mint a fejezet elején említettük — az ütközetet minden más mellékcélaktól menten szemléljük, ennél fogva azt az esetet sem vehetjük itt számba, midőn az egyes ütközet az ellenséges haderőket közvetett (bár nagyobb és hatályosabb) megsemmisítésre használják. Az ütközet céljául ennél fogva csakis azt a közvetlen nyereséget tekinthetjük, mely a kölcsönös megsemmisítési mívelet alkalmával javunkra esett. Ezt a nyereség ugyanis abszolút (feltétlen) nyereség, mely az egész hadjárat folyamán át ilyen marad s a hadjárat végén tiszta nyereséggé mutatkozik is. A győzelemnek bármely más alakja, illetve módjának oka vagy más célokban rejlenék, melyektől most egészen eltekintünk, vagy pedig csak ideiglenes és viszonylagos előnyöket nyújtana. Egy példával ezt jobban megmagyarázhatjuk.

Ha ellenségünket ügyes intézkedésekkel oly ferde helyzetbe sodortuk, hogy az ütközetet saját veszélyeztetése nélkül tovább nem folytathatja s némi ellenállás után visszavonul: joggal mondhatjuk, hogy őt e ponton legyőztük; ha ennél a győzelemnél ugyanoly arányban ért bennünket veszteség, mint ellenségünket, akkor a hadjárat befejezése alkalmával eme győzelemnek — ha ugyan ezt az eredményt ily névvel általában illetni lehet — nyoma nem fog maradni. Az ellenségnek legyőzése tehát, vagyis annak olyan állapotba helyezése, hogy az ütközzel felhagyni kénytelen legyen, egymagában nem jön tekintetbe s azért ezt a cél meghatározásánál figyelembe se vehetjük; részünkről csak az a közvetlen nyereség lesz számba veendő, melyet a megsemmisítés míveleténél a magunk részére szereztünk. Ide azonban nemcsak az ütközet folyama alatt mutatkozó veszteségeket kell sorolnunk, hanem azokat is, melyek a legyőzött félnek a harctérről való elvonulása után közvetlen következményképen állottak be.

Ámde — tapasztalat szerint — köztudomású dolog, hogy az ütközet folyamán a győztes és legyőzött feleknek fizikai veszteségei ritkán mutatnak fel lényeges különbségeket; sokszor megcsúsznak, hogy a veszteségben éppen semmi különbség sincsen, majd pedig, hogy a győztes félnél van a nagyobb veszteség. A legyőzött félre nézve a nagyobb, érzékeny veszteségek, vagyis azok, melyek már csak őt egyedül érik, melyekben vele a győztes fél nem osztozik — csak a harctérről való elvonulásával kezdődnek. A sokat szenvedett zászlóaljnak gyenge maradékai az üldöző lovasság által összeapríttatnak; elfáradt

harcosok visszamaradnak, szétért ágyúk és lőszerkocsik megakadnak, vagy mivel a rossz utak miatt elég gyorsan nem mehetnek előre, az ellenséges lovasság által utóléretnek; egyes csapatok éjjel eltévednek s az ellenségnek hatalmába kerülnek, s így a győzelem tényleg leggyakrabban csak azután testesül vagyis valósul meg, miután már kivivatott.¹ Ez utóbbi tétel ellentmondásnak látszik, de megmagyarázzák a következők:

Mindkét hadakozó félt ugyanis az ütközet folyamában nemcsak fizikai erőiben éri veszteség, hanem erkölcsi erőik is meginognak, meggyöngyülnek és tönkremennek. Ama kérdés megbírálása alkalmával: hogy az ütközet tovább folytatható-e, vagy pedig abbahagyandó, tehát nemcsak az emberekben, lovakban és ágyúkban, valamint egyéb löszerekben beállott veszteség, hanem az a veszteség is számba jön, melyet a legyőzött félnek a rend felbontása, a bátortalanság felélesztése, az összefüggés és terv megzavarása okoznak. Oly esetekben tehát, midőn a fizikai veszteség a győztes félnél époly nagy volt, mint a legyőzöttnél, egyedül az erkölcsi erők hanyatlása okozta a legyőzetést.

Az ütközet folyama alatt a mindkét oldalon nyilatkozó fizikai veszteségeket mérlegelni nagyon nehéz; ellenben azt kipuhatólni, hogy az erkölcsi fölény melyik oldalon mutatkozik, már könnyebb.

E tekintetben két dolog nyújt támpontokat.

1. A harcterület elvesztése.
2. Az ellenséges tartalékok túlsúlya.

Minél nagyobb mérvben olvadt össze — az ellenség tartalékához viszonyítva — saját tartalékunk, annál több erőre volt szükségünk, hogy az egyensúlyt fenntarthassuk; e jelenségben a hadvezér az ellenség erkölcsi fölényét látja s bizonyos keserű érzés a saját csapatjainak bizonyos fokú kicsinylésének érzése támadt fel szívében.

A főszempont azonban, mely kiváltképp tekintetbe jön, az: hogy valamennyi csoport, mely a harcban huzamosb ideig részt vett, többé-kevésbé kiégett salakhoz fog hasonlítani; lőszerük elfogyott, ők maguk is megfogytak, mintegy összeaszottak, fizikai és erkölcsi erejük kimerült, bátorságuk pedig megtört. Ily csapat tehát, — ha szerves egésznek tekintjük — számbeli fogyatkozásától eltekintve, ütközet után távolról sem lesz az, ami ütközet előtt volt s innen van, hogy az erkölcsi erők fogyatkozásának mérvét a fölhasznált tartalékok mennyiségéről lehet a legnagyobb biztossággal fölismeri.

A visszavonulást tehát főképen a harc színterének elvesztése s újabb tartalékok hiánya folytán szokták elhatározni; ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy más okok, melyek például a részek összefüggésében, a tervben stb. rejtőzhetnek, nem játszhatnak — sőt sokszor döntő módon is — közre.²

¹ Lásd a »Visszapillantás« 4. pontját.

² Lásd a »Visszapillantás« 5. pontját.

Minden ütközet tehát nem egyéb, mint a fizikai és erkölcsi erőnek kölcsönös véres megsemmisítése, melynél a végen az lesz győztes, kinek ezekből az erőkből több maradt épségben.

Az ütközetnek sorsára nézve — mint azt már fentebb előadtuk — az erkölcsi erők gyöngülése döntő befolyással volt ;¹ a döntés megtörténte után ez a gyöngülés nem szünetel, hanem ellenkezőleg folyton növekvő félben van s legnagyobb fokát csak az egész ténykedés befejezésével éri el. — Ennek folytán tehát az ellenfél haderejének erkölcsi megsemmisítése egyúttal eszköz fizikai erejének gyöngítésére is, ami az ütközet tulajdonképeni célja. A rend és egység elvesztésével, illetve felbomlásával az egyes egyének ellentállása csak végzetessé válik.

A hadseregnek, mint egésznek, bátorsága megtört, az eredeti feszültség, vagyis a győzelem utáni versengés, amelyben a veszéllyel senki sem törődött, megszűnt ; a legyőzöttek szemében a veszély immár nem kihívás a bátorságra ; sőt ellenkezőleg, nehéz csapásnak, büntetésnek tekintik.

A győzelem hatása már a legelső pillanatban is az, hogy a vesztes fél gyöngévé válik s eltompul, úgy hogy veszélyt veszéllyel nem cserélhet fel.

Ezt az időpontot kell a győztes félnek felhasználni avégből, hogy ezalatt a vesztes félnek tulajdonképeni fizikai megsemmisítését előidézzé. Mert csak az marad meg számára biztos nyereség gyanánt, mit ama válságos időpont alatt megnyernie sikerült. Az ellenfél eltűnt erkölcsi erői lassan-lassan újból visszatérnek ; a rend helyreáll, a bátorság újból megjön s leggyakrabban a nyert túlsúlyból csak igen kevés marad meg a győztes fél számára, sőt olykor épen semmi sem, egyes esetekben pedig, bár ezek nem épen gyakran fordulnak elő, amidőn a legyőzött félnél a bosszúérzet az ellenséges indulatokat nagyobb lángra lobbantja, megtörténhetik, hogy az erkölcsi túlsúlyt teljesen magához ragadja. Ellenben az ellenfél halottaiból, sebesültjeiből, a foglyokból és az elfoglalt ágyúkból álló nyereségét a számláról mi sem töröli le.²

A csata folyamában a veszteség inkább a halottak és sebesültek számában áll, csata után azonban főleg ágyúkból és foglyokból. Az előbb említett veszteség legyőzöttet és győztest egyaránt ér, holott az utóbbi rendszerint vagy túlnyomó részben a legyőzöttnél fordul elő.

Az ágyúkat és foglyokat ennél fogva mindenkor a győzelem valódi jelvényeinek tekintették s egyúttal ezek a győzelem nagyságának legbiztosabb ismérvei is voltak. Sőt állítjuk, hogy a győztes fél erkölcsi fölénye is legjobban tűnik ki ezekből, különösen akkor, ha azokat a halottak és sebesültek számával összehasonlítjuk, illetve egybevetjük. Ez összehasonlítás folytán az erkölcsi hatások új tényezője áll

¹ Lásd a »Visszapillantás« 6. pontját.

² Lásd a »Visszapillantás« 7. pontját.

a szemlélő elé. Fentebb ugyanis azt állítottuk, hogy a harcban s illetve annak első időszakában tönkretett erkölcsi erők lassanként újból helyreállnak s utólag pusztulásuknak semmi nyoma sem marad fenn. Ez a tétel leginkább az egésznek kisebb részére nézve áll, kevésbé a nagyobb részekre nézve; de föltéve, hogy még az egész hadsereg is kiheveri a veszteséget, maga az állam s illetve annak kormánya, melyhez a vesztes hadsereg tartozik, a veszteséget mindig meg fogja érezni, mivel itt a veszteség már magasabb szempontból s kevesebb elfogultság mellett mérlegeltetvén, az ellenség által zsákmányul ejtett hadiszerek (ágyúk) és a foglyokul ejtett harcosok számából és abból a viszonyból, melyben ezek a csatatéren elhullott és megsebesültekhez állanak, igen jól és könnyű szerrel lehet meggyőződni a saját erők gyöngeségéről és elégtelenségéről.

Az erkölcsi erőknek vesztített egyensúlyát általában csupán azért, mivel abszolút értéke nincsen s a siker számbavételénél biztonsággal fel nem becsülhető, nem szabad kicsinyelnünk; ennek befolyása ugyanis olyan nagyvá válhatik, hogy a többi tényezőket elementáris erővel és túlsúllyal megsemmisíti. E hatályánál fogva a hadi tevékenység kiváló céljává válhatik,¹ miről későbben fogunk megemlékezni. Itt még csak néhány eredeti körülményét kell figyelembe vennünk.

A győzelem erkölcsi hatása ugyanis a haderők nagyságával és pedig nemcsak egyenlő mértékben, hanem fokoként növekvő arányban, azaz nemcsak külső terjedelemben, hanem intenzív erőben is nagyobbodik.

Egy csatavesztett hadosztálynál a rend könnyen helyreállítható. Amiként valamely megdermedt testrész a test általános melege folytán könnyűszerrel újból fölmelegszik, épúgy a megvert hadosztálynak vesztett bátorsága is könnyen éled fel a hadsereg bátorságán, ha oda újból visszatér. A kisebb-szerű győzelem hatása tehát — ha nem is enyészik el végkép — a győzelmes félre nézve részben mégis veszendőbe megy. Nem így azonban, ha az egész hadsereget érte valamely szerencsétlen csatában vereség; ilyenkor az egyes részek az egészszel együtt omlanak össze. A nagy tűz nagyobb hőfokkal ég, mint sok kis tűz külön-külön.²

Egy másik viszony, melyet a győzelem erkölcsi súlya meghatároz: az a viszony, melyben a szemben volt haderők egymáshoz állottak.

Ha kevéssel nagy tömeg fölött győzedelmeskedünk, ez nemcsak kétszeres nyereséget jelent; de arról is tanuskodik, hogy oly általános túlsúlyunk van, amelytől a legyőzött félnek a jövőben is tartania kell. A valóságban azonban ez a hatás alig észlelhető. A cselekvés pillanatában, vagyis a harc folyamata alatt ugyanis az ellenség valódi erejéről oly bizonytalan

¹ Lásd a »Visszapillantás« 8. pontját.

² Lásd a »Visszapillantás« 9. pontját.

és határozatlan, a saját erőkről pedig oly helytelen fogalmak uralkodnak, hogy a számbeli fölényben levő fél a saját és ellenfele csapatjai közti aránytalanságot épenséggel nem vagy csak sokkal kisebb mértékben vallja be s ennek folytán egy nagy erkölcsi hátránytól legtöbb esetben megszabadul. Csak későbbi időknek s a történelemnek marad fönntartva, hogy ama most jelzett erkölcsi erőt a számbeli kisebbségben levő félnél kimutassa, illetve kiemelje abból a homályból, melybe tudatlanság, hiúság vagy a vezető egyének kiváló előrelátása is burkolta. Igaz, hogy e késő időkben napfényre hozott erkölcsi erő a hadsereget s annak vezérét dicsfényvel övedzi körül, de a már régen lezajlott eseményekre nézve hatással nem lehet.

Ha pedig a győzelem — mint az imént kimutattuk — épen az ellenségtől ejtett foglyok és attól elfoglalt ágyúk stb. mennyiségében szokott mintegy megtestesülni, vagyis még helyesebben : megjegecedni, alakot öltetni, az ütközetnek tervezése alkalmával már az igyekezet is arra fog irányulni s az ellenségnek halottakban és sebesültekben okozandó kár mintegy csak pusztá eszközüül fog szolgálni.

Ahhoz a hadászatnak semmi köze sincsen, hogy a most említett cél az ütközetek tervezésére és azok folyamában teendő intézkedésekre minő befolyást gyakorol, de az ütközetek elrendezése már körébe tartozik. Az ütközetnek elrendezése pedig említett céllal okozati összefüggésben áll, még pedig a saját hátvonalunk biztosítása s az ellenség hátvonalának veszélyeztetése révén.

Ettől az intézkedéstől nagyon is függ a foglyok száma s az elfoglalandó ágyúk mennyisége. Már pedig sok esetben megtörténhetik, hogy egyedül a harcászat nem képes a mondott irányban megfelelni, különösen nem abban az esetben, ha hadászati körülmények gátlólag állanak szemben.

Ama veszély ugyanis, hogy kétfelé kell majd megütköznünk, valamint az ebből kifolyó még nagyobb veszély : hogy t. i. a visszavonulási vonalat elvágják, a hadsereg mozgulataira s az ellenszegülés hatályosságára nagy mértékben bénítólag hatnak és ezért a győzelem és veszteség esélyeire is befolyással vannak ; továbbá pedig legyőzetés esetén gyakran a legvégső határokig, vagyis a megsemmisülésig fokozzák, hatványozzák a veszteséget. A hátvonal veszélyeztetése tehát nemcsak valószínűbbé, hanem ezenfelül még sokban döntőbbé is teszi a leveretést.

Ebből pedig az egész hadviselésre kiható az a — mondhatnók — igyekezet támad, hogy különösen a nagyobb és kisebb ütközetek alkalmával mindenekelőtt saját hátvonalunkat fedezzük s az ellenség hátvonalát veszélyeztessük. Ez az igyekezet pedig magából a győzelem fogalmából következik önként, mivel — mint láttuk — a győzelem nem épen az ellenség pusztá agyonütését jelenti.

A most jelzett igyekvésben leljük tehát a harcnak legelső közelebbi meghatározását. Nem képzelhetünk olyan ütközetet,

melynél ez az igyekvés egyszerű vagy kettős alakzatában — a pusztá erőszak alkalmazásával párhuzamban — elő ne fordulna ; a legkisebb csapat sem támadja meg az ellenséget anélkül, hogy hátvonala biztonságáról, illetve visszavonulásáról s a legtöbb esetben az ellenség hátvonálának veszélyeztetéséről ne gondolkoznék.

Nem terjeszkedhetünk ki már most itt továbbra a tárgyat illetőleg, nem sorolhatjuk fel, hogy hány esetben van meggátolva az az ösztön abban, hogy egyenes útját kövesse, nem említhetjük föl itt azokat az eseteket sem, midőn az említett ösztön egyéb magasabb tekintetek elől háttérbe szorul ; egyszerűen megállapodunk abban, hogy azt az ütközőt általános természetének szabályaként felállítsuk.

Ez az ösztön tehát mindenütt hatékony ; természetes súlyával mindenütt nyom ; ennél fogva oly sarkpontot képvisel, mely körül valamennyi harcászati és hadászati tevékenység mozog.¹

Ha ezek után a győzelemnek összfogalmát még egyszer taglalat alá vesszük, abban háromféle elemet fogunk megkülönböztethetni, és pedig :

1-ször az ellenségnek fizikai és

2-szor erkölcsi erőkben való nagyobb mértékű veszteségét, melyhez járul

3-szor ennek a veszteségnek nyilvános beismerése azáltal, hogy szándékával fölhagy.

A halottak és sebesültekről szóló jelentések sohasem pontosságok, ritkán igazak s a legtöbb esetben szándékosan elferdítvők. Még a diadaljelek száma sem szokott rendesen egész biztonsággal közölni, s ha ez a szám nem jelentékeny, a győzelem iránt is kétség merülhet fel. Az erkölcsi erők fogyatkozásának mérve pedig már épen csak a diadaljelek mennyiségéről ítélni lehet meg, ezért a győzelemnek egyedüli valódi bizonyítéka legtöbb esetben : a küzdelem abbahagyása. Ez utóbbi ténykedéssel a vesztes fél gyöngeségét vallja be, és a győztes félnek jogát és fölényét a fennforgó esetre nézve nyilván elismeri. Ez a megalázás és szégyenérzet, mely a győzelem, illetve veszteség többi erkölcsi következményeitől megkülönböztetendő, a győzelemnek lényeges alkatrésze. Ez az, ami a hadseregen kívül álló nagyközönségre, a nemzetre és a kormányra hat.

A harctérről való elvonulás azonban — ezt jól kell megjegyeznünk — nem mindig azt jelenti, hogy szándékunkat abbahagyjuk, még oly esetben sem jelenti, midőn a harc makacsul és tartósan tovább folyt. Oly előőrsökről, pl. melyek szívós ellenállás után visszavonultak, bizonyára senki sem fogja állítani, hogy célba vett szándékukat abbahagyták ; sőt oly ütközeteknél, melyeknek célja az ellenség megsemmisítése volt, — sem lehet mindig állítani, hogy a harctérről való elvonulással a kitűzött szándékot abbahagytuk.

¹ Lásd a »Visszapillantás« 10., 11., 12. pontját.

Példaképen vegyük azt az esetet, amidőn a visszavonulást már megelőzőleg elhatároztuk; ilyenkor az ellenséggel minden talpalatnyi földért harcolunk. Mindezekről különben az ütközet különleges céljainak tárgyalásánál bővebben fogunk szólni; itt általában csak arra akartuk olvasóink figyelmét felhívni, hogy a legtöbb esetben a kitűzött szándék abbahagyása és a harctérről való elvonulás nem azonos fogalmak ugyan, de a határvonal e két fogalom közt csak nehezen állapítható meg és hogy végül nem szabad kicsinyelnünk azt a hatást, melyet a harctérről való elvonulás úgy a hadseregnek, mint azon kívül eredményez.

Az utóbb említett dolog sok nehézséget támaszthat oly hadvezéreknek és hadseregeknek, kiknek vagy melyeknek hírneve még nincsen megállapítva. Előfordulhat ugyanis ily hadvezéreknél és hadseregeknél, hogy több egymást követő ütközetben azért, mivel ez utóbbiak visszavonulással végződtek, legyőzötteként, illetve csatavesztetteknek tűnnek fel, bár igazában önként és anélkül, hogy csatát vesztek volna, vonultak vissza.

Az ily hiedelem nagy hátrányokat szülhet, mert a visszavonuló nincs abban a helyzetben, hogy tulajdonképeni szándékát önigazolás, illetőleg a rossz benyomások eltörlése céljából feltárja; nincs abban a helyzetben azért, mert ha ezt teszi, terveit elárulja, ami természetesen az egésznek érdeke ellen van.

Hogy a győzelem eme fogalmának fontosságát még jobban kiemeljük, például csak a Soor mellett vívott ütközetre kell hivatkoznunk, melyben a poroszok által megejtett diadaljelek száma épen nem volt jelentékeny (pár ezer hadifogoly és húsz ágyú).

Nagy Frigyes a csata után kivívott győzelmét azáltal akarta tudtul adni, hogy még öt napig maradt a csatatéren, noha a Sziléziába való visszavonulását ekkor már elhatározta s ezt a visszavonulását a fennforgó körülmények teljes mértékben indokolták.

Tette pedig ezt Nagy Frigyes azért, mert — mint ő maga mondta — meg volt győződve, hogy ennek a győzelemnek erkölcsi hatása ellenfeleit a békekötésre hajlandóbbá fogja tenni s habár a békekötésre a most említetten kívül még egynéhány győzelemre: a katholisch-hennersdorfi és kesselsdorfi győzelmekre volt szükség, még sem állítható: hogy a soori csatának erkölcsi hatása ne lett volna.

Ha az erkölcsi erő az ellenfél győzelme következtében nagy mértékben megrendült és ennél fogva a megejtett diadaljelek mennyisége rendkívül nagy lesz, a veszített ütközet teljes leveretéssé válik.

A leveretés tehát nem minden győzelem után szokott bekövetkezni és ezért van rendkívüli fontossága, mert ilyenkor a legyőzött fél, akinek erkölcsi ereje sokkal nagyobb mértékben van megrendülve, mint máskor, a további ellenszegülésre teljesen képtelenné válik s menekülését csak a futásban keresi.

Hogy erre nézve is példákkal szolgáljunk, felemlítjük, hogy a jenai és waterloói ütközetek a legyőzött félre nézve teljes leveretésszámba mentek, míg ezekkel szemben a borodínói csata csak egyszerű csatavesztés volt.

Szörszálhasogatás nélkül a kettő közötti határt biztosan megállapítani azért nem lehet, mivel a teljes leveretés az egyszerű csatavesztésnek csak fokozata lévén, ettől minőségileg nem is különbözik; mindazonáltal szükséges, hogy a fogalmakat ily módon tisztázva, magunknak helyes és világos képzeteket alkossunk és bizonyára a terminológia hiányának kell felrónunk azt a körülményt, hogy a győzelmet úgy az ellenfél teljes leveretésével, mint pedig az egyszerű csatavesztésnél is *csak egy és ugyanazzal a szóval* tudjuk megjelölni.¹

Visszapillantás a harmadik és negyedik fejezetre.

Clausewitz ebben a két fejezetben következőket kívánja bebizonyítani:

1. Általában véve minden ütközetnek főcélja az ellenség megsemmisítése.

2. A megsemmisítésre egyszerű, illetőleg biztos eszközök használandók.

3. Túláságos okoskodásokból kifolyó komplikált manőverek, a bátor fellépés rovására sikerhez nem vezetnek.

4. Az ellenség megsemmisítése alatt azokat a fizikai, anyagi és erkölcsi veszteségeket értjük, melyek az ellenséget úgy a csata folyamán, mint az üldözés alatt érik.

5. A csatavesztést, illetőleg a visszavonulást főleg az elvesztett haterület és a tartalékok hiánya idézi elő.

6. A tartalékok az erkölcsi erőt képviselték, ha az utóbbi az ütközet behatása alatt fogyatékos lett, a csata elveszett; tehát főleg az erkölcsi erő hanyatlása okozza a csatavesztést.

7. Mivel kiváltképen a csata után, a visszavonulás alkalmával természetesen több fizikai veszteség érheti a legyőzött mint a győztes félt, ezt az időt az utóbbinak annál is inkább fel kell használnia, mert míg az erkölcsi erő a legyőzöttnél minden pillanatban visszatérhet, addig a fizikai veszteséget nem pótolja semmi és állandó nyereség gyanánt a győztes javára számít.

8. Ágyúk és foglyok a győzelem valódi jeleinek tekintendők, mert erkölcsi visszahatással vannak a hadseregére, de főképen az illető nemzetre és a kormányra.

9. Minél nagyobb a megvert test, annál nagyobb erkölcsi kihatása van a győzelemnek.

10. Mivel elvett ágyúk és megejtett foglyok a győzelem megtételest jelentik, s a legnagyobb erkölcsi hatást gyakorolják, úgy a hadászat mint harcászat ütközet rendezésénél, tervezésénél és végrehajtásánál azon vannak, hogy az említett diadaljelvényeket megszerezzék.

11. Az odavezető út az ellenséges hát veszélyeztetésében s a saját hátunk biztosításában áll; ekörül forog minden intézkedés.

12. S mert az ejtendő foglyok és ágyúk számával az ellenség fizikai és erkölcsi megsemmisítése is nőttön nő, ezzel együtt pedig győzelmünk fényesebb és fényesebb lesz, következik: hogy a győzelem fogalma nem egyenlő az ellenség pusztta agyonütésével.

13. A győzelem összfogalma abból áll, hogy az ellenséget nagyobb fizikai és erkölcsi veszteség érte, mint bennünket és szándékától elállott.

¹ Lásd a »Visszapillantás« 13—16. pontjait.

14. Ez utóbbi főkélléknék tekintendő, mert ezzel gyengeségét nyíltan beismeri, holott a két első tekintetében takargatásokkal, tagadásokkal élhet.

15. A szándék abbahagyása nem egyértelmű a visszavonulással; visszavonulással a szándékot abbahagyni nem szükséges; de a szándék felhagyásával a visszavonulás kikerülhetetlen.

16. Az egyszerű csatavesztés és teljes megveretés között még sok közbeeső fokozat van.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az ütközet jelentőségéről.

Miután az előbbi fejezetben az ütközetet abszolút alakjában, úgy szólva az egész háborúnak kisebbített képe gyanánt vettük szemügyre, most már azoknak a viszonyoknak méltatására térünk át, melyekben az ütközet — mint az egésznek része — a többi részekhez áll.

Legelőször is az ütközetnek jelentőségéről kell megemlékeznünk.

Mivel a háború nem egyéb, mint kölcsönös megsemmisítés, ennél fogva fogalmilag s a valóságban is legtermészetesebbnek látszik a háborút úgy képzelni magunk elé, hogy a küzdő fél mindegyike haderejét egy nagy tömegben egyesíti és e tömegek egyetlen nagy lökemet intéznek egymás ellen.

Ebben a felfogásban bizonyára igen nagy igazság rejlik és azért azt egészben véve jó lesz mindig szem előtt tartanunk és a kisebb ütközeteket egyelőre szükségszerű fogyatékként: legyalult forgácsdarabokként tekintenünk.

Mindamellett azonban a dolog a valóságban még sem intézhető el ily egyszerű módon.

Tudvalevő, hogy az ütközetek sokszorosítása a hadierők megoszlásából származik, ezért az egyes ütközetek közelebbi céljait a haderők megoszlásánál fogjuk részletesebben tárgyalni. Ezek a célok azonban és ezekkel együtt a különböző ütközetek egész sokasága is bizonyos osztályokba sorozhatók s a fogalmak tisztázása végett ezt az osztályozást ismertetnünk szükséges.

Igaz ugyan, hogy az ellenséges haderők megsemmisítése valamennyi ütközetnek célja, de ehhez a célhoz még egyéb célok is járulhatnak, sőt uralkodó szerepre is vergődhetnek; ennél fogva azt az esetet, midőn az ellenséges haderő megsemmisítése a főcél, meg kell különböztetnünk attól az esettől, midőn ez a megsemmisítés inkább csak eszközként szerepel. Az ütközetnek ugyanis az ellenséges haderők megsemmisítésén kívül még valamely helység vagy valamely más tárgy megszerzése is lehet a célja még pedig olyképen, hogy vagy e célok valamelyikéért egyedül, vagy pedig több ily célért folyik a harc; az utóbbi esetben azonban a többi célok közül az egyik mint főcél fog szerepelni. A háborúnak a támadásban és védelemben nyilvánuló két főalakzata, melyekről nemsokára rész-

letesebben fogunk szólni, e célok elsejét vagyis a haderők megsemmisítésének célját nem módosítja ugyan, de igenis módosítja a másik két célt. Az alábbi táblázat szerint tehát a következőképen alakulna a dolog :

Támadó ütközet.

1. Ellenséges haderők megsemmisítéseért.
2. Valamely helység¹ birtokbavételeért.
3. Valamely más tárgy birtokbavételeért.

Védelmi ütközet.

1. Ellenséges haderők megsemmisítésére.
2. Valamely helyiség megvédésére.
3. Valamely más tárgy megvédésére.¹

Úgy látszik azonban, — csak a felderítésekre és tüntetésekre kell gondolnunk — hogy a fentebbi célok még sem foglalnak magukban minden előfordulható célt. És valóban az ütközetek negyedik fajtát, illetve osztályát is meg kell különböztetnünk. Szorosan véve igaz ugyan, hogy szemrevételezéseknél, midőn az ellenséget arra akarjuk kényszeríteni, hogy mutakozzék ; felriasztásoknál : midőn kifárasztani akarjuk ; tüntetéseknél : midőn az ellenséget arra akarjuk rábírn, hogy egy bizonyos pontot el ne hagyjon, vagy pedig más pont felé forduljon — mindeme kitűzött célok *csak a föntemlített három cél valamelyikének* (rendszerint a másodiknak) *űrügye, illetve színlelése* mellett lesznek elérhetők ; mert ha az ellenség számerejét, elhelyezkedését stb. akarjuk felderíteni, azt kell színlelnünk, hogy az ellenséget valóban megtámadni vagy elűzni kívánjuk stb. stb. Mivel azonban ez a színlelés nem a valódi célja az ütközetnek, mi pedig itt csak a valódi cél után kutatunk, szükséges, hogy a fenn elősorolt három célhoz még egy negyediket soroljunk, mely nem más, »mint az ellenségnek téves intézkedésekre való csábítása«, vagyis más szavakkal : »egy színleges ütközet elrendezése«. Természetes dolog, hogy ezt a célt csak támadó ütközetnél lehet kitűzni.

Másfelől pedig meg kell jegyeznünk, hogy valamely helység védelme kétféle minőségű lehet : vagy abszolút, amidőn ama pontot általában nem szabad feladnunk, vagy viszonylagos, ha ama pontot csak bizonyos ideig kell tartanunk, mint az pl. az előőrsök és utóvédek ütközeteinél folyton elő szokott fordulni.

Bővebb magyarázatra nem szorul és további bizonyítást, úgy hisszük, nem igényel, hogy az ütközet most említett céljainak különfélesége az egyes ütközetek berendezésére lényeges befolyást gyakorol s hogy egészen más eljárás követendő, ha valamely ellenséges őrséget csak helyéről akarunk elűzni, mint

¹ Lásd az 1889. Gyalogsági Gyakorlati Szabályzat 490. pontját.

ha teljesen tönkre akarjuk tenni; más eljárás szükséges, ha valamely helység mindenáron megvédelmezendő, mint abban az esetben, ha az ellenséget csak némi ideig akarjuk e ponton feltartóztatni; első esetben ugyanis a visszavonulással keveset törődünk, utóbbiban ellenben erre fősúlyt kell fektetnünk stb. stb.

Mindezek az észrevételek azonban a harcászat körébe tartoznak és ide csak nagyobb világosság kedvéért példaként igtattuk. A hadászatnak az ütközet céljaira vonatkozó észrevételeit azokban a fejezetekben fogjuk tárgyalni, melyekben ezekről a célokról közelebbről megemlékezünk. Itt csak egy-néhány általános észrevételre szorítkozunk, és pedig: először, hogy az ütközetek különböző céljainak fontosságát körülbelül az a sorrend, illetve fokozat tünteti fel, amelyben azokat fentebb felsoroltuk; továbbá másodsor, hogy a döntő csatában a célok közül mindig az első helyen említettnek kellene uralkodnia a többiek fölött; végül harmadszor, hogy a két (a másod-, illetve harmadhelyen említett) más cél a védelmi ütközetnél tulajdonképp semminemű gyümölcsöt nem hoz, amennyiben egészen negatív természetű s csak azáltal válhatnak hasznossá, hogy valamely más — tevőleges — cél könnyítésére szolgálnak. *A hadászati állapotra tehát rossz világot vet, ha ily utóbbi fajta ütközetek nagyon gyakoriakká válnak.*

HATODIK FEJEZET.

Az ütközet tartamáról.

Ha az ütközetet most már nem önmagában, hanem a többi haderőkhöz való viszonyában vesszük vizsgálat alá, tartamának különös jelentőséget kell tulajdonítanunk.

Valamely ütközetnek tartama ugyanis méltán másodrendű siker számba megy. A győztes félnek érdekében áll, hogy az ütközet minél hamarább bevégeztessék, míg a legyőzött félnek érdeke ezzel szemben azt követeli, hogy a döntés minél későbbi időben álljon be. A győzelem gyorsasága a győzelmet hatványozza; a késői döntés pedig némi kárpátlást nyújt a szenvedett kudarcért.

Mindez általános szempontból tekintve igaz, de gyakorlati fontosságot csak annál az ütközetnél nyer, melynek célja a viszonylagos védelem.

Ezeknél az egész siker gyakran épen csak az ütközetnek időtartamától függ. És ezért kellett ezekről a hadászati tényezők tárgyalásánál említést tennünk.

Valamely ütközet tartama az ütközet lényeges viszonyai-val szükségképeni összefüggésben áll. Ezek a viszonyok a következők: a haderő nagysága, a két ellenfél hadi erejének és fegyvernemeinek kölcsönös viszonya s a harc színhelyének minősége.

Feltéve, hogy az egyik részen 20.000 ember áll szemben a másik félnek ugyanily nagyságú haderejével, bizonyos, hogy ily nagyságú haderő közt az ütközet nem fog oly hamar eldőlni, mintha 2—2000 főnyi seregek állnak egymással szemben. Hasonlóképen: ha az ellenség kétszer vagy háromszorta nagyobb haderővel rendelkezik, bizonyára nem fogunk neki oly sok ideig ellentállhatni, mintha ellenfelünk csak oly gyenge volna, mint mi. A lovasütközet gyorsabb véget ér, mint a gyalogsági ütközet; viszont az az ütközet, melyben csak gyalog csapatok harcolnak, gyorsabban zajlik le, mintha a gyalogsághoz tüzéség is járul. Hegyes, erdős vidéken az előnyomulás nehezebb lévén, mint a síkságon, a döntés is csak későbbben fog bekövetkezhetni. Mindezek további bizonyításra nem szorulnak.

Ezekből tehát az következik, hogy abban az esetben, ha az ütközet tartama által valamely különleges célt akarunk elérni, a haderőknek kölcsönös számarányára, a fegyvernemeknek kölcsönös viszonyára s a felállítás helyére kellő figyelemmel kell lennünk.

Erre a most felállított szabályra itt azért van szükségünk, hogy ezt a tapasztalatadta főeredménnyel kapcsolatba hozzassuk.

Egy 8—10.000 főből álló hadosztály ellenállása még akkor is, ha a terep nem nagyon előnyös, valamely számra nézve jóval erősebb ellenféllel szemben több óráig, sőt ha az ellenség csak csekély mértékben erősebb, egy fél napig is el szokott tartani; 3 vagy 4 hadosztályból álló hadtest már kétszer annyi ideig állhat ellen; egy 80—100.000 főből álló hadsereg pedig háromszor-négyszer annyi ideig. A most említett fokozat szerint tehát a csapatokat az említett időn át magukra lehet hagyni és nem kell tartani attól, hogy az ütközet több részre fog eloszolni, ha csak a mondott időközökön belül a többi haderőt a harc színterére szállíthatjuk, mivel ezeknek idejekorán való közbelépése az eddigi ütközet sikerével rövid idő alatt egy egészszé olvad egybe.

Ez utóbbi számszerinti tételeket a tapasztalásból merítettük. Most azonban szükséges, hogy a döntést és ennek kapcsán az ütközet befejezését közelebbről jellegezzük.

HETEDIK FEJEZET.

Az ütközet eldöntése.

Egy ütközet sem dől el egyetlen pillanatban, habár van-nak minden ütközetben nagyfontosságú pillanatok, melyek a döntést főképen előidézik. Az ütközet elvesztése a mérlegnek lassankénti leszállásához hasonlít. Ellenben minden egyes ütközetnél lehet egy oly időpontot megkülönböztetni, melyben eldöntötnnek tekinthető, úgy hogy újból való megkezdése új ütközetet s nem a régi ütközetnek folytatását jelentené.

Nagyon is szükséges, hogy a kérdéses időpontról tiszta fogalmunk legyen, hogy képesek legyünk jól megítélni : vajjon az ütközet valamely elősiető segélynyújtás által sikerrel való kilátással megújítható-e vagy sem ?

Gyakran megtörténik, hogy helyrehozhatlanul és menthetlenül elveszett ütközetekben új erők minden haszon nélkül áldoztatnak fel ; míg más alkalmakkor s oly esetben, midőn az ütközet sorsán még javítható lett volna, a rendelkezésre álló új erőt nem használják fel. Két csattanós példával szolgálunk.

Midőn Hohenlohe herceg 1806-ik évben Jenánál 35.000 főnyi seregével Napoleonnak mintegy 60 — 70.000 főnyi seregével ütközetbe bocsátkozott s ezt az ütközetet olyan mértékben vesztette el, hogy a 35.000 emberből álló hadserege teljesen tönkrementnek volt mondható ; Rüchel tábornok mintegy 12.000 emberrel az ütközet megújítására vállalkozott ; a következménye e vállalkozásnak az volt, hogy a franciák a következő pillanatban már őt is úgyszólván teljesen tönkretették.

Ellenben Auerstädtnél, ahol ugyanazon napon 25.000 emberrel harcoltak a poroszok Davoust tábornok 28.000 főnyi seregével szemben, s ebben az ütközetben délig annyira tartották magukat, hogy a belső rend felbontása nem következett be és a tényleges veszteség nem volt nagyobb az ellenség veszteségénél, mihez még az a körülmény is járult, hogy az utóbbi semmi lovasság fölött nem rendelkezett, — Kalkreuth tábornok 18.000 főnyi tartalékának igénybevételét, mely az ütközet sorsának feltétlenül más irányt adott volna, elmulasztották.

Minden ütközet olyan egész, melynél az egyes részlet-ütközetek egyösszereedménnyé olvadnak össze. Ez az eredmény nem fog mindig oly győzelemből állni, mint a hatodik fejezetben ¹ jeleztük, mivel a győzelemhez gyakran az előfeltételek hiányoznak, máskor pedig, ha az ellenség korán vonul vissza, az alkalom sincs meg reá, sok esetben pedig még ha makacs ellentállást fejtett is ki az ellenség, az ütközet eldöntése előbb áll be, mint az a siker, mely a győzelem fogalmát főképen alkotja.

Az a kérdés merül fel tehát : hogy rendes körülmények közt mikor áll be a döntés, illetőleg az az időpont, amidőn valamely új, és jól megjegyezzük : sem túlságosan nagy, sem túlságosan csekély segélyhad már a hátrányos ütközet sorsán többé változtatni nem képes ?

Ha a színleges ütközeteket, melyek már természetüknél fogva tulajdonképen eldöntés nélkül maradnak, mellőzzük, a többiekre nézve következő eredményre jutunk :

1. ha az ütközet célja valamely ingó tárgy ² megszerzése volt, annak elvesztésével az ütközet sorsa is eldöntöttnek tekinthető ;

2. ha ellenben az ütközet célja valamely vidék birtokba

¹ Talán a 3. és 4. fejezetben ?

² Szállítmány.

vétele volt, annak elvesztésével az ütközet sorsa rendszerint eldőlt ugyan, de nem mindig; vagyis csak abban az esetben: ha ama vidék különösen erős, mivel oly vidék, melyhez könnyen lehet hozzáférni, minden nagyobb veszély nélkül újból visszafoglalható;

3. a most fölemlített két esettől eltérő minden más esetben azonban, tehát különösen abban az esetben, midőn a fő-cél az ellenséges haderő megsemmisítése, a döntés abban a pillanatban tekintendő beállottnak, midőn a győzelmes félnek gyöngeségi állapota¹ és bizonyos tehetetlensége megszűnt, amidőn tehát az erők egymásutáni alkalmazása, melyről a harmadik könyv tizenkettedik fejezetében szó volt, többé előnyt nem nyújt. Az ütközet hadászati egységét ép a fentebbi oknál fogva erre a pontra helyeztük.

Olyan ütközet tehát, — melyben az előnyomuló fél a rend és harckészség állapotában eleitől kezdve megmaradt, vagy pedig haderejének csak csekély része zavarodott meg, még ezzel szemben a saját haderőnk teljesen feloszlott, — helyre többé nem állítható, illetve meg nem nyerhető; valamint az az ütközet sem, melynél az ellenfélnek újból sikerült magát összeszednie.

Minél kisebb haderőnknek az a része, mely az ütközetben tényleg közreműködött és minél nagyobb az a rész, mely mint tartalék a harc színhelyén való jelenléte folytán szintén befolyást gyakorolt az ütközet sorsára, annál kevésbé lehet tartani attól, hogy az ellenségnek újabban odaérkező hadereje a győzelmet tőlünk elragadhatta s az a hadvezér, ki az ütközetet a legnagyobb erőmegtakarítással tudja vezetni és végigküzdeni s az erős tartalékok erkölcsi hatását minduntalan s mindenütt érvényesíteni bírja, a győzelemhez legbiztosabban fog eljutni. Napoleon vezetése alatt a franciák e tekintetben igen nagyfokú ügyességre tettek szert.²

A győztes félnél az a pillanat, midőn annál a krízis állapota megszűnik s a régi erő visszatér, annál előbb fog bekövetkezni, minél kisebb az egész csapat, mely ütközetben áll. Egy lovasjárőr, mely ellenfelét tüskén-bokron át üldözi, már kevés perc múlva régi rendjét visszanyeri és ennél a válság sem tart tehát tovább; egész lovasezrednek erre már több idő szükséges; még több időre van szüksége a gyalogságnak, ha rajvonalat alakított s még több időbe kerül a rendbeszedés oly

¹ Amikor a harcászati kötelékek felbontva vannak.

² Ennek az elvnek helytelen alkalmazása nagy veszedelemnek lehet okozója. Helyén levőnek hisszük a gy. gyak. szabályzatnak két idevágó pontját emlékebe idézni.

501. pont. »A mély tagozás, különösen az ütközet kezdetén, amíg a viszonyok még eléggé felvilágosítva nincsenek, valamint akkor szükséges, ha az ütközetet önállóan kell végigküzdeni...«

493. pont. »Ott, ahol a döntést keressük, minden rendelkezésre álló erő elvonandó és célszerűen kihasználendő. A túlerő megkönnyíti a győzelmet, míg az elégtelen erővel kezdett harc többnyire haszon nélküli veszteséget okoz és a csapatok erkölcsi állapotát csorbitja.«

csapatoknál, melyek különböző fegyvernemekből állanak és azoknak részei az ütközet folyama alatt különböző irányokban elszéledtek és így az ütközet az eredeti rendet megbontotta, mely utóbbi annál nehezebben lesz helyreállítható, mert rendszerint egyik rész sem tudja, hogy a másik rész mely irányban tévelyeg.

Az az időpont tehát, midőn a győztes fél a harcban használt erőket, melyek szerteszéjjel, egymástól távol esve, részben rendetlenségbe is keveredtek, újból rendbe szedi és azokat alkalmas helyen összpontosítja és így a harcnak műhelyét újból a régi rendbe helyezi; ez az időpont, ismételjük, annál később fog bekövetkezni, minél nagyobb az a csapat, mely rendetlenségbe jött.

Késik ennek az időpontnak bekövetkezése akkor is, ha a bekövetkező éjjel a győztes felet még a válság állapotában találja, valamint akkor is, ha az illető harc színtere változatos és erdős jellegű. Ez utóbbi két körülményre nézve azonban megjegyzendő, hogy az éjjel másrészt nagy védelmet is nyújt, mivel ritkán olyanok a viszonyok, hogy éjjeli támadásokra sikert ígérnének. Az 1814. évi március 14-én Laon melletti ütközet, melyben York herceg Marmont ellenében harcolt, egészen idevágó példával szolgál. Hasonlóképen a fedett és változatos jellegű vidék a hosszabb válságban lévő győztes felet az esetleges visszahatás ellenében szintén képes megvédeni.

Úgy az éjjel tehát, mint a fedett és változatos jellegű vidék az ütközetnek megújítását nem hogy könnyítenék, hanem megnehezítik.

A veszteségben levő fél részére siető segílyt mindaddig úgy képzeltük, hogy ez annak erejét pusztán nagyobbítja, vagyis más szóval: hogy az az illető háta mögül siet előre. S ez rendszerint valóban így is történik. Egészen másképp alakul azonban az eset, ha a segíly az ellenfelet oldalban vagy hátban támadja meg.

Az oldal- és háttámadások hatásáról, amennyiben azok a hadászat körébe tartoznak, más helyen fogunk beszélni; itt a harcászat körébe tartozó arról az oldal- vagy háttámadásról szólnunk, mely a már veszendőben levő ütközetnek jobbra fordulását célozza, mivel e helyen általában harcászati eredményekről tárgyalunk s fogalmaink a harcászat terébe is átesapnak.

Valamely csapatnak az ellenség oldalába vagy hátára irányítása az erő hatályát igen fokozhatja, de nem szükségszerűen, mert épúgy gyöngítheti is. Az ütközet elrendezésének erre a pontjára nézve épúgy, mint valamennyi más mozzanataira nézve általában azok a körülmények lesznek mértékadók, melyek közt az ütközet lefolyik; azonban mi most itt ezeket bővebben nem tárgyalhatjuk.

Részünkre itt különösen két körülménynek van fontossága, és pedig először is annak: hogy *oldal- és háttámadások rendszerint alkalmasabbak a döntés utáni eredményt, illetve sikert fokozni,*

mintsem magára a döntésre hatást gyakorolni. Már pedig a veszendő félben levő ütközet jobbra fordítása céljából minden bizonnyal előbb kedvező eldöntését kell megkísérteni, mint-hogy a siker emelésére csak később kerülhet a sor. Ezért tehát azt lehetne hinni, hogy az ütközet sorsának jobbra fordítása végett elősiető segély hatása csekélyebb, illetve kedvezőtlenebb lesz, ha az ellenség oldalába és hátába, — tehát a főseregtől elkülönítve — mintha a fősereggel egyesülve intéz támadást. S ez bizonyára sok esetben így is lesz ; mindazonáltal azt állíthatjuk, hogy az esetek többségénél ép az ellenkező fog beállni, még pedig a második körülmény miatt, mely tehát reánk nézve itt rendkívül fontos.

Ez a második körülmény a meglepés erkölcsi erejében áll, mely mindig megnyilatkozik, amidőn valamely ütközet balsorsának jobbra fordítása végett a segélyhad az ütközet színhelyén megjelen.

Ha pedig a meglepés hatálya, ha az az oldalban vagy hátban történik, igen nagy, mert a győztes fél, mintogy a győzelem válsága idejében szétszórva és elnyújtot tállapotában van, ellentállásra kevésbé képes : ki előtt ne lenne világos, hogy egy oldal- vagy háttámadásnak, a győzelem kezdetén, midőn az erő még együtt áll és minden eshetőségről eleve gondoskodva van, csak csekély jelentősége van, holott az ütközet utolsó pillanatában a zilált viszonyoknál fogva már ónsúllyal nehezül.¹

Ennélfogva tehát minden habozás nélkül be kell ismerünk, hogy az ellenség hátába vagy oldalába támadást intéző segélyhad támogatása sokkal hatályosabb lesz a fősereghez csatlakozó, tehát az ellenséget szemben támadó segélynél s hogy amaz ez utóbbihoz úgy fog viszonylani, mintha ugyanazt a súlyt az emeltyű, illetve mérleg hosszabb karjára akasztjuk fel. Oldal- és háttámadással tehát valamely már veszni indult ütközet sorsának a magunk részére fordítását oly erővel kísérelhetjük meg, mely erő az egyenes támadás esetében elégtelen lett volna.

E téren (az oldal- és háttámadásnál) a bátorság és merészségnek tág mezeje nyílik, mert az előidézendő hatásokat az erkölcsi erők felülkerekedése folytán mérlegelni többé legkevésbé sem lehet.

Abban az esetben tehát, ha kétség támad aziránt : hogy valamely veszni indult ütközet sorsán lehet-e még javítani vagy sem ? — az említett tényezők valamennyijére figyelem fordítandó s az erőknek különféle hatásai pontosan számba veendőek.

Említettük, hogy oly esetben, ha az ütközetet még befejezettnek tekinteni nem lehet, az elősiető segéllyel kezdődő új ütközet a régivel közös eredménybe olvad egybe s a kezdetben

¹ Mi, mai napság (1892-ben) Clausewitzzel eltérő nézetet vallunk. Hivatkozunk a gy. gyakorlati szabályzat 516. pontjára ; eszerint : az átkaroló (oldal- és hát-) támadás után törekedni kell az ütközet elején is. Ennek az alakzatnak erkölcsi hatásán kívül előnye — ami jelenleg felette fontos — abban áll, hogy több puskát hozhatunk működésbe és keresztűzzel élhetünk.

beállott veszteség a végeredmény számbavételénél egészen el fog enyészni. Nem így azonban, ha az ütközet már el volt döntve ; ekkor ugyanis két egymástól elkülönített eredmény áll elő. Ha már most az elősiető segély csak viszonylagos erejű, vagyis ha az ellenfél haderejét már önmagában véve felül nem múlja, akkor ennek a második ütközetnek kedvező eredményére számítani alig lehet ; ellenben, ha a segély oly erős, hogy a második ütközetet — az első ütközetre való tekintet nélkül — kockáztathatja, a veszendőbe ment első ütközetet kedvező eredményével jóváteheti ugyan, sőt a kedvező eredmény a veszteséget még túl is szárnyalhatja, azonban többé el nem enyésztheti.

Nagy Frigyes a kunersdorfi csatában az első roham alkalmával az oroszok hadállásának balszárnyát legyőzván, 70 ágyút foglalt el, a csata végével azonban mindez megint veszendőbe ment és az első ütközet eredményeiből semmi sem maradt fenn. Ha amaz első ütközetnél megállapodni s a csatának második részét a következő napra halasztani lehetett volna, akkor még abban az esetben is, ha a király ezt a második ütközetet elveszítette volna, ezt a veszteséget az előző ütközet nyeregsége kiegyenlítette volna.

Azáltal azonban, hogy a veszendőbe menő ütközetet még annak befejezése előtt (új segélyhaddal) mintegy megállítjuk és jóra fordítjuk, nemcsak hogy az addigi veszteség nem jön tekintetbe a végeredmény számbavételénél, hanem még ellenkezőleg : a győzelem nagysága még fokozható. Ha ugyanis az ütközetnek harcászati lefolyását pontosan szemünk elé állítjuk, könnyen beláthatjuk, hogy az ütközet befejezéséig az ütközet egyes részeiben elért siker, illetve eredmények a végeredmény sorsától függnék, úgy hogy ama részleges sikereket a főeredmény nemcsak megsemmisítheti, hanem épen ellenkező, tehát balsikerré változtathatja át. Mert minél több csapatunk tétetett eleintén tönkre, annál több erő pusztult el bizonyára az ellenfélnél is, annál nagyobb lesz tehát az utóbbinak válsága is s annál nagyobb lesz a segélyhadunk túlsúlya. Ha már most a végsiker részünkre dől el és az ellenféltől a harc színterét s a diadaljeleket elhódítjuk, akkor mindaz az erőveszteség, melyeket az ellenség elejétől mindig szenvedett, nekünk tiszta nyereségszámba megy és korábbi veszteségünk nagyobb győzelmünk lépcsőfoka lesz. A véghezvitt legfényesebb (legdicőbb) fegyvertények, melyeket győzelem esetén az ellenség oly nagyra becsült volna, hogy az azokért cserébe adott erőáldozatot mibe sem vette volna, most már semmit sem érnek neki többé s csak sajnálattal gondolhat azokra az áldozatokra, melyekbe amazok kerültek.

Ekként képes a győzelem varázsa s a leveretés átka a tényezők eredeti súlyát és természetét megváltoztatni.

Ezért még abban az esetben is, ha erőre nézve az ellenséggel szemben határozott túlsúlyban vagyunk, tehát kilátásunk van rá, hogy az ellenség esetleges kisebb arányú győzelmét

nagyobbmérvű győzelemmel később sikerülni fog visszatorolni, ismételjük : még ilyen esetben is mindig célszerűbbnek látszik valamely csak némileg is jelentős veszendőnek indult ütközetet azonnal folytatólagosan jóra fordítani, mintsem egy második ütközetbe bocsátkozni.

Az 1760-ik évben vívott liegnitzi ütközet alkalmával Daun tábornagy megkísérlette az ütközetet vívó Laudon tábornoknak segítségére sietni, de miután a segélynyújtás nem sikerült, másnap a porosz király megtámadására semmi kísérletet nem tett, noha elégséges erővel rendelkezett.

Ugyancsak a fentemlített oknál fogva a csatákat megelőzni szokott véres elővéd-ütközetek szükséges rossznál egyébnek nem is tekintendők s a lehetőség szerint kerülendők.¹

Most pedig a fenn előadott elveknek még egy másik következményét vegyük tekintetbe.

Ha valamely ütközet véglegesen befejeztetett, akkor ez magában véve rendszerint nem lehet indok arra nézve, hogy egy új ütközet vívassék ; az új ütközet közönségesen a többi fennforgó körülmények méltatásából keletkezik. Eme helyes következtetéssel azonban oly erkölcsi erő áll szemben, melyet szintén méltatnunk kell : ez a bosszú érzete s a megtorlás vágya. A bosszúérzet a legmagasabb polcon levő hadvezérnél épügy megvan, mint a legutolsó dobosnál s azért a csapat hangulata mindig kitünő szokott lenni, ha valamely vereség megtorlásáról van szó. Ilyen esetben azonban előfeltétel, hogy a megvert rész az egész haderőnek csak jelentéktlenebb része legyen, mivel különben a bosszúnak érzete a tehetetlenség érzetében fog elmerülni.

Nagyon is közelfekvőnek és természetesnek látszik tehát, hogy a vesztes hadvezér a most jelzett erkölcsi erőt felhasználva, a veszteséget nyomban megtorolni, illetve jóvátenni igyekszik, kivált abban az esetben, ha a többi körülmények ily második ütközet vívását megengedik. Magától értetődik, hogy ennek a második ütközetnek többnyire támadó jellegűnek kell lennie.

Az alárendeltebb, illetve kisebb jelentőségű ütközetek sorában az ilynemű megtorlásoknak gyakori példáira akadunk ; nagy csatáknál kevésbé, mert ezeknek rendesen sokkal több egyéb céljai és indító okai vannak, mintsem hogy ily (aránylag kisebb jelentőségű) indok azoknál tekintetbe jöhetne.

Kétségtelen, hogy a megtorlás vágyának, sugallatának tulajdonítható, hogy a hős Blücher 1814. évi február 14-én — miután három nappal azelőtt két hadtestét Montmirail mellett már vereség érte — harmadik hadtestét is a csataterre vezette. Ha tudomása lett volna arról, hogy magát Napoleont találja majd magával szemben, bosszúját magasabb okok miatt bizonyára elhalasztja ; ő azonban Marmonton remélte

¹ Clausewitz az ilyen *elővéd-ütközetek* alatt minden bizonyára messze előretolt, kikülönített, önálló csapatok ütközeteit érti.

magát megbosszulhatni és így ahelyett, hogy nemes bosszúvágyának gyümölcseit aratta volna, hibás számításának esett áldozatául.

Az ütközetek tartamától, valamint eldöntésük időpontjától függ az a távolság, melyben az ütközetben *együttes* közreműködésre rendelt seregtestek felállítandók. Ez a felállítás a harcászat körébe tartoznék, amennyiben egy és ugyanazon ütközetre vonatkozik; mindazonáltal a jelzett felállítást csak abban az esetben lehet a harcászat körébe tartozónak mondani, ha az oszlopok oly közel vannak egymáshoz, hogy két elkülönített ütközet nem is képzelhető és ennél fogva az a tér, melyet az egész felállítás elfoglal, hadászati lag csupán egy pontot képvisel. A háborúban azonban oly esetek gyakran fordulhatnak elő, amidőn a seregtesteket, melyek *együttes* harcra rendelvek, egymástól annyira kell elválasztani, hogy habár a közös ütközetben való részvételük a főcél marad is, még sincsenek elkülönítetten vívott ütközetek sem kizárva. Ilyenmő felállítás már a hadászat körébe vág.

Idetartoznak nevezetesen: széles arccal, tehát külön oszlopokkal végzendő menetek, előretolt elővédek, oldalba kirendelt seregtestek, melyek több hadászati pont támogatására rendelvek; továbbá az egyes hadtesteknek távoli laktáborokkal való összpontosítása stb. Látnivaló tehát, hogy ily felállítások minduntalan előfordulnak s a hadászati háztartásban, mintegy a váltópénzt (rézpénzt) képviselik, míg a döntő csaták s mindaz, mi azokkal egy rangba sorolható, az aranypénz és ezüst tallérok szerepét játsszák.

Visszapillantás az ötödik, hatodik és hetedik fejezetre.

Mindhárom fejezet oly egyszerű és világos, hogy bővebbi magyarázatokat, közelebbi meghatározásokat nem igényel; ezért csak arra szorítkozunk, hogy a fenti fejezetekben felállított tételeket röviden ismételjük.

I. Az ütközet jelentősége.

1. Az ütközet cél lehet fontosság szerint:

- a) az ellenség megsemmisítése,
- b) valamely tereptárgy birtoka,
- c) szállítmány birtoka,
- d) szemrevételezések, tüntetések,
- e) az idő akkor, ha valamely tereptárgy csak bizonyos ideig tartandó.

2. Az ütközet cél a harcintézkedést lényegesen befolyásolja.

3. Oly védő ütközetek, mint a b), c) és e) alatt említettek, nemlegesek s a hadászati helyzetről rossz bizonyítványt állítanak ki.

II. Az ütközet tartama.

1. Az ütközet tartama másodrendű siker számba megy ; a győző gyors, a legyőzött lassú döntésre törekszik.

2. Viszonylagos védelemnél az ütközet tartama elsőrangú tényező ; — mondhatnók, hogy vannak ütközetek, melyek az időért folynak. (Bizonyos pontnak védelmezése bizonyos időn keresztül.)

3. Az ütközet tartama az ütközet viszonyaitól függ.

4. Az ütközet tartamának ismerete a vezetőség számításaihoz nagyon szükséges.

III. Az ütközet eldöntése.

1. Az eldöntés időpontjának felismerése azért szükséges, hogy tudjuk, vajjon az ütközet valamely elősiető segélynyújtás által sikerre való kilátással megújítható-e vagy sem.

2. Az ütközet eldöntöttnek tekinthető :

a) ha valamely szállítmány birtokából folyt : ennek elvesztésével ;

b) ha tereptárgyért harcoltunk : a tereptárgy elvesztésével akkor, ha az nagyon erős volt ;

c) ha a cél az ellenség tönkretételében állott akkor, ha a győztes fél válsága elmúlt, illetőleg a belső rendet helyreállította.

3. A győző válságos helyzete rövidebb ideig tart, ha kisebb a seregtest ; ha kevesebb csapat vett részt a tényleges küzdelemben ; hosszabb ideig tart, ha az esthomály lepi meg a győzött és ha a terep fedett és szakadozott.

4. Az ütközet megújítására elősiető csapatok nagyobb eredményt érnek el, ha oldal- és háttámadást intéznek.

5. Ha az ütközet még nem veszett el teljesen, sokkal jobb elegendő erő mellett azt megújítani, illetőleg folytatni, mint másnap egy új ütközetbe bocsátkozni.

6. Kisebbszerű veszített ütközetek a bosszú érzetét költik fel, ezt felhasználva kedvező viszonyok között sikerre való kilátással új támadó ütközetbe lehet bocsátkozni.

7. Az ütközet tartama és a döntés momentuma mértéket ad arra, hogy a közös küzdelemre rendelt oszlopok mily távol lehetnek egymástól ; ezt nemcsak a harcászatnak, de a hadászatnak is figyelembe kell venni ; mivel azonban a hadászat kénytelen épen a főcél érdekében más körülményeket tekintetbe venni, nem egyszer megtörténik, hogy az oszlopok, bár az együttes működés a főszándék, mégis oly messze vannak egymástól, hogy elkülönítetten is megütköznek. Ez persze baj, de a dologgal együtt jár.

NYOLCADIK FEJEZET.

Az ellenfelek közös beleegyezése az ütközet- víváshoz.

Egyetlen ütközet sem történhetnék meg az ellenfelek kölcsönös beleegyezése nélkül. Ezt a tételt, mely a pusztá párviadalnak alapja, sok történetíró hibásan fogta fel s belőle általános frázisokat faragott, melyek aztán igen sok határozatlan és téves fogalmakra s nézetekre vezettek.

Ezek az írók ugyanis gyakran elmélkednek afölött : hogy egyik hadvezér a másiknak az ütközetet följajánlotta, de utóbbi el nem fogadta.

Az ütközet azonban egy nagyon is módosított alakja a párbajnak, melynek alapja már nemcsak a kölcsönös harci kedvben, vagyis a kölcsönös beleegyezésben, hanem azokban a célokban is áll, melyek az ütközetekkel összekötve vannak ; ezek a célok pedig mindig valamely magasabb egésznek alkotó részei, még pedig annál is inkább, mivel magának az egész háborúnak — azt a legmagasabb harcegységnek képzelve — oly politikai céljai és feltételei vannak, melyek egy még nagyobb egészhez tartoznak. Eszerint tehát a hadviselő feleknek harcuk egészen alárendelt jelentőségű, vagyis jobban mondva nem önálló tényező, hanem csak oly ideg, mely a fensőbb akaratot mozgásba hozza.

Az ókori népeknél s azután az állandó hadseregek első időszakában is nagyobb alapja volt ennek a kifejezésnek : »hogy az ellenség a csatával megkínáltatott, de utóbbi azt elfogadni vonakodott«, mint napjainkban.

Az ókor népei ugyanis szokás szerint csak a nyílt, egyenes terepen mérköztek egymással s összes hadművészetük a hadsereg szervezetében s a hadsereg megalkotásában állott.

Eszerint az ütközet csak abban az esetben vált lehetővé, ha az ellenség a körülsáncolt s megvívhatatlannak tartott tábort elhagyta s hozzáférhető harctéren mintegy a sorompók közé kiállott.

Midőn tehát azt olvassuk, hogy Hannibal Fabiust az ütközettel eredménytelenül kínálta meg, ez épen csak annyit jelent, hogy az utóbbinak az ütközet nem állott szándékában, de korán sem bizonyítja Hannibálnak fizikai és erkölcsi fölényét ; ellenben Hannibalra nézve a használt kifejezés egészen találó, mivel azt jelzi, hogy ő csakugyan meg akarta vívni az ütközetet.

Az újabb hadseregek első időszakában a nagy ütközeteknél és csatáknál hasonló viszonyokat találunk. A csapatokat ugyanis bizonyos meghatározott csatarenddel vezették az ütközetben, mely mindig a síkságon folyt le, mivel a nagy és tehetetlen tömegek a szakadozott, földött vagy épen hegyvidéken sem támadni, sem védeni nem voltak képesek.

A védelemben levő félnek tehát ez időben is nyílt alkalom — ha ugyan akarta — az ütközetet kikerülni. Ezek a viszonyok, habár mindinkább gyöngülve, egészen az első sziléziai háborúk idejéig tartottak s csak a hétéves háború folyamában vált szokássá, hogy az ellenfelet járatlanabb vidékeken is megtámadják. S ha ennek bekövetkeztével a vidék, illetve terep annak a félnek részére, mely támogatását igénybe vette, nem is szűnt meg erősítés gyanánt szolgálni, mindazonáltal már nem volt többé oly bűvkör, mely a háború természetes erőit mintegy bilincsekben tartotta.

Az utolsó 30 év alatt a háborút ilyen irányban még tovább fejlesztették s annak a félnek, mely valóban az ütközet révén akarja a döntést elérni, misem áll többé útjában; ellenfelét bármikor fölkeresheti és megtámadhatja s ha ezt tenni elmulasztja, nem mondhatja magáról, hogy az ütközetet valóban akarta volna s az a kifejezés, hogy: »az ellenfelet ütközettel megkínáltuk, de ő azt el nem fogadta«, ezidőszerint nem jelent egyebet, mint azt, hogy ő a megverekedéssel való viszonyokat eléggé előnyöseknek nem találta. Ez pedig oly önbeismerés, melyre a fentebbi palástoló kifejezés már nem találó.

Igaz ugyan, hogy a védelemben levő fél mai napság az ütközetet, ha vissza nem utasíthatja is, de elkerülheti, ha helyét és azzal egybekapcsolt szerepét földadja; ily siker azonban a támadó fél részére már fél győzelmet és pillanatnyi fölényének elismerését jelenti.

Üres szóhivalkodással tehát az előnyomulásban levő, vagyis a támadó fél veszteglését (megállását) szépíteni többé nem lehet. A megtámadott fél azonban, kiről mindaddig, míg vissza nem vonul, fel kell tennünk, hogy az összeütközést valóban akarta, csakugyan állíthatja, hogy ő a csatát ellenfelének felajánlta; de hisz ez önmagától értetődik.

Másfelől azonban a kitérni akaró és kitérni tudó ellenséget ütközetre kényszeríteni nem lehet. Minthogy azonban a támadó fél azokkal az előnyökkel, melyeket az ellenfél ama hátrálása folytán nyer, gyakran meg nem elégszik s egy tényleges győzelemre szüksége van, ennek folytán gyakran és pedig művészi módon keresi és alkalmazza a rendelkezésre álló ama kevés eszközt, mellyel az ellenséget ütközetre kényszerítheti.

Ez eszközök között elsősorban említendők: az ellenfél *körülzárása* avégett, hogy visszavonulása lehetetlenné, vagy legalább is oly nehezzé tétessék, hogy inkább az ütközetet fogadja el, másodsor: az ellenfél *meglelése*. Ez az utóbbi eszköz azonban, mely korábbi időkben a seregtettek mozgulatainak nehézsége folytán gyakran volt alkalmazható, újabbi időkben igen hatálytalanná vált. A modern hadseregek hajlékonysága és mozgékonyságánál fogva a hadviselő fél nem riad vissza attól, hogy visszavonulását az ellenség szemeláttára kezdje meg s csak a vidéknek különösen hátrányos viszonyai okozhatnának a végrehajtás körül nagy nehézségeket.

Példa gyanánt felemlítjük a neresheimi csatát, melyet

Károly főherceg 1796. évi augusztus 11-ikén az Alpeseekben Moreau ellen csupán abból a célból vívott, hogy magának a visszavonulást megkönnyítse ; bár őszintén be kell vallanunk, hogy a híres hadvezér és írónak erre a tárgyra vonatkozó fejtegetését soha sem értettük meg egészen.

Egy másik példa a Rosbach mellett vívott csata, ha ugyan a szövetséges hadak vezérének tényleg nem állott szándékában Nagy Frigyet megtámadni.

A Soor mellett vívott ütközet keletkezése tekintetében a király több más indok között azt is felhossa, hogy a csatát azért fogadta el, mivel az ellenség szemeláttára nem merte kockáztatni a visszavonulást.

Éjjeli meglepések kivételével azonban ritkák lesznek az oly esetek, midőn az ellenséget körülzárással ütközetre kényszerítik, s ha lesznek, azok csak kisebb részeknél fordulhatnak elő.¹

KILENCEDIK FEJEZET.

A döntő csata.

A döntés.

Mit értünk a döntő csata alatt ? A főcsapatnak lehető legerősebb küzdelmét a főcélért ; nem pusztá kísérletet, amit félbehagyni szoktunk, ha idejekorán észrevevesszük, hogy vele célhoz alig jutunk, hanem valódi, teljes erőmegfeszítéssel, a valóságos győzelemért vívott küzdelmet.

A döntő csatában is lehetnek mellékcélok a főcéllal egybekapcsolva, s ezért a csata általános jellege is minden bizonnyal a szülőökök szerint változó lesz, mert hisz a döntő csata csak része egy nagyobb egésznek ; minthogy azonban a háború lényege épen a küzdelemben áll, a döntő csata pedig a főerő küzdelme, ez utóbbi mindig az egész háborúnak oly súlypontja, melynek főismérve általában az, hogy minden más ütközetnél fokozottabb mértékben : önönmagáért vívják.

Ez a dolog befolyást gyakorol a csata eldöntésének módjára, az abban foglalt győzelem hatására, valamint meghatározza annak az értéknek súlyát is, melyet az elméletben a főcsatának, mint a (magasabb) célt előmozdító eszköznek kell tulajdonítanunk. Mindezeknél fogva a döntő csatával különösen behatóan fogunk foglalkozni, még pedig mielőtt megemlékeznénk azokról a mellékcélokról, melyek egybe lehetnek ugyan kötve, de melyek jellegét — ha ugyan a döntő csata nevét joggal viseli — lényegében meg nem változtatják.

¹ 1870/71-ben Sedánál már egy nagy sereg is kényszerítettetett a csatára.

Ha már most a döntő csata öncél, vagyis önönmagáért vívják, akkor a döntés tényezői bizonyára benne foglaltatnak, vagyis más szavakkal: a döntő csatában mindaddig keresendő a győzelem, míg csak lehet s nem szabad azzal felhagyni egyes körülmények közbenjötte miatt, hanem csakis akkor és csakis abban az esetben, ha az erők teljesen elégteleneknek bizonyulnak.

Hogyan lehet a döntésnek ezt az időpontját közelebről meghatározni?

Ha — mint az az újkor hadművészetében hosszú ideig divatban volt — a hadseregnek bizonyos mesterséges rendjét és kötelékét tekintjük annak a főfeltételnek, mely mellett a hadsereg bátorsága kellő módon érvényesülhet és győzelmet arathat, — az ütközet eldöntöttnek akkor tekintendő, ha eme *rend és kötelék* megsemmisült, fölbomlott. Egy tönkretett szárny a másiknak sorsát is eldöntötte. Ha továbbá ezelőtt a védelem lényegét a hadseregnek az ütközet színterét adó tereppel való szoros összeköttetésében találták, úgy hogy a hadsereget és annak állását (felállítását) azonos egységnek tekintették, ez állás *lényeges pontjának birtokbavétele* magát a döntést jelentette. Akárhányszor mondják: hogy az állás kulcspontja elveszván, magát az állást sem lehet többé megvédeni s a csatát nem lehet tovább folytatni. A megvert hadseregek mindkét esetben valamely hangszernek elszakadt húrjaihoz hasonlóak, melyek szolgálatukat megtagadják.

Ugy ama mértani, mint eme földrajzi elv, melyeknek céljuk az volt, hogy a harcoló seregeket mintegy megjegecedett állapotba helyezzék s amelyek a meglevő erőket az utolsó emberig felhasználni nem engedték, befolyásukból legalább annyit veszítettek már, hogy uralkodó elvekként többé nem szerepelnek. A hadseregeket ugyan most is bizonyos meghatározott rendben szokták csatába vezetni, de ez a rend már nem hat döntően s a terep akadályai az ellenállás fokozása céljaira most is felhasználtatnak ugyan, de már nem jelentik az egyedi támpontot.

Ennek a könyvnek második fejezetében a mai csata általános jellegének leírását kíséreltük meg. Az ott nyert fogalmak szerint a csatarend nem egyéb, mint csupán az erőknek kényelmes használatra való csoportosítása, a harc lefolyása pedig ezeknek az erőknek kölcsönös, lassú fölemészítése oly célból, hogy kitűnjék, vajjon melyik fél bírja a másikat előbb kimeríteni?

Az ütközet földadását célzó elhatározás tehát a döntő csatában még inkább, mint bármely más ütközetben függ a rendelkezésre még fennmaradt tartalékok számától, amennyiben ezek az összes erkölcsi erők teljes birtokában vannak s az összeloott és visszavetett elsővonalbeli zászlóaljok roncsai ezekkel semmiképen sem helyezhetők egy és ugyanarra a színvonalra. Az elvesztett terület szintén mértéke az elvesztett erkölcsi erőknek, mint azt már föntebb kifejtettük; tehát szintén tekintetbe jön, azonban inkább a szenvedett veszteség

jele, — mintsem tulajdonképeni veszteség gyanánt s az egymással szemben álló hadvezérek mindig leginkább a friss tartalékokra fogják figyelmüket fordítani.

A csata legtöbbszörre már kezdettől fogva halad egy bizonyos irányban, habár azt eleinte csak alig lehet észrevenni. Ez az irány gyakran már az ütközet-intézkedések kiadásánál is igen határozott módon felismerhető és ilyenkor természetesen a hadvezér a hibás, aki a csatát meggondolatlanul baljóslatú körülmények közt kezdi meg. De minden más esetben is a csata lefolyása az egyensúlynak rövid idő alatt bekövetkező, eleinte alig, de később mindig jobban észlelhető lassankint végbemenő fölbillenésében áll, nem pedig a sikernek ide-oda hullámlásában, mint ezt — a valótlan leírások által félrevezetve — rendszeren képzelni szokás.

Föltéve azonban, hogy az egyensúly hosszú időn át is kevésbé zavartatik meg, vagy hogy majd ide, majd oda inog; annyi bizonyos, hogy a vesztes hadvezér a legtöbb esetben a visszavonulás szükségét ennek tényleges bekövetkezése előtt már jóval előbb érzi meg s hogy azok az esetek, midőn valamely egyes körülmény az egész ütközet lefolyására erős befolyást gyakorol, többszörre csak abból a törekvésből erednek, mellyel az ütközet veszteségének kudarcát szépíteni igyekezik.

Eme tételünk bizonyítása végett tapasztalt elfogulatlan egyének ítéletére hivatkozhatunk, kik e tekintetben fentebbi állításunkat helybenhagyni és azt olvasóink azon részénél, kik a háborút saját tapasztalatukból nem ismerik, támogatni fogják. Ennek a tételnek elméleti fejtegetése és bizonyítása mélyen a harcászat körébe vezetne bennünket, ahova mi nem térhetünk, mivel csak az eredmény fejtegetésével foglalkozhatunk.

Midőn azt állítjuk, hogy a legyőzött hadvezér a balsikert többszörre már jóval előbb szokta észrevenni, mielőtt magát az ütközet abbanahagyására, vagyis a visszavonulásra elhatározná; ezzel az állításunkkal ellenkező esetek lehetőségét semmiképen sem zárjuk ki, mivel különben egy önmagával ellentmondó tételt szerkesztenénk. Mert hiszen abban az esetben, ha a jelzett irány bekövetkeztével minden csatát elveszítettnek kellene tekinteni, akkor sorsának jobbra fordulására semmi nemű erőfeszítésre nincs többé szükség s következésképen a visszavonulás a balsikert megelőző jelek észrevétele után azonnal bekövetkeznék. Tényleg előfordultak — bár ritkábban — esetek, midőn a csata már egy igen határozott irány felé hajlott s mégis ellenkező eredménnyel végződött; de éppen ezekre a ritka esetekre számít minden hadvezér, aki ellen a szerencse fordult és szükséges is, hogy azokra mindaddig számítsa, míg a szerencse jobbra fordulhatását remélheti. A hadvezér hiszi, hogy nagyobb erőmegfeszítések, — a még fennmaradt erkölcsi erők fokozására — önmagát felülmúló tettek, vagy pedig valamely szerencsés véletlen révén az

ütközet sorsa még megváltoztatható s ebben a hitében dolgozik is e célján, úgy, mint azt bátorsága és belátása megengedik.

Erről az alábbiakban kissé részletesebben fogunk beszélni, előbb azonban az egyensúly fölbillenésének jeleit fogjuk felsorolni.

Az összütközet eredménye valamennyi részleges ütközetek eredményeinek összegéből áll; az egyes ütközetek eredményei pedig három különböző tényezőben nyilvánulnak.

Először is a vezérek öntudatában, a vezérek pusztá erkölcsi erejében. Ha valamely hadosztályparancsnok látta, mint győzték le zászlóaljait, ez bizonyára úgy magatartására, mint jelentéseire befolyást fog gyakorolni, viszont pedig a hadosztályparancsnokok magatartása és jelentései a hadvezér intézkedéseit döntő módon fogják befolyásolni. Eszerint tehát oly részleges ütközetek, melyek szerencsétlenek, de látszólagosan megint jóvátétetnek, eredményeikben veszendőbe nem mennek s az ezekről nyert benyomások a hadvezér lelkületében nem nagy fáradság mellett és sokszor akarata ellenére is összegeződnek.

Másodszor abban, hogy saját csapataink gyorsabban fogynak, ami a jelenkor lassú, zajtalanabb csatáinak lefolyása mellett igen jól megítélhető.

Harmadszor: az elvesztett területben.

Mindezek a tényezők a hadvezér részére azt az iránytűt jelentik, melyről ütközete hajójának irányát biztos fölismérheti. Ha egész ütegei veszték oda s az ellenségtől ilyek el nem vétettek; ha saját zászlóaljait az ellenséges lovasság összetiporta, míg az ellenség zászlóaljai mindenütt tömör, áthatlan tömege; ha a tűzvonal egyik ponttól a másikig akarata ellenére hátrál; ha bizonyos pontok birtokbavételére minden erőmegfeszítés hiábavaló, mert a zászlóaljakat a kartácstűz mindig szétszórja; ha saját ütegeink tüze az ellenségével szemben el kezd némulni; ha a tűzben álló zászlóaljaink rendkívül gyorsan olvadnak össze, mert a sebesültekkel együtt a nem sebesültek egész tömege vonul vissza, vagy ha épenséggel a csataterv megzavarása folytán egyes részek a többiektől elvágattak és fogságba jutottak; ha a visszavonulás veszélyeztetve kezd lenni: a hadvezér felismeri azt a vesztes irányt, melybe a csata jutott. Minél tovább halad a csata ebben az irányban, annál nehezebb lesz annak más fordulatot adni és annál inkább közeledik az a pillanat is, melyben a csatát fel kell adni. Ezt a pillanatot vegyük most kissé közelebből szemügyre.

Már ismételve hangsúlyoztuk, hogy a friss tartalékok mennyiségének kölcsönös aránya adja legtöbbször a végleges döntés főindokát; az a hadvezér ugyanis, aki látja, hogy ellenfele több tartalékkal rendelkezik, rendszerint a visszavonulásra határozza el magát. Ez azért van, mert az újabbkori csatáknak éppen azt a jellemző sajátosságát észleljük, hogy a harc folyamában beálló minden balsikert és szeren-

csétlenséget újabb erőkkal ismét helyrehozhatunk, amennyiben az újabb hadrend és a módszer, mellyel a csapatokat az ütközetbe vezetjük, a tartalékoknak mindenütt és minden helyzetben való felhasználását teszik lehetővé. Addig tehát, míg tartalékok tekintetében fölényben vagyunk, ügyünket — ha még oly rosszul állanak is — nem fogjuk föladni. Attól az időponttól kezdve azonban, midőn tartalékunk az ellenfél tartalékához viszonyítva már gyöngülni kezd, az ütközet eldöntöttnek tekinthető és ez időponton túl az ütközet folytatására irányzott további tevékenységünk részben már csak különös körülményekben leli indokát, részben az esztelen makaessáig fajulható bátorságunk és kitartásunk folyománya. Hogy a hadvezér miképen képes az egymással szemben álló tartalékok kölcsönös arányát helyesen megítélni, az a végrehajtás ügyességétől függ és semmikép sem tartozik ennek a fejtegetésnek tárgyához; mi itt csak azt az eredményt vesszük figyelembe, melyet a hadvezér ítélete megállapít. Azonban még ez az eredmény sem jelzi az eldöntésnek tulajdonképeni időpontját, mivel olyan indító ok, mely csak fokunkint keletkezik, nem alkalmas a döntés pillanatának tüzetes megállapítására, de csak általánosságban érlelheti a munka abbahagyásának gondolatát; magát a tulajdonképeni elhatározást különös okok idézik elő. Két ilyen különös és minduntalan ismétlődő okot említünk fel, ezek: a veszélyeztetett visszavonulás és a beálló éj.

Ha a visszavonulás a csata folyamának minden újabb lépésével jobban és jobban veszélyeztetik s ha a tartalékok annyira leolvadtak, hogy a bekerítést nem gátolhatják meg, akkor nem marad egyéb hátra, mint magát a sorsnak alárendelni és egy teljes rendben végrehajtott visszavonulással megmenteni azt, ami huzamosabb veszteglés esetében, a futásban és leveretésben fölbomlásnak indulva teljesen odaveszne.

Ami pedig az éjjelt illeti, ez rendszerint mindennemű ütközetnek véget vet, mivel az ilyen ütközet csak különös előfeltételek mellett nyújt sikerre kilátást; mivel pedig a visszavonulásra az éjjel a nappalnál alkalmasabb, az a fél, mely a visszavonulást teljességgel el nem kerülheti, vagy azt legalább is valószínűleg bekövetkezendőnek véli, azt e célra fel is fogja használni.

Magától értetődik azonban, hogy ez indító okon kívül még sok más olyan is van, melyek kisebbszerűek, egyéni jellegűek és előre nem láthatók, mert minél inkább hajlik a csata egyensúlyának mérlege a fölbillenésre, annál érzékenyebben hat arra minden részleges eredmény is. És így egyetlen üteg elvesztése, az ellenség pár lovas ezredének sikeres rohama stb. a visszavonulás iránt, már korábban érlelődő elhatározást végképen megalkothatja.

Ez elmélkedésünk befejezése alkalmával még meg kell emlékeznünk azokról az esetekről, amidőn a hadvezér bátorsága és belátása egymással mintegy tusakodni látszanak.

Ha egyfelől egyik győzelemittas, hódító hadvezért büszkeségének parancsszava, másikat vészületett makacsságának hajlíthatlan akarata, harmadikát nemes lelkesülttségének görcsös ellenszegülése a csatatérnek becsületük kockáztatásával járó odahagyásában akadályozzák, úgy másfelől a helyes belátás azt tanácsolja, hogy a hadvezér ne adja ki filléreit, ne kockáztasson mindent a veszélyes játszmában, hanem tartson meg erőiből legalább annyit, amennyi egy rendben történő visszavonulásra szükséges. Bármily nagyra becsülendő is a háborúban a bátorság és a kitartás s bármily kevés kilátásai is vannak a győzelemre oly hadvezérnek, ki annak elnyerése végett teljes erejét meg nem feszíti: mégis van egy bizonyos határ, amelyen túl az erőmegfeszítés már csak kétségbeesett örültség számába megy és azért semminemű kritika jónak nem nevezheti.

A belle-alliancei híres csatában Napoleon utolsó erejével azon volt, hogy egy többé meg nem nyerhető csatának kedvező fordulatot adjon; kiadta legutolsó filléreit, s mi lett a vége? Az, hogy koldus módjára kellett menekülnie a csatáról, koldusként az országból.

TIZEDIK FEJEZET.

A döntő csata.

(Folytatás.)

A győzelem hatása.

Elfoglalt álláspontunk szerint épúgy elcsodálkozhatunk azon, hogy némely nagy csata rendkívüli eredményt vont maga után, mint ama másik dolgon, hogy sok nagy csata hatástalan maradt.

Időzzünk egy pillanatig a nagy győzelemokozta hatás természeténél.

Itt három dolgot különböztethetünk meg: *a)* az eszközre, vagyis a vezérre és a hadseregére; *b)* a szemközt álló államokra gyakorolt hatást és *c)* a tulajdonképeni eredményt, amelyet az említett hatások a háború további folyamában felmutatnak.

Aki pusztán csak arra a csekély különbségre gondol, mely a csatatéren maradt halottak, sebesültek, foglyok és ágyúk tekintetében a győző és legyőzött között van, az előtt ama következmények, melyek ebből a (látszólagosan) lényegtelen dologból származnak, gyakran megfoghatatlannak tetszenek.

Pedig minden a maga rendjében játszódik le.

Már a hetedik fejezetben említettük, hogy minél több ellenséget győzünk le, annál nagyobb és pedig hatványozott mérvben nagyobb lesz a győzelem.

Ugyanis : a lejátszódott nagy ütközet folyományaként mutatkozó erkölcsi hatás erősebb a legyőzöttnél, mint a győzónél, mert a legyőzött nyomott erkölcsi érzülete később bekövetkezendő nagy fizikai veszteségeknek szülőoka szokott lenni, s viszont az új fizikai veszteségek megint csak romboló hatással vannak az erkölcsi elemre, úgy hogy, mondhatjuk, a megbomlott erkölcsi érzület és a fizikai veszteség egymást kölcsönösen s mindig erősebben fokozzák.

Ezért a lezajlott ütközet erkölcsi hatására különös nagy súlyt kell fektetnünk.

Az erkölcsi elem a harcot vívott feleknél ellenkező irányban és egyenlőtlen módon működik, a legyőzött erejét sokkal inkább lankasztja, bénítja, mint a győzőét fokozza, mert közvetlenül válik indító okává újabb veszteségeknek és mert ezenkívül a veszéllyel, fáradalmakkal és megpróbáltatásokkal, szóval a háború nehezítő körülményeivel homogén természetű lévén, azokkal szövetkezik és segítségük romboló tendenciáját nagyon is fejleszti.

A győzónél ellenben az erkölcsi hatás — természetesen ellenkező irányban — nem ily erőteljes, mert habár e fél bátorsága a győzelem folytán növekedett is, a háború említett nehezítő körülményei mégis ónsúlyként nehezülnek rá.

Látjuk tehát, hogy a nagy győzelem esetén a legyőzött fél az eredeti egyensúly vonaláról aránytalanul mélyebben száll le, mint ahogy a győző föléje emelkedik.

Ez (amit most mondtunk) oka annak, hogy amidőn mi a győzelem hatásáról beszélünk, főleg a legyőzöttnél nyilvánulót tartjuk szem előtt.

Ha ez a hatás valamely nagy ütközetben erősebb, mint egy kisebbben, akkor a döntő csatában bizonyára a legerősebb lesz.

Hiszen a döntő csatát önmagáért : a győzelemért vívjuk ; a győzelemért vívjuk, melynek elnyerésére a legnagyobb erőmegfeszítéssel törekszünk. — E helyen és ebben az órában az ellent tönkretenni volt kitűzött célunk s ennek a célnak szolgálatában a haditerv összes száalai itt folynak ismét össze ; de itt találkoznak a jövő iránt viseltetett reményeink s homályos sejtelmeink is, s megint csak ezen a helyen jelen meg majd a sors, hogy a hozzá intézett merész kérdéseinkre feleletet adjon.

A hadsereg minden egyes tagjának szellemi feszültsége itt éri el tetőpontját.

A döntő csata, a dolog természetes rendje szerint, sohasem előkészületlen, váratlan, vak szolgálati cselekmény, de mindenkor oly nagyszerű ténykedés, mely a közönséges cselekmények tömegéből részint önmagától, részint a hadvezér szándéka szerint jóval kimagaslik és egyúttal a katonák érzelmait is erősebb feszültségbe hozza. Már pedig minél nagyobb e pillanatban a feszültség, annál erősebb lesz annak hatása.

A győzelem erkölcsi hatása a mostani csatákban sokkal erősebb, mint a közelmúlt századokéiban.

És ha a mostani csaták — miként már ecseteltük — az erőnek végkimerülésig való küzdelmét jelentik, akkor az erők, tehát az erkölcsi és fizikai erők összegének több része van a döntésben, mint az esélynek, vagy egyes intézkedéseknek.

Hiszen valamely hibát a legközelebbi alkalommal jóvá lehet tenni, a szerencse mosolyoghat, a sors kedvezhet még valamikor; de az erkölcsi és fizikai erők összege gyakori és gyors változáson nem mehet át és ezért annak, amit egy döntő csata végeredményében valamely félre rótt, a jövőre nézve már nagy jelentősége van.

Az érdekeltek közül, akár a hadsereghez tartoznak, akár kötelékén kívül állnak, nagyon kevesen gondolkoztak e különbség fölül; pedig a csata lefolyása az abban résztvevők kedélyvilágára a most leírt eredmény bélyegét rásüti és a csata lefolyásának hivatalos leírása is, bármiként szépítessek, többé-kevésbé amelletts tanuskodik, hogy a belső okok az egészben s nem a részletekben keresendők.

Aki még nem vett részt egy veszített nagy csatában, az alig képes felőle igaz és helyes fogalmat alkotni, kisebb veszteségek fölől alkotott elvont fogalmak pedig a veszített csata képét sohasem adhatják vissza.

Maradjunk egy pillanatig e képnél.

A legelső, ami egy veszített csatában a képzeletre s mondhatni az értelemlre is hat, az: a tömegnek összeolvadása, azután az elfoglalt terület elvesztése, amely utóbbi többé-kevésbé a visszautasított támadónál is előfordul; azután az eredeti rend felbomlása, a részek összevegyülése, a visszavonulás veszélyeinek elképzelése, amely veszélyek, kevés kivétellel, majd kisebb, majd nagyobb mértékben mindig előállanak.

Most nézzük a visszavonulást, mely többnyire az éj fedezete alatt kezdődik, vagy legalább folytatódik.

Már a legelső mozdulatnál is vissza kell hagynunk az ellankadtak és elszéledtek egész tömegét, sőt gyakran a legderekabb, a legbátrabb katonákat is, kik a csatában legelől voltak s legtovább maradtak helyeiken. — A vereség érzete, mely a csatatéren csak a magasabb tisztek kebelében dült, most már az utolsó közkatonához is utat talált — és erősen pusztít, mert párosul azzal a fájó benyomással, hogy épen a legvittezebb bajtársainkat, kiket a csatában becsülni tanultunk, kellett az ellenség kezében visszahagynunk; és pusztít erősen azért is, mert társul a hirtelen felébredt bizalmatlanság ama érzetével, amely őt arra készíti, hogy a haszontalanul átszenvedett fáradságért a felsőbb vezetést tegye felelőssé.

A legyőzettség érzete nem hitvány képzelet, mely fölött uralkodhatunk; megdönthetetlen valóság az, mely feltárja, hogy az ellenség felettünk áll, egy oly valóság, mely, mert okaiban mélyen elrejtve volt meg, a végkimenetelig, — amidőn az mindig tisztán és világosan áll előttünk — előrelátható

nem volt ; egy oly valóság, melyet talán már előre is sejt-hettünk, de amely ellen, realisabb dolog hiányában, csak bátor szívünket, hitünket a szerencsében és bizalmunkat a sorban vethettük kockára ; most azonban mindez elégtelennek mutatkozik és az igazság szigorúan és parancsolóan lép fel ellenünk.

De megjegyezzük, hogy mindeme benyomások messze állanak a páni ijedelemtől, ami egy, harci erényekkel megáldott hadseregnél sohasem, minden másnál pedig csak kivételesen, vesztett csaták folyamányaként fordul elő.

A most leírt érzelmek a legjobb hadseregben is előállanak és ha harcedzettség, hosszú sora a győzelmeknek, rendíthetlen bizalom a hadvezérben itt-ott simítólag is hat, az első pillanatban egészen még sem hiányoznak. — És mondhatjuk azt is, hogy ezeket az érzelmeket nem pusztán az elvesztett tropháák idézik elő ; ezek csak későbbben mennek veszendőbe s csak lassanként válnak ismertté.

Az áldatlan benyomások tehát még az egyensúlynak leglassúbb és legkimértebb felbillenése esetén sem fognak hiányozni és reájuk, mint a győzelem (illetőleg a legyőzetés) következményeire, mindenkor bizton számíthatunk.

Hogy nagyszámú tropháák elvesztése a hatást növeli, azt már említettük.

Csak természetes tehát, hogy az ily állapotban levő hadsereg : gyenge harceszköz ! Alig lehet remélni, hogy elgyengült állapotában, amidőn a háború nehéz légkörében amúgy is még újabb és újabb ellenségeket (fáradalmakat, betegségeket stb.) talál maga előtt, az elvesztettet új megerőltetés árán visszaszerezze !

A csata előtt mindkét fél között valódi vagy képzelt egyensúly volt ; ez most elveszett és külső ok nélkül vissza nem nyerhető. — Ennélfogva minden újabb erőmegfeszítés, melynek ilyen külső támasztéka nincs, csak újabb veszteségeket eredményez.

A kifejtettekből következik, hogy a főerőnek egy mérsekelt nagyságú győzelme is elegendő arra, hogy a mérleget mindaddig lenyomja, míg külső körülmények új fordulatot hoznak magukkal.

Ha ezek a külső körülmények nincsenek kéznél, de messze távol vannak és a győztes fél fáradhatlan ellenség, aki dicsőségre szomjasan nagy célok felé tör, akkor egy kitűnő hadvezér és a katonáknak sok hadjáratban acélozott harci erénye szükséges ahhoz, hogy az ellenséges túlsúly folyamának túláradása meggátoltassék, sok, de kisebbszerű védőütközetekkel, medrében visszatartassék, folyása mindaddig lassíttassék, míg a győzelem ereje egy bizonyos pálya végcélján kitombolta magát.

És most nézzük a legyőzetésnek a hadsereg kötelékén kívül : a népre és a kormánya gyakorolt hatását !

A legvérmesebb megném hirtelen foszlik szét, a büszke önérzet teljesen megsemmisül ; helyükbe a »félelem« lép s borzasztó feszerővel működve végzi be a bénítás munkáját. A döntő

csata villamos szikrái, kisebb-nagyobb mértékben, de mindenkor sérülést okozva, villámcsapásként hatnak a birkózó atléták egyikére. Ahelyett, hogy mindenki elszántan a szerencsétlenség megszűnésén fáradoznék, attól tart, hogy hiábavaló erőlködéssel jár a dolog és habozva megáll ott, ahol sietni kellene, vagy pedig bátortalanul összeteszi kezét, a sorsra bízva mindent.

De itten már kijelentjük, hogy a győzelem e hatásának következményei a háború további menetére, részben a győzelmeskedő hadvezér jellemétől és képességétől is függ, főleg azonban ama körülményektől, amelyek a győzelmet és a győzelemből fejlődő viszonyokat előidézték.

Ugyanis a hadvezér merészsége és vállalkozó szelleme nélkül a legfényesebb győzelem sem fog nagy eredményt felmutatni, de méginkább fog a győzelemből származott erő-többlet akkor, ha a dolgok folyamában nehéz körülményekkel kell szembeszállni.

Nagy Frigyes a kollini győzelmet bizonyára másként használta volna ki mint Daun, és Franciaország a leutheni csatából súlyosabb következményeket szövött volna, mint Poroszország!

Azokat a feltételeket, melyeknek beálltával egy nagy győzelemtől nagyhorderejű következmények várhatók, csak azoknak a dolgoknak tárgyalásánál fogjuk megismerni, amelyekkel összefüggésben vannak, s csak ekkor fogjuk azt az aránytalanságot is megmagyarázhatni, amely a győzelem nagysága és következményei között már az első pillanatban beállhat, s amelyet közönségesen a győző fél erélytelenségének szeretnek tulajdonítani.

Itten, ahol pusztán a döntő csatáról beszélünk, megelégszünk annak kijelentésével, *hogy a győzelemnek imént vázolt hatása sohasem marad el, hogy az a győzelem nagyságával növekedik, növekedik annál erősebben, minél inkább válik a csata döntő csatává, vagyis minél nagyobb része a hadseregnek ütközött meg s minél inkább képviselte ez a rész az egész haderőt, e haderő az államot.*

Most az a kérdés merül fel, hogy az elmélet a győzelemnek imént ecsetelt hatását teljesen szükségszerűnek tekintse-e, avagy azon igyekezzék, hogy e hatás ellensúlyozására a megfelelő eszközöket kutassa fel?

Az utóbbi természetes dolognak látszik, de mentsen Isten, hogy mi a legtöbb elmélet e tévútjára térjünk, ahol csak az egymást elemésztő pro és kontrával találkozunk.

Mi azt mondjuk, hogy az általunk leírt hatás mindenesetre szükségszerű, mert a dolog természetében rejlik, és még akkor is jelentkezik, ha utakat és módokat találunk ellensúlyozására; hiszen az ágyúgolyónak mozgása a földforgás irányában még akkor is fönnáll, ha keletről nyugat felé lövik ki, és ha ez ellentétes mozgás folytán az általános sebességnek egy részét el is veszíti.

A háború emberi gyengeséget tételez fel és ez ellen van irányítva.

Amidőn tehát majd később, egy más alkalommal, fon-
tolóra fogjuk venni, hogy tegyünk egy vesztett csata után,
amidőn majd az eszközöket szemügyre vesszük, melyek a leg-
kétségbeejtőbb helyzetekben számunkra még megmaradnak,
s meggyőződünk, hogy ebből a helyzetből is van menekü-
lés, s fennáll a lehetőség, hogy mindent visszanyerünk : nem
azt gondoljuk, nem azt állítjuk, hogy az előbbi leveretés hatá-
sát lassanként zérussá fogjuk tenni, mert hiszen akkor azokat az
erőket s eszközöket, — és ezek alatt az erkölcsi és fizikai erőket
együttesen értjük — melyeket az egyensúly helyreállítására
kénytelenek vagyunk felhasználni, inkább tevőleges célokra
alkalmaztuk volna.

Teljesen más kérdés azonban, vajjon a döntő csata el-
vesztése folytán nem jönnek-e oly erők létre, amelyek más-
különbben örökre szunnyadtak volna ?

Az ilyen eset valóban elképzelhető, * mert már sok népnél
előfordult. Ámde ennek az erősített visszhatásnak előidézése
nem áll a hadművészetnek hatalmában ; csak tekintettel lehet
reá ott, ahol az a visszahatás remélhető.

És ha csakugyan lehetnek oly esetek, amidőn a győzelem
következményei az általa felébresztett erők visszhatása folytán,
a győzőre veszedelmessé válnak, — amely esetek természe-
tesen a legritkább kivtelek közé sorolhatók — annál inkább
áll az a tételünk, hogy egy és ugyanazon minőségű győzelem
a legyőzött nép vagy állam jelleme szerint egészen elütő követ-
kezményeket eredményez.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A döntő csata.

(Második folytatás.)

A csata igénybevételéről.

Bármiként alakuljon a háború vezetése bizonyos esetek-
ben, s ekkor a tennivalóra nézve bármit tartunk szükségesnek :
csak a háború fogalmát kell szem előtt tartanunk, hogy a követ-
kezőket teljes meggyőződésből tételek gyanánt hirdessük :

1. Az ellenséges haderő megsemmisítése a háború főcélja
s a tevőleges cselekvés számára a célhoz vezető főutat jelzi.

2. A haderő megsemmisítése főképen csak az ütközetben
történik.

3. Csak nagy és általános ütközetek szülnek eredményt.

4. Az eredmény akkor lesz legnagyobb, ha az ütközetek
egy nagy csatában összefolynak.

5. Egyedül egy nagy csatában képes a hadvezér szemé-
lyesen a cselekményt igazgatni, s a dolog természetében fek-

szik, hogy ő a kormányzatot legszívesebben önmagának tartja fenn.

Ezekből a tételekből kettős törvény kerül ki, melynek részei egymást kölcsönösen támogatják; ugyanis: az ellenséges haderő megsemmisítése nagy csatákban s ezek eredményében keresendő; viszont pedig a nagy csaták főcélja csakis az ellenséges haderő megsemmisítésében állhat.

Nagyon természetes, hogy a megsemmisítés elvét kisebb-nagyobb mértékben más eszközök is magukban foglalják; mert hiszen előfordulhat, hogy szerencsés körülmények közrejárával kis ütközetekben nagy haderőt is megsemmisíthetünk (Maxen), más oldalról pedig valamely nagy csatának egyedüli célja egy földrajzi pont elnyeréséből vagy megtartásából is állhat: de azért általánosságban igaz marad, hogy döntő csatákat csakis az ellenség megsemmisítése okáért vívunk s viszont, hogy ez utóbbi csakis nagy csatákkal érhető el.

A döntő csata tehát, összpontosított háborúnak, más szavakkal: a háború vagy hadjárat súlypontjának tekintendő. Amiként a nap sugarai csak a homorú tükör *gyűpontjában* egyesülnek teljes képpé és ott érik el a legmagasabb hőfokukat, úgy a háború tényezői és körülményei is csak a döntő csatában egyesülnek s szülik a legnagyobb és legtömörebb eredményt.

Hiszen már a haderóknak egy helyen egyesítése is, amiként ez minden hadjáratban történik, arra vall, hogy az összegezéssel vagy önkéntesen, tehát mint támadók vagy pedig a másik fél által kényszerítve, tehát mint védők a döntésre készülünk.

Ahol a döntés még sem következik be, ott az ellenségeskedés eredeti motívumához időközileg mérséklő, késleltető vagy feltartóztató indokok járultak és természetükhöz képest a mozgást gyengítették, eltérítették vagy teljesen beszüntették. Sőt még a kölcsönös semmítetés időszakában is, amely, mint tudjuk, sok háborúnak az alapvonása volt, a bekövetkező döntő csatának gondolata az, mely a betartandó vagy követendő út irányát jelzi.

Minél inkább közeledik a háború a valódi háborúhoz, minél jogosabban mondhatjuk, hogy a háború a kölcsönös ellenséges érzület és gyűlölet végleszámlálása, annál inkább fognak a cselekmények a véres összetűzésben egyesülni s a döntő csata annál jobban domborul ki.

Minden alkalommal, amidőn valamely nagy, tevőleges, tehát az ellenség érdekeibe mélyen bevágó célra törekszünk, a döntő csatához, mint a legtermészetesebb eszközhöz folyamodunk; ez az eszköz — mint később közelebbről látni fogjuk — tényleg a legjobb és az a fél, aki kerüli, mert nem akarja a sorsot kihívni, rendszeren bűnhődni szokott.

Mivel tevőleges célt csak a támadó szokott magának kitűzni, a döntő csata főleg az ő eszköze. De anélkül, hogy a támadás és védelem fogalmát ez alkalommal közelebbről meghatároznánk, már most mondhatjuk, hogy a legtöbb esetben

védő sem rendelkezik egyéb hathatós eszközzel arra nézve, hogy korábban vagy későbbben helyzete szükségletének megfelelően, feladatait megoldhassa.

A döntő csata a megoldás legvéresebb útja ; s bár nem áll pusztán kölcsönös gyilkolásból, mert inkább az ellenséges katonák bátorságát, mint fizikumát akarjuk agyonütni, megsemmisíteni, mint azt majd a legközelebbi fejezetben látni fogjuk, mindazonáltal mégis csak vér a bére, ölés a jellege ; ettől pedig irtózik a vezérben az ember.

De még jobban visszaretten az ember attól a gondolattól, hogy egyetlen egy kockára bízza a döntést.

Az összes cselekvés az idő és tér *egyetlen egy pontján* szorul össze és ilyenkor az a homályos érzés bánt bennünket, hogy csapataink a szűk téren sem fejlődni, sem működni nem képesek, azt hisszük, hogyha időt nyerünk, sokat nyerünk, még akkor is, ha az idő nekünk semmivel sem tartozik.

Ez ugyan csalódás, de mint csalódás is jelent valamit, s ne csodálkozzunk azon, hogy ez a gyengeség, mely nagy döntés előtt minden embernél mutatkozik, a vezért, aki a legnagyobb horderejű csapás előtt áll, sem kíméli meg.

Ebben találjuk indokát annak, hogy minden időben voltak kormányzók és hadvezérek, akik irtózva a döntő csatától, csak a döntő csata *körül* bolyongtak, s készek voltak lemondani céljukról, ha ezt az ily kerülgető úton elérni nem lehetett.

A történet- és elméletírók pedig, akik ily hadjáratokat és háborúkat elemeztek, nagy bölcsen kisütötték, hogy az ilyen kerülgetés egyenlő értékű a csatadöntéssel, sőt ezt magasabb művészetnek híresztelték el.

Ennek tulajdonítható, hogy már majdnem mi is hajlandók voltunk elhinni, hogy a döntő csata a háború gazdaszatában nem más, mint oly szükséges rossz, melyet az elkövetett hibák következtében kikerülni nem lehet, beteges jelenség, amit az elővigyázatos és helyes utakon járó háborúnak felmutatni nem volna szabad ; és csak azoknak a hadvezéreknek voltunk hajlandók odaítélni a babérkoszorút, akik értették a háborút vérontás nélkül viselni és kívántuk is, hogy a háború elmélete — valóságos bramin szolgálat — efféle tanokat hirdessen.

Az idő ezt a tévhitet rombadöntötte ugyan, de ki mondja meg, hogy fejét itt-ott rövidebb vagy hosszabb időre újra nem üti fel és a vezérlő egyéneket oly visszás dolgokra nem készíti, melyek a gyengeségnek kedveznek, vagyis az emberhez közelebb állanak.

Nem tudhatjuk, hogy nem jön-e oly idő, amidőn Napoleon hadjárait és csatáit nyers dolgoknak, bolondságoknak fogják tekinteni, s kedvteléssel és bizalommal veszik újból kézbe a régi elkorhadt és összeaszott intézményeknek és szokásoknak díszkardját.

Ha az elmélet óva int ilyesmitől, úgy nagy szolgálatot tett annak, aki az intésre hallgatott. Bár csak engedné az ég,

hogy én azoknak, akik drága hazánkban hivatva vannak e dolgokhoz döntőleg hozzászólni, kezét nyújthassak, őket vezethessem és felszólíthassam, hogy e dolgokat becsületesen vizsgálják meg.

De nemcsak a háború fogalma, hanem a tapasztalat is a mellett szól, hogy a döntés a főcsatában keresendő. Mindenkoron csak nagy győzelem szült nagy eredményt, és pedig a támadónál feltétlenül, a védőnél pedig többé-kevésbé. Sőt még Napoleon sem érhetne volna el, a maga nemében egyedül álló ulmi eseményt, ha a vérontástól irtózott volna, mert hiszen e dolog az ő előbbi győztes hadjárataival szoros vonatkozásban állott.

Nemcsak merész, vakmerő, dacos hadvezérek igyekeztek döntő csatákkal megoldani feladatukat, de mindazok is, akiket »szerencséseknek« nevezünk el, ezeknek felelete pedig az efféle körülményes kérdésben bizonyára mérvadó.

Oly hadvezérek felől mitsem akarunk tudni, akik vérontás nélkül győznek. Ha a véres csaták borzasztó képet nyújtanak, akkor tessék jobban megfontolni a háború dolgát, nem pedig elrendelni, hogy éles csatabárdunkat pusztá emberszeretből tompítsuk le: mert ez esetben jönni fog és jönni kell egy olyanak, aki majd éles eszközökkel karjainkat csapja le.

Mi döntő eszköznek tekintjük a nagy csatát, de persze nem oly értelemben, mintha ebből egyetlen egy elég lenne arra, hogy a háború vagy hadjárat befejeztessék.

A legújabb időben sok oly eset fordult ugyan elő, amidőn egyetlen egy csata döntötte el a hadjárat sorsát; de már az, hogy egyetlenegy csata döntötte volna el az egész háború sorsát, a legnagyobb ritkaság közé tartozik.

A nagy csata szülte döntés (eredmény) nemcsak a csatától, vagyis az abban részt vett fegyveres tömegektől és a győzelem intenzivitásától, de még a hadakozó feleknek egy csomó más körülményeitől is függ. De azért mégis mondhatjuk, hogy amidőn a hadakozó felek seregük zömével párbajt vívnak, oly fődöntést vezetnek be, melynek terjedelme, ha nem is minden, de némely irányban megfigyelhető, s amely, ha nem is az *egyetlen*, de bizonyára az *első*s eszerint a következőket nagyon is befolyásoló döntést jelent. Ezért a szándékolt főcsata a körülmények szerint kisebb-nagyobb mértékben a rendszer ideiglenes közép- vagy súlypontjának tekintendő. Minél inkább lakozik a hadvezérben a háború és az ütközet szelleme, vagyis minél jobban van eltelve attól a gondolattól, hogy ellenét mindenáron le kell és le fogja győzni, annál többet fog az első csatában kockáztatni, mert erős a bizalma, hogy a nagy betétéhez méltó nyereményt zsebel be. Napoleon talán egyetlen háborút sem kezdett meg ama hátsó gondolat nélkül, hogy elleneit — ha lehet — már az első csatában tönkreteszi, és II. Nagy Frigyes is hasonló gondolat fogta el, mikor természetesen szűkebb körülmények között egy kis sereg élén, az oroszok vagy a birodalmi sereg ellen küzdve, hátát biztosítani akarta.

Előzőkben mondtuk, hogy a főcsata — adta döntés, részben önmagától, vagyis a működő seregtestek erejétől s a siker nagyságától függ.

Az teljesen világos, hogy a hadvezér miként fokozhatja a döntés fontosságát, s csak azt jegyezzük meg, hogy a főcsata terjedelmével azoknak az eseteknek száma is növekszik, melyek a csata folytán hasonlóképen eldöntetnek.

Ezért látjuk, hogy azok a hadvezérek, kik önbizalommal voltak eltelve és a nagy döntést kedvelték, hadseregük nagy részét az ily csatában összpontosították, anélkül azonban, hogy más pontokon mulasztásokat követtek volna el.

Ami pedig az eredményt, vagy tüzeesebben szólva a győzelem intenzivítását illeti, ez főképen négy körülménytől függ, és pedig :

1. attól a harcászati alakzattól, amelyben a csata lefolyik ;
2. a vidék természetétől ;
3. a fegyvernemek számarányától ;
4. a kölcsönös hatalom viszonylásától.

1-hez. Valamely párhuzamos alakzatban vívott csata, amelyben a megkerülés művelete nem fordul elő, sohasem fog oly eredményt felmutatni, mint az a csata, amelyben a legyőzött megkerültetett, vagy pedig amelyet az utóbbi többé-kevésbé kihajlított arccal volt kénytelen megvívni.

2-hez. Átszegdelt és dombos vidéken szintén csekélyebb lesz az eredmény, mert a lökemerő nem lehet elég erős.

3-hoz. Ha a legyőzötnék lovassága hasonló erejű, vagy még erősebb, mint a győzőé, az üldözés hatása és ezzel együtt a győzelmi eredmény nagy része elesik.

4-hez. Végtére világos, hogy túlerővel aratott győzelem akkor, amidőn az erő egy része megkerülésre használtatott, nagyobb lesz, mint akkor, ha számra nézve gyengébb volt a győző. Igaz ugyan, hogy a teutheni csata e kijelentés igazságát megdönteni látszik, de szabad legyen állítanunk, hogy nincsen szabály kivétel nélkül.

A hadvezérnek a bemutatott dolgokban eszköze van arra nézve, hogy csatájának döntő jelleget biztosítson ; igaz, hogy egyúttal nagyobbak is lesznek ama veszélyek, melyeknek kiteszi magát, de hiszen minden ténykedése amúgy is az erkölcsi világ e dinamikus törvényének van alárendelve.

A háborúban eszerint, fontosság dolgában, semmi más nem lehet a főcsatával egybehasonlítani s a hadászat legfőbb bölcsessége abban áll, hogy a csatavivásra szükséges eszközöket megteremtse, magát a csatát hely, idő és az erők iránya szerint megállapítsa s a csata sikerét kellőleg felhasználja.

De ha e dolgok fontosak is, dőreség volna hinni, hogy azok bonyolódottak s rejtett természetűek ; sőt inkább egyszerűek s nem igényelnek művészi tervezgetést, de megkívánják a jelenségek éles megítélését, az erélyt, a szilárd következetességet és a fiatalos vállalkozó szellemet. Ebből láthatni, hogy

vajmi kevésre van szükség abból, amit könyvekből lehet tanulni és sok abból, amit — ha tanítható — másnak mint a könyvnek kell tanítani.

Az impulzust a főcsatára, a szabad, biztos haladást a főcsata felé, a saját erő érzete és a szükségesség tudata, vagyis más szavakkal : az emberrel született bátorság s a terjedelmes életviszonyok által élesített szem adja meg.

Legjobb tanítóként jeles példák fognak szerepelni, azonban ezek közé elméleti előítéletek felhője ne feküdjék, mert hiszen még a napvilág is megtörik a fellegekben. Ezeket az előítéleteket, melyek időnként miasmaszerűen keletkeznek és terjeszkednek, az elmélet sürgősen rontsa le és leronthatja, mert amit az emberi elme tévesen teremtett, azt a pusztá értelem szét is rombolhatja.

Visszapillantás a kilencedik, tizedik és tizenegyedik fejezetre.

A csata általános lefolyásáról a második fejezetben lévén szó, a 9., 10. és 11. fejezetben a döntést, a győzelem hatását és a csata igénybevételét beszéltük meg.

Amiként Clausewitz az ellenség tönkretétele céljából vívott ütközet eldöntésének főtényezőjeként friss tartalékok, vagyis hogy jól megértessük : a rend, az erkölcsi erő és a fizikai erő megtestesítőinek hiányát tünteti fel, úgy a csatadöntés okának is — és észszerűleg nem lehet másképen, mert hiszen a csata térben és időben egyesített részletütközetek összfogalma — ugyancsak a friss tartalékok hiányát mondja.

De amidőn ezt teszi, nem tagadja, hogy más okok is rászolgálhatnak a hadvezér abbeli szándékára, hogy a csatát abbahagyja ; így a birtokba vett terep elvesztése, visszavonulási vonalának veszélyeztetése is ; a főtényező azonban mindig csak az exekutív erő hiánya marad.

A hadvezér rendszerint már jóval a döntés bekövetkezése előtt érzi a dolog rossz kimenetelét ; a csapatok lassankint lankadó erkölcsi érzülete, a fizikai erő összeolvadása, az elvesztet terület, a visszaszerzésre irányuló hiábavaló törekvés, stb., vészjósító jelekként mutatkoznak.

S ha mindezeket látja a hadvezér s tudja a végeredményt, miért nem adja fel idejekorán a küzdelmet ?

Mert, bár a vészjósító jelek ritkán csálnak, a rossz végnak nem kell szükségképen bekövetkeznie ; a véletlenség és vaksors közbejátszhatnak, kis okok : részletgyőzelmek, nagy okozatot : a dolog jobbrafordulását idézhetik elő ; szóval csak emberi dolog, — és megbecsülendő emberi dolog — hogy e téren optimisták vagyunk.

Ezért tehát mindaddig, míg a remény mécse ég, míg friss tartalékokkal rendelkezünk, a csatafeladásról csak nagy ritkán lesz szó, legtöbbször akkor, ha az esthomály vet véget erőlködésünknek, ha hátunkat, visszavonulásunkat veszély fenyegeti s ha a jobb belátás vagy sokszor ellenkezőleg a teljes tönkre-

tétel előli indokolatlan félelem arra késztet, hogy mentjük meg azt, ami van s mint földönfutó koldusok ne térjünk haza.

A győzelem a döntő csatában hatást gyakorol a hadvezérre és hadseregére, a szemközt álló államokra és a békekötésig minden további ténykedésre.

Erkölcseileg — de amelynek fizikai következményei vannak — hat a győztes és a legyőzött félre.

A legyőzött félnél jobban rombol, mint növeli az erőt a győztesnél; e jelentőséget a háború általános, destruktív természetete idézi elő.

Az ellenség által kivívott győzelem pusztító hatása a hadseregnél és a hadvezérnél — mert hiszen ez is ember — oly nagy, hogy minden következő csata, mely külső körülményekre, például új és számos jól felszerelt, fegyelmezett haderőre vagy erősített pontokra, erős terepszakaszokra, hirtelen felszínre jutott erős elmékre és jellemekre nem támaszkodik, csak új veszteséget eredményez.

A népnél s a kormánynál rendszeren — nem mindig — a tetterőt lankasztja, fejtelenséget idéz elő, úgy hogy befolyásuk nem egyszer sodorta örvénybe a további hadműveletet és a játszmát sokszor idő előtt adták fel.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy a döntő csata hatása a háború további sorsát végérvényesen megpecsételte.

A győztes hadvezér eszélytelensége, szerfeletti óvatossága, félénksége, a hirtelen felébredt megtorló érzelem, s mint már említettük, a napfényre kerülő erős szellem és jellem stb., még nagyon is megváltoztathatják az állapotot.

Az ilyen esetek kivételesek ugyan, de előfordulhatnak s ezért áll az a tétel, hogy egy és ugyanaz a győzelem a legyőzöttek szelleme, jelleme és erőforrásai szerint egészen elütő következményeket eredményezhet.

Ha a csata hatása — amint láttuk — oly nagy horderejű, csak logikus, hogy mindenkor a döntő csata eszközéhez kell folyamodnunk, amidőn nagy vívmányokat óhajtunk.

Ez — mint mondtuk — logikus és természetesnek látszik s mégis hányszor nem történt meg, hogy hadvezérek, hadseregek visszarettek a csata gondolatától.

Egyrészt a vértől irtóznak, más oldalról pedig az összezorult szív, az ide-oda kóválygó sötét gondolatok visszariasztják az embert — a hadvezért — attól, hogy egyetlen egy kártyára bízsa sorsát!

A mult századokban ezért kerülgették a csatát, azt híván, hogy hadászati sakkhúzások szurrogátumával is elérik a célt.

A keztyűs kezű, emberbaráti érzülettel, igazabban nyúl-szívű és rókaeszű uraknak nagy leckét adott a bárdolatlan

mészáros, aki éles bárdal kímélet nélkül, halomra ölte áldozatait.

Ne féljünk tehát a döntő csatától ; minél nagyobb az, annál nagyobb eredményt is fog felmutatni ; de azon legyünk, hogy bátor szívvel a győzelem tényezőit előkészítsük s hatályosságát neveljük a jól megválasztott harcászati alakzattal, a terep ügyes felhasználásával, helyes hadszervezetünkkel és tényleges hatalmunk legnagyobb kifejtésével.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Hadászati eszközök a győzelem kiaknázására.

A hadászatot csak nagyon kis mértékben, vagy egyáltalában nem dicsérik, amikor igazán nehéz munkát végez és a győzelem feltételeit előteremti, holott fényesnek és dicsőségesnek híreszteli, amidőn a kivívott győzelmet kiaknázza.

Hogy mily különleges célja lehet a csatának, hogy a háború rendszerére miként folyik be, hogy győzelmi útja a körülmények természete szerint meddig vezethet és tetőpontja hol fekszik, azt csak később fejtegethetjük. De minden képzelhető viszonyok között igaz marad, hogy a győzelem üldözés nélkül nagy eredményeket nem mutathat fel és hogy a győzelmi útnak, bármily rövid legyen is, az üldözés első lépésén túl kell vezetnie.

A legyőzésnek e szükségszerű függelékénél : az üldözésnél időzzünk egy pillanattal.

A megvert ellenségnek üldözése akkor kezdődik, amidőn ez, az ütközetet abbahagyva, helyét odahagyja ; minden korábbi, ide-oda való mozgás a csatára való fejlődéshez számít.

A jelzett pillanatban a győzelem — ha kétségtelen is, rendszerint oly csekély, hogy az események sorában tevőleges eredményt nem biztosítana, ha az első nap foganatosítandó üldözéssel nem tökéletesítenék. Ebben szerezzük meg a győzelmet megtestesítő tropháákat.

Legelőször is erről az üldözésről fogunk beszélni.

A hadakozó felek rendszerint gyengült testi erővel fognak a csatavíváshoz, amennyiben azok a menetek, melyek a csatát közvetlenül megelőzik, többnyire a sürgős körülmények jellegét viselik magukon. A csata ama fáradsalmi, melyek a hosszasan tartó küzdelemmel járnak, teljessé teszik a kimerültséget. A csatában a győző félnél is épúgy felbomlott a rend, mint a legyőzöttnél s ő azon igyekszik, hogy mindenekelőtt a rendet állítsa helyre, az elszéledteket gyülekeztesse, a töltényben szütködőket ellássa. Mindezek a körülmények a győzőt is a már említett krízisbe sodorják.

Ha már most a legyőzött csak alárendelt és lényegtelen része volt az egésznek és más csapatok olvasztják magukba, vagy pedig még tetemes erősítésekre számít, könnyen előállhat

az az eset, hogy a győztes fél győzelmét elveszíti. Az ily esetnek megfontolása természetesen az üldözésnek vajmi hamar véget vet, vagy legalább is zabolázza hevesességét.

De egyébként még ott is, ahol erősítésektől nem kell félni, eléggé hátráltatják gyors üldözésében a győzőt a fentérintett körülmények.

Az utóbbi esetben ugyan nem kell félni attól, hogy a győzelem az üldöző kezei közül kisiklik, mindazonáltal nincsen kizárva, hogy hátrányos ütközetek ne forduljanak elő, amelyek azután a már kivívott előnyöket lényegesen csökkentik.

Ezenkívül azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a hadvezér akaratára ónsúllyal nehezülnek az érzéki emberek szükségletei és gyengéi. A parancsa alatt állók ezrei pihenés és testi erősítés után vágyakoznak s nagyon is óhajtják, hogy egyelőre a veszély és a munka zárókorlátai leeresztessenek; nagyon, de nagyon kevés azoknak a száma, kik a jelen pillanaton túl, előre tekintenek és előre éreznek, s akikben megvan a bátorság, hogy a végrehajtott első nehéz munka után azokra a sikerekre is gondoljanak, melyek e percben csak a győzelem cafrangjának, a diadal pompájának tűnnek fel. És e tömérdek népnek szavazata is van a hadvezér tanácsában; mert az érzéki ember érdekének az egymás fölött álló vezérekben oly vezeték áll rendelkezésére, mely biztosan elvezet a hadvezér szívéig. Egyébként a hadvezér belső tevékenysége a szellemi és testi megerősítések folytán már szintén nagyon gyengült s így esik, hogy e tisztán emberi oknál fogva rendesen kevesebb történik, mint történhetnék, s hogy az, ami általában történik, egyedül a hadvezér *dicsvágyának, erélyének*, sőt — kimondjuk — *ridegségének, keményszívúságának* tulajdonítható.

Csak ekként lehet megmagyarázni azt a jelenséget, hogy sok hadvezér a túlsúlyadta győzelmet, lanyha üldözéssel zárta be.

Részünkről azt valljuk, hogy az első üldözés csak a győzelem napján s az ezt követő éjjelen történjék, mert ezen az időpontra túl a pihenés sürgős követelményei minden körülmények között »állj«-t vezényelnek.

Az első üldözésnek többrendbeli természetes fokozata van.

Az első az, amidőn az üldözés pusztán lovassággal történik; ebben az esetben az üldözés inkább ijesztés és megfigyelés, mint valódi, igazi utánnnyomulás, mert a legcsekélyebb terepakadály rendszerint elegendő, hogy az üldözés beszüntetessék. Ha igaz is, hogy a lovasság gyengült és megrendült csapatok ellenében sikeresen használható, másrészt az is igaz, hogy az összegésszel szemben vajmi sokat nem tehet, mivel az elvonuló hátravonulását friss tartalékokkal fedezi, melyek a legközelebbi állásnál, mindhárom fegyvernemből állván, a lovasságot kétségtelenül vagy legalább is rendszerint visszautasítják.

Csak igazi futásban, teljes feloszlásban levő hadseregnél engedünk e tekintetben kivételt.

Az üldözés második fokozata az, amidőn egy erős, minden fegyvernemből, de főképen lovasságból álló elővédet bízunk

meg e feladattal. Ebben az esetben az ellenség kényszerítve van utóvédjenek vagy hadseregének legközelebbi erő állásáig hátrálni. Mivel pedig állások hamarjában mindenkor nem találhatók, az üldözés bizonyos időig eltart; több órán túl azonban semmiesetre sem, mert az elővéd nem érzi magát kellően támogatva.

Az üldözés harmadik és legerősebb foka akkor áll elő, amidőn a győztes hadsereg maga nyomul elő s mindaddig üldöz, míg azt ereje bírja. Ebben az esetben a megvert ellenség az esetleg elfoglalt legtöbb állást már a támadást vagy megkerülés pusztá kísérlete következtében el fogja hagyni s utóvéde még kevésbé fog makacs ellenállást kifejteni.

Az üldözést mindhárom esetben, rendszerint az éjszaka szünteti be, — ha ugyan addig be nem fejeztetett volna — és az a kevés eset, amidőn az üldözés az éjjelen át is folyt csak az üldözés nagyon is szigorított fokozatának tekintendő.

Ha meggondoljuk, hogy éjjeli ütközetekben többé-kevésbé minden az esélynek van átengedve és hogy a csata végén a rend amúgy is nagyon meglazult állapotban van, könnyen fel-foghatjuk, hogy mindkét hadvezér miért retten vissza a csatának éjjeli folytatásától. Ha a legyőzött fél hadserege teljes feloszlásban nincsen, viszont a győző hadseregének kiváló harci erényei nem biztosítják a sikert, úgy az éjjeli csatában majdnem minden kockán forog, amit pedig a legmerészebb hadvezér sem akarhat. Rendszerint tehát az éj véget vet az üldözésnek még akkor is, ha a csata közvetlenül az éj beállta előtt fejeződött volna is be. Az éj a legyőzöttnak hasznára van; oltalma alatt a csapatok pihenhetnek, gyülekezhetnek, vagy pedig a visszavonulásra felhasználva térbeli előnyt nyerhetnek.

A legyőzött ez elválasztó szakasz után (tehát másnap) észrevehetőleg jobb állapotba jön. Az elszéledtek összesereglettek, a tölténykészlet kiegészült, a rend helyreállt.

Ami ezután a győzővel szemben következik, már egy új ütközet jellegét viseli s nem a régiek folytatása; s ha az új ütközet számára abszolút jó eredményt nem is ígér, mégis új küzdelem az, nem pedig a győzőnek az elhullt roncsok felszedésében álló könnyű munkája.

Azokban az esetekben tehát, amidőn a győztes fél, ha csak egy minden fegyvernemből álló erős elővéddel is, az éjjelen át folytatni képes az üldözést, a győzelem hatása rendkívüli módon erősbül, amint ezt a leutheni és belle-alliancei csaták bizonyítják.

Az üldözés lényege tulajdonképen harcászati dolog s csak azért időzünk nála, hogy fogalmat nyerjünk, mennyire tudja fokozni a győzelem hatását.

Az első üldözés a legközelebbi állásig minden győztes félnek elvitázhatatlan joga s alig van összefüggésben további terveivel s körülményeivel. Ez utóbbiak a győzelem hatását

(később) csökkenthetik, de nem gátolhatják meg a győzelem kiaknázását; legalább is az efféle gondolható esetek oly ritkaszámba mennek, hogy az elméletre nem lehet észrevehető befolyásuk.

És e helyen meg kell jegyeznünk, hogy a legújabb háborúk példái az erélynek valóban tág mezőt nyitottak. A régi, keskenyebb alapon nyugvó, szűk korlátok közé szorított háborúkban e téren is, miként sok más ponton szükségtelenül elfogadott megszorítások állottak fenn. Régenten a hadvezérek előtt a *győzelem dicsőségének fogalma* volt a fődolog s az ellenséges haderő megsemmisítésére annál kevésbé gondoltak, mivel ezt korántsem tartották a háború fő- és egyetlen eszközének, hanem csak a rendelkezésre álló tömérdek út egyikének. És ezért szívesörömet dugták hüvelybe kardjukat, ha az ellenség az övét leeresztette. Mi sem volt előttük természetesebb, mint az, hogy a küzdelem a döntés után beszüntetendő és hogy minden további vérontás céltalan kegyetlenséget jelent. Ha ezen hamis bölcsélet nem is foglalta magában minden elhatározásukat, mégis nézőpontul szolgált, amely alatt az erők kimerültségére, valamint a küzdelem továbbfolytatásának lehetetlenségére való hivatkozás könnyebben szerezhetett érvényt magának. De másrésztől meg kell engednünk, hogy a győzelmi eszköz kímélése bizony szem előtt tartandó, különösen akkor, ha az az egyedüli eszköz s közel az idő, amidőn majd — amiként ez minden támadás után bekövetkezik — a kínálkozó sok dolgot alig lehet elvégezni.

Mindazonáltal hamis volt a régiek okoskodása, mert az üldözésnél szenvedhető veszteség a legyőzött félével szemben csak csekély lehetett. Az előzőleg felemlített szemlélet tehát csak úgy származhatott, hogy a haderőt nem tekintették a fődolognak. S ebből magyarázható ama tény, hogy a korábbi háborúkban csak az igazi hőroszok, mint XII. Károly, Marlborough, Jenő herceg és Nagy Frigyes tetőzték határozott győzelmüket erélyes üldözéssel, míg más hadvezérek rendszerint megelégedtek a csatatér birtokával.

Ama nagy erély, melyet az újabb hadviselés a nagyobb viszonyok folytán nyert, a szokásos korlátokat ledöntötte; az üldözés a győztes fél fődolgává lett; a nyert tropháák számra nézve gyarapodtak s ha némely újabbkori csatákban az üldözés nem volt erélyes, az a kivételes esetek közé sorolható s különös körülmények indokolták.

Görschen és Bautzen-nél csak az ellenfél túlerős lovasága, Gross-Beeren és Dennewitz-nél a svéd trónörökös rosszindulata, Laon-nál az öreg Blücher gyenge egészsége gátolta meg a teljes tönkretételt.

De Borodino esete is ide tartozik és mi indítatva érezzük magunkat erről néhány szóval már azért is megemlékezni, mert egyrészt a dolgot Napoleon pusztító okozásával agyonütni nem lehet, másrészt pedig, mert nem akarjuk, hogy ez az alkalom is ama kevesek közé számíttassék, melyekről megemlékeztünk s a

melyekben a körülmények a hadvezért már a csata elején fogva tartják.

Napoleonnak, az ő nagy tisztelői is, mint Vaudancourt, Chambray és Segur szemére lobbantották, hogy az orosz hadsereget nem kergette el teljesen a csatatérről, s hadseregének utolsó maradványaival nem semmisítette meg; ha ezt teszi, — úgy mondják ezek — az oroszok vesztett csatája egyértelmű lett volna a teljes tönkretétellel.

Messzire vezetne, ha a hadakozó felek kölcsönös helyzetét közelebbről akarnók megállapítani, de annyi mindenestre igaz, hogy Napoleon, aki a Nyemen átlépésénél még 300.000 katonája volt azoknál a hadtesteinél, amelyek Borodino körül harcoltak, most már csak 120.000 emberrel rendelkezett s joggal tarthatott attól, hogy nem lesz elég erős Moszkvát, amelytől látszólagosan minden függött, birtokba keríteni, ha hadseregének töredékét nagyon is igénybe veszi.

A kivívott győzelem elég nagynak látszott neki arra, hogy Moszkvát hatalmába ejtse, amennyiben nem volt valószínű, hogy az orosz hadsereg 8 nap leforgása alatt új csatára készen legyen; Moszkvában pedig békét reménylett köthetni. Igaz, hogy egy teljesen tönkretett orosz hadsereg a békét bizonyosabbá tette volna, de a fődolog mégis csak az volt, hogy a fővárosig eljuthasson, illetőleg oly erővel jöjjön oda, mellyel a fővárosnak s ezzel együtt a birodalomnak s a kormánynak hatalmas voltát kimutathatja. Az az erő, amelyet Napoleon Moszkvába vitt, amint a következmény mutatja, már is elégtelen volt az imponálásra, de még elégtelenebb lett volna, ha ő az orosz hadsereg teljes megsemmisítésével a magáét is szétdarabolja.

Napoleon ezt jól érezte s ezért ő szemünkben teljesen igazolva van.

Mindazonáltal ez az eset mégsem sorolható azok közé, amelyeknek általános körülményei már az első üldözés ellen is tiltakoznak.

E csatában üldözéséről még szó sem volt.

A győzelem már délután 4 órakor bevégezett tény volt ugyan, de az oroszok még a csatatér legnagyobb részét birtokukban tartották s nem is szándékozták még elhagyni; a támadás megújítása esetén makacs ellentállást fejtettek volna ki, ami bizonyára teljes tönkretételükkel végződik, de a támadónak is sok véráldozatba került volna.

Borodinót azon csaták sorába kell igatnunk, melyek, mint Bautzen, nem küzdettek ki teljesen.

Bautzennél a legyőzött fél a csatát félbeszakította; Borodinónál a győző volt az, aki egy fél győzelemmel érte be, nem azért, mert a döntést kétségesnek hitte, de azért, mert nem volt elég gazdag a teljes győzelemért követelt árt megfizetni.

Visszatérve tárgyunkhoz, az első üldözésre vonatkozó szemléletünk eredményeként megállapíthatjuk, hogy:

a) az üldözés erélyének foka fogja főképen meghatározni a győzelem értékét:

b) az üldözés a győzelem második felvonása s ez sok esetben fontosabb lesz, mint az első ;

c) a hadászat, amidőn itt a harcászathoz közeledik, avégből, hogy az általa bevégzett munkát átvegye, nyomatékosan követeli, hogy az üldözés teljessé tegye a győzelmet.

A győzelem hatása a legritkább esetben szűnik meg az első üldözés után ; ellenkezőleg csak ezután következik tulajdonképeni pályafutása, melynek gyorsaságát a többi körülmények között, melyekről későbben lesz szó, elsősorban a győzelem mértéke is befolyásolja.

Az első üldözésen túl nyilvánuló dolgokról most csak azt iktatjuk ide, ami általános jellegű, nehogy minden alkalommal ismétlésekbe bocsájtkozzunk.

A további üldözésnél ismét három fokozatot különböztethetünk meg :

1. a puszta utánnyomulást ;
2. a tulajdonképeni üldözést ;
3. a leszorításra, elvágásra irányuló párhuzamos menetet.

1-hez. A puszta utánnyomulást az ellenség addig tűri, míg azt hiszi, hogy új ütközetbe bocsájtkozhatik velünk. A puszta utánnyomulás tehát, eltekintve attól, hogy mindazt, amit az ellenség nem takaríthat el, jelesen : a sebesülteket, betegeket, elfáradtakat, járműveket s málhát, kezünkbe szolgáltatja, a győzelem hatását vajmi hamar beszünteti s nem képes az ellenség feloszlását siettetni, miként a másik két fokozat.

2-höz. Ha mi ugyanis nem elégszünk meg azzal, hogy az ellenséget eredeti táborába, eredeti kiindulási pontjára csendesesen kövessük és annyi tért vagy vidéket nyerjünk, amennyit ő nekünk átengedni akar, de oly intézkedésekkel élünk, amelyekkel az ellenségtől mindig többet és többet követelhetünk, vagyis ha jól megalakított és felszerelt elővédünkkel a legyőzöttnek sarkában leszünk, utóvédjét mindenkor megtámadni készülünk, amikor az állást foglalni akar, úgy az ellenség mozdulatát siettetni fogjuk ; a mozdulat siettetésével pedig visszavonulása a pihenés nélküli futás jellegét fogja felvenni, ez pedig feloszlását nagyon elősegíti.

Mi sem képes a katonánál oly nyomorult érzést előidézni, mint az, ha újra meg újra a támadó ágyúinak dőrejét hallja akkor, amidőn elcsigázott menet után végtére pihenni akar ; s ez az érzés csakhamar páni ijedelemmé válik, ha a dolog napnap mellett tart s szünni nem akar.

A támadónak erélyes fellépése által a védőben fölkeltett az az szomorú tudat, hogy neki az előbbinek engedelmeskednie kell, mert ellentállásra képtelen, a hadsereg erkölcsi erejét elvégre is nagy mértékben gyöngíti.

Az üldözés ha ása legnagyobb akkor lesz, ha az ellenséget éjjeli menetekre kényszerítjük. Ha a győztes fél a legyőzött hadsereget vagy annak utóvédjét naplementekor táborából felriasztja, ez kénytelen lesz éjjel menetelni, vagy legalább

táborát megváltoztatni, ami végre egyre megy : a győző ellenben nyugodtan töltheti éjjelét.¹

Nevetséges pedantéria lenne, ha mértani magyarázatokkal útmutatást adnánk arra nézve, hogy miként kell a győztesnek üldöző meneteit rendezni avégből, hogy a legyőzött éjjeli meneteket tegyen, míg ő ezalatt pihen. — Hiszen a menetek rendezése nem mértani körülményektől függ, de sok mástól, főleg élelmezési tekintetektől, terepszakaszoktól, nagy városoktól stb. stb.

De azért mégis igaz marad, hogy az üldöző menetek céljává lehet a mondottat tenni s ha sikerül, nagy eredményt mutat fel.

Hogy az ily eljárást valóságban ritkán vesszük igénybe, onnan van, mert általában nehéz és az üldözőre is nagyon fárasztó.

Jókor reggel elindulni, déltájban táborba szállni, nappal a szükségletek előteremtéséről gondoskodni, éjjel édesen nyugodni, sokkal jobb és könnyebb dolog, mint ha mozdulatainkat az ellenségé után kell szabályoznunk ; bizony nem kellemes, ha elhatározásainkat mindig az utolsó pillanatra kell halasztanunk, ha majd reggel, majd este kell elindulunk ; ha naponkint több órán keresztül kell az ellenséggel szembenéznünk, verekednünk, megkerülő mozdulatokat tennünk, röviden : mindazon harcászati munkálatokkal élnünk, melyek evégből szükségeseeknek mutatkoznak.

Tagadhatatlan, hogy ez ónsúllyal nehezül az üldöző seregtestre, s a katonák, akik a háborúban sok más teher alatt amúgy is eleget nyögnek, nagyon hamar készek a feleslegesnek látszó nehezekek magoktól messze eldobni.

E szemlélődés, vonatkoztatassék akár az egész hadsereg, akár egy erős elővédre, csak igazságokat tartalmaz.

Az érintett okonál fogva csak ritkán fordul elő, hogy a győztes a továbbüldözés második fokozatát alkalmazza.

Az 1812. orosz hadjáratban maga Napoleon sem alkalmazta az üldözés e nemét annál a szembeszökő oknál fogva, mert félt, hogy a hadjáratnak amúgy is óriási nehézségeit s fáradságait roppanul hatványozná.

Más hadjáratokban azonban e téren nagy erélyt tanúsított.

A továbbüldözés harmadik és leghathatósabb neme a visszavonulás céljával párhuzamosan végzett menet.

Minden megvert hadseregnek, háta mögött közelebb vagy távolabb lesz egy olyan frontja, melynek elérését óhajthatja, esetleg azért, mert további hátravonulása innen nem veszélyeztethető (útszorosoknál), talán azért, mert e hely egy nagy város vagy főváros és élelmi, utánpótlási, esetleg politikai szempontokból fontos, vagy pedig azért, mert ott a hadsereg új erőhöz

¹ Anélkül hogy a fentebb mondottak általános hatályát gyengíteni akarnók, megjegyezzük, hogy manapság : a vasutak idejében előfordulhat, hogy tekintélyes nagyságú seregtestek is könnyen kivonhatják magukat az üldözés bomlasztó hatása alól.

jut, például ha az erődítve van, vagy ha ott más seregtestekkel egyesül stb. stb.

Ha már most a győztes fél valamely mellékúton egyenesen eznnek a célnak tart, világos, hogy a legyőzött visszavonulását hátrányos módon annyira bírja siettetni, hogy az végtére futássá válhatik.

A legyőzöttnek ennek ellensúlyozására három eszköz áll rendelkezésére.

Az első abban áll, hogy az üldözőnek nekimegy s egy nem várt támadással igyekszünk megszerezni a siker valószínűségét, amelyet helyzete folytán máskülönben úgy sem érne el; ez a dolog természetesen vállalkozó szellemű, merész hadvezért s oly kitűnő hadsereget tételez fel, mely csak pusztán legyőzött, de nem teljesen megvert állapotban van; ezért az ilyen eszközt csak a legritkább esetben alkalmazzák.

A másik eszköz a visszavonulásnak siettetése. Ámde a győztes épen ezt akarja, mert könnyen megtörténik, hogy ennél a csapatok túlságáztatnak s ily állapotban elmaradozókbán, eltört ágyúkbán és járművekben felette nagy veszteség éri.

A harmadik eszköz abban áll, hogy a legközelebbi elvágási pontok megkerültetnek, hogy ekként a menetek az ellenségtől nagyobb távolságban s kevesebb fáradsággal s kisebb veszéllyel legyenek végrehajthatók.

Ámde ez az eszköz a lehető legrosszabb, mert olyannak tekintendő, mint egy fizetésektelen személy által felvett újabb kölcsön, mely még nagyobb zavart fog előidézni.

Vannak esetek, amidőn tanácsos ezzel az eszközzel élni, vannak esetek, amelyekben csak ez az eszköz segít; példákat is tudunk arra, hogy az ilyen vállalat sikerült, de általában mégis csak igaz marad, hogy a mondott eszköz választásánál nem annyira az a meggyőződés dönt, hogy ezen az úton biztosabban érünk célt, mint egy más ok.

Az ok: az ellenséggel való találkozás félelmében áll. — Jaj annak a hadvezérnek, aki ennek az érzésnek átengedi magát.

Bármily sokat szenvedett a hadsereg erkölcsi érzülete, bármily indokolt is az az aggodalom, hogy minden összezapás az ellenséggel csak hátrányos lehet, az ellenségnek kikerülését célzó aggódó gondoskodás csak tetőzi a bajt.

Napoleonnak sohasem sikerült volna a hanaui csata után megmaradt 30 vagy 40.000 emberét a Rajnán keresztülvezetni, ha e csatát kikerüli s folytatja útját a folyón át Mannheim vagy Koblenz érintésével.

Egyedül csak gondosan bevezetett s ugyanígy vezetett kis ütközetekkel, amelyeknél a terep a védő szerepére utalt legyőzött segélyére van, lehet leghamarabb a hadsereg erkölcsi érzületét újra emelni.

Majdnem hihetetlen, hogy a legkisebb sikernek is mily jótékony hatása van. — Csakhogy az ilyen kísérletekhez nagy lelkielőz szükséges; a másik út, vagyis a kikerülés útja első pillanatra könnyebbnek látszik s legtöbbször előnyben is részesül.

Pedig e kikerülés leginkább segíti elő az üldöző szándékát és sokszor a legyőzött teljes megsemmisítésével végződik.

Emlékeztetünk itt arra, hogy hadseregekről szólunk, nem pedig kis testekről, melyek elvágva, kerülő úton igyekeznek övéikhez jutni ; ez utóbbiaknál mások a körülmények s náluk az elkerülés sokszor sikerül.

A céltárgy elérésére irányuló versenymenetelésnél azonban a győztes félnek, ha sikert akart felmutatni, azon kell lenni, hogy egy megfelelő osztaggal az ellenséget nyomon kövesse s felszedje, ami visszamarad, szóval az ellenség jelenlétének benyomását a hátrálónál ébrentartsa.

Ezt Blücher a belle-alliancei példás üldöző menetnél elmulasztotta.

Az ily üldöző menetek természetesen a győzött is gyengítik s nem tanácsosak, ha az ellenséges hadsereget egy másik tekintélyes sereg olvasztja magába ; ha kitűnő hadvezér áll az élen s ha az ellenséges hadseregnek megsemmisítése nincsen igen jól előkészítve.

Ellenben ott, ahol ez az eszköz használható, úgy hat, mint valami óriási gép. A megvert hadsereg aránytalanul sok beteget s elfáradtat veszít, szelleme a folytonos aggodalom miatt oly annyira szenved, hogy többé tisztességes ellentállásra gondolni nem lehet ; naponkint kardcsapás nélkül ezer meg ezer fogoly esik a győző kezébe.

A győző szerencséjének ezen a fényes nappalán ne ijedjen vissza erejének megosztásától avégből, hogy minél többet érjen el, kisebb csapatokat elvágjon, várakat bevegyen, nagy városokat megszálljon stb.

Mindent merészelhet s mindaddig merészelhet, míg új viszonyok állanak elő ; s minél többet merészel, új körülmények annál később állanak elő.

Döntő csaták fényes eredményét s nagyszerű üldözést Napoleon hadjárataiban nem csak egyet találunk.

Gondoljunk csak Jenára, Regensburgra, Lipcsére és Belle-Alliancra.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Visszavonulás elvesztett csata után.

Az elvesztett csatában a hadsereg ereje megtört ; az erkölcsi jobban, mint a fizikai : még egy másik csata, ha csak új, előnyös körülmények nem játszanak közbe, teljes leveretést, sőt megsemmisülést okoz. Ez katonai axióma. A dolog természetében rejlik, hogy a visszavonulás addig a pontig terjed, ahol az erő egyensúlya akár erősbítésekkel, akár várak és erős terepszakaszok oltalma alatt, vagy pedig az ellenséges hatalom túlterjedése következtében helyreállítható.

A veszteség foka, a legyőzetés mértéke, de leginkább az

ellenség jelleme fogja az egyensúly momentumának távolságát meghatározni. Sok példát tudunk arra nézve, hogy a megvert hadsereg csekély távolságban foglalt állást, anélkül, hogy körülményei a csata óta csak legkevesbé is változtak volna.

Ennek oka abban rejlik, hogy a győztes ellenség vagy erkölcsileg gyöngé, vagy pedig a csatákban nyert túlsúlya nem oly tetemes, hogy erősebb akciót indíthasson.

Lassú, ellentállásra mindig kész visszavonulás, egybekötve merész és bátor szembeszállással, feltétlen követelmény ott, ahol az üldöző előnyének túlságos kizsákmányolását megakadályozni akarjuk, ha az ellenség hibáit és gyengéit javunkra fordítani kívánjuk s nem szeretnénk egy talpalatnyival több tért sem veszíteni, mint amennyit a körülmények hatalma követel, de főleg akkor, ha a hadsereg erkölcsi erejét emelni és előnyösen fenntartani akarjuk.

Nagy hadvezérek s gyakorlott hadseregek visszavonulása a megsebesült oroszlán hátrálásához hasonlít és ez tagadhatatlanul a legjobb elmélet.

Igaz, hogy veszedelmes helyeket elhagyandó, sokszor időt pazarló és ezért veszedelmessé vált alakisággal ütötték el a dolgot, holott minden attól függött, hogy gyorsan meneküljenek. Gyakorlott hadvezérek nagyon fontosnak tartják ezt az elvet.

Ámde azokat az eseteket, melyekben ezen elv alkalmazható, nem szabad összetéveszteni a vesztett csata következtében történő általános visszavonulással.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy ez utóbbi esetekben elégséges néhány gyorsmenettel magát az ellenség közvetlen közeléből kivonni és gyorsan valamely erősebb álláshoz jutni.

Ellenkezőleg, a mozgulatok a lehető legkisebbre szabandók s általában az az elv lebegjen szem előtt, hogy az ellenség akaratát reánk erőszakolni ne engedjük.

Az teljesen igaz, hogy ezt az elvet véres ütközetek nélkül; nem érvényesíthetjük, de az elv az áldozatokat megéri. Enélkül a mozgulatok rohamosak lesznek és végre futássá változnak át; eközben az elmaradozók száma nőttön-nő s nagyobb lesz a veszteség, mint amennyibe az utóvédek csatái kerültek volna s ezenkívül a bátorság utolsó maradványa is tönkremegy.

Az érintett elvet legjobban úgy követjük, ha az utóvédet a legkitünőbb csapatokból állítjuk össze s élére a legbátrabb tábornokot helyezzük; és ha az utóvéd a legfontosabb pillanatokban az egész hadsereg által támogatva, a terep szorgos felhasználásával erős lesállítások igénybevételével idő és alkalom adtán, vagyis ha az üldöző túlmerész s a terep az utóvédnek kedvez, valóságos kis csatát tervez és vív.

A visszavonulás természetesen kisebb-nagyobb nehezséggel jár, aszerint, amint a csata kedvező vagy kedvezőtlen körülmények között több-kevesebb eréllyel vivatott.

Hogy miként esik el a hadsereg a rendes visszavonulástól, ha erősebb ellenféllel szemben a végsőig kitart, mutatja a jenai és belle-alliancei csata.

Találkoztak olyanok (Lloyd, Bülow), akik azt tanácsolták, hogy a hadsereg a visszavonulás alkalmával osztassék meg, vagy pedig a visszavonulás excentrikusan hajtassék végre.

Itten oly megosztás, amely pusztán a kényelem kedvéért történik, s amely az együttes küzdelmet megengedi, nem jön tekintetbe; minden más felette veszedelmes s amennyiben a dolog természete ellen van, egyúttal nagy hiba is.

Hízen minden elvesztett csata gyengítő, feloszlató elvet képvisel és ezért a legelső szükséglet az, hogy összeszedjük magunkat, vagyis hogy gyülekezzünk és a gyülekezésben a rendet, bátorságot és bizalmat megtaláljuk.

A gondolat, hogy mi az ellenséget abban a pillanatban, amidőn ő győzelme gyümölcsét akarja felszedni, két oldalról nyugtalanítsuk, valóságos anomália.

Félénk, poltron ellenségnek lehetne ugyan ezzel imponálni s ilyen esetben ezt az eszközt igénybe is kell venni; ott azonban, ahol az ellenség gyengeségéről biztos tudomásunk nincsen, hagyjuk a dolgot.

Ha a hadászati viszonyok megkívánják, hogy a visszavonulást balról, jobbról elkülönített csapatok fedezzék, a követelménynek eleget kell ugyan tenni, de azért a megoszlás mindig bajnak tekintendő és ritkán leszünk oly helyzetben, hogy a kikülönítést már a csatát követő napon végezhetjük.

Nagy Frigyes a kollini csata és a prágai ostromzár abbahagyása után nem szabad tetszésből ment vissza három oszlopban, de azért, mert csapatainak állása és Szászország fedezése feltétlenül követelte.

Napoleon a brienni csata után elrendelte, hogy Marmont az Aube-ra menjen vissza, ő maga pedig a Szajrán át Troyes felé indult. Hogy e megoszlás nem bosszulta meg magát, abban keresendő, hogy a szövetségesek üldözés helyett szintén elváltak egymástól és Blücher a Marne felé fordult, Schwarzenberg pedig abbeli félelmében, hogy gyenge, csak nagyon lassan nyomult előre.

Visszapillantás a tizenkettedik és tizenharmadik fejezetre.

A győzelem kiaknázására tulajdonképen csak egy eszköz van: az üldözés.

Az üldözés nem könnyű munka.

Elfáradt, agyoncsigázott csapatokkal újabb és fokozott fátalmaknak és veszélyeknek eleibe menni, már csak azért sem csekély dolog, mert előzőleg a katonatömeg ellenkező kíváncsiát kell legyőzni, jóakarátát és készségét fentartani és a hadvezérnek a maga saját emberbaráti és egyéb lanyha érzelmeit is el kell némítani.

Az üldözés erélyének fokozatai vannak. A legenyhébb, ha csak lovassággal üldözünk; mindhárom fegyvernemből alakított elővéd üldözése már erősebb; s legerősebb akkor, ha e célra összes csapatunkat használjuk fel.

Legcélszerűbb, ha az első üldözést a győzelem napján megkezdjük és az éjjelen át folytatjuk ; ezen időponton túl a pihenés követelményei sürgetőleg lépnek fel.

Úgy ennek az első üldözésnek, mint a további üldözésnek munkája nagyon jövedelmező. Katonákban, ágyúknál, löszerekben s anyagban kevés veszteséggel rendkívüli nagy zsákmányt ejtünk. Megérdemli tehát a munkát és fáradságot, mert ezen az úton a háború számláján javunkra erős követelések iratnak.

Az első üldözéssel — mint ezt már sejtettük — nincsen befejezve a dolog.

Nekünk mindaddig kell üldözni, míg az ellenség üldözésünk alól ki nem vonja magát. Nagy eredményeket csak így érhetünk el. A további üldözést vagy a pusztá utánnyomulással, vagy a tulajdonképeni üldözéssel, vagy végtére a leszorításra irányuló párhuzamos menettel hajtjuk végre.

Az első lanyha eszköz keveset nyújt, csak a nap vagy szél által elválasztott gyümölcsöt, más szóval az elmaradozókat és az elmaradott dolgokat juttatja nekünk.

A tulajdonképeni üldözés fényes eredményt ígér ; ügyes és nagy akaratról tanuskodó rendszabályokkal elérhetjük, hogy ellenfelünk rendje teljesen felbomlik és szerves teste pusztá egyedekre oszlik fel.

A párhuzamos menet, mely annyiban komplikált, hogy az ellenséget közvetlenül követő csapatnak kikülönítését kívánja, hasonlóképen sikerrel kecsegtet, mert ezzel bizonyos pontnak sietős elérésére kényszerítjük az ellenséget.

A sietség pedig az üldözöttre nézve halálos veszedelem ; mert nemcsak nagy erőfogyasztással jár, de könnyen vad futásba megy át.

Nem számítva ide azt az esetet, mikor a menekülő sereget más csapatok olvasztják magukba, valamint azt az oltalmat sem, melyet erős terepszakaszok nyújtanak, az üldözöttnek csak egyetlen olyan hathatós eszköze van, mellyel az üldözést megszünteti és csapatai erkölcsi erejének helyreállíthatja ez a nyugodt menetelés gyakori kis ütközetek oltalma alatt.

Önfeláldozó utóvéd, kitűnő merész vezérrel az élén, e tekintetben mindent tehet.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Az éjjeli ütközet.

A harcászat mondja meg, hogy az éjjeli ütközetet miként kell vezetni s lefolyásának mily sajátosságai vannak ; azért itten csak annyiban vesszük tekintetbe, amennyiben azt mint különös eszközt az egész megkívánja.

Alapjában véve az éjjeli megtámadás nem más, mint egy hatványozott rajtaütés. Az első pillanatra úgy tetszik, hogy

ez egy kitünően ható eszköz, mert úgy képzeljük a dolgot, hogy a támadó a teendőre el van készülve, míg a védő teljesen meglepetik.

Mily egyenlőtlen a küzdelem!

A fantázia oly képet alkot magának, amelyen egyoldalról a legteljesebb zűrzavar uralg, más oldalról a támadó a győzelem gyümölcsét nyugodtan leszedi.

Ezért tapasztaljuk, hogy azok, akik nem szerepelnek vezetőként s akiknek felelősségük nincsen, sokszor szólnak az éjjeli ütközet mellett, míg valóságban az éjjeli harc csak nagyritkán fordul elő.

Az imént bemutatott elképzelések eredete abban a feltevésben rejlik, hogy a támadó a védő rendszabályát ismeri, mert hiszen az korábbi keletű és megfigyelései előtt nem maradhatott titok, míg ellenben az ő rendszabályai, melyekhez csak a végrehajtás pillanatában nyúl, az ellenség előtt feltétlenül titokban maradhat.

Ez sokszor sem az utóbbira, sem az előbbire nézve nem áll.

Ha az ellenséghez nem állunk oly közel, hogy őt szemmel tarthatjuk, mint az osztrákok Nagy Frigyst a hochkirchi csata előtt, tájékozásunk hiányos lesz; a járőrök stb. megfigyelései, a foglyok vallomásait, a kémek híreit való igaznak, megdönthetetlennek már csak azért sem fogadhatjuk el, mert az észrevétel és a jelentéstétel közötti időben sok minden változhatott.

Egyébként a régebbi harcászat idejében és az akkor dívó táborozási módnál könnyebb volt az ellenség állását kipuhatolni, mint most.

Egy sátorvonalat jobban lehet megkülönböztetni, mint egy laktáborozást, úgyszintén jobban a táborozást fejlődött vonalban rendes arcvonalakkal, mint az oszlopszerűen táborozó hadosztályokat.

Az oszlopszerű táborozásnál a tájékozás felette nehéz s mondhatjuk, hogy sokszor még akkor sincs tiszta fogalmunk a viszonyokról, hogyha a tábort teljesen belátjuk is.

Azután pedig nemcsak az állásról, de másról is kell tudomásunknak lennie; nagyon fontos dolog például az, hogy az ellenség az ütközet folyamában mily rendszabályokkal él.

Mai időben az ellenség esetleges rendszabályai, melyek nem állanak pusztán a lövésből, az éjjeli rajtaütést nagyon megnehezítik; megnehezítik azért, mert a még ezután megvalósítandó rendszabálynak előnye van a már életbeléptetett felett.

A mostani ütközetekben a védő fél felállítása inkább ideiglenes, mint végleges jellegű s ezért a támadót nem várt dolgokkal könnyen meglepheti.

Mondhatjuk tehát, hogy a támadó az éjjeli rajtaütés alkalmával ritkán vagy sohasem tud meg annyit, amennyi a közvetlen szemlélet által nyert tájékozást pótolhatná.

Ezenfelül a védő részén még azon kis előny is van, hogy ő, az állását környező vidékén jobban otthonos mint a támadó;

miként valamely szobának lakója a sötétben jobban ismeri ki magát mint egy idegen, azonképen a védő is könnyebben találja meg seregtestének részét s könnyebben férhet hozzájuk.

Ebből az következik, hogy a támadónak éjjeli ütközetek alkalmával époly szüksége van szemeire mint a védőnek, s hogy ezért az éjjeli ütközetre csak különös okokból kell magunkat elhatározni.

A felsorolt okok legtöbbszörre a hadsereg alárendelt részeire vonatkoznak s csak ritkán magára az egész hadseregre.

Ebből következik, hogy az éjjeli rajtaütés rendszerint alárendelt ütközeteknél fordul elő és vajmi ritkán csatáknál.

Az ellenséges hadsereg valamely alárendelt részét nagy erővel, tehát átkarolólag avégből támadjuk meg, hogy elfogjuk, vagy pedig, hogy egy reá nézve hátrányos ütközetben — ha ugyan a többi feltételek kedvezők — tetemes veszteséget okozzunk neki.

Ebbeli szándékunkat azonban csak nagymértékű meglepetéssel valósíthatjuk meg, minthogy egy hátrányos ütközetet az ellenséges hadseregnek egyik alárendelt része nem fogadna el, de elkerülni igyekeznék.

Nagymértékű meglepetés pedig — nagyon fedett terep kivételével — csak éjjel sikerülhet.

Ha tehát, hogy valamely alárendelt nagyságú seregtest hátrányos állását kihasználjuk, azt megakarjuk támadni, e célra az éjjelt úgy használjuk fel, hogy leple alatt legalább is az előkészületeket tesszük meg és az ütközetet csak kora reggel vívjuk.

Ilyeténképen keletkeznek kisebb éjjeli vállalatok, előörsök és egyéb kis osztagok ellen.

Ezen vállalatok sikerének titka abban áll, hogy túlerővel s átkarolással meglepő módon támadjuk meg az ellenséget s ekként oly hátrányos ütközetbe sodorjuk, amelyből nagy áldozatok nélkül nem szabadulhat.

Minél erősebb a megtámadott seregtest, annál nehezebb a vállalat, mert egy erős seregtestnek több olyan belső segéd-eszköz áll rendelkezésére, mely őt a segély érkezéig ellentállásra képesíti.

Épen ennél az oknál fogva gondolni sem lehet arra, hogy rendes körülmények között az egész hadsereget ilyenképen megtámadhassuk. Mert ennek, — bár kívülről érkező segélyre nem számíthat — önmagában elég eszköze van, hogy egy több oldalról jövő támadásnak ellentálljon s pedig annál is inkább, mivel a több oldalról jövő támadásra, vagyis a támadásnak erre a közönséges alakjára már eredetileg elő van készítve.

Vajjon az ellenség több oldalról egyszerre eredményesen támadhat-e meg bennünket, rendszerint nem a meglepetéstől, de egészen más tényezőktől függ; anélkül, hogy most e körülményeket megbeszelnénk, amellet maradjunk, hogy a megkerüléssel nagy siker, de nagy veszély is jár s hogy erre eltekintve az egyéni körülményektől, csak oly nagy túlerő, amilyent

épen az ellenséges hadsereg valamely alárendelt része ellen alkalmazhatunk, jogosíthat fel.

De valamely kisebb ellenséges seregtestnek megkerülése, vagy átkarolása, különösen éjnek idején már csak azért is könnyebb és kívánatosabb, mert a vállalatnál megbízott seregtest — ha még oly erős is — valószínűleg csak alárendelt része az egésznek. Egy kis részt pedig inkább tehetünk kockára, mint az egészet. Emellett még az is csökkenti a vállalat veszélyét, hogy a hadseregnek egy nagy része vagy talán az egész hadsereg is rendszerint kéznél van és a vállalatba indult seregtestnek segélyt nyújthat, vagy azt magába olvaszthatja.

De nemcsak a kockázat, de a végrehajtás nehézsége is arra utal, hogy éjjeli vállalatokra kisebb testek alkalmaztassanak.

Mert ha a meglepetés a vállalat sikerének titka, akkor a keresztüllopódzás a végrehajtásnak főkelléke. Már pedig az észrevétlen menetelést egy kis seregtest könnyebben hajtja végre, mint egy nagyobb.

Ennél az oknál fogva az ily vállalatok rendszerint csak az előőrsökre bukkannak, nagyobb seregtestekre csak akkor, ha ezek kellőleg nem biztosítják magukat, mint pl. Nagy Frigyes Hochkirchnél.

A biztosító rendszabályok mellőzése az egész hadseregnél ritkábban fordul elő, mint valamely kis seregtestnél.

Mivel az újabb időkben a háborút nagyobb erő kifejtéssel vívják és gyorsabb lefolyású, sokszor megtörténik, hogy a hadseregek igen közel állanak egymáshoz, anélkül hogy erősebb előőrs-rendszerhez folyamodnának. Történik pedig ez azért, mert mindkét hadsereg amúgy is a döntést keresi és a döntést közvetlenül megelőző válságos állapotban a harc készség foka különben is a lehető legnagyobb.

Ellenben régentén szokásban volt, hogy a hadseregek még akkor is egymással szemben foglaljanak táborn és pedig hosszú időn keresztül, ha nem is volt egyéb céljuk, mint az, hogy egymást sakkban tartsák. Nagy Frigyes gyakorta megcselekedte, hogy az osztrákokhoz heteken keresztül oly közel táborozott, hogy ágyúgolyókat válthattak volna egymással . . .

Az éjjeli rajtaütésnek ezt a kedvező módszerét az újabb háborúkban már nem találjuk s a hadseregek, melyek élelmezési és táborozási szükségletük tekintetében nem független testek, szükségesnek tartják, hogy köztük és az ellenség között legalább egynapi menet maradjon.

Ha végezetül még a hadsereg rajtaütését vesszük szemügyre, végérvényesen megállapíthatjuk, hogy csak ritka esetekben fordulhat elő.

Ezek az esetek a következők :

1. ha az ellenség nagyon is vigyázatlan, vagy merész ; ami különben ritkán fordul elő, ha pedig előfordul, rendszerint nagy erkölcsi túlsúly teszi jóvá ;

2. ha az ellenség soraiban páni félelem uralkodik, vagy pedig hadseregünknek oly erkölcsi fölénye van, hogy ez a vezetés helyét elfoglalhatja ;

3. ha a minket körülzároló erős ellenséges hadsereget keresztül akarjuk törni ; mert ennél minden a meglepetéstől függ és hacsak a pusztá menekülés lebeg előttünk, az erők teljes egyesítése nem nehéz ;

4. ha végre kétségbeejtő helyzetben vagyunk s a mi erőnk szemben az ellenségével oly csekély, hogy csak rendkívüli kockázattal lehet a sikerre kilátásunk.

Mindezekben az esetekben azonban mindig feltétel marad, hogy az ellenséges hadsereg szemünk előtt legyen s előőrssel ne fedezze magát.

Egyébként a legtöbb éjjeli ütközetet úgy vezetik be, hogy az hajnalkor vegződjék, úgy hogy sötétben csakis a megközelítés s az első támadás történik s pedig azért, mert a támadó ily módon az ellenségnél bekövetkező zavart jobban használhatja ki.

Azok az ütközetek, melyeknél a homályt csak a megközelítésre használják fel, a tényleges harc pedig csak pirkadáskor kezdődik, az éjjeli ütközetekhez nem számítandók.